

Viennese Octoechos

Codex Vindobonensis Slavicus 37

RESEARCHES

International collective monograph

Managing editor
Liudmyla Hnatenko

Kyiv-Vienna
2021

Віденський Октоїх

Codex Vindobonensis Slavicus 37

ДОСЛІДЖЕННЯ

Міжнародна колективна монографія

Відповідальний редактор
Людмила Гнатенко

Київ-Відень
2021

Автори: Л. Гнатенко, М. Качмар, В. Корнієнко, В. Мойсієнко, Ю. Ясіновський,
S. Brenner, F. Capra, P. Engel, B. Fruhmann, F. Hollaus, H. Miklas,
M. Schreiner, W. Vetter

Віденський Октоїх.

B42 Codex Vindobonensis Slavicus 37 / Дослідження : міжнародна колективна монографія; відп. ред. Л. Гнатенко = Viennese Octoechos. Codex Vindobonensis Slavicus 37 / Researches: international collective monograph; managing ed. L. Hnatenko. — Київ : Горобець, 2021. — 240 с., іл.

ISBN 978-966-2377-58-3

У колективній монографії українськими й австрійськими вченими розглядаються на сучасних наукових засадах основні питання ідентифікації та атрибуції давньоукраїнського рукописного кодексу галицько-волинського походження — Віденського Октоїха (Кодексу Ганкенштайна), його структурні, текстологічні, кодикологічні, палеографічні та мовні особливості. Нові дані отримано й завдяки застосуванню електронних технологій кольорових і мультиспектральних зображень та новітніх методів хімічного аналізу. Результати досліджень супроводжуються ілюстративним матеріалом.

In this collection of articles, Ukrainian and Austrian scholars deal with the main problems of identifying and attributing the Viennese Octoechos (Hankenstein Codex), an ancient Ukrainian manuscript of Galician-Volhynian origin — its structural, textological, codicological, palaeographic and linguistic features, applying the latest scholarly and scientific methods. New data was also obtained through the use of electronic technologies for color and multispectral images and non-invasive chemical (spectroscopic) analysis. The research results are accompanied by illustrative material.

УДК 27-247-027.3(477.82/.86)“11-12”=163.1

© Л. Гнатенко, М. Качмар, В. Корнієнко,
В. Мойсієнко, Ю. Ясіновський,
S. Brenner, F. Capra, P. Engel, B. Fruhmann,
F. Hollaus, H. Miklas, M. Schreiner, W. Vetter, 2021
© Оригінал-макет, видавництво «Горобець», 2021

ISBN 978-966-2377-58-3

Передмова	7
Вячеслав Корнієнко	
Віденський Октоїх: два століття дослідження	15
Людмила Гнатенко	
Віденський Октоїх — вісім віків від часу створення: актуалізація датування	29
Фабіан Голлаус, Сімон Бреннер, Хайнц Міклас	
Фотоматеріали Кодексу Ганкенштайна (Codex Vindobonensis Slavicus 37), надані Центром аналізу зображень та матеріалів у культурній спадщині.	57
Бернадетте Фрюманн, Вілфрід Феттер, Федеріка Каппа, Манфред Шрайнер	
Аналіз матеріалів Кодексу Ганкенштайна (Віденського Октоїха) Австрійської національної бібліотеки за допомогою XRF, FTIR та Раманової спектроскопії	61
Патриція Енгель	
Автоптичні спостереження кодикології Віденського Октоїха (Vind. Slav. 37) в Австрійській національній бібліотеці	91
Юрій Ясіновський	
Кодекс Ганкенштайна як літургійний збірник: структура та зміст	105
Марія Качмар	
Музичні елементи у літургійних текстах Віденського Октоїха	167
Вячеслав Корнієнко	
Сторінки історії Віденського Октоїха крізь призму маргіналій XIII—XV ст.	179
Віктор Мойсієнко	
Віденський Октоїх — пам'ятка церковнослов'янської мови давньоукраїнської (галицько-волинської) редакції.	195
Віденський Октоїх: основна бібліографія	230
Відомості про авторів	236

Contents

Preface.....	11
<i>Viacheslav Korniienko</i>	
Viennese Octoechos: Two Centuries of Research	15
<i>Liudmyla Hnatenko</i>	
Viennese Octoechos – Eight Centuries from the Time of Its Creation: Actualization of Dating	29
<i>Fabian Hollaus, Simon Brenner, Heinz Miklas</i>	
The Images of the Codex Vindobonensis Slavicus 37 Provided by the Centre of Image and Material Analysis in Cultural Heritage	57
<i>Bernadette Frühmann, Wilfried Vetter,</i> <i>Federica Capra, Manfred Schreiner</i>	
Material analysis of the Codex Hankensteinianus of the Austrian National Library using X-ray fluorescence analysis (XRF), Fourier transform infrared (FTIR) and Raman spectroscopy.....	61
<i>Patricia Engel</i>	
Autoptical Observations on the Codicology of the Hankenstein-Codex or Vienna Oktoich (Vind. slav. 37) in the Austrian National Library ...	91
<i>Yurii Yasinovskiy</i>	
Hankenstein Codex as a Liturgical Collection: Structure and Contents.....	105
<i>Maria Kachmar</i>	
Musical Elements in the Liturgical Texts of the Viennese Octoechos ...	167
<i>Viacheslav Korniienko</i>	
Pages of History of the Viennese Octoechos through the Prism of Marginalia of the 13 th –15 th cc.....	179
<i>Viktor Moisiienko</i>	
The Vienna Octoechos, a Record in the Church Slavonic Language of the Old Ukrainian (Galician-Volhynian) Recension	195
Viennese Octoechos: Basic Bibliography.....	230
About the Authors.....	236

Передмова

Монографія міжнародного колективу авторів репрезентує новітні результати дослідження давньоукраїнської писемної пам'ятки – Віденського Октоїха (Кодексу Ганкенштайна), яка зберігається в Австрійській національній бібліотеці (м. Відень), під шифром Vindob. Slav. 37. Монографія укладена як окрема наукова частина до факсимільної публікації рукопису: *Віденський Октоїх. Codex Vindobonensis Slavicus 37* / Видання факсимільного типу. Київ: Горобець, 2019. 608 с., іл. Роботу виконано за грантом Українського культурного фонду.

Віденський Октоїх є надзвичайно цінною й цікавою давньоукраїнською книжною пам'яткою, яка релігійними та писемними традиціями пов'язана з княжим періодом Русі-України.

Монографічна студія складається з окремих тематичних розділів, що охоплюють основні питання атрибуції Віденського Октоїха. У працях українських і австрійських учених розглядаються на сучасних наукових засадах питання ідентифікації й атрибуції кодексу, його текстологічні, кодикологічні, палеографічні та мовні особливості; застосовуються сучасні електронні технології кольорових та мультиспектральних зображень та новітні методи хімічного аналізу. Здобуті нові матеріали уточнюють результати попередніх досліджень. Залучений до монографії ілюстративний матеріал добре унаочнює доказову базу отриманих результатів.

Відкривається колективна монографія історіографічною розвідкою Вячеслава Корнієнка «Віденський Октоїх: два століття дослідження», в якій вичерпно, з проведенням аналітичного розгляду простежується історія понад двохсотлітнього вивчення та публікації текстів кодексу. Розглядається робота з підготовки факсимільного видання 2019 р. й початок новітніх досліджень рукопису в рамках проекту «Повертаємо в Україну культурну спадщину». Проведений ученим аналітичний розгляд наукових робіт засвідчує, що найвагоміші питання щодо атрибуції кодексу й до сьогодні є ще неоднозначно вирішеними й недостатньо вивченими.

Проблема датування пам'ятки залишається остаточно не розв'язаною, у наукових працях час її написання/перепикування подається від кінця

XII до початку XIV ст. Саме цій проблемі присвячене дослідження Людмили Гнатенко «Віденський Октоїх — вісім віків від часу створення: актуалізація датування». У розвідці основна увага зосереджена на кодикологічних, палеографічних та графіко-орфографічних даних, які сприяють ідентифікації часу написання текстів пам'ятки й дають підставу віднести основний текст до кінця XII — початку XIII ст. або раннього XIII ст., доповнення його втрачених текстів (вставка арк. 203—240) — вірогідно, до першої половини XIII ст., вписані на полях літургійні тексти й Місяцеслов — до кінця XIII — початку XIV ст., а вклеєну на початку кодексу текстову вставку з назвою книги до кінця XIV — початку XV ст. За спостереженням палеографа, над текстами кодексу, ймовірно, працювало дев'ять писців різних поколінь доброписців.

Австрійськими вченими проведена інноваційна робота — як під час підготовки пам'ятки до факсимільного видання, так і при продовженні її вивчення. Створені фотоматеріали рукопису за допомогою отриманих за новими електронними технологіями кольорових та мультиспектральних зображень, результати роботи представлені Фабіаном Голлаусом, Сімоном Бреннером, Хайнцем Мікласом у статті «Фотоматеріали Кодексу Ганкенштайна (Codex Vindobonensis Slavicus 37), надані Центром аналізу зображень та матеріалів у культурній спадщині».

Бернадетте Фрюманн, Вілфрід Феттер, Федеріка Каппа і Манфред Шрайнер у роботі «Аналіз матеріалів Кодексу Ганкенштайна (Віденського Октоїха, Cod. Vind. Slav. 37) Австрійської національної бібліотеки за допомогою рентгенофлуоресцентного аналізу (XRF), інфрачервоного перетворення Фур'є (FTIR) та Раман-спектроскопії» провели визначення хімічних особливостей рукопису новими методами (напр. раманівська спектроскопія), безпосередньо встановлення хімічного складу матеріалу письма — пергамену, чорнил, пігментів, барвників та зв'язувальних речовин.

Дослідження Патриції Енгель «Автоптичні спостереження кодикології Кодексу Ганкенштайна, або Віденського Октоїха (Vind. Slav. 37), в Австрійській національній бібліотеці» присвячено окремим питанням кодикологічного аналізу кодексу, його особливостям, які можна спостерегти виключно за оригіналом і які не передають електронна та факсимільна копії, зокрема: оправі, пергаменному матеріалу покриття та письма, чорнилу. Поставлені вченою питання розглянуто інноваційно й скрупульозно. Основна увага зосереджена на описі оправ — матеріалі покриття дощок, самих дощках, оздобленні, а також на блоці книги, пізніший його реставрації. Виявлені цікаві й несподівані факти.

Зібрана австрійськими колегами ретельна та об'ємна фотодокументація не тільки сприяє кращому розумінню результатів роботи, а й може привести читача до подальших цікавих спостережень над рукописом.

Юрієм Ясіновським представлено новітнє ґрунтовне дослідження «Кодекс Ганкенштайна як літургійний збірник: структура та зміст». Кодекс є особливим літургійним збірником, у якому жанрові принципи тісно переплелися з богослужбовими, де Октоїх доповнили Мінея обща та Мінея празнична / Анфологійон. Головне місце у структурній організації кодексу займає безпосередньо Октоїх, репертуар якого підпорядкований системі восьми гласів, тобто музично-співному озвученню текстів. Учений наголошує, що змісти основного тексту й доповненого на полях міцно пов'язані між собою і мають своєрідне дзеркальне відображення. Саме у Віденському Октоїху знаходиться найдавніший запис оригінальної служби отцям общим авторства першого болгарського єпископа Климента Охридського († 916), акростих «Климент» якої прочитується у тропарях 8-ї і 9-ї пісень канону (арк. 266—268).

Віденський Октоїх є важливим джерелом співаних богослужбових текстів Київської Церкви XII—XIV ст. Уперше Марією Качмар досліджено в статті «Музичні елементи в літургійних текстах Віденського Октоїха» подвоєння голосних літер як ознаку проспівування складу в давніх літургійних джерелах, а також виявлені фітні знаки, що мають давнє походження в музичній нотації. Віднайдено три знаки фіти (тети) в стихирах, дописаних на полях текстів, відносно пізнішого часу — XIV ст. Проведені спостереження над музичними елементами Віденського Октоїха для сьогодення є значимими й поповнюють список давньоруських джерел з тета-нотацією.

Інноваційно й креативно розглядаються Вячеславом Корнієнком різночасові маргіналії (121!), які безпосередньо не пов'язані з основним текстом кодексу, у роботі «Сторінки історії Віденського Октоїха крізь призму маргіналії XIII—XV ст.». Маргіналії рукопису, які стали об'єктом вивчення, попередніми дослідниками взагалі не вивчалися, лише в окремих роботах побіжно фіксуються імена декількох осіб. Найвагомим у проведеному Вячеславом Корнієнком дослідженні маргіналії є встановлення й уведення до наукового обігу імен писців-книжників, які працювали над рукописом. На переконання вченого, переписувачем основної частини є Петро, яким написано більшу частину тексту і який залишив на полях своє ім'я та чисельні маргінесні записи. Змістові доповнення тексту на полях кінця XIII—XIV ст. могли бути зроблені, як припускає вчений за маргіналіями, писцем Полком. Ученим спостережено й маргіналії інших писців і копіїстів, які пізніше користувалися текстами кодексу як протографом.

Уперше мова кодексу системно й ґрунтовно досліджена у роботі «Віденський Октоїх — пам'ятка церковнослов'янської мови давньоукраїнської (галицько-волинської) редакції» Віктором Мойсієнком, який у 2019 р. працював з оригіналом під час стажування й читання лекцій у Віденському університеті. Ученим підтверджено, що основний текст рукопису й пізніші доповнення на полях відбивають галицько-волинські мовні особливості. При цьому, він першим звернув увагу на те, що над переписуванням текстів вставки основного тексту, арк. 203–240, працював не один писець, а троє, і окреслив межі їхньої роботи. Дослідник виявив низку українських говіркових мовних явищ, які, на його думку, можна трактувати як найраніше засвідчені у відомих на сьогодні писемних текстах.

У кінці книги вміщено укладений Вячеславом Корнієнком список літератури з вивчення й публікації кодексу — «Віденський Октоїх: основна бібліографія».

Представлені в колективній монографії новітні матеріали сприятимуть подальшим дослідженням визначної середньовічної української рукописної пам'ятки.

Відповідальний редактор
Людмила Гнатенко

Preface

This collection of papers of an international team of authors represents the latest results in the analysis of the Old Ukrainian Viennese Octoechos (Hankenstein Codex) which is kept in the Austrian National Library (Vienna) under the shelf-number Vindob. Slav. 37. The volume is accompanying the facsimile publication of the manuscript: Viennese Octoechos. Codex Vindobonensis Slavicus 37 / Facsimile edition. Kyiv: Gorobets Publishers, 2019. 608 pp., il. The work was performed due to a grant from the Ukrainian Cultural Foundation.

The Viennese Octoechos is an extremely valuable and interesting written monument whose religious and writing traditions are connected with the princely period of ancient Rus, where the beginnings of the Ukraine are to be sought.

The book consists of separate thematic sections covering the main issues of investigation of the Viennese Octoechos. In the studies of Ukrainian and Austrian scholars, the identification and attribution of the codex, its textual, codicological, palaeographic and linguistic features are considered on the basis of modern scholarly and scientific principles; modern imaging technologies of color and multispectral images and the latest methods of chemical analysis complement the philological results. The newly gained insights clarify the results of previous studies. The illustrative material added to the monograph properly illustrates the evidence base of the obtained results.

The collection opens with Viacheslav Korniienko's historiographical exploration "Viennese Octoechos: Two Centuries of Research" in which the history of more than two hundred years of study and publication of the texts of the codex is exhaustively traced in an analytical review. The work over the preparation of the facsimile edition of 2019 marks the beginning of the latest research of the manuscript in the framework of the project "Returning the Cultural Heritage to Ukraine." This review of studies shows that the most important issues regarding the attribution of the codex are still ambiguously resolved and insufficiently studied.

Unsolved has remained the problem of dating the monument; in the extant literature the time of its writing/copying reaches from the end of the 12th to

the beginning of the 14th c. Liudmyla Hnatenko's study "The Viennese Octoechos — Eight Centuries from the Time of Its Creation: Actualization of Dating" is devoted just to this problem. The exploration focuses on codicological, palaeographic and graphic-orthographic data which help to identify the time of writing the texts of the monument and give grounds to attribute the main text to period from the end of the 12th until the early 13th c., the addition of its lost texts (insert of folia 203–240) probably to the first half of the 13th c., the liturgical texts and the Menologion inscribed in the margins to the end of the 13th until the first half of the 14th c., and the text addition at the beginning of the codex, with the title of the book — to the beginning of the 15th c. According to the paleographer's observation, working on the texts of the codex were probably nine scribes of different generations.

The Austrian scholars have carried out innovative work, both during the preparation of the monument for the facsimile edition and during the continuation of its study. The photographic materials of color and multispectral images of the manuscript, obtained by new electronic technologies, and the results of the work are presented by Fabian Hollaus, Simon Brenner and Heinz Miklas in the article "The Images of the Codex Vindobonensis Slavicus 37 Provided by the Center of Image and Material Analysis in Cultural Heritage."

Bernadette Frümman, Wilfried Vetter, Federica Cappa and Manfred Schreiner in their work "Material analysis of the Codex Hankensteinianus (Viennese Oktoechos, Cod. Vind. Slav. 37) of the Austrian National Library using X-ray fluorescence analysis (XRF), Fourier transform infrared (FTIR) and Raman spectroscopy" have determined the chemical features of the manuscript by new non-invasive methods of spectroscopy and have directly defined the chemical composition of the writing materials — parchment, ink, pigments, dyes and binders.

Patricia Engel's study "Autoptical Observations on the Codicology of the Hankenstein-Codex or Vienna Oktoich (Vind. Slav. 37) in the Austrian National Library" is devoted to certain issues of codicological analysis of the codex, to its peculiarities that can be examined only in the original and which are not reproduced by electronic and facsimile copies, in particular: the cover, the parchment material for writing, the inks. The questions posed by the scholar are examined innovatively and scrupulously. The main attention is focused on the description of the cover — materials for covering the boards, the boards themselves, the decoration, and the block of the book, its later restoration. Interesting and unexpected facts have been revealed.

The careful and voluminous photo documentation collected by the Austrian colleagues not only contributes to a better understanding of the results

of the work, but can also lead the reader to further interesting observations of the manuscript.

Yurii Yasinovskiy has presented the latest in-depth study "Hankenstein Codex as a Liturgical Collection: Structure and Contents." The Codex is a special liturgical collection in which genre principles are closely intertwined with liturgical ones, where the Octoechos was supplemented by a General Menaion and a Festal Menaion /Anthologion. The main place in the structural organization of the codex is occupied by the Octoechos the repertoire of which is subordinated to the system of eight tones, i.e. the musical representation and chanting of the texts. The scholar emphasizes that the contents of the original text and the supplement in the margins are strongly interconnected and show a kind of mirror image. It is in the Viennese Octoechos that the oldest record of the original service to the common fathers is preserved, written by the first Bulgarian bishop Kliment of Ohrid († 916), whose acrostic "Kliment" is read in the troparia of the 8th and 9th Odes of the Canon (folia 266–268).

The Viennese Octoechos is an important source of chanted liturgical texts of the Kyivan Church of the 12th–14th centuries. For the first time, Maria Kachmar investigated in the article "Musical Elements in the Liturgical Texts of the Viennese Octoechos" the doubling of vowels as a sign of chanting a syllable in ancient liturgical sources, and found fita (theta) signs that have their ancient origins in musical notation. Three fita-notations were found in the stichera written in the margins of the texts, relatively late in the 14th c. The observations made on the musical elements in the Viennese Octoechos are significant for today and replenish the list of Old Rus sources with theta-notation.

Viacheslav Korniienko examines innovatively and creatively various marginalia of different times (121 by number!), which are not directly related to the main text of the codex, in his work "Pages of History of the Viennese Octoechos through the Prism of Marginalia of the 13th–15th cc." The marginalia of the manuscript have become a subject of studies only of late, mainly treating the names of several personalities who are recorded in passing. The most important part in Viacheslav Korniienko's research of marginalia is the establishment and introduction to scholarly attention of the names of scribes who worked on the manuscript. According to the author, the scribe of the main part is Petro who wrote most of the text and left his name and numerous notes in the margins. And the content additions to the text in the margins at the end of the 13th–14th c. could be done, as the scholar assumes from the marginalia, by a scribe named Polko. Korniienko has also observed the marginalia of other scribes and copyists who later used the texts of the codex as a protograph.

For the first time, the language of the codex is systematically and thoroughly researched in the contribution “The Vienna Octoechos, a Record in the Church Slavonic Language of the Old Ukrainian (Galician-Volhynian) Recension” by Viktor Moisiienko who in 2019 worked with the original during an internship and while delivering lectures at the University of Vienna. The scholar has confirmed that the main part of the manuscript and later additions in the margins reflect Galician-Volhynian linguistic peculiarities. At the same time, he is the first to note that in the process of copying the texts of the main part insert, folia 203–240, was not only one scribe involved, but three of them, and also outlined the borders of their work. The researcher has identified a number of Ukrainian dialectal linguistic phenomena which, in his opinion, can be interpreted as the earliest testified in written texts known so far.

At the end of the book is given a list of literature, compiled by Viacheslav Korniienko, on the studies and editions of the codex — “Viennese Octoechos: Basic Bibliography.”

The latest materials presented in the collective monograph will assist further research of the outstanding medieval Ukrainian handwritten monument.

Liudmyla Hnatenko
Managing editor

Вячеслав Корнієнко

Віденський Октоїх: два століття дослідження

Нещодавно, у співпраці з австрійськими колегами та завдяки грантовій підтримці Українського культурного фонду і меценатів, в рамках видавничого проєкту «Повертаємо в Україну культурну спадщину» побачило світ факсимільне видання рукописної пам'ятки, яка зберігається в Австрійській національній бібліотеці під назвою *Codex Vindobonensis Slavicus 37*, відомої ще під назвами «Кодекс Ганкенштайна» — за ім'ям власника, який першим здійснив невелике дослідження манускрипту та від якого книга потрапила до Віденської королівської бібліотеки, або ж «Віденський Октоїх» — за змістом книги та місцем її зберігання. Видання факсимільного типу супроводжувалось моїм невеликим вступним коментарем¹, в якому коротко висвітлювались основні віхи публікації книги. Нині, на сторінках цього видання доцільно подати більш розгорнуту розвідку щодо понад двохсотлітньої історії вивчення та публікації цієї рукописної пам'ятки.

Першим відомим власником Віденського Октоїха був канонік та архідиякон Оломоуцької церкви Антон Віттер фон де Лілі², який 27 жовтня 1787 р. передав книгу оломоуцькому бібліотекареві Йоганну-Алоїзу Ганке фон Ганкенштайну. Як і коли рукопис опинився в руках його першого власника, жодних відомостей не залишилось.

В історіографії можна зустріти два погляди на долю рукопису до того часу, коли він потрапив у поле зору славістів. Згідно першого, до XV ст. книга перебувала на українських теренах, що засвідчено як деякими правками тексту, так і маргіналіями на берегах сторінок, а також двома вставними пергаменними аркушами. Після цього століття книга опинилась на території з південнослов'янським населенням, а вже звідти потрапила до

¹ Корнієнко В. Віденський Октоїх кінця XII – початку XIII ст. *Віденський Октоїх. Codex Vindobonensis Slavicus 37 / Видання факсимільного типу*. К.: Горобець, 2019. С. 589–591.

² Про нього див.: Hallaschka F. C. *Die freie Municipalstadt Bautsch in Mähren in geographischer und historischer Beziehung*. Prag, 1842. S. 91.

Моравії³. Згідно другого, що своїм корінням сягає повідомлення М. Прейса⁴, рукопис після XV ст. не покидав меж українських земель, а до рук фон Ганкенштайна книга потрапила безпосередньо з галицьких земель⁵. В сучасних описах інколи наводяться обидва варіанти⁶. На жаль, обидва погляди не можуть бути прийнятні беззастережно, тому місцеперебування манускрипту між XV та XVIII ст. залишається нез'ясованим до моменту, як рукопис опинився в руках Ганке фон Ганкенштайна.

Як зазначав новий власник рукопису, він хоч і розумів цінність цього манускрипту, проте певний час не міг здійснити його ґрунтовного вивчення, однак зміг показати його двом провідним філологам. Зрештою, з часом фон Ганкенштайн все ж знайшов можливість для наукової студії найдавнішого, як він вважав, документу слов'янської писемності, літератури та мови VIII ст.⁷

Результати власних студій, названі «Рецензією», у 1803 р. були направлені до Священного Синоду Російської Православної Церкви, який би мав, на думку оломоуцького бібліотекаря, зацікавитись такою давньою пам'яткою. Роком пізніше, у 1804 р., «Рецензія» фон Ганкен-

штайна вийшла окремим виданням⁸. На сторінках книги висвітлювались спостереження автора над фізичним станом кодексу, було описано його основний зміст, викладено палеографічні та філологічні спостереження над текстом. Окрім того, в «Рецензії» були опубліковані окремі частини тексту, щоправда, з неточностями у передачі окремих літер, з одночасним перекладом німецькою та чеською мовами. До книги увійшли частини двох апостольських послань — до солунян (1 Сол. 4: 13–17) на аркушах 167–168 та до коринтян (1 Кор. 12: 27–31; 13: 1–8) на аркушах 211–212зв, уривки Євангелій — від Івана (Ів. 1: 1–17) на аркушах 226зв–228, від Матвія (Мт. 28: 1–14) на аркушах 171–173, від Марка (Мр. 16: 1–14) на аркушах 174–176зв⁹ та від Луки (Лк. 24:1–12) на аркушах 177зв–179.

Надіслана до Синоду та опублікована фон Ганкенштайном «Рецензія», в якій він намагався обґрунтувати тезу про те, що моравські слов'яни мали писемність задовго до місії солунських братів Кирила та Мефодія¹⁰, викликали цілком справедливу критику сучасників. Одним з перших піддав критиці викладені фон Ганкенштайном тези єпископ староруський, вікарій Новгородської єпархії Євгеній (Болховітінов), майбутній митрополит Київський та Галицький. На його думку, викладені фон Ганкенштайном міркування не мають жодних вагомих доказів, а відповіді оломоуцького бібліотекаря на зауваження філологів, яким він показував рукопис і які датували книгу XIII ст., незадовільними¹¹. І хоча прямо це не було зазначено, єпископ Євгеній також схилився саме до такого датування рукопису, яке згодом підтримали інші історики, наприклад, М. Карамзин¹². Аргументи єпископа Євгенія проти міркувань фон Ганкенштайна в подальшому доповнив та розвинув О. Новицький¹³.

Незважаючи на те, що перший досвід наукової публікації Віденського Октоїха був невдалим, проте він привернув увагу до пам'ятки фахових

³ Турилов А. А. Ганкенштейна кодекс, *Православная энциклопедия*. М., 2005. Т. 10 (Второзаконие – Георгий). С. 411. Проте наразі вчений, після повторного ознайомлення з факсимільним виданням Віденського Октоїху, обережніше поставився до визначення місця перебування рукопису до того, як він потрапив до оломоуцького бібліотекаря: Турилов А. А. К вопросу о датировке «Венского октоиха» («Кодекса Ганкенштейна»). *Славянское и балканское языкознание. Вып. 20: Палеославистика – 3: Международная коллективная монография* / Институт славяноведения РАН; Отв. ред. В. С. Ефимова. Москва, 2020. С. 296–297.

⁴ «Она [рукопис – В. К.] приобретена им [Ганке фон Ганкенштайном – В. К.], если не ошибаюсь, в Галиции»: Донесение П. Прейса г. министру народного просвещения, из Загреб, от 10 ноября 1841 года. *Журнал Министерства народного просвещения*. Санкт-Петербург, 1842. Ч. XXXIII. Отд. IV. С. 47.

⁵ Див., напр. Запаско Я. П. *Доброписці славної тоді були. Нариси з історії українського рукописного мистецтва*. Львів: Афіша, 2003. С. 53.

⁶ Любашенко В. Церковні рукописи Галицько-Волинської Русі XII–XIV століть: спроба узагальнення. *Княжа доба: історія і культура* / [відп. ред. Володимир Александрович]; Національна академія наук України, Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича. Львів, 2011. Вип. 4. С. 80.

⁷ Прикметно, що на корінці книги прикріплений папірець з написом латиною, в якому рукопис датовано вже IX ст.: «Officium Temporaneum Ecclesiae Ruthenicae saeculi IX» (*Віденський Октоїх. Codex Vindobonensis Slavicus 37 / Видання факсимільного типу*. К.: Горобець, 2019. С. 587). На думку А. Турилова, цей запис виконаний самим Ганке фон Ганкенштайном: Турилов А. А. К вопросу о датировке «Венского октоиха»... С. 285. На мою думку, подібне твердження не виходить за межі припущення, адже цей папірець із написом міг з'явитись тоді, коли книга вже потрапила до Королівської бібліотеки, але ще не потрапила у поле зору славистів, які довели пізніше походження манускрипту (дякую п. Хайнцу Мікласу за додаткову інформацію щодо цього питання). Його знаходження на корінці документально зафіксовано в описі О. Бодяньського: Донесение магистра Бодянского к г. попечителю Московского учебного округа, из Пешта, от 1 февраля 1839. *Журнал Министерства народного просвещения*. Санкт-Петербург, 1839. Ч. XXIII. Отд. IV. С. 24.

⁸ Hanke von Hankenstein J. A. *Rezension der Ältesten Urkunde der Slavischen Kirchengeschichte, Litteratur und Sprache: eines Pergamentenen Codex aus dem VIII. Jahrhunderte*. Ofen, 1804. 64 S.

⁹ Фон Ганкенштайн помилково вказав аркуш 156, хоча відповідний уривок починається на арк. 174.

¹⁰ Утім, дехто вважав «Рецензію» фон Ганкенштайна банальною спробою підняти його вартість таким шахрайським шляхом та продати його Синоду Російської Православної Церкви за вищу ціну. Див.: Калайдович К. Ф. *Известие о древностях славяно-русских и об Игнате Феррапонтовиче Феррапонтове, первом собирателе оных*. Москва, 1811. С. 10–11, прим. 4 на с. 11–12.

¹¹ На Ганкенштейнову «Рецензію» найденного им старинного славянского кодекса, который почитает он писанным в 8-м веке. *Любитель Словесности*. Санкт-Петербург, 1806, май. Ч. II. С. 140–152.

¹² Карамзин Н. *История государства Российского*. Т. 1. Примечания к I тому «Истории государства Российского». Санкт-Петербург, 1818. С. 149.

¹³ Новицкий О. *О первоначальном переводе Священного Писания на славянский язык*. К., 1837. С. 10–11.

славистів. Так, авторитетний чеський славист Й. Добровський підготував стислий кодикологічний опис Віденського Октоїха та, окрім цього, опублікував частину тексту Євангелія від Луки (Лк. 24: 12–35), написану на аркушах 179–182зв.¹⁴ Сам час переписування книги вчений відніс до XIII ст. або ж до XII ст., таке датування рукопису в цілому було підтримано іншими фахівцями.

Здійснений Й. Добровським кодикологічний опис поклав початок зростанню наукового зацікавлення Віденським Октоїхом. Вчені, які працювали зі слов'янськими рукописами Віденської королівської бібліотеки, обов'язково включали Віденський Октоїх до власних наукових праць, інколи з невеликими уточненнями щодо окремих аспектів вивчення рукопису.

Серед таких дослідників назвемо О. Бодянського¹⁵, в описі якого містяться важливі відомості про зовнішній вигляд манускрипту, який він датував XII або XIII ст. Бодянський підкреслив наявність двох пам'ятей князів-страстотерпців Бориса та Гліба у Синаксарі, що підтверджувало, як він зазначав, думку О. Добровського про руське походження книги. Також було відмічено важливість студій над мовою Віденського Октоїху.

Інший дослідник, М. Строев, запропонував датувати основний текст рукопису XIII ст., а от кіноварні маргіналії на берегах сторінок — XIV ст.; окрім того, вченим були опубліковані деякі фрагменти основного тексту на аркушах 14–16 та частина маргіналії на аркуші 16¹⁶.

Також варто назвати короткий кодикологічний опис рукопису Я. Берднікова¹⁷, в якому книга датована XIV ст. Остання теза не була підтримана сучасниками, проте нині спробу її реанімації здійснив А. Турилов¹⁸.

В описі Віденського Октоїха, здійсненому Г. Воскресенським, було виділено в основній частині почерки двох переписувачів¹⁹. Причому, на думку Г. Воскресенського, переписувач другої частини²⁰ був також автором

кіноварних маргіналії на берегах сторінок; остання теза не знайшла підтвердження під час подальших кодикологічних досліджень.

Висновки Й. Добровського щодо датування Віденського Октоїха та його руського походження підтримав австрійський славист Ф. фон Міклошич²¹, в працях якого активно використовувались матеріали книги у порівняльних мовознавчих студіях. У контексті підготовки до друку латинського перекладу «Повісті минулих літ», спираючись на напрацювання К. Міклошича, Віденський Октоїх як пам'ятку давньої руської мови залучив до власних наукових студій К. Лучаковський, який навів короткий опис змісту пам'ятки та опублікував окремі тексти рукопису — два ірмоси першої пісні недільного канону на аркушах 1–2зв, уривки Євангелій від Марка (Мр. 8:34–38, 9:1) на аркушах 166зв–167 та від Луки (Лк. 10: 38–39), послання апостола Павла до филип'ян (Фил. 2: 5–11) на аркушах 161–162²².

Також, спираючись на вже опубліковані кодикологічні описи, Віденський Октоїх як пам'ятку руської мови та словесності включили до своїх оглядів О. Соболевський²³ та І. Срезневський²⁴.

З працею останнього пов'язана поширена в історіографії теза, ніби І. Срезневський вважав, що Віденський Октоїх був написаний у волинському скрипторії князя Володимира Васильовича²⁵. Ця теза сягає корінням у літописну статтю під 6796 (1288), в якій у зв'язку із смертю дано огляд діянь цього князя; серед численних книжок, пожертвованих Володимиром церквам, згадано й «охтай»²⁶, тобто, октоїх. Я. Запаско звернув увагу на замітку І. Срезневського та заперечив можливість ототожнення згаданого «охтая» з Віденським Октоїхом з огляду на хронологічну невідповідність між часом написання книги (кінець XII — початок XIII ст.) та діяльніс-

¹⁴ Dobrovsky J. *Institutiones linguae slavicae dialecti veteris quae quum apud Russos, Serbos aliosque ritus graesi tum apud Dalmatas glagolitas ritus latini Slavos in libris sacris obtinet*. Vindobonae, 1822. P. XXVII–XXIX, 679–685.

¹⁵ Донесение магистра Бодянского... С. 23–25.

¹⁶ Строев С. *Описание памятников славяно-русской литературы, хранящихся в публичных библиотеках Германии и Франции. С снимками из рукописей*. Москва, 1841. С. 52–55.

¹⁷ Бердников Я. О славянских рукописях, хранящихся в германских и французских библиотеках. *Журнал Министерства народного просвещения*. Санкт-Петербург, 1844. Ч. XLII. Отд. II. С. 74, № 7.

¹⁸ Турилов А. А. К вопросу о датировке «Венского октоиха»... С. 284–301.

¹⁹ Воскресенский Г. А. Славянские рукописи в заграничных библиотеках: Берлинской, Пражской, Венской, Люблянской, Загребской и двух Белградских. *Сборник Отделения русского языка и словесности*. Санкт-Петербург, 1882. Т. 31, кн. 1. С. 36–39.

²⁰ Сучасними дослідженнями встановлено, що над переписуванням частини на аркушах 203–240 працювали три переписувачі. Див. статтю В. Мойсієнка у цій збірці.

²¹ Miklosich Fr. *Ueber die Sprache der ältesten russischen Chronisten, vorzüglich Nestor's*. Wien, 1855. P. 4–5; Miklosich Fr. *Lexicon palaeoslovenico-graeco-latinum: emendatum auctum*. Vindobonae, 1866. P. XI.

²² Łuczakowski C. Nestoris rem litterariam adumbravit eiusqem Chronicon c. 1–20 in Romanorum sermonem convertit. *Справозданє директора ц. к. гимназій академічної у Львові за рік шкільний 1883/4*. Львов, 1884. С. XVIII–XXI.

²³ Соболевский А. И. *Очерки из истории русского языка*. Ч. 1. К., 1884. С. 18–20 (оттиск из «Университетских известий» 1884 г.).

²⁴ Срезневский И. И. *Древние памятники русского письма и языка (X–XIV веков). Общее повременное обозрение с палеографическими указаниями и выписками из подлинников и из древних рукописей*. Санкт-Петербург, 1863. С. 77; Срезневский И. И. *Древние памятники русского повременного письма (XI–XIV вв.)*. Общее повременное обозрение. Санкт-Петербург, 1882. Стлб. 159.

²⁵ Див., напр.: Ясіновський Ю. Гімнографія у пам'ятках доби короля Данила. *Доба короля Данила в науці, мистецтві, літературі*: Матеріали Міжнародної наукової конференції. Львів. 29–30 листопада 2007 р. Львів, 2008. С. 304.

²⁶ І. Срезневський користувався виданням Іпатіївського літопису 1843 р.: *Полное собрание русских летописей, изданное по высочайшему повелению Археологической комиссии*. Т. 2. III: Ипатьевская летопись. Санкт-Петербург, 1843. С. 223.

тю скрипторію при цьому князеві наприкінці XIII ст.²⁷ Це спростування Я. Запаска також включають до сучасних коротких описів Віденського Октоїха²⁸. Проте І. Срезневським такого ототожнення не допускалось, принаймні у тих виданнях, на які посилаються вчені. Книги Володимира Васильковича дійсно згадувались у працях І. Срезневського²⁹, проте вони були помічені зірочкою, якою вчений відмічав саме ті рукописи, які не збереглись та про які є згадки в інших книгах. А у присвяченому Віденському Октоїху короткому огляді³⁰ жодним словом не згадав про таке ототожнення та не пов'язав пам'ятку з діяльністю Володимира Васильковича.

Отже, публікація фон Ганкенштайном «Рецензії» у 1804 р., попри допущені автором помилки, все ж сприяла введенню Віденського Октоїха до наукового обігу. Рукописом з Віденської королівської бібліотеки зацікавились вчені, що мали змогу ознайомитись з оригіналом пам'ятки, провести власні спостереження над її змістом, палеографічними особливостями, мовою тощо, які викладались у коротких описах манускрипту. Було також опубліковано невелику частину тексту Віденського Октоїха. Однак ці невеликі описи та публікація незначної частини тексту не могли зробити пам'ятку доступнішою широким колам вчених. Тож все чіткіше окреслювалась проблема ґрунтового дослідження та публікації тексту Віденського Октоїха.

За вирішення цього амбітного завдання взявся український філолог С. Смаль-Стоцький. Вчений працював у Віденській бібліотеці з оригіналом Віденського Октоїха, він повністю переписав текст, причому не лише основний XIII ст., але й кіноварні маргіналії XIV ст. Вчений планував підготувати рукописну пам'ятку до друку, з одночасним порівнянням із близькими про хронології рукописами, які зберігались у Віденській королівській бібліотеці; окрім цього, вчений планував здійснити дослідження мови Октоїха та скласти до нього словник³¹. Проте, вочевидь через певні перепони, про які він писав у листі Ф. Міклошичу³², повною мірою реалізувати задумане С. Смаль-Стоцькому не вдалося.

Праця вченого вийшла друком у 1886 р. С. Смаль-Стоцький провів ґрунтовні дослідження змісту Віденського Октоїха, а також опублікував

низку частин манускрипту. З основного тексту XIII ст. були опубліковані недільний канон на аркушах 50зв–60, апостольське читання на понеділок на аркушах 155–156зв, кондаки 5–6 на аркушах 239–239зв та 8 на аркуші 240. З маргіналії XIV ст., виконаних на берегах сторінок, здійснено публікацію молитви «на відігнання всякого зла» із 72 іменами Божими на аркушах 5–8зв, антифони степенні на аркушах 8зв–9 та 16зв–17, місяцеслов на аркушах 154зв–186зв³³.

Попри те, що запланована С. Смаль-Стоцьким праця не була реалізована повною мірою — вивчення мовних особливостей та словник не побачили світ, все ж здійснена публікація, що не втратила свого значення і донині, сприяла відродженню й посиленню наукового інтересу як до рукописної пам'ятки в цілому, так і до окремих опублікованих вченим текстів.

Так, невелику розвідку щодо особливостей апокрифічної молитви «на відігнання всякого зла» з 72 іменами Божими, яку опублікував С. Смаль-Стоцький³⁴, здійснив І. Франко, окремо розглянувши саме опублікований філологом текст³⁵.

Повторне вивчення Віденського Октоїха О. Яцимирським дозволило ввести до наукового обігу низку нових маргіналії переписувачів на берегах рукопису, які він навів у короткому описі пам'ятки разом із закінченням останньої сторінки рукопису з канонам общим мученицям³⁶.

Активізація досліджень Віденського Октоїху зумовила його включення до кола джерел з історії української мови як пам'ятки галицько-волинської чи галицької або, ширше, південноруської, писемності XIII–XIV ст.³⁷ Спільною рисою згаданих подібних студій було спирання на

³³ Smal-Stockij S. Ueber den Inhalt des Codex Hankensteinianus. *Sitzungsberichte der philosophisch-historische Classe der Kaiserlichen Akademie der Wissenschaften*. Wien, 1886. Bd. 110, Heft. 2. S. 601–689.

³⁴ *Ibid.* S. 672–675.

³⁵ Franko I. Kirchenslawischen Apokrypha von den 72 Namen Gottes. *Zeitschrift des Vereins für Volkskunde*. 1904. № 14. S. 411–412.

³⁶ Яцимирский А. И. Описание южнославянских и русских рукописей заграничных библиотек. Т. I. Вена – Берлин. – Дрезден. – Мюнхен. – Прага. – Любляна. *Сборник Отделения русского языка и словесности*. Петроград, 1921. Т. 138. С. 87–89.

³⁷ Волков Н. В. *Статистические сведения о сохранившихся древнерусских книгах XI–XIV веков и их указатель*. Санкт-Петербург, 1897. С. 34 (Памятники древней письменности, СХХІІІ); Шляпкин И. А. *Русская палеография по лекциям, читанным в императорском Санкт-Петербургском археологическом институте. Перепечатано с изданий слушателей 1905–1907 гг. с разрешения, но без просмотра автора*. Санкт-Петербург, 1913. С. 99; Крымский А. *Украинская грамматика для учеников высших классов гимназий и семинарий Приднепровья. Научно-практический курс сознательного изучения центрально-украинской речи, освещенный указаниями на важнейшие моменты из истории развития малорусского языка начиная с XI века, особенно из истории наречия восточно-малорусского (летописного киево-чернигово-перяславского)*. Т. I, вып. 1. Москва, 1907. С. 53; Кульбакин С. М. *Украинский язык. Краткий очерк фонетики и морфологии*. Харьков:

²⁷ Запаско Я. Скрипторій волинського князя Володимира Васильковича. *Записки Наукового товариства імені Т. Шевченка*, Т. ССХХV. Праці історично-філософської секції. Львів, 1993. С. 188; Запаско Я. П. *Пам'ятки книжкового мистецтва: Українська рукописна книга*. Львів: Світ, 1995. С. 219.

²⁸ Любашенко В. Вказ. праця. С. 81.

²⁹ Срезневский И. И. *Древние памятники русского письма...* С. 73–73; Срезневский И. И. *Древние памятники русского повременного письма...* Стлб. 148–149.

³⁰ Див. прим. 24.

³¹ *Листування українських славистів з Францем Міклошичем*. К.: Наукова думка, 1993. С. 349, 351.

³² *Там само*. С. 351.

вже опубліковані раніше описів книги та частин тексту. У контексті мовознавчих студій, найважливішим дослідженням початку ХХ ст. варто назвати підготовлену 1912 р. у Відні дисертацію українського вченого К. Кисілевського³⁸, не опубліковану через початок Першої світової війни. Проте зібрані вченим під час підготовки дисертації матеріали збереглися у нього; пізніше вони були покладені до підвалин спеціально присвяченої Віденському Октоїху статті, в якій також наводились фотографії чотирьох його сторінок³⁹. За деякий час текст дисертаційного дослідження 1912 р. був опублікований К. Кисілевським у перекладі українською мовою⁴⁰. На підставі філологічних спостережень та у порівнянні з іншими пам'ятками він обґрунтував датування основної частини кодексу першою половиною ХІІІ ст., записів на берегах — другою половиною ХІV ст., а дані до тексту два аркуші на початку рукопису — ХV ст.

З-поміж мовознавчих студій над текстом Віденського Октоїха, зокрема кіноварних маргіналії ХІV ст., варто виділити працю українського лінгвіста Ю. Шевельова, присвячену висвітленню правила розподілу літер *ω* та *ο* у тексті, притаманному саме українській вимові, за принципом $\omega = / \hat{o} /$, що в подальшому мало наслідком заміну такого закритого «*ο*» на українське «*i*»⁴¹. Закономірності, виявлені на підставі аналізу омегової орфогра-

фії Віденського Октоїха, що знайшли подальший розвиток у працях інших дослідників⁴², дозволили Ю. Шевельову поставити питання про український протограф іншого рукопису ХІV ст. — «Мерила Праведного» (РДБ, ф. 304.І № 15)⁴³, що не викликало суттєвого заперечення⁴⁴. Тож студії над мовними особливостями Віденського Октоїха стали вагомим кроком вперед у вивченні середньовічної української рукописної книги.

Окрім мовознавчих студій, поглибилися текстологічні дослідження Віденського Октоїха. Вагомим кроком вперед стало виявлення болгарським текстологом Г. Поповим приналежності шести общих канонів, написаних на аркушах 241—290зв, авторству св. Климента Охридського, оскільки вони містять іменні акровірші з ім'ям останнього. Тож у 1988 р. ця частина Віденського Октоїха була опублікована болгарським вченим⁴⁵. Згодом І. Христовою здійснені лексикографічні дослідження опублікованих частин манускрипту та складений словник до них⁴⁶, а Л. Мошкова проана-

Slavic and Polish linguistics and philology. Heidelberg: C. Winter, 1991. P. 117–136. Цитована стаття є передруком ранішої праці Ю. Шевельова 1978 р., яка залишилась мені недоступною: Shevelov G. Y. Omega in the Codex Hankenstein. A Hitherto Unnoticed Episode in the Ukrainian Development of *o > i*. *Studia Linguistica Alexandro Vasiliu Issatschenko a Collegis Amicisque oblata*. Lisse: The Peter De Ridder Press, 1978. P. 369–386.

⁴² Див.: Князевская О. Буква *ω* в рукописи Быбельского Апостола, *Русистика. Славистика. Индоевропеистика: сборник к 60-летию Андрея Анатольевича Зализняка*. Москва: Индрик, 1996. С. 276–281; Князевская О. Об употреблении буквы «*ω*» в некоторых древних украинских рукописях. *Рукописна україніка у фондах Львівської наукової бібліотеки ім. В. Стефаніка НАН України та проблеми створення інформаційного банку даних = Manuscript Ucrainica in the Holdings of Lviv Stefanyk Scientific Library of the National Academy of Sciences of Ukraine and the Problems of Creating Information Databases: Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції*, Львів. 20–21 вересня 1996 р. Львів, 1999. С. 361–362.

⁴³ Shevelov G. Y. An alternative analysis of some language features of «Mëriło Pravednoje». *Wiener slavistischer Almanach*. 1984. Bd. 13. Festschrift für Gerta Hüttl-Folter zum sechzigsten geburtstag. S. 295–305.

⁴⁴ Зализняк А. А. «Мерило праведное» ХІV в. как акцентологический источник. München: Sagner, 1990. S. 151 (Slavistische Beiträge. Bd. 266).

⁴⁵ Станчев К., Попов Г. *Климент Охридски. Живот и творчество*. София, 1988. С. 189–210. Див., також: Попов Г. Химнографското творчество на Климент Охридски. *Втори международен конгрес по българистика. Доклади. 21. Симпозиум по кирилometодиевистика*. София, 1989. С. 307–318.

⁴⁶ Христова И. Лексиката на цикъла «Общи служби» от Климента Охридски. *Годишник на Софийския университет «Св. Климент Охридски». Факултет по славянски филологии. Книга 1 – Езикознание*. 1995. Т. 88. С. 49–78. Пізніше дослідження були продовжені та поглиблені у порівнянні з іншими подібними пам'ятками: Христова-Шомова И. Св. Климент Охридски – нов Павел за новити коринтяни, българите. *Св. Климент Охридски. Слова и служби*. София: Университетско изд-во «Св. Климент Охридски», 2008. С. 21–50; Христова-Шомова И. Климентовите Общи служби – пет века богослужебна употреба. *Сребърният век: Нови открития*. Ред. А. Милтенова. София: ИК Гутенберг, 2016, с. 163–182; Христова-Шомова И. *Песни от Климент. Служби от св. Климент Охридски за пророк, апостол, отец, мъченик и мъченица*. София: Св. Климент Охридски, 2017. 301 с.

Дело, 1919. С. 12; Свенцицкий И. *Нариси з історії української мови*. Львів: Діло, 1920. С. 41; Колесса О. *Погляд на історію української мови. Інаугураційний виклад, виголошений в Українському в. університеті в Празі дня 23 жовтня 1921*. Прага, 1924. С. 10; Кримський А. *Українська мова, звідкіля вона взялася і як розвивалася*. Шахматов О., Кримський А. *Нариси з історії української мови та хрестоматія з пам'ятників письменської староукраїнщини ХІ–ХVІІІ вв. К.*, 1924. С. 97; Бузук П. *Нарис історії української мови. Вступ. Фонетика і морфологія з додатком історичної хрестоматії*. К., 1927. С. 19; Тимченко Є. *Курс історії українського язика. Вступ і фонетика*. [Б. м.]: Держ. вид-во України, 1927. С. 23–24; Дурново Н. *Введение в историю русского языка. Ч. I. Источники*. Врно, 1927. С. 41. (Spisy filosofické fakulti Masarykovy University v Brně. Číslo 20); Сімович В. *Із Віденського Антологіона [Октоїха, інакше: Codex Hankensteinianus]. Хрестоматія з пам'ятників староукраїнської мови (старого її середнього періоду до кінця ХVІІІ стол.)*. Прага: Сіяч, 1932. С. 127–134; Грунський М. К., Ковальов П. К. *Нариси з історії української мови*. Львів, 1941. С. 15; *Історична граматика української мови: навч. посібник для студ. філол. ф-тів ун-тів і пед. ін-тів*. М. А. Жовтобрюх, О. Т. Волох, С. П. Самойленко, І. І. Слинько. К.: Вища школа, 1980. С. 23; Шевельов, Ю. *Історична фонологія української мови / пер. з англ. С. Вакулєнко, А. Даниленко*. Харків: Акта, 2002. С. 286.

³⁸ “Über die sprachlichen Merkmale der kleinrussischen Denkmäler des XI–XIV Jh. mit besonderer Rücksicht auf Codex Hankensteinianus”.

³⁹ Кисілевський К. Кодекс Ганкенштейна – староукраїнська пам'ятка. *Записки Наукового товариства ім. Т. Шевченка*. Т. СLXI. Збірник філологічної секції. Т. 24. Нью-Йорк; Париж, 1953. С. 11–36.

⁴⁰ Кисілевський К. *Українське мовознавство в останній добі (Філологічні праці)*. Рим, 1973. С. 13–65. (Видання українського католицького університету ім. св. Климента Папи. Праці філософсько-філологічного факультету. Т. VII).

⁴¹ Shevelov G. Omega in the Codex Hankenstein: A Hitherto Unnoticed Episode in the Ukrainian Development of *o > i*. George Shevelov. *In and around Kiev: twenty-two studies and essays in Eastern*

лізувала особливості розташування общих канонів з позиції розкриття теми моління в них⁴⁷.

Варто, утім зазначити, що, на думку Т. Герчевої, акровірш з ім'ям св. Климента Охридського можна виявити не в усіх общих канонах Віденського Октоїха — з шести виділених Г. Поповим канонів лише чотири нею були впевнено визначені належними до авторства св. Климента Охридського: перші чотири канони — пророкам, апостолам, отцям та преподобним, що займають аркуші 240–277зв., а в двох наступних канонах — мученикам та мученицям — акровіршів з ім'ям св. Климента немає⁴⁸.

Структуру Октоїха із залученням тексту Кодексу Ганкенштайна для порівняльних студій досліджено у працях М. Йовчевої⁴⁹. Вивчення тексту Віденського Октоїха з позиції формування його основного змісту здійснене болгарським музикознавцем С. Куюмджиєвою⁵⁰.

Відкриття та дослідження болгарських вчених активізували вивчення Віденського Октоїха з позицій середньовічної слов'янської гімнографії. Так, С. Темчиним був здійснений аналіз апостольських та євангельських читань на аркушах 155–238, за результатом якого вчений розділив євангельські читання на групи відповідно до їх співвіднесення із перехідним та неперехідним річним циклом; аналіз дозволив авторові дійти висновку про те, що ця частина рукопису є списком стовпного апракосу⁵¹. Подальші дослідження автора над змістом збірки та її маргіналії дозволили йому простежити процес поступового витіснення недільного октоїха празнич-

ною мінеєю⁵². Означені студії дозволили С. Темчину розглядати формування структури Віденського Октоїха з позиції еволюції складання та подальшої зміни складу подібних книг⁵³.

Структура Віденського Октоїха як гімнографічного збірника вибраних піснеспівів та Святого письма розглядається у працях українського дослідника Ю. Ясіновського⁵⁴. Інша українська дослідниця Н. Сиротинська виділила низку богородичних свят у мінейному додатку Віденського Октоїха, що є, як зазначено, нетиповою рисою традиційного Осьмогласника⁵⁵.

Богородичні піснеспіви Віденського Октоїха, що містяться в загальному каноні пророкам авторства св. Климента Охридського, а також їх різночитання за іншими пам'ятками в контексті вивчення канону святому В'ячеславу здійснено італійськими вченим В. Томіллері⁵⁶.

Дослідженню різночитань давнього слов'янського перекладу монострофного гімну Перенесенню св. Убруса з Едеси до Царгороду за різними рукописами, який міститься й у Віденському Октоїху, — кіноварні приписки на берегах аркушів 185–185зв, присвячена праця російського дослідника Р. Кривка⁵⁷.

⁴⁷ Мошкова Л. В. Гимнографические произведения Климента Охридского (структурно-содержательные особенности). *Славяноведение*. 1999. № 1. С. 14–20.

⁴⁸ Герчева Т. И. *Химнографското наследство на св. Климент Охридски*. Автореф. ... научна степен «доктор». Област на висшето образование: 2. Хуманитарни науки. Професионално направление: 2.1. Филология. Научна специалност: Българска литература (Стара българска литература) / Шуменски ун-т «Епископ Константин Преславски», факултет по хуманитарни науки, катедра по история и теория на литературата. Шумен, 2017. С. 18–19.

⁴⁹ Йовчева М. *Солунският Октоїх в контекста на южнославянските Октоїси до XIV в.* София, 2004. С. 85–188 (Кирило-методиевски студии, книга 16); Йовчева М. Гимнографическое наследие кирилло-методиевских учеников в русской книжности. *Древняя Русь*. 2002. № 8. С. 102–103.

⁵⁰ Куюмджиєва С. Още веднъж за виенския ръкопис Cod. Slav. 37 и за общите служби в него (Част първа). *Palaeobulgarica / Старобългаристика*. 2020 (XLIV). № 1. С. 87–117; Куюмджиєва С. Още веднъж за Виенския ръкопис Cod. Slav. 37 и за общите служби в него (Част втора). *Palaeobulgarica / Старобългаристика*. 2020 (XLIV). № 2. С. 101–119.

⁵¹ Темчин С. Столпный апракос — еще один неизвестный структурный тип славянского служебного Евангелия (по рукописям XIII–XVI веков). *Библия в духовной жизни, истории и культуре России и православного славянского мира. К 500-летию Геннадиевой Библии: сборник материалов Международной конференции (Москва, 21–26 сентября 1999 г.)*. Москва, 2001. С. 130–137. (Приложение к журналу «Страницы»).

⁵² Темчин С. Ю. Церковнославянский Недельный октоих как функциональная разновидность Общей миней. *Slavistica Vilnensis*. 2003. К. 52(2). Р. 114–115.

⁵³ Темчин С. Ю. Этапы становления славянской гимнографии (863 – ок. 1097 гг.). *Славяне и их соседи. Славянский мир между Римом и Константинополем. Выпуск 11*. Москва: Индрик, 2004. С. 56–57.

⁵⁴ Ясіновський Ю. Віденський октоїх у колі рукописної книжності Галицько-Волинської держави. *Міжнародна наукова конференція «Книжкова і рукописна культура Західної України: історія, методологія, джерельна база»*, Львів 27 березня 2008 року. Тези доповідей. Львів, 2008. С. 25; Ясіновський Ю. Гимнографія у пам'ятках доби короля Данила... С. 304–307; Ясіновський Ю. *Візантійська гимнографія і церковна монодія в українській рецепції ранньомодерного часу* [= *Історія української музики: Дослідження. Вип. 18 / Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України*]. Львів, 2011. С. 77–81; Ясіновський Ю. Литургические рукописи Галицко-Волинского княжества: репертуар, типология, певческий аспект. *Theorie und Geschichte der Monodie / Теория и история монодии. Internationale wissenschaftliche Tagung / Международная научная встреча молодых музыковедов*. 23–25 Oktober 2008, Wien. Brno, 2012. S. 10–11.

⁵⁵ Сиротинська Н. *Перло многоцвітне: музично-поетичний світ Богородичної гимнографії*. Львів: Тетюк Т. В., 2014. С. 165–166.

⁵⁶ Tomelleri V. S. Zu den Theotokia im Wenzelskanon. *Slověne = Слов'єне. International Journal of Slavic Studies*. Moscow, 2016. № 1. S. 24–50.

⁵⁷ Кривко Р. Н. Тропарь Перенесению св. Убруса из Эдессы в Царьград: очерк по лингвистической герменевтике. *Вестник литературного института им. А. М. Горького*. 2012. № 1: Негнепимата. Сборник научных трудов к 60-летию доктора филологических наук, проф. А. М. Камчатова. С. 74–85. Також вченим була виголошена присвячена Віденському Октоїху доповідь, яка наразі не опублікована: Кривко Р. Н. Кодекс Ганкенштейна (13 в.) в контексте древнерусских изоглосс. *А. И. Соболевский и русское историческое языкознание (к 150-летию со дня рождения ученого)*. Программа Международной научной конференции (Москва, 8–11 июня 2007 г.). Москва, 2007. С. 8.

З одночасним зростанням дослідницької зацікавленості Віденським Октоїхом, все гострішим, як і сто років тому, поставало питання публікації тексту манускрипту, адже С. Смаль-Стоцьким, як зазначалося вище, була опублікована лише його частина.

У наш час питання публікації тексту Віденського Октоїха спробував вирішити австрійський славист Г. Біркфельнер, у праці якого міститься виконаний К. Ганніком докладний опис⁵⁸. Вже після складання опису вчений розпочав ґрунтовні дослідження Віденського Октоїха, що стосувалися його історії, структури, мовних та палеографічних особливостей, а також підготовку до публікації тексту із відповідним коментарем та словником.

Розпочата Біркфельнером робота знайшла втілення у двох книгах, у яких, окрім викладення історії вивчення пам'ятки та її структури, були опубліковані основний текст XIII ст. з євангельськими та апостольськими читаннями⁵⁹, а також кіноварний місяцеслов, виконаний на берегах у XIV ст.⁶⁰ На жаль, передчасна смерть завадила Біркфельнеру продовжити працю з публікації Віденського Октоїха. Утім, його справу продовжив учень — А. Камп, який опублікував з відповідними дослідженнями та коментарями канони общі авторства св. Климента Охридського⁶¹.

Водночас, у співпраці з австрійськими колегами розпочалась та триває робота російських дослідників А. Хмелевської за редакцією О. Жолобова над електронним виданням тексту Віденського Октоїха на базі інтернет-платформи «Манускрипт» в Іжевську⁶². В рамках роботи над цим проектом також здійснено дослідження палеографії основного тексту XIII ст., що підтвердили висновок Г. Воскресенського про наявність почерків двох переписувачів книги⁶³, а також маргіналій, виконаних ще одним переписувачем у XIV ст.⁶⁴; окрім цього, А. Хмелевська опублікувала низку власних спостережень над мовними особливостями Віденського Октоїха⁶⁵.

Так само у співпраці з віденськими колегами, зокрема командою Х. Мікласа, була розпочата та триває робота з публікації факсимільного видання Віденського Октоїха та його досліджень у Києві. Першим етапом реалізації цієї програми стала поява факсимільної копії манускрипту 2019 р.⁶⁶

Відповідно до умов проекту, до книги, окрім факсимільної частини, було додано матеріали з дослідження рукописної пам'ятки за допомогою методів точних наук, здійснених нашими австрійськими колегами⁶⁷. А результати вивчення пам'ятки українськими науковцями мали вийти дещо пізніше окремою книгою як додаток до вже опублікованої факсимільної частини. Саме цю книгу читач тримає в руках. Звісно, поява останньої, саме дослідницької, частини факсимільного видання цього манускрипту не ставить крапки у його вивченні, а радше покликана продовжити понад двохсотлітню історію дослідження та публікації Віденського Октоїха вже на сучасних вимогах, які висуваються до наукових студій.

2017 года: сборник тезисов: в 4 т. Казань, 2017. Т. 1. С. 254–255; Khmelevskaya A., Zholobov O., Molkov G. Paleography and orthography of Hankenstein Codex, *Periódico do Núcleo de Estudos e Pesquisas sobre Gênero e Direito Centro de Ciências Jurídicas Universidade Federal da Paraíba*. 2019. V. 8, n. 5. P. 317–327. URL: <https://periodicos.ufpb.br/ojs2/index.php/ged/article/view/48642> (дата звернення – 23.03.2021). Сучасні дослідження дозволили встановити, що друга частина рукопису написана трьома переписувачами, а не одним (див. статтю В. Мойсієнка у цій збірці).

⁶⁴ Хмелевская А. П. Маргиналии кодекса Ганкенштейна: графико-орфографические особенности. *Комплексный подход в изучении Древней Руси*. Сборник материалов X Международной научной конференции (9–13 сентября 2019 г., Москва, Россия). Приложение к журналу «Древняя Русь. Вопросы медиевистики». Москва, 2019. С. 213–214.

⁶⁵ Хмелевская А. П. Об употреблении существительных в Венском октоихе XII–XIII вв. *Научное наследие В. А. Богородицкого и современный вектор исследований Казанской лингвистической школы: труды и материалы международной конференции (Казанский федеральный университет, 14–17 октября 2018 г.): в 2 т. Казань, 2018. Т. 1. С. 241–245; Хмелевская А. П. Особенности употребления имперфекта в тексте Венского октоиха. *И. А. Бодуэн де Куртенэ и мировая лингвистика: Международная конференция: V Бодуэновские чтения (Казанский федеральный университет, 12–15 октября 2015 г.): труды и материалы: в 2 т. Казань, 2015. Т. 1. С. 336–337; Хмелевская А. П. Отражение дифтонгических сочетаний плавных гласных в Кодексе Ганкенштейна. *И. А. Бодуэн де Куртенэ и мировая лингвистика: Международная конференция: VII Бодуэновские чтения (Казанский федеральный университет, 28–31 октября 2019 г.): труды и материалы: в 2 т. Казань, 2019. Т. 1. С. 250–254.***

⁶⁶ *Віденський Октоїх. Codex Vindobonensis Slavicus 37 / Видання факсимільного типу*. К.: Горобець, 2019. 608 с.

⁶⁷ Голланус Ф., Бреннер С., Міклас Х. Фотоматеріали Віденського октоїха. Створені в Centre of Image and Material Analysis in Cultural Heritage у Відні. *Віденський Октоїх. Codex Vindobonensis Slavicus 37 / Видання факсимільного типу*. К.: Горобець, 2019. С. 592–595; Фрюман Б., Феттер В., Каппа Ф., Шрайнер М. Дослідження матеріалів Віденського октоїха. *Codex Vindobonensis Slavicus 37. Там само*. С. 596–605.

⁵⁸ Birkfellner G. *Glagolitische und kyrillische Handschriften in Österreich / Österreichische Akademie der Wissenschaften. Philosophisch-Historische Klasse. Schriften der Balkankommission, linguistische / Abt. XXIII*. Wien, 1975. S. 322–325 (Nr. II/141).

⁵⁹ Birkfellner G. *Codex Hankenstein. Codex Vindobonensis slavicus 37. Altukrainisches liturgisches Anthologion des 13.–14. Jahrhunderts. Neutestamentliche Perikopen*. Berlin; Münster, 2006. LIII, 445 S. (Münstersche Texte zur Slavistik, Bd. 2).

⁶⁰ Birkfellner G. *Codex Hankenstein. Codex Vindobonensis slavicus 37. Altukrainisches liturgisches Anthologion des 13.–14. Jahrhunderts. Menologion. Liturgischer Festkalender für den Jahreszyklus der unbeweglichen Feste*. Münster, 2007. VIII, 401 S. (Münstersche Texte zur Slavistik, Bd. 3).

⁶¹ Kamp A. *Kliment von Ohrid (Klemens von Achrída) – Kanones für das Commune Sanctorum. Studie und Text, Materialien*. Münster, 2010. 364 S. (Münstersche Texte zur Slavistik, Bd. 5).

⁶² Хмелевская А. П. О подготовке интернет-издания Венского октоиха и применении модулей системы «Манускрипт». *Лингвокультурологические исследования развития русского языка в условиях полиэтнической среды: опыт и перспективы: труды и материалы: в 2 т. Казань, 2018. Т. 2. С. 196–200*. Див. також: див. http://manuscripts.ru/mns/main?p_text=94119885.

⁶³ Хмелевская А. П. Палеографическое описание Венского октоиха конца XII – начала XIII вв. *Итоговая научно-образовательная конференция студентов Казанского федерального университета*

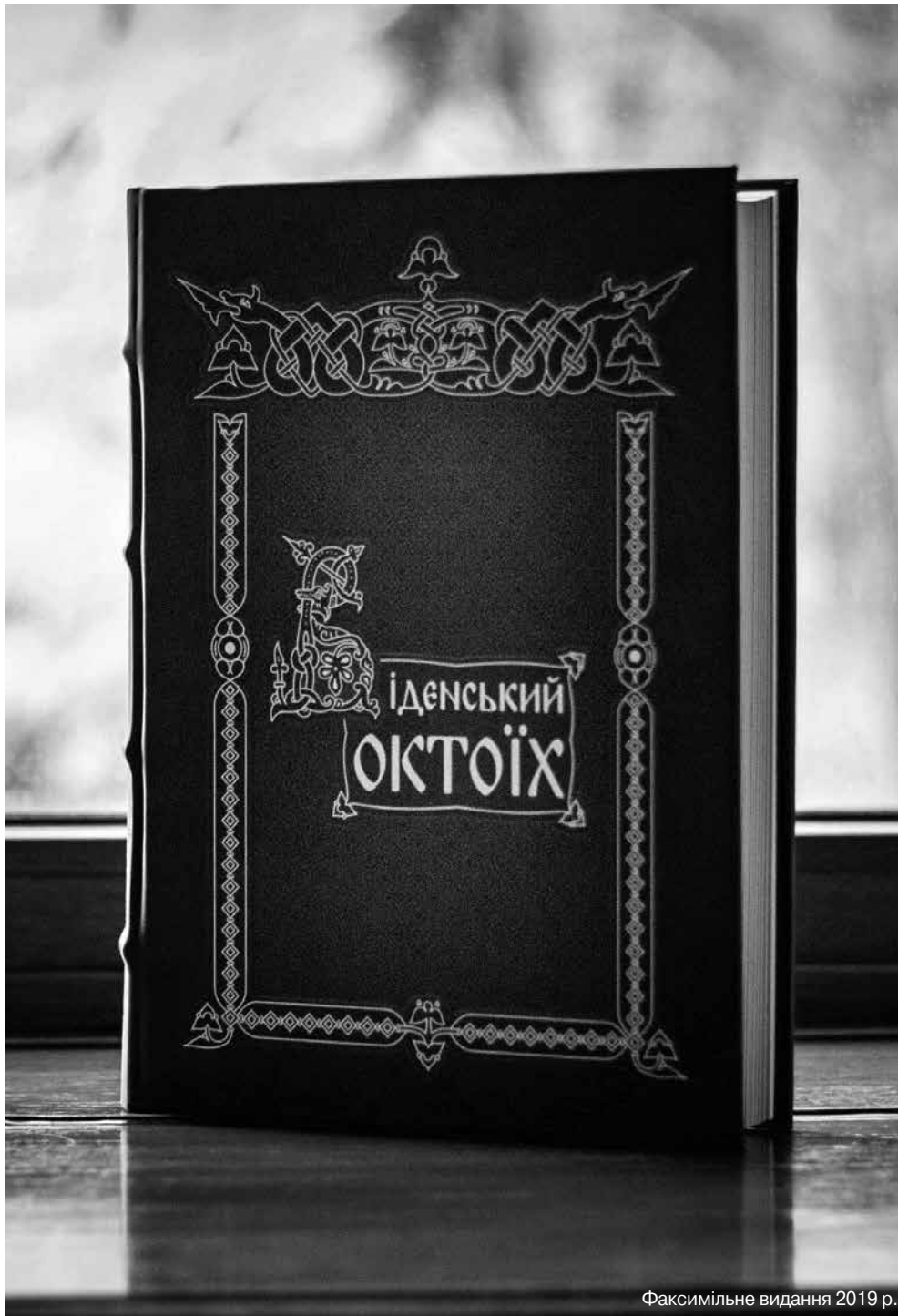
Віденський Октоїх – вісім віків від часу створення: актуалізація датування

Віденський Октоїх є однією з найцінніших давньоукраїнських писемних книжних пам'яток, яка релігійними та писемними традиціями пов'язана з княжим періодом давньої Русі-України. Сучасну назву рукопис отримав за місцем зберігання у м. Відень¹, загальновідомий він і під назвою «Кодекс Ганкенштайна», оскільки належав Ганке фон Ганкенштайну (1751–1806)² – відомому бібліофілу, колекціонеру

¹ Австрійська національна бібліотека, Vindob. Slav. 37 (Колишня назва – Віденська придворна бібліотека). Опис рукопису представлений на офіційному сайті бібліотеки: Oktoechos mit Supplementen: Sog. Codex Hankensteinianus [Electronic resource]. URL: <http://data.onb.ac.at/rec/AC14375711> (Дата звернення 20.06.2021).

² Ян Алоїз Ганке (також *Йоганн Непомук Алоїс Ганке фон Ганкенштайн*) (нар. 26 травня 1751 р. в Голешові; † 25 березня 1806 р. в Простейові) – відомий моравський просвітник, історик, письменник і гуманіст, палкий захисник чеської мови. Навчався в гімназії в Кромержижі, а згодом в Оломуці. Після вивчення права, історії та філології у Віденському університеті був призначений куратором у 1777 році та бібліотекарем в Оломуцькому університеті у 1785 році; також викладав чеську мову в Дворянській академії. Наприкінці 1780-х його призначили управляти книгами, що надходили із закритих монастирів. У 1791 році Ганке вийшов у відставку і був піднятий до дворянства в 1796 році. URL: <https://deacademic.com/dic.nsf/dewiki/681345> (Дата звернення 28.05.2021).

Новітній дослідницький погляд на життя й діяльність Ганке фон Ганкенштайна як богемського просвітника і його значення для створення чеських студій у Віденському університеті представлено в статті С. Ньюеркли, яка відкривається характеристикою нашого Октоїха як старовинної *української* богослужбової книги XIII або XIV століття, розділеної на 12 місяців, що містить вибрані пісні та молитви, які співали священники та дякони у неділю та свята..., церковнослов'янської мови української редакції; книга, яка через свій різноманітний, типологічно важкий для класифікації зміст досі є відносно маловідомою навіть у вужчому палеославістському колі: Newerkla Stefan Michael. Jan Nepomuk Alois Hanke z Hankenštejna a jeho úvahy o nutnosti, užitečnosti a přednostech bohemistické katedry ve Vídni. *Historia litteraria v českých zemích od 17. do počátku 19. století. Uspořádali a k vydání připravili Josef Förster, Ondřej Podavka, Martin Svatoš*. Praha: Filosofia, 2015. S. 251–263.

Факсимільне видання 2019 р.

й першому його досліднику³. Після смерті власника кодекс надійшов до Віденської придворної бібліотеки й отримав наукове вивчення, проте опубліковані були тільки окремі його тексти⁴, а сам рукопис залишався малодоступним для широкого кола дослідників. Вивчення кодексу кардинально змінилося лише в останній час зі створенням цифрової електронної копії рукопису⁵ та факсимільного видання, яке здійснено в Україні восени 2019 р. видавництвом «Горобець» й передає основні особливості оригіналу⁶.

Дослідження Віденського Октоїха вже понад два століття викликає зацікавлення вчених, проте найвагоміші питання щодо його атрибуції й до сьогодні залишаються ще неоднозначно розв'язаними й недостатньо вивченими⁷. Цим обумовлена актуалізація на сучасному науковому рівні розв'язання наріжної проблеми щодо часу його написання/копійювання й доповнення.

В історіографії рукопис датується від кінця XII ст. й до початку XIV ст., більш прийнятним є датування Фр. Міклошича кінцем XII – початком XIII ст. Для об'єктивного усвідомлення й наочного представлення проблеми датування вченими, пропонуємо в хронологічній послідовності дані основних робіт від 1804 року до 2020 року включно, з поданням відомостей щодо локалізації кодексу, оскільки не всі до-

³ Hanke von Hankenstein J. A. *Rezension der Ältesten Urkunde der Slavischen Kirchengeschichte, Litteratur und Sprache: eines Pergamentenen Codex aus dem VIII. Jahrhunderte*. Ofen, 1804. 64 S. Точних відомостей про те, як рукопис потрапив до колекціонера, немає. Я. Запаско наголошує, що книга була знайдена в Галичині Ганке Ганкенштайном ще на початку XIX ст. Див.: Запаско Я. П. *Доброписці тоді славні були*. Нариси з історії українського рукописного мистецтва. Львів: Афіша, 2003. С. 53. Посилань на джерело інформації вчений не подає, вірогідно це відомості зі статті: Донесение П. Прейса г. министру народного просвещения, из Загреб, от 10 ноября 1841 года. *Журнал Министерства народного просвещения*. Санкт-Петербург, 1842. Ч. XXXIII. Отд. IV. С. 47.

⁴ Відмітимо сучасне незавершене видання, в якому подаються й відомості щодо попередніх публікацій текстів у роботах учених: Birkfellner G. *Anthologion liturgicorum / Цветослов слоужьбных: Codex Vindobonensis slavicus 37. Altukrainisches liturgisches Anthologien des XIII–XIV: perikopen: Evangelisch and Apostolistolsschriften*. Berlin; Münster, 2006 (Münstersche Texte zur Slavistik. Bd. II); Birkfellner G. *Codex Vindobonensis slavicus 37. Altukrainisches liturgisches Anthologien des XIII–XIV: Menologion. Liturgischer Festkalender für den Jahreszyklus der unbeweglichen Feste*. Berlin; Münster, 2007 (Münstersche Texte zur Slavistik. Bd. III).

⁵ Цифрова копія не представлена у вільному доступі на сайті Австрійської національної бібліотеки, вона надається дослідникам при офіційному запиті.

⁶ *Віденський Октоїх. Codex Vindobonensis Slavicus 37* / Видання факсимільного типу. Київ: Горобець, 2019. 608 с., іл. Відомості й відеоматеріал про видання див: <https://ukrmanuscript.com/books/videnskij-oktoih-xiii-st> (Дата звернення 28.05.2021). В Україні книга розповсюджується безплатно по бібліотеках, музеях і наукових інституціях гуманітарного профілю.

⁷ Історіографію з вивчення й публікації текстів Віденського Октоїха див.: Корнієнко В. Віденський Октоїх: два століття дослідження. *Віденський Октоїх. Дослідження...* С. 15

слідники однозначні щодо його галицько-волинського походження⁸: Ганке фон Ганкенштейн (Hanke von Hankenstein 1804 – VIII ст.; пізніше, ним на корінці оправи, на наклейці, вказано IX ст.); М. Карамзін (1818, с. 71, прим. 159 – XIII ст.); Й. Добровський (Dobrovsky 1822, р. XXVII–XXIX, 679–685 – XII чи XIII ст.); О. Бодянський (1839, с. 23–25 – приймає датування Й. Добровського, при цьому подає більш розширено відомості про кодекс, розкриває його структуру); С. Строев (1841, с. 52–55 – XIII ст., текст кіновар'ю на полях молодший); П. Прейс (1842, с. 47 – XII чи XIII ст., уперше подає відомості щодо галицького походження); Я. Бердніков (1844, с. 74, № 7 – XIV ст., південно-руське); Фр. Міклошич (Miklosich 1866, р. XI – кін. XII – поч. XIII ст.); Г. Воскресенський (1882, с. 36–39, № 8, – XIII–XIV ст.; можливо, другим писцем (арк. 203–240) пізніше зроблено кіноварні маргінали на полях арк.); І. Срезневський (1863, с. 77; 1882, стовп. 148, 159 – кін. XIII ст., до 1300 р.); О. Соболевський (1884, с. 18–20, № 5 – XII–XIII ст., приписані тексти на полях XIV–XV ст., мова галицько-волинська); С. Смаль-Стоцький (Smal-Stockij 1886, s. 604 та ін. – XIII ст., текст, писаний кіновар'ю на полях у XIV ст., вписаний текст на двох вклеєних на початку рукопису аркушах, приблизно XV ст.); І. Шляпкін (1913, с. 99 – XIII ст., походження галицько-волинське); М. Туницький (1913, с. 237–238 – на межі XIII–XIV ст.)⁹; І. Свенцицький (1920, с. 41, 45 – поч. XIII ст., південно-руське); О. Колесса (1921, публ. 1924, с. 10 – XII–XIII ст., південно-руське); О. Яцимирський (1921, с. 87–89, № 62 (37) – XII–XIII ст., більш пізні тексти на полях та на вклеєних арк. I–II); А. Кримський (1924, с. 97 – XII–XIII ст., північно-галицьке; 1980, с. 23 – південно-руське); П. Бузук (1927, с. 19, галицько-волинське); М. Дурново (1927, с. 41, № 76; 2-ге вид. 1969, с. 63, № 76 – XII–XIII ст., південно-руське); Є. Тимченко (1927, с. 23–24 – XIII ст.); К. Кисилевський (1953, с. 11–36; 1973, с. 13–65 – перш. пол. XIII ст., тексти на полях др. пол. XIV ст., вставні арк. I–II – XV ст.); Г. Біркфельнер (Birkfellner 1975, s. 322–324 – XII–XIII ст.);

⁸ Бібліографію Віденського Октоїха, укладену В. Корнієнком, див. у кінці цієї монографічної студії, с. 230.

Основу укладеного нами матеріалу становлять звірені й уточнені дані, які подані в описові Віденського Октоїха в праці Запаско Я. П. *Пам'ятки книжкового мистецтва: Українська рукописна книга*. Львів: Світ, 1995. С. 219, 221. Так, уточнено, що І. Шляпкін у роботі 1913 р. відніс рукопис до XIII ст., а не до XIII–XIV ст. Додано й декілька неврахованих робіт, зокрема О. Бодянського 1839 р. Останні відомості ученим наведені з роботи 1980 р.

⁹ Віденський Октоїх відомий ученому, як сам він зазначає, тільки за описами С. Строева та Г. Воскресенського.

Ист. грам. укр. мови (1980, с. 23, – XII–XIII ст., південно-руське); Ю. Шевельов (Shevelov 1978, р. 369–386 (Перевид. 1991, р. 117–136); 1984, с. 295–305 – XII або XIII ст., тексти на полях – поч. XIV ст.; 2002, с. 286, 298 та ін. – пізніші тексти дописані в XIV ст. на полях, зі Службеником, що походить, можливо, з північно-західної частини українського Полісся); Г. Попов (1989, с. 139 та інші мат. на с. 135–144, 189–210 – на межі XII–XIII ст.); Я. Запаско (1995, с. 218–219, 221, №31; 2003, с. 52–53, № 23 – кін. XII – поч. XIII ст., устав двох почерків); С. Темчин (2001, с. 130–137 – XII–XIII ст.); А. Туфілов (2005, с. 411–412 – поч. XIII ст., чисельні доповнення на полях кін. XIII – поч. XIV ст. і перш. пол. XV ст.); О. Крашеніннікова (2006, с. 25, 360, 363 – XII–XIII ст.); К. Ганнік, у публікації тексту Г. Біркфельнера (Birkfellner 2006; 2007 – XIII ст., текст на полях XIV ст.); В. Любащенко (2011, с. 79–82, № 6 – кін. XII – поч. XIII ст., устав двох почерків; покрайні записи кін. XIII – перш. пол. XV ст., вставка арк. I–II – перш. пол. XV ст.); А. Туфілов (2012, с. 232, прим. 39 – XIII ст., доповнення на полях мінейних служб XIII–XIV ст.); А. Хмелевська (2015, с. 336 – поч. XIII ст., доп. XIV ст.; 2017, с. 254–255 – кін. XII – поч. XIII ст., тексти на полях XIV ст.; 2018 I, с. 241 – XII–XIII ст.; 2018 II, с. 196; 2019 I, с. 213 – на межі XII–XIII ст., доп. на полях на межі XIII–XIV ст. і I пол. XV ст.; 2019 II, с. 250, 254 – поч. XIII ст., доп. на межі XIII–XIV ст. і I-ї пол. XV ст.); А. Туфілов (2017, с. 126–127, прим. 10 – на межі XIII–XIV і раннього XIV ст.); А. Хмелевська, О. Жолобов, Г. Мольков (Khmelevskaya, Zholobov, Molkov 2019, с. 318, 326 (XIII ст., доповнення на полях – на межі XIII–XIV ст. і I-ї пол. XV ст.); С. Куюмджиєва (2020, № 1, с. 87, № 2 – на межі XII–XIII ст.)¹⁰; А. Туфілов (2020, с. 284–305 – кін., можливо, остання чверть XIII – поч. XIV ст., цим же часом датуються вписані тексти на полях, а перші два аркуші – перш. пол. XV ст.).

В електронному каталозі Австрійської національної бібліотеки Кодекс Ганкенштайна представлений як рукопис XII–XIII ст., основні метадані опису подаються за роботою: Birkfellner G. *Glagolitische und kyrillische Handschriften in Österreich* (1975), а також зазначається, що мова кодексу південноруська церковнослов'янська (українська, таке уточнення в описі – ЛГ)¹¹.

¹⁰ Учена наголошує, що приймає датування Г. Попова. Див. Попов Г. Химнографское творчество на Климент Охридски. *Втори международен конгрес по българистика. Доклади. 21. Симпозиум по кирилометодиевистика*. София, 1989. С. 139 та ін.

¹¹ Oktoechos mit Supplementen: Sog. Codex Hankensteinianus [Electronic resource]. URL: URL: <http://data.onb.ac.at/rec/AC14375711> (Дата звернення 30.05.2021). Birkfellner G. *Glagolitische und kyrillische Handschriften in Österreich* / Österreichische Akademie der Wissenschaften.

На порталі сайту «Славянское письменное наследие: Манускрипт» готується лінгвістична електронна публікація основного тексту Віденського Октоїха як рукопису XIII ст.¹²

Як засвідчують дані історіографії, проблема датування рукопису однозначно ще не вирішена. Спеціальні палеографічні дослідження з'явилися тільки останнім часом. До цього часу палеографію кодексу, як не дивно, вчені майже не вивчали; більшу увагу приділено в працях XIX ст. Так, С. Строев у 1841 р. у короткому описові рукопису подав декілька загальних палеографічних зауважень, зокрема щодо літер *ѣ, и, ѡ, ѣ, ѡу і ѡ, н, в; ѣръ і ѣрь*, які ставляться на місці *о, е; юсів* зовсім немає; над скороченими словами часто замість звичайного титла ставиться хрестик; із розділових знаків вживаються тільки крапки, майже завжди в кінці рядків. Також ученим відзначено, що в кіноварних приписах на полях місцями збережено правопис тексту, а місцями введено новіший. За палеографічними особливостями С. Строев відносить рукопис до XIII ст., а тексти, писані кіновар'ю на полях, уважає молодшими за часом¹³. Г. Воскресенський, датуючи кодекс XIII–XIV ст., вперше виділяє почерки двох переписувачів і зауважує, що на арк. 203–240 другий почерк не такий чіткий і устав не такий великий; можливо, другим писцем пізніше зроблено кіноварні маргіналії на полях аркушів, тому що почерки цих частин дуже схожі¹⁴. С. Смаль-Стоцьким у праці 1886 р. рукопис датований XIII ст., текст на полях – XIV ст., а на двох вклеєних на початку рукопису аркушах – приблизно XV ст. Вчений перший спостеріг, що палеографічні та мовні особливості близькі до Добрилового Євангелія 1164 р., відповідно книга – галицько-волинського походження. Ним зроблені й публікації окремих текстів, які написані різними писцями, а також повідомлено про заплановане спеціальне палеографічне дослідження¹⁵, яке так і не було здійснене.

Philosophisch-Historische Klasse. Schriften der Balkankommission, linguistische / Abt. XXIII. Wien, 1975. S. 322–324 (Nr. II/141).

¹² Сайт «Славянское письменное наследие: Манускрипт». URL: URL: http://manuscripts.ru/mns/main?p_text=94119885 (Дата звернення 28.05.2021). Щодо роботи див.: Хмелевская А. П. О подготовке интернет-издания Венского октоиха и применении модулей системы «Манускрипт». *Лингвокультурологические исследования развития русского языка в условиях полиэтнической среды: опыт и перспективы*: труды и материалы: в 2 т. Казань, 2018. Т. 2. С. 196–200.

¹³ Строев С. *Описание памятников славяно-русской литературы, хранящихся в публичных библиотеках Германии и Франции. С снимками из рукописей*. Москва, 1841. С. 52–55.

¹⁴ Воскресенский Г. А. *Славянские рукописи в заграничных библиотеках...* С. 37.

¹⁵ Smal-Stockij S. Ueber den Inhalt des Codex Hankensteinianus. S. 654. Відомостей щодо подальшої палеографічної роботи вченого, яка без сумніву проводилася, ми не маємо.

Тільки у 2019 р. палеографічне дослідження рукопису проведено групою вчених — А. Хмелевською¹⁶, О. Жолобовим, Г. Мольковим, яке дало можливість звузити датування рукопису до раннього XIII ст.¹⁷ Проте увага приділена виключно основному тексту, над яким, як зазначають дослідники, працювало двоє писців: перший на арк. 1–202 зв., 241–290 зв., другий — на арк. 203–240. У цьому вчені пішли за Г. Воскресенським і не провели власного почеркознавчого аналізу тексту щодо встановлення кількості писців, зокрема текстів вставки арк. 203–240, в роботі над якою брав участь не один, а троє писців¹⁸. З цієї причини, отримані результати, хоча є новими й важливими, проте загальні щодо графіко-орфографічних особливостей основного тексту рукопису, неточні щодо писців і, відповідно, щодо палеографічно-орфографічних особливостей письма писаних ними текстів.

А. Турилов у праці 2019 р., надрукованій у 2020 р.¹⁹, підійшов до встановлення часу створення Віденського Октоїха виключно з позицій палеографа, запропонувавши відмовитися від традиційного, переважно лінгвістичного (орфографічного) датування кодексу, і поглянути на проблему очима палеографа. При цьому, вчений зауважує, роблячи відсилку до палеографічної студії В. Щепкіна²⁰, що це ускладнюється тим, що яскраво виражені ознаки датування між кінцем XII ст. і другою половиною XIII ст. в східнослов'янських книжкових почерках відсутні. У зв'язку з цим, наголошує дослідник, виключне значення набуває атрибуція почерку — в ідеалі, його ототожнення з почерком якщо не конкрет-

ного писця, то хоча б точно датованого рукопису²¹. Вчений стверджує, що в графічному відношенні Віденський Октоїх міцно входить до групи галицько-волинських пам'яток кінця XIII — першої чверті XIV ст., таких як місяцеслов, приписаний до Галицького Євангелія 1144 р. (ДІМ, Син. 404, арк. 229–260), уривок Апостола-Євангелія апракосу (Прага, 1 Dc 2/14) того ж часу, Пандекти Антіоха Чорноризця 1307 р. (Національний музей у Львові, РК 48), Полікарпове Євангеліє апракос повний 1307 р. (ДІМ, Син. 740) і напис майстра Лук'яна на срібній складні 1312 р. (Москва, Оружейна палата, №228). А. Турилов вважає, що основний текст кодексу за загальним виглядом письма й характером накреслення окремих літер є найбільш ближчим до Апостола-Євангелія апракосу кінця XIII — початку XIV ст. При цьому звертає увагу, що подібність дуже велика, хоча письмо Віденського Октоїха відрізняється більшою відмінністю «товстих» і «волосяних» ліній, і в рукописах безсумнівно відрізняється форма М — з округлою петлею у віденському й майже кутом у празькому²². Вчений схиляється до датування основного тексту рукопису та дописаних на полях літургійних текстів та Місяцеслова одночасними — кінцем, а можливо останньою чвертю XIII — початком XIV ст.²³ При цьому відзначає, що ілюмінація кодексу — поєднання поліхромної тератологічної заставки з кіноварними ініціалами старовізантійського стилю — подібному датуванню не суперечить²⁴. У цій праці А. Турилов кардинально змінив свою позицію щодо датування кодексу, проведену раніше й представлену в «Православной энциклопедии» 2005 р.: основний текст належить до раннього XIII ст., текстові доповнення на полях — до кінця XIII — початку XIV ст. і першої половини XV ст.²⁵ Саме цю ідентифікацію кодексу переважно засвідчують отримані нами результати дослідження.

¹⁶ Окремі палеографічні питання рукопису, а також його датування, розглядалися в раніших роботах А. Хмелевської. Див. вище подані дані історіографії кодексу.

¹⁷ Khmelevskaya A., Zholobov O., Molkov G. Paleography and orthography of Hankenstein Codex. *Periódico do Núcleo de Estudos e Pesquisas sobre Gênero e Direito Centro de Ciências Jurídicas Universidade Federal da Paraíba*. 2019. V. 8, n. 5. P. 317–327. URL: <https://periodicos.ufpb.br/ojs2/index.php/ged/article/view/48642> (Дата звернення 28.05.2021). У роботі вчені послуговувалися, як відмічається в статті, електронною копією рукопису. Шкода, що вивчення палеографічних особливостей рукопису не проводилося за оригіналом, а також, що вчені не встигли скористатися зробленим на високому професіональному рівні його факсимільним виданням наприкінці осені 2019 р., що б сприяло кращим результатам їхнього дослідження.

¹⁸ В. Мойсієнком встановлено, що над текстами на арк. 203–240 працювало троє переписувачів. Див. статтю вченого «Віденський Октоїх – пам'ятка церковнослов'янської мови давньоукраїнської (галицько-волинської) редакції», яка підготовлена для цього монографічного видання. С. 198–199.

¹⁹ Турилов А. А. К вопросу о датировке «Венского октоиха» («Кодекс Ганкенштейна»). *Славянское и балканское языковедение*. Вып. 20: Палеославистика – 3: Международная коллективная монография / Институт славяноведения РАН; Отв. ред. В. С. Ефимова. Москва, 2020. С. 284–305. URL: <https://inslav.ru/sites/default/files/turilov.pdf> (Дата звернення 28.05.2021).

Щиро вдячна Анатолію Аркадійовичу за можливість ознайомитися зі статтею до її публікації.

²⁰ Щепкин В. Н. *Русская палеография*. Москва : Наука, 1967. С. 515–517.

²¹ Турилов А. А. Там же. С. 293.

²² Турилов А. А. Там же. С. 294–295.

²³ Вчений пише, що графіка письма цієї частини мало відрізняється від основної, хоча загальних почерків у них, здається, немає. Такі особливості письма маргінальних текстів, як використання лігатур (достатнє, втім обмежене), регулярне вживання Є широкого замість «йотованого», постійне написання М з вузькою клиноподібною серединою, що спускається під рядок, цілком можуть пояснюватися (як і дрібніший почерк) браком місця; розміщення інтерпункції не має принципового значення, оскільки і в основному тексті крапки поміщаються на рядку. Тому цілком імовірно, що основна і маргінальна частини Віденського Октоїха сучасні одна одній. Див. Турилов А. А. Там же. С. 296.

²⁴ Турилов А. А. Там же. С. 295, 296.

²⁵ Турилов А. А. Ганкенштейна Кодекс [Електронний ресурс]. *Православная энциклопедия под редакцией Патриарха Московского и всея Руси Кирилла* [Офіц. сайт]. URL: <https://www.pravenc.ru/text/161653.html> (Дата звернення 29.05.2021).

У нашій розвідці основна увага зосереджена на метаданих опису рукопису та на окремих кодикологічних, палеографічних та графіко-орфографічних даних, які сприяють ідентифікації часу написання текстів пам'ятки²⁶. Із-за складної структури побудови кодексу, вважаємо за необхідне спочатку вказати датування його текстів за отриманими нами результатами, а потім пояснення щодо цієї ідентифікації. Отже, основний текст писаний/скопійований у кінці XII – на початку XIII ст., або в ранньому XIII ст., на галицько-волинських теренах. Його основою, на нашу думку, стали протографи другої половини XII ст., що за жанровою специфікою та складом належали саме до книжної релігійної традиції давньої Русі – ймовірно, київської писемної школи. Рукопис був змістовно доповнений на полях літургійними текстами та Місяцесловом (арк. 154–186, зі слов'янськими назвами місяців) у кінці XIII – на початку XIV ст., а на початку XV ст. були вклеєні два пергаменні аркуші з назвою книги «Восмогласни^к» і текстом суботнього вечірнього богослужіння, арк. I зв.

Це кодекс в 2°, розміром 279x205 мм, складається з 289 пергаменних аркушів хорошої якості, деякі аркуші мають зшиті тріщини та дірки, зроблені при вичинці шкіри²⁷. Рукопис майже повний, із втратою вихідного аркуша першого зошита, ймовірно з мініатюрою, декількох аркушів у середині²⁸ та в кінці; текст обривається на арк. 290зв. словами 3-го тропаря пісні 8: «Кто ищеть въ мирѣ . | страдания ти прѣславнаа . имже...». На

²⁶ Дослідження проводилося за цифровою електронною копією та факсимільним виданням рукопису 2019 р.

Робота палеографа з електронною копією рукопису обумовлена певними об'єктивними труднощами й неточностями – безпосередньо щодо розміру шрифту й пропорцій літер, кольору чорнил та ін. Пандемія Ковід-19 внесла свої корективи в наше дослідження пам'ятки. З цієї причини ми не мали можливості вивчати рукопис безпосередньо за оригіналом, тому не всі дані уточнені й не на всі питання, які виникали під час роботи, на сьогодні маємо відповідь. Тому до роботи найперше залучалися дані з праць вчених, які вивчали пам'ятку за оригіналом. Це відомості щодо розміру рукопису, якості пергамену, кількості й складу зошитів, чорнил, оправи та ін. Усі дані опрацьовувалися критично, зокрема розмір книги в описах XIX ст. вказано як 4° (?) – Гф. Ганкенштейна, Й. Добровського, О. Бодяньського, С. Строева, Г. Воскресенського, О. Соболевського.

²⁷ Матеріал письма розглядається з використанням різних методів аналізу, зокрема хімічного, в роботах австрійських учених, поданих до цієї колективної монографії.

²⁸ В тексті канону в четвер апостолам 4-го гласу зрізано два аркуші після арк. 135 – арк. 135 зв. обривається словами 4-го тропаря пісні 3: *избави ма твоими мѣтвами . єдина за...*, арк. 136 починається зі слів останнього тропаря пісні 4: *...рюю въ кровѣ твои*. В тексті канону мученицям зрізано один аркуш після арк. 287 – арк. 287 закінчується словами канону 8-го гласу пісні 3: *полкзи невидимъна повѣди...*, арк. 288 починається словами останнього тропаря пісні 4: *...пла има свъзшь . юже намъ испроси чгоуцнаа та*.

початку книги пізніше вклеєні два пергаменні аркуші²⁹. Пронумеровано II+290 аркушів з порушенням послідовності їх нумерації: після арк. 75 – на два рахунки, та 232 – на один рахунок³⁰. Наявні декілька нумерацій аркушів³¹. Перша – наскрізна, арабськими цифрами, до кінця рукопису, проставлена темно-коричневим чорнилом з арк. 1 посередині верхніх полів. Вона проведена з порушенням послідовності: за арк. 75 наступний аркуш пронумерований як арк. 78, за арк. 232 наступний аркуш – як арк. 234. Ця нумерація зроблена, ймовірно, дослідником рукопису, який чорнилом пронумерував стихи читань на утрени Євангелій недільних: 1-ше від Матфея, стихи 12–20 (арк. 172зв.–174; пізніше, іншим почерком, олівцем пронумеровано стихи 1–11, арк. 171–172зв.); 2-ге та 3-тє від Марка, стихи 3–8, 9–18 (арк. 174зв.–175зв., 176–177); 4-тє від Луки, стихи 2–9 (арк. 177зв.–178зв.). Друга нумерація бібліотечна, проставлена олівцем у правому верхньому куті, римськими цифрами позначено два перші вставні аркуші I–II та арабськими цифрами великого розміру кожні 10 аркушів до арк. 150, та вгорі лівого поля з арк. 160, праворуч – арк. 280; не пронумеровані арк. 240, 260, 270. Наявне виправлення попередньої нумерації до арк. 13.

Кодекс складається з 38 зошитів, переважно кватерніонів, які не пронумеровані під час написання рукопису; ймовірно, пізніше проставлено чорнилом номер зошита ђ та кіновар'ю ģ³²: I (1–7; перший аркуш зрізаний, до його зрізу підклеєний складений навпіл пергаменний арк. I–II), II (8–15), III (16–23), IV (24–31), V (32–39), VI (40–47), VII (48–55), VIII (56–63), IX (64–71), X (72–81, після арк. 75 наступний пронумерований як арк. 78), XI (82–89), XII (90–97), XIII (98–105), XIV (106–113), XV (114–121), XVI (122–129), XVII (130–135, два останні аркуші зрізані з втратою тексту); XVIII (136–143); XIX (144–151), XX

²⁹ Як показав проведений австрійськими вченими хімічний аналіз пергамену кодексу, вставні пергаменні аркуші (I–II), як і склад чорнил і кіноварі, є суттєво відмінні від основного пергаменного матеріалу рукопису. Див.: Frühmann B., Vetter W., Cappa F., Schreiner M. “Material analysis of the Codex Hankensteinianus (Viennese Oktoechos, Cod. Vind. slav. 37) of the Austrian National Library using X-ray fluorescence analysis (XRF), Fourier transform infrared (FTIR) and Raman spectroscopy”. С. 61.

³⁰ В одній із останніх робіт вказана неточна кількість аркушів кодексу – 290, основного тексту 288 аркушів: Khmelevskaya A., Zholobov O., Molkov G. Paleography and orthography of Hankenstein Codex. Р. 319. Точну кількість аркушів встановив ще свого часу С. Смаль-Стоцький (Smal-Stockij, s. 604), на жаль результати цієї авторитетнішої роботи залишилися поза увагою вчених даної статті, як і більшості їх попередників.

³¹ У статті посилення подаються за першою нумерацією, зі збереженням помилок у її послідовності.

³² Повнота кодексу і склад зошитів за оригіналом прослідковано С. Смаль-Стоцьким. Подасмо тільки загальні відомості з роботи вченого та власні спостереження. Див.: Smal Stockij St. Ueber den Inhalt des Codex Hankensteinianus. S. 604–605.

(152–154, зошит складався з чотирьох аркушів, зрізаний останній аркуш без порушення тексту, це – кінець читань власне текстів Октоїха), XXI (155–162), XXII (163–170), XXIII (171–178), XXIV (179–186), XXV (187–194), XXVI (195–202), XXVII (203–210), XXVIII (211–218), XXIX (219–226), XXX (227–235, після арк. 232 наступний пронумерований як арк. 234), XXXI (236–240, зрізані три останні аркуші без порушення тексту, це – кінець євангельських і апостольських читань, з дописаними в кінці недільними кондаками), XXXII (241–248), XXXIII (249–256), XXXIV (257–264), XXXV (265–272), XXXVI (273–279; відсутній останній аркуш із порушенням тексту), XXXVII (280–287), XXXVIII (288–290; перший аркуш, перед арк. 288, зрізаний, після арк. 290 відсутні аркуші). Зошити XXVII–XXXI вставлені пізніше, на заміну втрачених.

Тексти писані церковнослов'янською мовою давньоукраїнської (галицько-волинської) редакції. Виконані уставом різних почерків і часу, та старшим руським півуставом на вклеєних арк. I–II, з використанням темно-коричневого чорнила³³ та кіноварі. Писані кіновар'ю тексти на полях та на чистому текстовому полі арк. 240зв., темно-коричневим чорнилом на арк. 8зв.–9, 80зв.–84зв. Поле тексту: 185–190x110, рядків 16, на арк. 1–150зв.; бічні поля широкі: 30 мм (верхні й внутрішні), 60–70 мм (нижні й зовнішні); основний текст в один стовпчик, рядків на сторінці 16. На вклеєних арк. I–II поле тексту 210x140, рядків 20.

Художнє оформлення просте, характерне для часу написання рукопису. На нашу думку, імовірно на звороті першого відсутнього аркуша розміщувалася мініатюра. Вірогідно, книга відкривалася традиційною для українських рукописів вихідною мініатюрою з портретним зображенням Івана Дамаскіна († до 787 р.), відомого візантійського гімнографа, одного зі створювачів і упорядників осьмогласного богослужбового репертуару. Це могла бути й мініатюра із зображенням Йосифа Писнеписця, який упорядкував (861 р.) так званий «новий» Октоїх, що поєднував щоденні гімни з воскресними, і саме такого типу є Віденський Октоїх³⁴.

Основний текст відкривається вихідною поліхромною тератологічною заставкою, зробленою кіновар'ю, – плетінка з тулуба двох змій і рослин,

³³ Звертаємо увагу, що в більш ранніх описах рукопису вказується, що він писаний чорним чорнилом. За прийнятим сучасним визначенням кольору давніх чорнил, в нашому описі вказується темно-коричневий колір чорнил. У рукописах українського походження чорнило чорного кольору починає використовуватися з XVII ст., що є атрибуційною ознакою часу написання.

³⁴ Ясіновський Ю. Гімнографія у пам'ятках доби короля Данила. *Доба короля Данила в науці, мистецтві, літературі*: Матеріали Міжнародної наукової конференції. Львів. 29–30 листопада 2007 р. Львів, 2008. С. 304.

по середині й боках стилізовані квіти. Під заставкою кіновар'ю писаний заголовок *Каѣ възскрѣ гла ѣ . прѣ ѣ . ермоѣ*, перший рядок виконаний великими контурними літерами; читання відкривається великим кіноварним ініціалом «Р» старовізантійського типу, який виписаний на чотирьох рядках; наступний абзац відкриває ініціальна літера «О», у складі диграфа *ОУ*, виписана на двох рядках (Див. іл. 1.1). Великими кіноварними ініціалами чотирьох типів прикрашені тільки тексти євангельських і апостольських читань (арк. 155–240): старовізантійського типу (нараховано 40, арк. 158зв., 163, 164 та ін.); балканського типу на пізніше вставлених зошитах XIII ст. (чотири – на арк. 205, 207, 214, 220 зв.); тератологічного типу, які ймовірно вписані при написанні текстів на полях у кінці XIII – початку XIV ст. (два – на 159зв., 162); простого малюнку (сім – на арк. 182зв., 185, 190, 192зв., 195зв., 197, 211) (Див. іл. 3). Великі ініціали писані на 4, іноді 3 рядки. За нашими спостереженнями, не всі великі ініціали, як і заголовки текстів, були вписані після завершення роботи над рукописом. Пізніше дописані, у кінці XIII – початку XIV ст., напр., ініціали на арк. 158зв. (кіновар'ю насиченого кольору), 162, 182зв., 185, 190, 192зв., 195зв., 197зв., 211. Заголовні літери в основному тексті двоконтурні без опрацювання кольором, виписані темно-вишневою фарбою на першому зошиті та кіновар'ю по всьому рукопису, лише деякі заповнені чорнилом. Заголовки кіноварні, на початку частин перший рядок писаний двоконтурними літерами. Заголовок на арк. 156 не написаний. Кіноварні заголовки деяких євангельських і апостольських читань, які частково написані на бічному полі або заходять на поле, відокремлюються обведенням темно-коричневим чорнилом; для їх розмежування від написаного кіновар'ю на полях тексту на арк. 155, 205, 207, 211, 217, 221, 222зв., 236зв. кіновар'ю окреслені на арк. 212зв., 213, 225, 232зв., 238, 251, 256, 256зв., 257зв., 259, 259зв., 260зв., 265, 273. На полі арк. 254зв. вміщена перед написаним на полі канонем на Пасху заставка проста кіноварна, квадрати вміщені в прямокутник. У Місяцеслові дні читань обведені чорнилом на вересень місяць (арк. 154зв.–158), наведені чорнилом по кіноварі на жовтень–серпень, без взяття в коло, наведено й слово *Мъ* (арк. 158зв.–186зв.). На вставних арк. I–II непрофесійно написано кіновар'ю великими двоконтурними літерами назву рукопису, великі ініціали, оздоблені крапками, й заголовні літери.

Стан збереженості рукопису задовільний, відповідно його віку. Основний давній текст зберігся добре, значно більше постраждали тексти на полях. Бічні поля хвилясті, подекуди розірвані або вирізані, зі слідами вологи, масляних пальців, бруду, затирання від постійного використання. Перга-

мен у воскових плямах, частково вирізаний на полях арк. 9, 15, 17, 21, 29, 47, 53, 58, 62, 89, 90, 100, 122, 143, 147, 154, 165, 228, 234, 240, 282–285, з пошкодженням тексту арк. 134, 147, 287; розірваний у верхньому правому куті арк. 246 з пошкодженням тексту; струхлявів і обірваний на полі аркушів 1, 2, 5, 6, 11, 26, 35, 36, 50, 78, 106, 113, 115 та ін.; на деяких нижніх полях текст, написаний кіновар'ю, вилиняв і стерся, напр., арк. 163, 164, 165, 250; від вологи більше постраждали тексти на полях арк. 163зв.–170; змитий кіноварний текст на полі арк. 133зв.; на аркушах наявні дірки, зроблені при вичинці пергамену, тріщини зашиті; залиті хімічним розчином, напр., арк. 165, 167, зі дзеркальним відбиттям на попередній сторінці. Спостережено цікавий факт: тексти на полях вписувалися кіновар'ю в кінці аркуша так, щоб нижній кут залишався не заповненим, імовірно, для подальшого збереження тексту під час користування рукописом.

Кіноварні тексти на полях поновлювалися темно-коричневим чорнилом на арк. 60, 70зв., 72зв., 73зв., 80 (на цьому аркуші дописане слово в правому нижньому куті), 92зв., 104, 106зв., 107, 108зв., 114зв., 124зв., 125, 131зв., 141–142зв., 147. Літери наведені одним почерком по стертих контурах. Імовірно, тексти частково відновлювалися в XV ст. Це засвідчується на частинах зовсім згаслого тексту, коли писець чітко не бачив контур літер і відновлював текст за своїми графічними й орфографічними навичками. Так, на арк. 73зв.³¹ в одному слові наявні новітні накреслення літер як ч однобічна, у ю скісна перекладинка доведена доверху, південнослов'янська орфограма — написання літери і перед голосною: *зачатію*.

Щодо первісної оправи кодексу, відомостей не маємо; складається враження, що її взагалі або не було й блок книги не був зшитий і використовувалися при потребі окремі зошити, або оправа була рано втрачена, а блок книги розшитий. Вірогідно, рукопис спочатку не призначався для практичного богослужіння, а створювався як зразок «на список». Великі бічні поля аркушів призначалися для вписування додаткових, необхідних для богослужіння текстів. Непереплетену книгу легше розбирали по зошитах і давали переписувачам для виготовлення списків. Імовірно, використання рукопису окремими зошитами було продовжено й після його доповнення на полях літургійними текстами та Місяцесловом. Це засвідчують значні пошкодження й сильніші забруднення перших і останніх аркушів усіх зошитів. Можливо, рукопис загортався в тканину й тільки в XV ст. його було взято в оправу³⁵: дошки 100 мм об-

³⁵ Дослідження оправи для цієї колективної монографічної праці проведено П. Енгель. В роботі “Autoptical Observations on the Codicology of the Hankenstein-Codex or Vienna Oktoich (Vind. slav. 37) in the Austrian National Library” основна увага зосереджена на описі оправи – матеріалі

тягнуті коричневою шкірою, на обох кришках тиснення в косу клітину; втрачені чотири наріжники³⁶ та середник верхньої кришки, п'ять жуковин нижньої кришки, а також застібка. На корінці книги є наклейка, вірогідно часу надходження до Віденської бібліотеки, із записом латиною щодо її походження й, імовірно, часу написання в IX ст.: «Officium, Temporaneum Ecclesiae Ruthenicae, Sæaeculi. IX»; наклейка розірвана, текст зберігся частково³⁷. Бібліотечний штамп наявний на арк. I та арк. 290зв., а також ярлик, який наклеєний зі звороту верхньої кришки оправи, на якому коричневим чорнилом проставлені шифри зберігання: старий, закреслений, «22.30», та сучасний «Cod. slav. 37».

Пам'ятка є літургійним збірником змішаного складу³⁸ й належить до найдавнішого типу богослужбового збірника. При цьому, вона має загальну однорідність змістового упорядкування, попри різний час постановня основного і маргінесного текстів³⁹. Їх палеографічно-орфографічні особливості ми далі й розглянемо.

Основний текст кінця XII — початку XIII або раннього XIII ст., з пізнішими доповненнями XIII ст. втрат зошитів тексту (Див. іл. 1–2). Віденський Октоїх, за нашим переконанням, за графічними, орфографічними особливостями входить до групи таких галицько-волинських пам'яток другої половини XII — першої чверті XIII ст. з точною або встановленою датою написання, як Добрилове Євангеліє 1164 р. (РДБ, Рум. 103)⁴⁰, Успенський кондакар нотований 1207 р. (ДІМ, Усп. перг. 9)⁴¹, Службник

покриття дошок, самих дошок, оздобленні, на блоці книги, пізніший його реставрації. С. 91.

³⁶ Згідно із заявою Ганке фон Ганкенштайна, на одному куті верхньої кришки обкладинки зберігся один мідний наріжник, який вже був відсутній, коли з кодексом працював С. Смаль-Стоцький: Smal Stockij St. Ueber den Inhalt des Codex Hankensteinianus. P. 603.

³⁷ Уточнено текст за роботою О. Бодяньського, в якій, до речі, вказано, що дошки оправлені білою шкірою (?!). [Бодянский О.] Донесение магистра Бодянского... С. 24.

³⁸ Про структуру й зміст кодексу див. новітнє ґрунтовне дослідження Юрія Ясіновського «Кодекс Ганкенштайна як літургійний збірник: структура та зміст», представлене в цій колективній монографії на с. 104–166. Короткий схематичний зміст кодексу подано на с. 109–110.

³⁹ Це було відмічено ще С. Смаль-Стоцьким, який уніфіковано називав кодекс Анфологіоном: Smal Stockij St. Ueber den Inhalt des Codex Hankensteinianus. P. 617.

⁴⁰ Електронна копія представлена на офіційному сайті Російської державної бібліотеки. URL: <https://lib-fond.ru/lib-rgb/256/f-256-103/#image-2> (Дата звернення 28.05.21). Публікація метаграфованого тексту: *Добрилове Євангеліє 1164 року* / упор. Ю. В. Осінчук; відп. ред. В. В. Німчук. Львів, Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2012. Опис рукопису див.: *Сводный каталог славяно-русских рукописных книг, хранящихся в СССР: XI–XIII вв.* / редкол.: Л. П. Жуковская и др. Москва: Наука, 1984. С. 96–99, № 55; Запаско Я. П. *Пам'ятки книжкового мистецтва: Українська рукописна книга*. С. 37, 38, 40, 48, 189–195, № 19.

⁴¹ Факсимільне видання: *Contacarium Palaeoslavicum Mosquense* / Ed. A. Bugge. Copenhagen, 1960 (= Monumenta Musicae Byzantinae VI). Опис рукопису див.: *Сводный каталог славяно-русских рукописных книг, хранящихся в СССР: XI–XIII вв.* С. 193–194, № 173, іл. № 116.

Варлаама Хутинського кінця XII – початку XIII ст. [до 1224 р.] (ДІМ, Син. 604)⁴² (Див. іл. 5–7).

В історіографії текст рукопису умовно називається «основним текстом», що не є зовсім правильним, оскільки це цілісна писемна пам'ятка кінця XII – початку XIII ст. з доповненнями на полях пізнішого часу. Проте цим визначенням послуговуємося й ми. Не варто текст рукопису називати «основною частиною», якщо тільки не вважати тексти – основний і на полях – написаними в один час⁴³, або підходити до кодексу як до своєрідного конволюта.

Писаний основний текст рукопису великим чітким уставом різних розмірів. Керівником роботи й головним писцем був писець-книжник, яким написано більшість текстів. В. Корнієнко вважає, що ним міг бути писець Петро, на підставі маргіналії з молитовним зверненням, в якій згадано особу на ім'я Петро: «помози гн рабу своєму Петровн» (на верхньому березі арк. 279зв.), почерк якої подібний до інших маргіналій цього переписувача⁴⁴. Учений також зазначає, що цим писцем міг бути вписаний на полі арк. 289зв. текст перших восьми рядків основного тексту, ще до його появи в рукописові: «Глаго агна воднмъ на [z]l[ко]лѣныѣ бзи [хѣв]а мѣнѣ н блго[прн]а[т]на всѣхъ [твор]цю жьртва [пр]ннесена бзи прѣтою твою тѣло его же [п]рилѣжно молн спети [д]оуша наша»⁴⁵. За нашими спостереженнями, графіка письма цієї маргіналії дуже подібна до молитовного запису графіті

Письмо Успенського кондакаря, першого основного писця, подібне до Кондакаря Синодального нотованого першої половини XIII ст. (ДІМ, Син. 777). Електронна копія представлена на офіційному сайті Державного історичного музею (Москва). URL: <https://catalog.shm.ru/entity/OBJECT/177676?page=9&fund=21&index=423> (Дата звернення 28.05.21). Опис рукопису див.: Сводный каталог славяно-русских рукописных книг, хранящихся в СССР: XI–XIII вв. С. 229, № 205, іл. № 27.

⁴² Електронна копія представлена на офіційному сайті Державного історичного музею (Москва). URL: <https://catalog.shm.ru/entity/OBJECT/178243?page=7&fund=21&index=32> (Дата звернення 28.05.21). Опис рукопису див.: Сводный каталог славяно-русских рукописных книг, хранящихся в СССР: XI–XIII вв. С. 187–188, № 167. Див. статтю: Пуцко В. Службник перемиського архієпископа Антонія з XIII ст. *Перемиські дзвони*. 1992. № 10–12. С. 13–15.

⁴³ Одночасними вважає основний і додаткові тексти Віденського Октоїха А. Турілов, про що йшлося вище.

Яскравим зразком такого рукопису є Кристинопільський апостол середини XII ст. (ЛІМ, ф. 123 (Рук.), № 39; НБУВ, ІР, ф. VIII, № 3 М). Опис рукопису див.: Сводный каталог славяно-русских рукописных книг, хранящихся в СССР: XI–XIII вв. С. 101–102, № 59, с. 102–103, № 60; Запаско Я. П. *Пам'ятки книжкового мистецтва: Українська рукописна книга*. С. 38, 198–201, № 21; Сводный каталог славяно-русских рукописных книг, хранящихся в России, странах СНГ и Балтии. XIV в. Додаток I. С. 563, №№ 59, 60.

⁴⁴ Див. статтю, подану вченим до цієї колективної монографії: Корнієнко В. «Сторінки історії Віденського Октоїха крізь призму маргіналій XIII–XV ст.». С. 178, 182–188.

⁴⁵ Там само. С. 185.

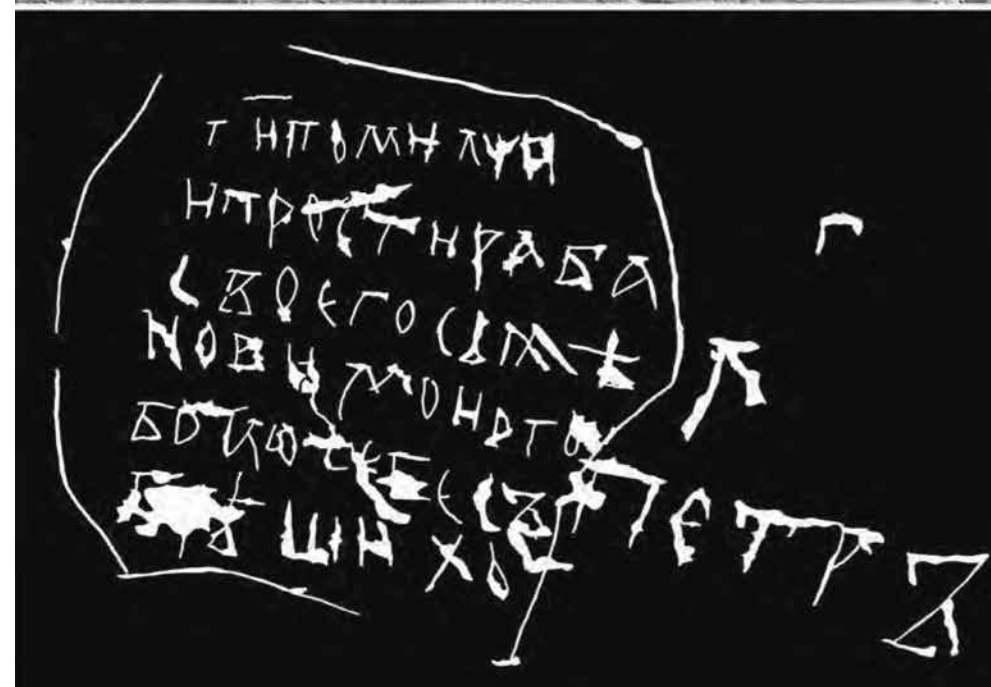
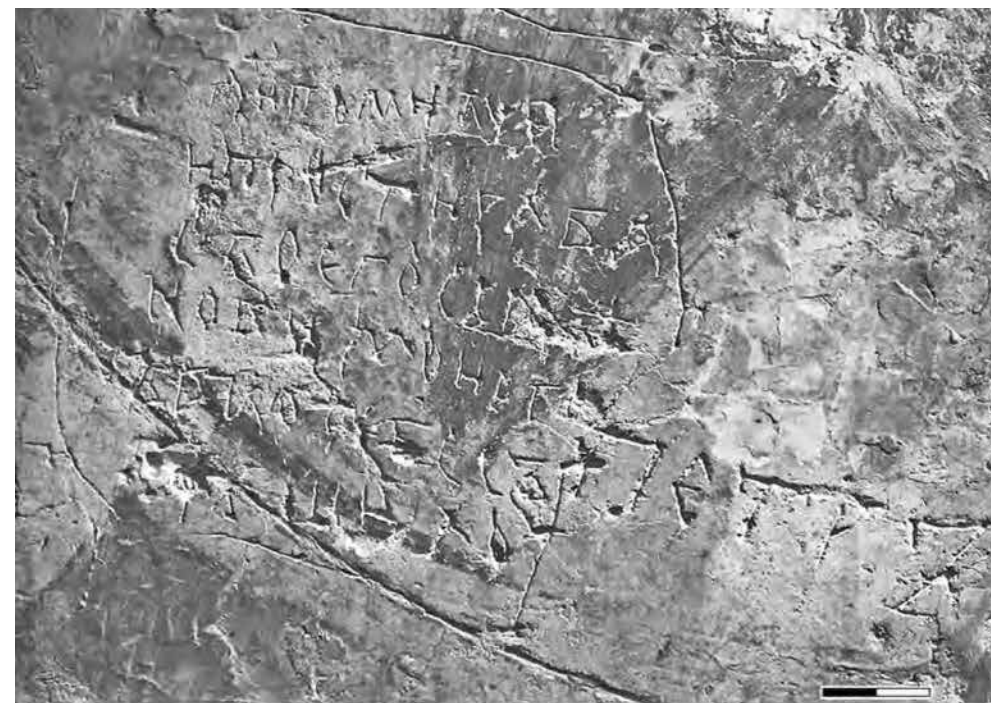

Фото та прорис молитовного запису графіті Київського Софійського собору з вказівкою, що писав його Петро. Середина XII – перша чверть XIII ст.

Київського Софійського собору, які також досліджував і уточнював їх датування В. Корнієнко (№ 190 і 190а): «За формою написання в, г та п з виступом зверху, м та л з верхніми засічками, прямолінійної р з петлею кутом вперед та прямолінійної ρ з петлею кутом вгору, графіті найвірогідніше датувати в межах середини XII – першої чверті XIII ст.». При записі, що цікаво, і вказано, що «С[ε ψ](α)λ[ζ] Петρζ»⁴⁶.

Зі спостереження над графікою основного тексту: літера ж пишеться в три прийоми – до середньої частини приписується верхня й нижня дужки, голівка маленька; наявні дублетні букви – о широка, w з маленькою середньою частиною; у є перетинка посередині, переходить в маленький язичок є; буква з із коротким хвостиком; у букви м середня частина заокруглена, стоїть на рядку; у букви ѳ доведена до кінця лінії рядка, щогла ледь виступає за рядок; буква ф з перетинкою в колі; буква ϕ стоїть на рядку, перетинка на верхній лінії рядка; у а трохи дугою в середину права частина; у њ перетинка майже вгорі рядка, скошена до а; такого ж накреслення і букви ю; буква т виносна на ніжці; ч з розщепом; титло із кінчиками, зігнутими донизу. З розділових знаків вживаються крапка, яка стоїть між словами на лінії рядка, та чотири крапки й перетинка в кінці стихів.

Писав більшу частину текстів основний писець. Почерк другого писця виокремлюється певніше на арк. 158зв.–202зв.⁴⁷ (Див. іл. 1).

Троє писців відновлювали втрачені тексти зошитів другої половини читання Євангелія й Апостола на арк. 203–240. На це першим звернув увагу В. Мойсієнко й окреслив межі їх роботи: перший писець працював над текстами арк. 203–218зв., 228_{6–16}, 236–237зв., 238_{1–17} – 240; другий писець приступив до праці з арк. 219–228₅, переписав арк. 228зв. – 235₇, закінчуючи частиною слова наши-, та арк. 238_{1–8}; третій писець продовжив дописування -ми язи в 7-му рядку арк. 235 і весь текст на звороті арк. 228_{7–16}⁴⁸ (Див. іл. 2).

Оскільки текст рукопису використовувався окремими зошитами, то вони могли бути не повернуті до рукопису й відновлені десь у першій половині XIII ст. При цьому були використані різні протографи, зокрема перший писець користався текстом, писаним без'юсовим правописом. Тексти

⁴⁶ Корнієнко В. В. *Корпус графіті Софії Київської (XI – початок XVIII ст.)*; НАН України. Інститут української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського. Ч. 4: Приділ свв. Іоакима та Анни (північна сторона). Київ, 2014. С. 110. Графіті № 190 і 190а (табл. СXXXVII). URL: <http://resource.history.org.ua/item/0015192> (Дата звернення 25.06.21).

⁴⁷ С. Смаль-Стоцький для публікації окремих текстів як зразків вибирав тексти різних почерків: Smal Stockij St. *Ueber den Inhalt des Codex Hankensteinianus*. P. 654.

⁴⁸ Див. статтю В. Мойсієнка в цій колективній монографічній праці. С. 198–199.

оздоблено як великими кіноварними ініціалами старовізантійського, так і балканського типів (Див. іл. 3).

Маргінесні тексти кінця XIII – початку XIV ст. вписані на полях аркушів та на текстовому полі арк. 240зв. (Див. іл. 4.1–3, 8.1). Маргінесні тексти вписані уставним письмом в кінці XIII – на початку XIV ст. кіновар'ю різних відтінків, тільки на арк. 8зв.–9, 80зв.–84зв. – темно-коричневим чорнилом. Також кіновар'ю вписаний текст на чистому арк. 240зв. Вони не вписані відразу після завершення роботи над основним текстом. Підтвердженням цьому є те, що вони написані поверх значного жирового нашарування від пальців користувачів, водяних плям і бруду⁴⁹. У зв'язку з цим, кіновар нерівномірно лягала на пергамен і не проникла глибоко в його структуру, тому тексти зазнавали більшого пошкодження. При цьому, писці попередньо подбали про збереження тексту, не вписуючи його до нижнього кута аркуша, а залишаючи вільне місце для перегортання аркушів. Доказовим аргументом значно пізнішого доповнення пам'ятки також є вписування тексту на ветхих бічних полях, а то й доведення тексту до обірваного краю аркуша. Таким наочним прикладом є вписування тексту до пошкодженого краю арк. 2, 53, 61зв., 112, 113, 125, 189, 189зв., 194, 202, 202зв.

Над вписуванням на полях літургійних текстів та Місяцеслова працювало троє писців; писали уставним письмом (шрифт 4–5 мм), кіновар'ю, лише окремі літургійні тексти вписані темно-коричневим чорнилом:

I почерк, арк. 1зв.–2, 4–4зв., 5, 12зв.–13зв., 14зв.–15, 16–17, 23зв.–24зв., 25зв.–27, 28зв.–29, 37–38зв., 39зв.–40, 41–42, 48–49зв., 50зв.–53₂ (до слова ммї), 57зв.–62, 70зв., 72зв., 73зв.–75, 80–80зв., 90зв.–91, 92–92зв., 93зв.–96 (арк. 95 запис про лихо, яке спідкало писця, оскільки для виготовлення червоного чорнила йому бракує яйця), 104–105зв., 106зв.–108зв., 112, 113–116, 122–122зв., 124–126, 131зв. (можливо, цим писцем на арк. 132 кіновар'ю написані заголовні ініціали, абетка від літери а до т, а також намальована квітка), 132зв., 133зв.–135зв., 139–140, 141–143, 145зв.–149, 151зв.–153, 154зв.–191.

II почерк, темно-коричневим чорнилом, арк. 8зв.₄–9, 80зв.₈–84зв.

III почерк: шрифт 4 мм, кіновар'ю, арк. 5зв.–8зв.₃, арк. 53₂ (зі слова изъави) – 53зв., 191зв.–228, шрифт 4–5 мм, арк. 228зв.–235зв., шрифт 5 мм, арк. 236–259зв., шрифт 4 мм, арк. 260–269, шрифт 5 мм, арк.

⁴⁹ У вже згаданій статті П. Енгель, написаній спеціально для цієї монографічної студії, немає чіткої позиції щодо написання текстів на полях – на чистому пергамені полів чи на забрудненому. При цьому, дослідниці вдалося спостерегти, що на арк. 240зв., у верхньому куті, червоні літери дійсно написані на бруді. Ця проблема потребує подальшого спеціального дослідження, оскільки має наріжне значення для датування кодексу. С. 97.

269зв.—274, шрифт 4 мм, арк. 274зв.—277зв. Імовірно, на нижньому березі арк. 271 писець вказав кіновар'ю своє ім'я — Полко.

Вписували тексти писці за графіко-орфографічними канонами однієї книгописної школи. Письмо професійне, з чітким дотриманням розмірів літер по висоті (трохи витягнуті) й ширині, товстих і тонких частин літер, проміжків між літерами. Характерними спільними ознаками правопису писців є такі основні орфографічні написання, як диграфа *ou* на початку слів та після голосних, і монографа *u* після приголосних; буква *i* пишеться між приголосними, після приголосної в кінці слова та після голосної, над нею діакритик переважно не ставиться або вживається єрчик чи дві скісні рисочки; у букви *m* петля опускається під рядок; *z* з єром; після голосних та *ь* виключно *a* та *e* широка, як архаїзм вживається *й* буква *ю* (напр., на арк. 14зв.₁₈, 26зв.₂₀, 53₇, 53зв._{2, 11, 14}, 83₂₉, 84зв.₂, 269зв.₂, 270₁); пишуться високі букви *t*, *z*, переважно в кінці рядка; наявні лігатури *ly* 51, *my* 49₂₇, *nt* 13₁₄, *tw* 4₂₂, *ak* 4зв.₂₁ та ін.

Відмінним є написання язичка в літері *e* широкій: першим писцем язичок пишеться у двох варіантах — зверху, з характерним виступом від лівої стінки *Є* (але, переважно, накреслення нечіткі) та з опущеним трохи язичком; другим писцем — тільки опущений трохи язичок; третім писцем язичок пишеться знизу літери *e* і доводиться до її середини (добре видно на арк. 192 — *Є*) (Див. іл. 4.1 та 4.3).

Текст Місяцеслова написаний на полях першим писцем маргінальних текстів. Він має слов'янські назви місяців і цим споріднений з місяцесловом кінця XIII — першої чверті XIV ст., приєднаним до Галицького Євангелія 1144 р. (ДИМ, Син. 404, арк. 229—260)⁵⁰. Графіка й орфографія текстів місяцесловів зовсім різна. До Галицького Євангелія місяцеслов, імовірно, був приєднаний при другому опрацюванні книги в XIV ст.⁵¹ (Див. іл. 8.2). Про графіку його й основного тексту Віденського Октоїха можна говорити як про одну книжну школу письма. Нами спостережено цікавий факт, що орфографічно Місяцеслов Віденського Октоїха споріднений із текстом

саме Галицького Євангелія; в ньому є характерна для Євангелія орфограма — написання букви *i* десятиричної між приголосними. Ця орфограма послідовно наявна і у вписаних на полях Октоїха літургійних текстах. Ще І. Срезневський наголошував, що головною відмінною ознакою Галицького Євангелія є дуже часте вживання десятиричного *i* замість звичайного восьмиричного *i*⁵². Можливо, до Віденського Октоїха вписаний список пізніше втраченого тексту місяцеслова, який міг бути написаний одночасно з Євангелієм 1144 р. (Див. іл. 8.3). Ми можемо говорити саме про список, а не про копію, оскільки основні орфограми засвідчують час написання як кінець XIII — початок XIV ст.

Текст кінця XIV — початку XV ст. на вклейці (Див. іл. 4.4). На початку книги вклеєні два пергаменні аркуші з назвою книги «Восмогласниѣ» і текстом суботньої вечірньої служби. Текст написаний непрофесійно старшим руським півуставом⁵³ із легким нахилом управо, темно-коричневим чорнилом та суриком. Розміщується він на арк. Ізв. — Пзв., арк. І чистий. Письмо за графічними та орфографічними особливостями можна віднести до кінця XIV — початку XV ст. Характерними ознаками є: у літер *и*, *ю*, *ь* скісна з'єднувальна перемичка високо вгорі; *e* широка перевернута, нагадує якір, лежить в рядку, іноді пишеться після голосної на місці *ю*; літера *ч* без ніжки (*v*); послідовно вжита графема *ы*; у *w* висока середина; диграф *ou* стоїть у всіх позиціях у слові, буква *u* не вживається; буква *v* ступінчаста, з петлями, які заходять одна за одну; літера *z* округла⁵⁴. Зі створенням цієї вклейки завершився процес формування кодексу, і можливо саме опікою особи, яка її зробила чи додала, рукопис був взятий в оправу.

Отже, досліджена визначна давньоукраїнська (давньоруська) пам'ятка періоду княжої доби — Віденський Октоїх, є рукописом кінця XII — початку XIII ст. або раннього XIII ст., з доповненнями пізніших часів. Проведене кодикологічне та палеографічне вивчення кодексу подає дані щодо часу його створення та формування структури. Про різний час написання основного тексту й додаткових на полях текстів засвідчують особливості їх графіки й орфографії письма, а також те, що тексти написані на забруд-

⁵⁰ Електронна копія представлена на офіційному сайті Державного історичного музею (Москва). URL: <https://catalog.shm.ru/entity/OBJECT/177149?query=%D0%93%D0%B0%D0%BB%D0%B8%D1%86%D0%BA%D0%BE%D0%B5&fund=21&index=0> (Дата звернення 28.05.21). Опис рукопису див.: Сводный каталог славяно-русских рукописных книг, хранящихся в СССР: XI–XIII вв. С. 94–95, № 53. Запаско Я. П. Пам'ятки книжкового мистецтва: Українська рукописна книга. С. 37, 186–189, № 18; Сводный каталог славяно-русских рукописных книг, хранящихся в России, странах СНГ и Балтии. XIV в. Додаток I. С. 562–563, № 53.

⁵¹ Фрис В. Галицьке Євангеліє 1144 року – унікальна пам'ятка релігійної культури княжої доби. Духовна спадщина Давнього Галича: Науковий збірник. Львів: Український католицький університет, 2018. С. 20 (Серія «Київське християнство», т. XII).

⁵² Срезневский И. И. *Славяно-русская палеография XI–XIV вв.*: лекции, читанные в С.-Петербургском университете в 1865–1880 гг. СПб., 1885. С. 152.

⁵³ Уперше тип письма цього тексту вказала В. Любашенко. Див.: Любашенко В. Церковні рукописи Галицько-Волинської Русі XII–XIV століть: спроба узагальнення. *Княжа доба: історія і культура* / [відп. ред. Володимир Александрович]; Національна академія наук України, Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича. Львів, 2011. Вип. 4. С. 80.

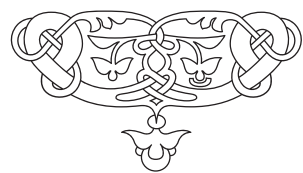
⁵⁴ Див. Щепкин В. Н. *Русская палеография*. С. 117, рис. 57 (у підтекстовці до рисунка наявна технічна друкарська помилка – замість XIV ст. поставлено XVI ст.), 118–119, §65.

нених полях, від тривалого використання рукопису, іноді вони вписуються до обірваних країв аркушів. Отримані дані дають підставу віднести основний текст до кінця XII – початку XIII ст. або раннього XIII ст., доповнення втрачених зошитів текстів (арк. 203–240) – до першої половини XIII ст., вписані на полях літургійні тексти й Місяцеслов – до кінця XIII – початку XIV ст., а вклеєну на початку кодексу текстову вставку з назвою книги «Восмогласниѣ» – до кінця XIV – початку XV ст.

Не зважаючи на різний час постання основного і маргінесного текстів, кодекс має загальну однорідність змістового упорядкування. Над його створенням працювали різні покоління доброписців. За нашими спостереженнями, це дев'ять писців: над основним текстом працювало п'ять писців-книжників – два основні й три писці, які доповнювали тексти втрачених зошитів; над текстами на полях – троє писців, а назву книги і текст на вклейці виконав один писець.

Кодекс можна вважати й своєрідним конволютом кінця XII – початку XV ст., який укладений не шляхом об'єднання різночасових рукописних текстів, а їх уписуванням до основного тексту, а також вміщенням на початку текстової вклейки з назвою книги і взяттям в оправу на початку XV ст.

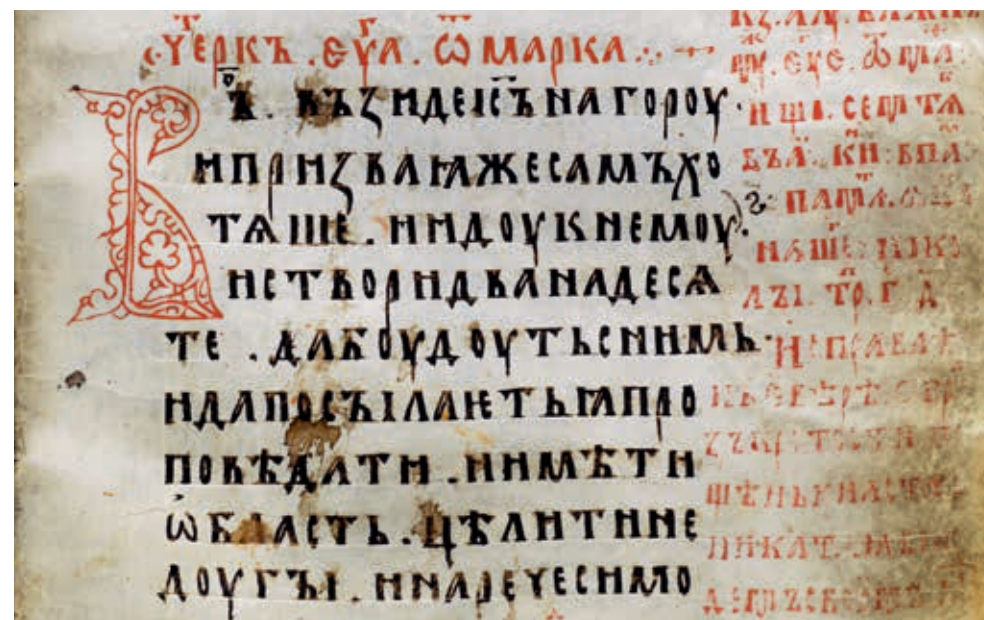
Пам'ятка потребує подальшого дослідження за оригіналом.

1. Почерки писців основного тексту Віденського Октоїха

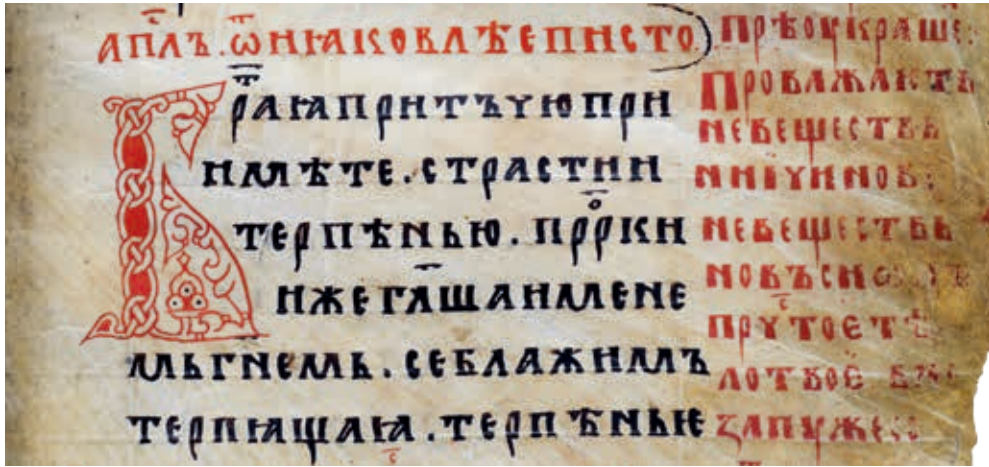

1.1. Перший писець, імовірно Петро, арк. 1

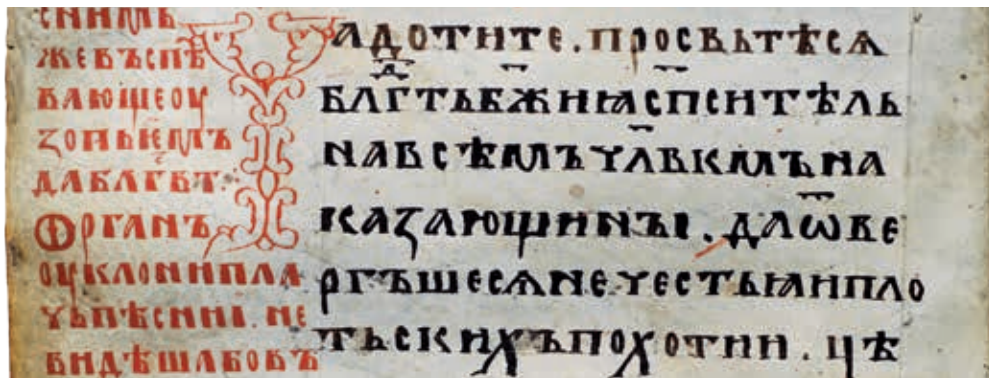

1.2. Другий писець, арк. 164

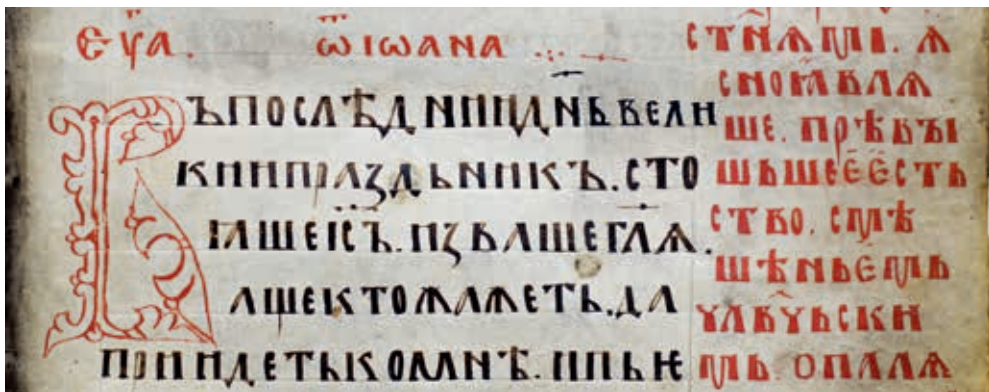
2. Почерки писців, які відновлювали втрачені тексти зошитів другої половини читання Євангелія й Апостола на арк. 203–240

2.1. Перший писець, арк. 205

2.2. Другий писець, арк. 219zv.

2.3. Третій писець, арк. 235

3. Великі кіноварні ініціали Віденського Октоїха в текстах євангельських і апостольських читань

3.1. Старовізантійського типу

арк. 155

арк. 156zv.

арк. 164

арк. 225

3.2. Балканського типу

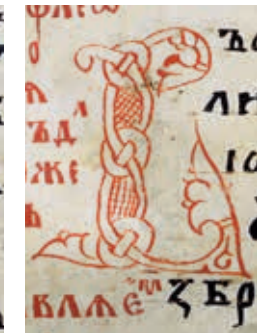
арк. 205

арк. 207

арк. 214

арк. 220zv.

3.3. Терафологічного типу

арк. 159zv.

арк. 162

арк. 192zv.

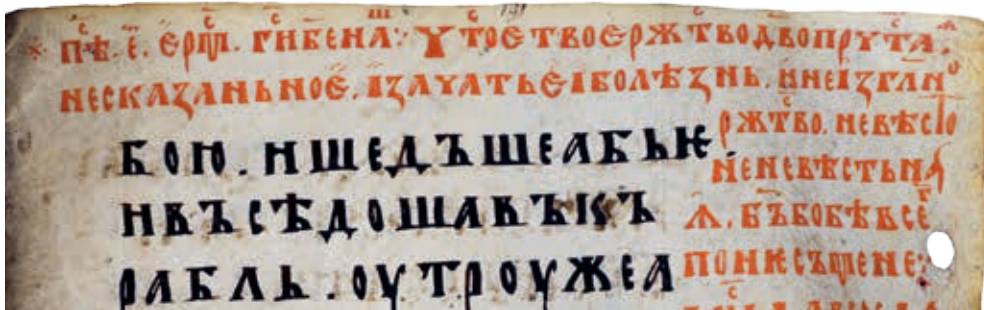

арк. 211

3.4. Простого рисунка

4. Почерки маргінальних текстів на полях та почерк на вклейці, арк. I–II

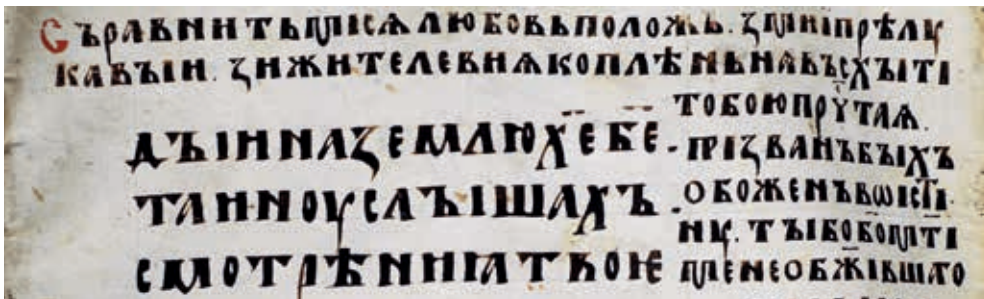
5. Добрилове Євангеліє 1164 р. РДБ, Рум. 103, арк. 18

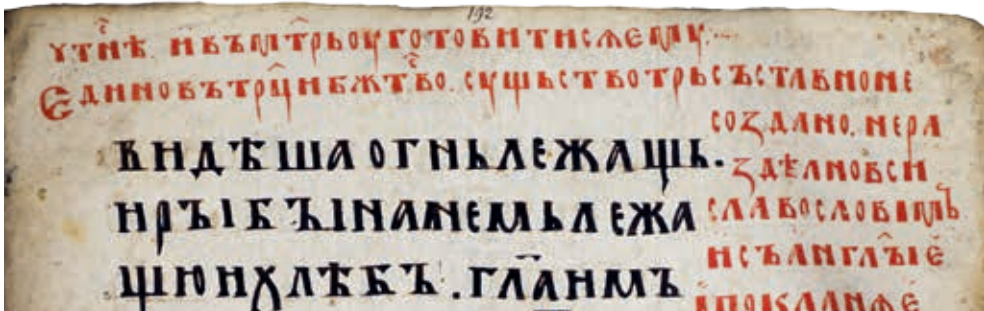
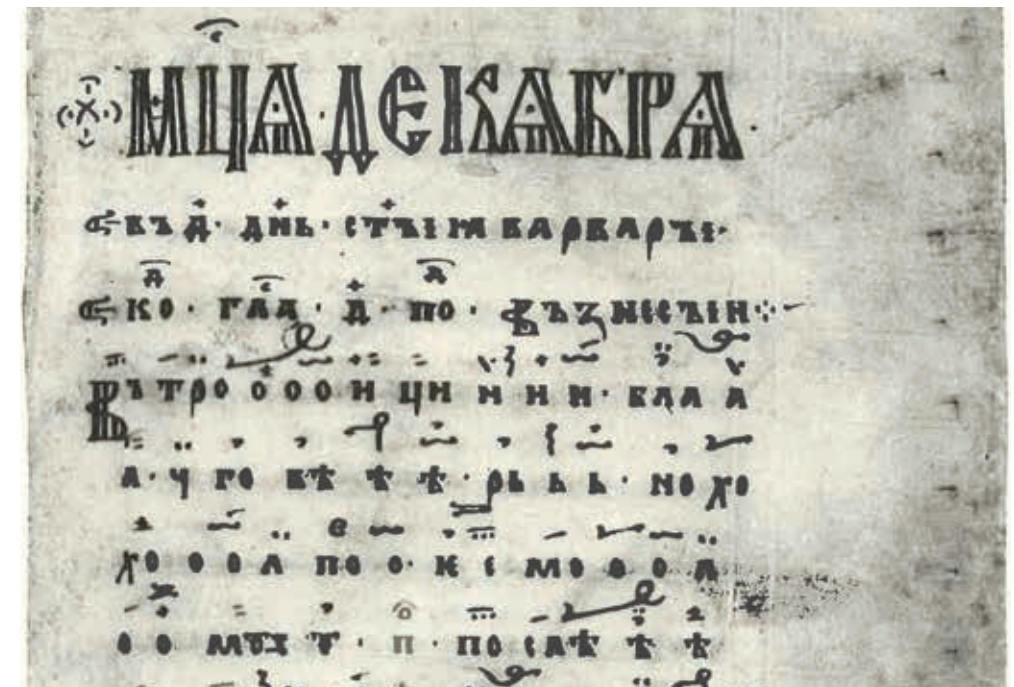
4.1. Перший почерк марг., арк. 191

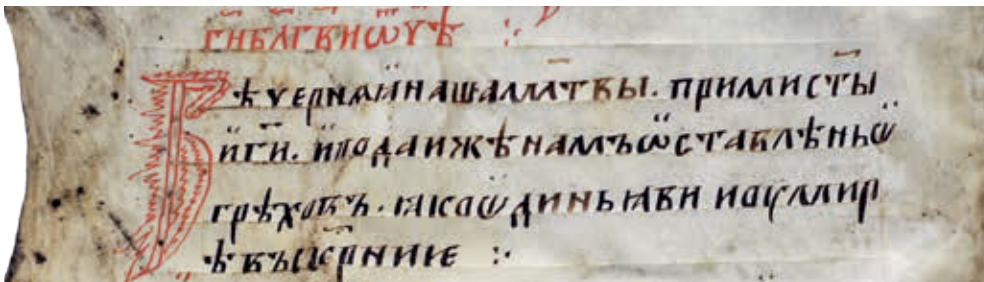
6. Успенський кондакар нотований 1207 р. ДІМ, Усп. перг. 9, арк. 34

4.2. Другий почерк марг., арк. 81

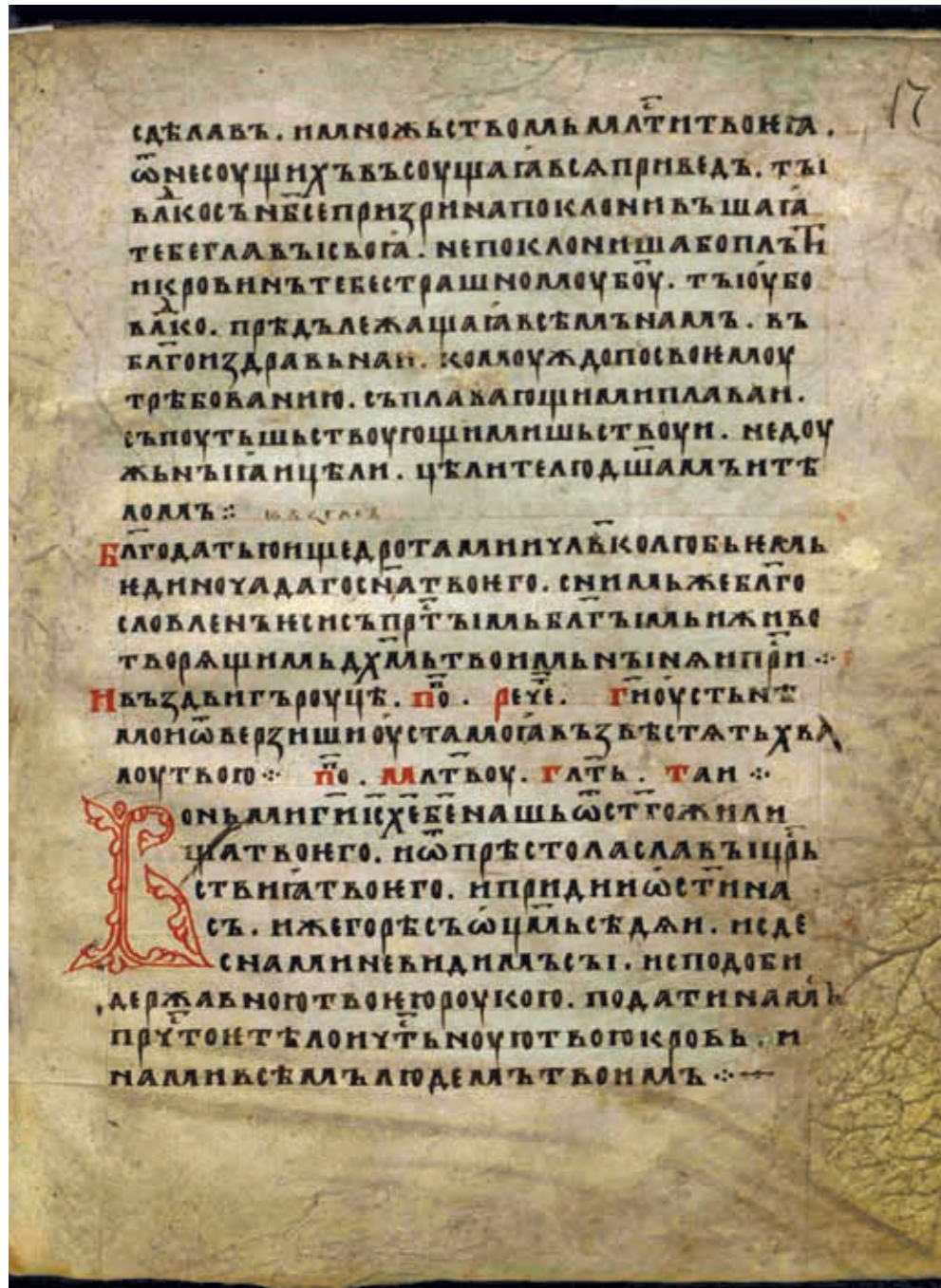

4.3. Третій почерк марг., арк. 192

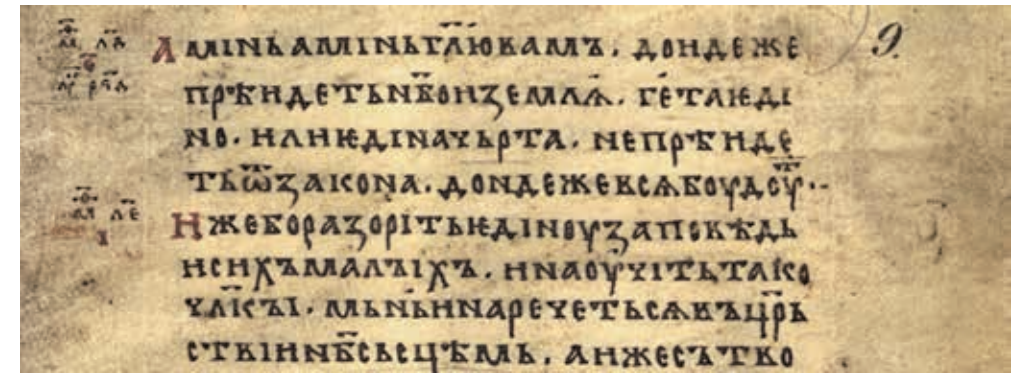

4.4. Текст вклейки, арк. Ізв.

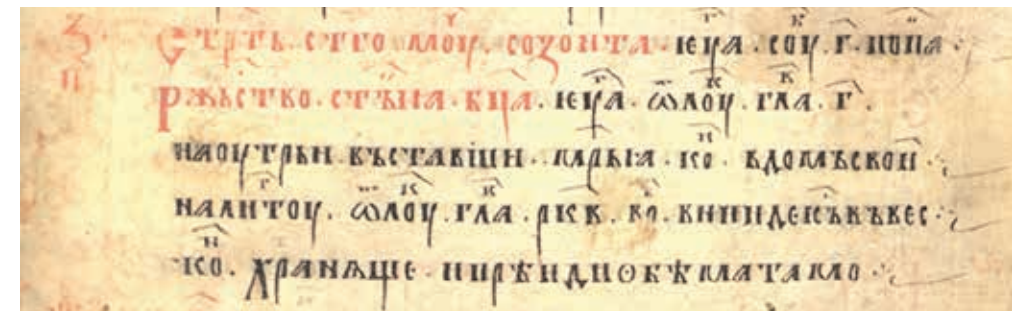
7. Служебник Варлаама Хутинського кінця XII — початку XIII ст. [до 1224 р.]. ДІМ, Син. 604, арк. 17

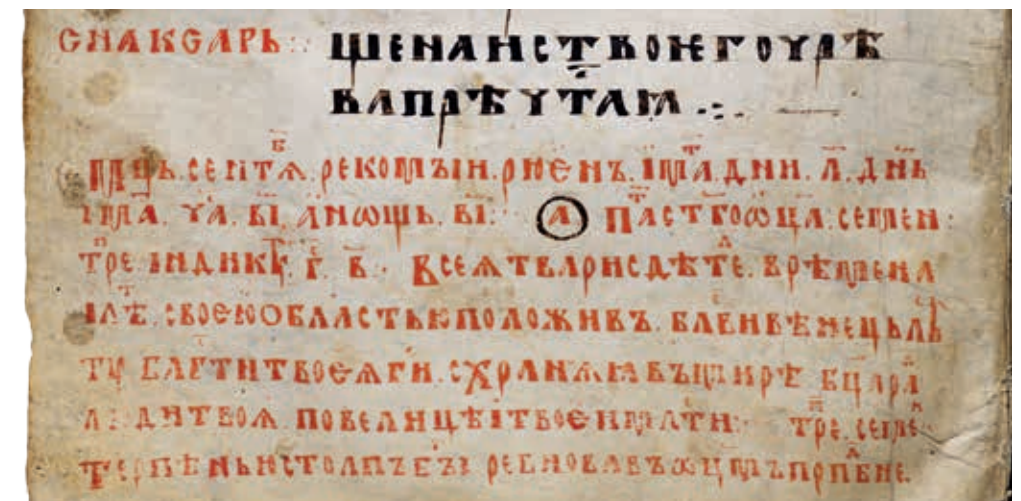
8. Галицьке Євангеліє 1144 р. Місяцеслов. ДІМ, Син. 40 Віденський Октоїх. Місяцеслов

8.1. Галицьке Євангеліє 1144 р., арк. 9

8.2. Галицьке Євангеліє 1144 р., Місяцеслов, арк. 243

8.3. Віденський Октоїх. Місяцеслов, арк. 154zv.

Fabian Hollaus, Simon Brenner, Heinz Miklas

The Images of the Codex Vindobonensis Slavicus 37 Provided by the Centre of Image and Material Analysis in Cultural Heritage

The Codex Vindobonensis Slavicus 37 (Hankensteinianus) with the so-called Vienna Oktoechos was photographed between February 17 and March 7, 2014, at the Austrian National Library, Vienna, by the following CIMA-specialists¹:

Fabian Hollaus (TU Wien – Computer Vision Lab)

Florian Kleber (TU Wien – Computer Vision Lab)

Ana Camba (TU Wien – Computer Vision Lab)

Florian Wandl (Vienna University – Department of Slavic Studies)

To achieve color or – according to the photoreception of the normal human eye – Red, Green, Blue (RGB) and multispectral images, a system of two cameras, various light sources and filters was used. In the following, the principles of Multispectral Imaging (MSI) are outlined and the acquisition system used for imaging the Codex Hankensteinianus is introduced. Finally, information about the availability of the digital images is given.

Multispectral Imaging

Multispectral imaging measures light in a suitable number of narrow bands of the electromagnetic spectrum apt for a given purpose, in our case the recovering of degraded text passages in a medieval parchment manuscript.

Electromagnetic radiation is a form of energy that is propagated as time-varying electric and magnetic waves. According to the frequency, and thus to the energy, the radiation has different characteristics regarding the interaction

¹ The *Centre of Image and Material Analysis in Cultural Heritage* (CIMA) was founded in 2014 as an interdisciplinary, inter-university institution with a starting grant by the Austrian Federal Ministry of Science and Research; see <https://cima.or.at>, and the description of its activities, in: *Palaeobulgarica* 39/1, 2015, 3–38.

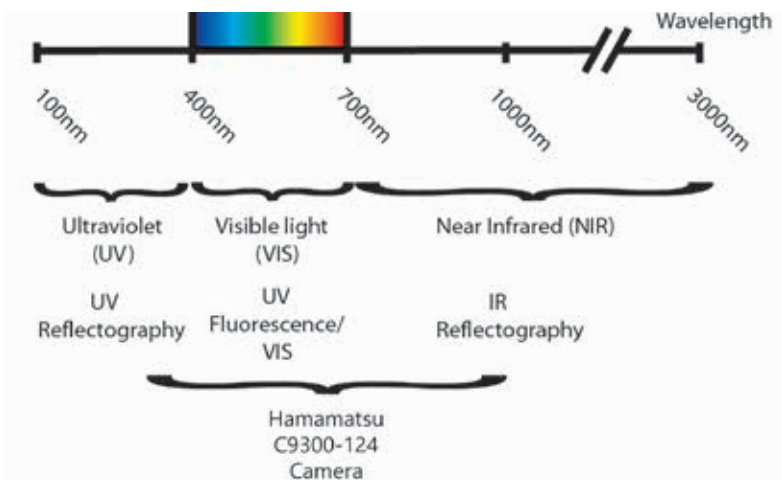

Fig. 1: The Electromagnetic Spectrum

with materials. Figure 1 illustrates the electromagnetic spectrum within the range of 100 to 3000 nanometers (nm) and the spectrum scope of the multispectral camera used: UltraViolet (UV), VISible (VIS) and Near InfraRed (NIR) light.

The human eye is only sensitive to a wavelength range of approximately 400 (blue) to 700 nm (red). Depending on the writing material, lower (UV) and higher ranges (IR), but also the combination of images captured in these ranges, can be useful to make badly preserved texts visible.

In order to investigate a predefined spectral range, either filters (defined by their spectral transmittance) or Light Emitting Diodes (LEDs) can be used. Since filters degrade the spatial resolution of an optical system, narrowband light sources such as LEDs are preferred today. The use of narrowband light sources additionally reduces the amount of incident light to the object which follows the conservation goal to minimize the incident light dose. By using digital sensors with an extended responsivity, non-destructive measurements can be performed. IR rays have the property of being less scattered than visible light rays and therefore can penetrate material which appears opaque under VIS illumination.

UV imaging

To enhance the readability of ancient documents *UV fluorescence* (UVF) imaging is a widely used method. If UV radiation is incident on material with fluorescent properties (such as parchment), it is absorbed and transformed to fluorescence in the VIS range of the electromagnetic spectrum. As e.g. residues

of iron gall ink prohibit fluorescence, degraded text can become visible under UVF. Any reflected UV radiation is blocked with a long-pass filter with a cutting edge of 400 nm.

In contrast to UV fluorescence imaging, in *UV reflectography* only the reflected UV radiation is measured and the spectral range above UV (i.e. VIS) is blocked by a short-pass filter with a cutting edge of 400 nm. This technique is complementary to UVF and enhances different surface properties.

Acquisition Setup

The acquisition setup used consists of a MSI camera (Hamamatsu C9300124) and a traditional RGB camera (Nikon D4) mounted next to each other. A linear unit allows for constant shifting between the two cameras. The illumination consists of two Eureka!Light (Equipoise imaging) LED panels mounted on tripods, which allow to use 13 different wavelengths (cf. Figure 2).

Additionally, four panels with white LEDs (color temperature 5600 Kelvin) are mounted on either side of the two Eureka!Light panels. To provide a uniformly distributed illumination, diffusers between the lighting and the object are applied.

Furthermore, a filter wheel with eight different filters is mounted in front of the Hamamatsu camera. In the specific case only two filters were used: a 400nm long-pass filter for UV fluorescence and a 400nm short-pass filter for UV reflectography.

Figure 3 illustrates the acquisition setup, while Figure 4 shows an application example of the entire system at the Bulgarian National Library in Sofia. The spectra of the Eureka!Light LEDs as well as the transfer function of the filters are shown in Figure 2.

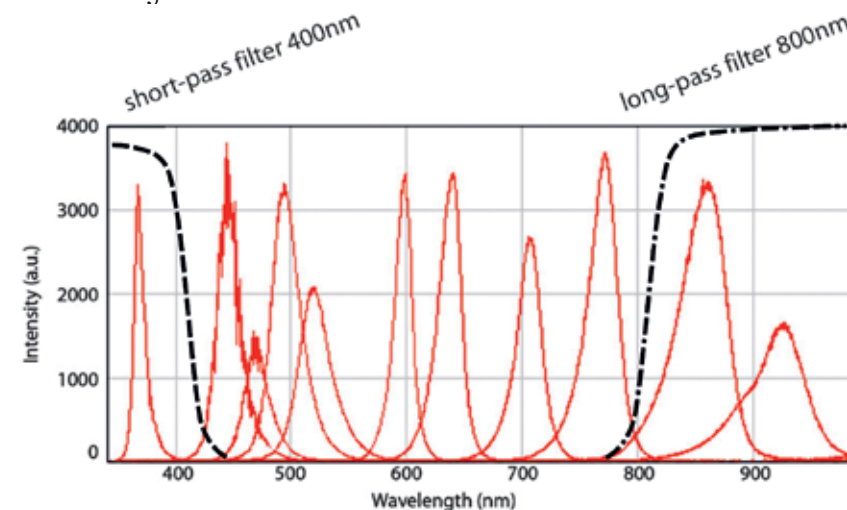

Fig. 2: Spectra used by the MSI system

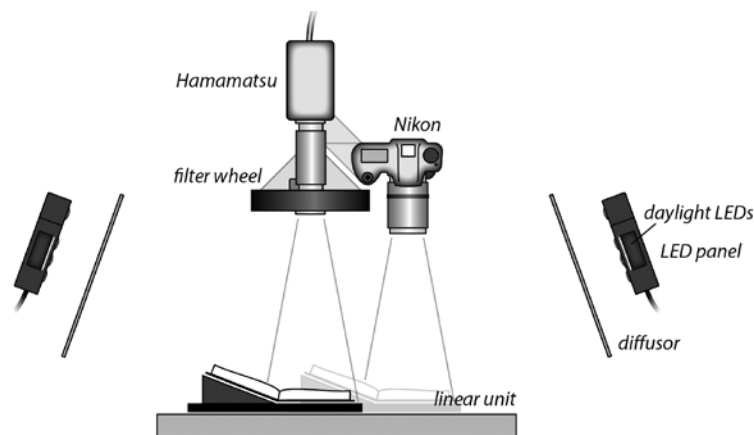

Fig. 3: Schematic illustration of the acquisition setup

The color images (white LED panels) and UV fluorescence (UV illumination, 365 nm) images were captured with the RGB (Nikon) camera, which provides a resolution of 4928 x 3280 px. UV fluorescence/reflectography and all other wavelengths provided by the Eureka!Light were acquired by the MSI (Hamamatsu) camera. The Hamamatsu C9300-124 camera has a spectral sensitivity from UV to NIR (330nm – 1000nm) and a resolution of 4000 x 2672 px.

Image Availability

The multispectral and color images of the Codex Vind. slav. 37 as described in the previous sections are available at the *Computer Vision Lab* of the TU Wien (CVL - <https://cvl.tuwien.ac.at/>), a collaborator of the Centre of Image and Material Analysis in Cultural Heritage. Images can be ordered for the whole codex or single pages. Additionally to the original images, image processing methods for readability enhancement, such as registration, dimensionality reduction and the creation of false color images, can be applied and delivered. Further information about available enhancement-methods is available in the following articles:

Миклас Х., Бреннер С., Саблатниг Р. (2017): Мультиспектральная съемка для цифровой реставрации древних рукописей: устройства, методы и практические аспекты. *Историческая информатика*. 2017. № 3. С. 116–134. DOI: 10.7256/2585-7797.2017.3.23697

Sablatnig, R.; Hollaus, F.; Čamba, A. (2015): The Centre of Image and Material Analysis in Cultural Heritage (CIMA) in Vienna and its Present Activities. Part II: Computer Vision. In: *Palaeobulgarica* 39/1, 18-28.

Contact:

TU Wien, Institute of Visual Computing and Human-Centered Technology, Computer Vision Lab, Favoritenstrasse 9/193-1, 1040 Vienna, Austria web: <https://cvl.tuwien.ac.at/> mail: sek@cvl.tuwien.ac.at

Bernadette Frühmann, Wilfried Vetter,
Federica Cappa, Manfred Schreiner

Material analysis of the Codex Hankensteinianus (Viennese Oktoechos, Cod. Vind. slav. 37) of the Austrian National Library using X-ray fluorescence analysis (XRF), Fourier transform infrared (FTIR) and Raman spectroscopy

Introduction

During the last decades a particular collaboration between representatives of various linguistics, art history and conservation-restoration on the one side and physics, chemistry and biology on the other has been established, which was completed by a co-operation with computer vision specialists. At the same time the booming development of analytical methods in the sciences has offered the possibility to use a great number of new instrumental micro-analytical techniques with non-sampling (without taking original sample material) and in-situ applicability for the analysis of written heritage objects and works of art and archaeology¹.

In order to give this collaboration a solid structure, at the beginning of 2014 the Centre of Image and Material Analysis in Cultural Heritage (CIMA)² was established with the financial support of the Structural Fund for Austrian Higher Education of the Austrian Federal Ministry of Science and Research³. Within this framework a series of historical manuscripts of various Austrian libraries, especially the Austrian National Library (ÖNB) was examined. The

¹ e.g., Bicchieri et al. 2013, Bruni et al. 2008, Doherty et al. 2013, Hahn et al. 2010, Milliani et al. 2012.

² CIMA is an interuniversity research institution with an interdisciplinary approach aiming at the investigation of cultural heritage, see <http://cima.or.at/>

³ i.e. the Hochschulraum Strukturmittel-project 2013 “Erschließung und Erhaltung von Kulturgut – Moderne bildgebende und materialanalytische Verfahren zur Visualisierung, Dokumentation und Klassifikation von historischem Schriftgut (Handschriften)”.

selection comprises badly preserved or rewritten manuscripts (palimpsests) on the one hand, and manuscripts with a remarkable design on the other, deriving from the 9th until the 14th centuries. The material investigation-part aimed to determine the composition of inks and pigments used for writing and illuminating, as well as the characterization of the support. Besides chemical analyses, multispectral imaging was carried out and already presented⁴.

This paper summarizes the results of the material analytical investigations obtained at the Cod. slav. 37 of the Austrian National Library. For manuscripts of this kind, the application of non-destructive techniques is obligatory and implies the use of X-ray Fluorescence (XRF) for the determination of elements and Fourier Transform Infrared spectroscopy in the reflection mode (rFTIR) and Raman spectroscopy for the identification of the compounds present in the various pigments, dyes or inks applied. Furthermore, such investigations also imply to carry out the measurements in-situ, which means that the equipment has to be transportable.

Equipment

For the elemental identification of the inks used for the text and the pigments applied for e.g. illuminations in the manuscript two different portable XRF devices are available in ISTA⁵. The most important difference between the two devices is the spot size of the primary X-ray beam and hence of the area of analysis. One of the instruments (Spectro XSort)⁶ works with a rather large spot size (ca. 3 mm in diameter), whereas the spot size of the other (pXRF)⁷ is relatively small (1 mm in diameter) and suited for measuring the fine lines of characters (Fig. 1). Designed and developed at our institute (ISTA) especially for the use in the field of art and archaeology, it is equipped with a Rhodium X-ray tube with a maximum voltage of 50 kV together with a silicon drift chamber detector. For the measurements of manuscripts it is mounted on a tripod. The system is furthermore equipped with two laser pointers for positioning. For the analyses of the inks and pigments a tube voltage of 35 kV and a tube current of 0.8 mA for 100 sec acquisition time of each spectrum were chosen.

In contrast to the pXRF instrument, the handheld XRF-device of Spectro Analytical Instruments is designed primarily for commercial application. It can also be applied for non-destructive in-situ analyses of art works (Fig. 2), as it offers the following advantages: light weight, fast measuring procedure and the

4 Cf., e.g., Camba et al. 2014.

5 Institute of Science and Technology in Art (ISTA), Academy of Fine Arts Vienna.

6 Spectro Analytical Instruments GmbH., Kleve/Germany. www.spectro.com.

7 Desnica and Schreiner 2006.

Fig. 1: XRF examinations with the pXRF, mounted on a tripod in the Austrian National Library. The measuring point is focused with the help of two laser pointers that are attached to the device. The distance between the XRF device and the object is around 15 mm during the measurement and is therefore contactless

Fig. 2: The handheld instruments (Spectro XSort, Spectro Analytical Instruments GmbH., Kleve/Germany. www.spectro.com) with a rather large spot size (ca. 3 mm in diameter)

ability to detect so-called light elements with an atomic number even below 16 (e.g. Mg, Al, Si and P). This system is equipped with a silver X-ray tube with a maximum voltage of 40 kV, a tube current between 7 – 35 μA and an ultra-fast silicon drift chamber detector. It is mounted on a so-called museum's adapter on a tripod too. In addition, two pointing lasers for alignment purposes and an integrated camera for positioning are assembled. As the spot size is rather large (ca. 7 mm in diameter), it is not suitable for fine lines. The settings for the measurements were the following: 40 kV with 5 μA for 6 sec. as well as 15 kV and 7 μA for 30 sec for the detection of elements with lower atomic numbers.

As the primary X-ray radiation has a certain penetration depth, the element detection does not only refer to the surface layer (e.g. ink or paint layer) but is the result of all elements present in all layers including the constituents of the parchment, sometimes even of the material on the verso-side. Furthermore, if the spot size of the instrument is larger than the character lines, information of the surrounding area will be detected too (this is most notable for the Spectro XSort system). Therefore, it is essential, to carefully select the area of analysis in order to avoid possible interferences caused by the surrounding material and to analyze also the blank parchment, so the elements present there can be subtracted later. In addition, a plate made of PMMA was always placed in between the sheets to prevent confusing the information from the folia below.

Furthermore, as the analyses are carried out in air, elements with an atomic number lower than sulfur (S) cannot be detected using the pXRF instrument, whereas the Spectro XSort system enables a detection of Mg, Al, Si, and P, too. The same applies to organic compounds (main constituents are carbon, oxygen and hydrogen), and even inorganic compounds such as ultramarine with sodium (Na) and silica (Si) as main constituents are not easy to register. Thus, the results gained by XRF are lists of elements present in the particular areas, where the correlation to a specific pigment or ink is not always easy or even impossible to achieve. In order to receive the elements of the ink, a comparison with the spectrum of the bare support material (in our cases parchment) has to be carried out.

In order to gain information about the compounds or even some organic mixtures FTIR-spectroscopy is a useful tool⁸. For these measurements we are using a portable Bruker ALPHA⁹ FTIR spectrometer (Fig. 3) with a spot size of approximately 3 mm in diameter. Total reflection spectra (specular and diffuse reflection) were collected in-situ in the range of 4000-400 cm^{-1} with a resolution

⁸ e.g. Derrick 1999, Griffiths et al. 2007, Pessanha 2012.

⁹ Bruker Optics, Ettlingen, Germany, see <https://www.bruker.com/products/infrared-near-infrared-and-raman-spectroscopy/ft-ir-routine-spectrometers/alpha/overview.html>.

Fig. 3: rFTIR investigation with the Alpha spectrometer in the Austrian National Library, mounted on a four-legged stand (a). The distance between the rFTIR device and the object is about 15 mm during the measurement, thus contactless (b)

of 4 cm^{-1} over 64-128 scans. The background was acquired using a gold mirror as reference sample. The total reflection spectra were transformed to absorption index spectra applying the Kramers-Kronig algorithm¹⁰, which is included in the software package OPUS, version 6.5, used for controlling the ALPHA instrument as well as the data acquisition and evaluation. After the transformation a baseline correction was carried out to the absorption index spectra. The spectra were evaluated by comparison to the database IRUG¹¹ as well as a database with spectra obtained from the material collection of the ISTA¹². As reference for the support freshly prepared (approx. 2 years old) parchment was applied delivered by the Institute INCDTP¹³ in Bucharest, Romania.

In addition to rFTIR, Raman spectroscopy was applied for the compound specific identification of pigments and inks¹⁴ too. The measurements could be carried out in-situ with the Pro-Raman-L-Dual-G of Enwave Optronics, USA, a fully integrated and transportable instrument (Fig. 4). The excitation sources applied for the investigations were diode lasers at 785 nm (~ 350 mW) and 532 nm (~ 50 mW) with narrow line-widths of 2.0 cm^{-1} and 1.5 cm^{-1} , respectively. The instrument is based on a two dimensional CCD array detector, which is

¹⁰ Griffiths and Haseth 2007.

¹¹ Infrared and Raman Users Group, database with spectra mainly obtained in the transmission mode, www.irug.org.

¹² Institute of Science and Technology in Art, Academy of Fine Arts Vienna, database with spectra obtained in transmission and reflection mode. http://www.fch.akbild.ac.at/index_e.html.

¹³ The National Research & Development Institute for Textiles and Leather, Bucharest, Romania.

¹⁴ e.g. Vandenabeele et al. 1999, Lee et al. 2008.

Fig. 4: Raman setup with the Enwave spectrometer in the Austrian National Library. The distance between the Raman device and the object is about 8 mm during the measurement guaranteeing a non-invasive and contactless analysis

temperature regulated (-60°C). The integrated microscope is equipped with a 1.3 Mpixel CMOS camera with an in-line LED illumination. The measured spot size varies depending on the applied laser as well as the objective lens of the microscope. Using an objective with a LWD (Low Working Distance) lens and a magnification of 50x, the spot size is about $50\ \mu\text{m}$ in diameter for the 785 nm laser, whereas for the 535 nm laser the spot size reduces to $35\ \mu\text{m}$. The spectra were evaluated by comparison to a reference database of the ISTA¹⁵.

Results and Discussion

For the identification of the writing and paint materials used in the Cod. slav. 37 the following folia were subjected to material investigation: Iv, 1r, 1v, 3v, 7r, 74r, 83r, and 235r. In addition, special attention was given to folia 8v, 64r, and 124r, on which also measurements with pXRF were performed. Furthermore, on folia 1r and 64r Raman measurements were carried out. The figures 5 – 8 are examples for the spectra and results obtained.

The domains for analysis (measurement point – MP) on the various folia as well as the qualitative evaluation of the XRF results and the spectra of rFT-IR and Raman spectroscopy are presented in detailed tabular form afterwards.

¹⁵ Database created by mockups of the pigment collection in the institute; cf. http://www.fch.akbild.ac.at/index_e.html.

In the case of XRF, the elements detected as main constituents of the examined materials are given without brackets, those that occurred in very small quantities (intensities) or are only present in traces are given in brackets. The measuring points are drawn in color in the photographic images of the folia. The analyses were mainly used to characterize the reddish writing material and the parchment, and sometimes also the brownish-black ink.

In all spectra of the parchment analyzed by the handheld Spectro XSort, the elements magnesium (Mg), aluminum (Al), silicon (Si), phosphorus (P), sulfur (S), chlorine (Cl), potassium (K), calcium (Ca) and iron (Fe) could be detected. However, the elements are present in different proportions.

The rFTIR analysis enabled a classification into parchment with a relatively high amount of calcium carbonate (chalk) as well as silicate or calcium stearate and / or beeswax (ff. 1r, 3v, and 74r, each MP1), or parchment with a high intensity of calcium carbonate (ff. 7r, f. 83r, and 235r, each MP1). In contrast, no calcium carbonate, silicate, calcium stearate or beeswax could be detected in the parchment of folio Iv. The recorded spectra showed a broadening of the so-called amide I band, which indicates oxidative damage to the parchment.

The measuring points on the black-brown inks of the text usually depict an increased intensity of potassium (K) and iron (Fe) compared to blank parchment. In addition, a small intensity of lead (Pb) could be detected at three points. This result suggests the use of a ferrous material as black-brown writing material, presumably iron gall ink, which could be confirmed with Raman spectrometry at ff. 1r and 64r.

Unfortunately, no evidence of iron gall ink could be found using rFTIR for the black-brown inks. However, calcium oxalate was identified in five MPs (ff. Iv MP3, 1r MP3, 1v MP2, 74r MP2, and 83r MP3), which is either due to the metabolism of molds or other degradation processes. Calcium stearate was detected on four MPs (ff. 1r MP3, 1v MP2, 74r MP2, and 83r MP2), which most probably can be classified as a reaction product of subcutaneous fat with lime during the manufacturing of the parchment. Vegetable gum is present on the ff. 74r MP2 and 83r MP2, which – like at f. 74r MP4 in the red color area – is probably a coating rather than an ink component. A dark spot on f. 83r in the area of MP3 could be identified as beeswax.

At the MPs in the red color domains, it was always possible to detect mercury (Hg) with XRF. This result is a clear indication of vermilion, which could be verified with Raman spectroscopy. At some points, an increased intensity in calcium (Ca) or iron (Fe) compared to parchment could be registered. Thus, it is possible that different ink mixtures were applied for the text and the initials. At the MPs of the red ink, calcium carbonate could always

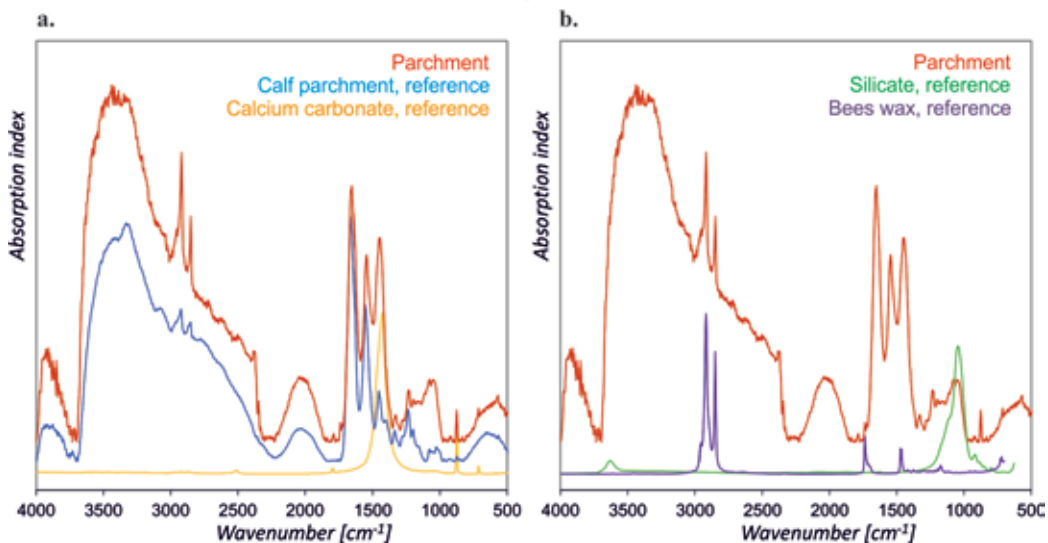

Fig. 5: Results of the rFTIR measurement of parchment in Cod. Vind. slav. 37 of the Austrian National Library, Folio 74r, MP1: (a) Spectrum of MP1 (red) compared to the references of veal parchment (blue) and calcium carbonate (yellow). (b) Spectrum of MP1 (red) compared to the references of silicate (green) and beeswax (purple).

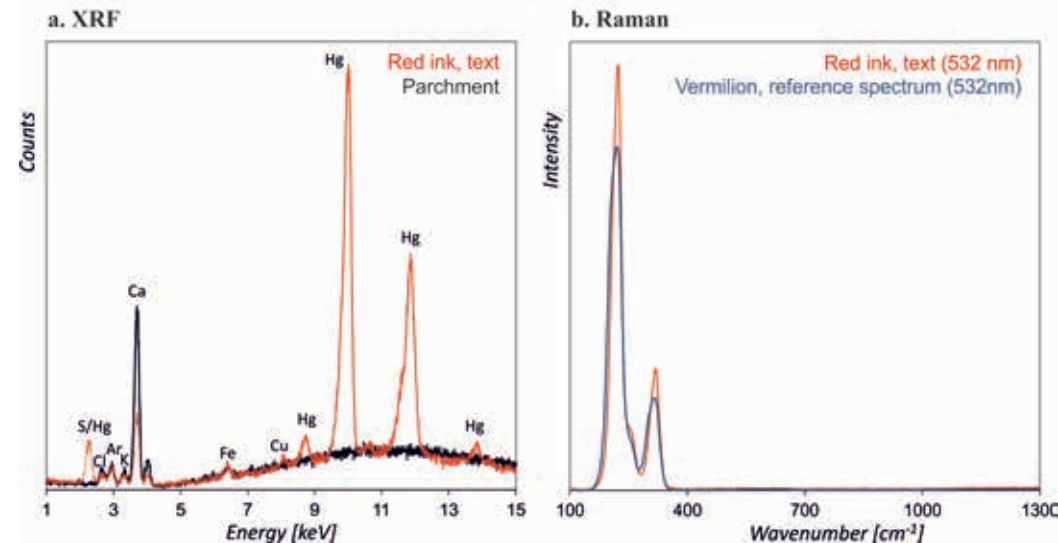

Fig. 7: Results of the measurements of the red inks in Cod. Vind. slav. 37 of the Austrian National Library Vienna, folio 1r MP2: (a) XRF spectrum of red ink (red) compared to parchment (black); very little Cu was detected in the red ink, but high amounts of Hg. (b) Raman spectrum of the red ink (blue) compared to the reference of vermilion (red)

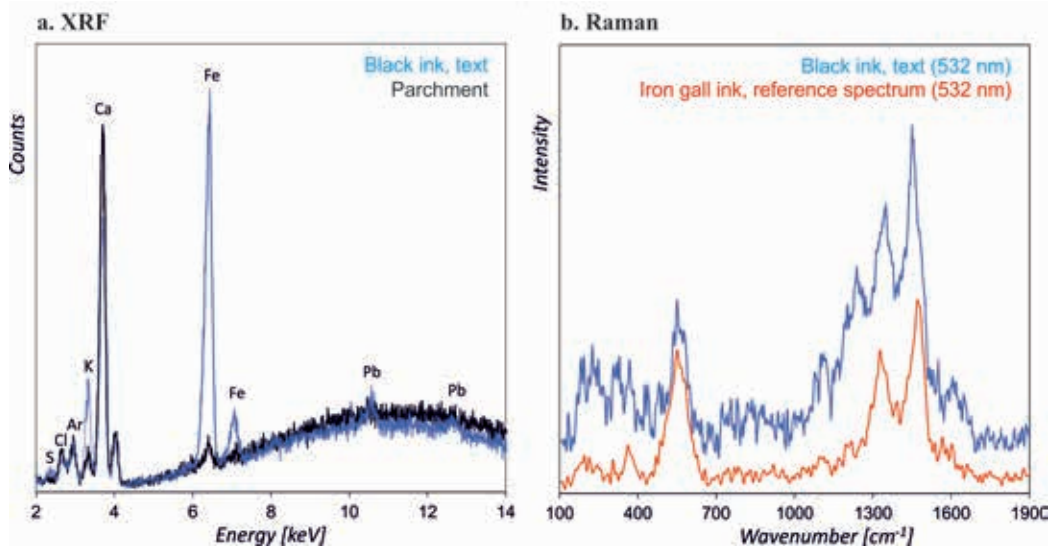

Fig. 6: Results of the measurements of the black-brown inks in Cod. Vind. slav. 37 of the Austrian National Library, Folio 1r MP3: (a) XRF spectrum of the ink (blue) compared to the parchment (black); K, somewhat Pb and a large amount of Fe were detected in the ink. (b) Raman spectrum of the ink (blue) compared to the reference of iron gall ink (red).

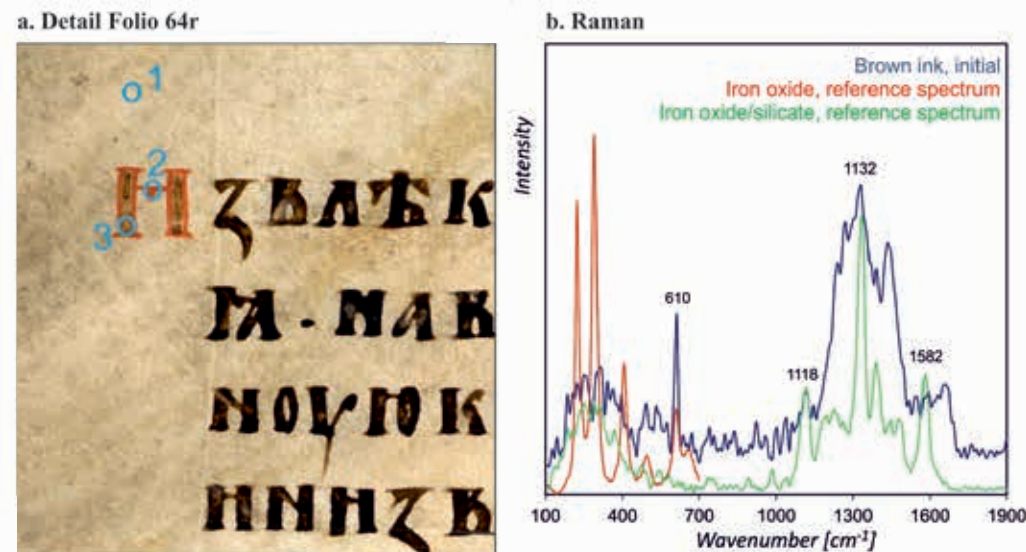

Fig. 8: (a) Detail from folio 64r of Cod. slav. 37 of the Austrian National Library. (b) Raman spectrum of the light brown pigment (blue) compared to the reference of iron oxide (red) and iron oxide with a considerable proportion of silicate (green), which confirms the results of the XRF investigations (high Fe content).

be registered by rFTIR. One exception is f. Iv MP3 with a significantly lower signal intensity than on the corresponding parchment. As vermilion does not absorb MIR, this result could be explained by the calcium carbonate in/on the parchment underneath the ink, but it cannot be ruled out that it was mixed with the red ink to achieve a brighter hue of the color. The same applies to silicate, which was detected on ff. 1r MP2 and 1v MP1, and in small quantities on ff. 3v MP2 and 7r MP2. In one case, a proteinaceous material could be clearly identified as a binding agent (f. 83r MP4), and less clearly in two other MPs (f. 235r MP3 and MP4). Vegetable gum could be identified in f. 74r MP4, although this is not necessarily faced with the binding medium here, but rather with a coating, which also occurs on the folio in MP2 for the black ink. Furthermore, calcium stearate (lime soap) was also found on several MPs (f. Iv MP3 and ff. 1r MP2, 1v MP1, 3v MP2, 7r MP2, 74r MP3-4), which is probably based on the addition of soap to the red ink. Small amounts of beeswax were found on f.1v MP1 and f.74r MP4, but no visible wax spots could be seen by the naked eye.

For the yellow pigment in an initial on folio 64r the elements potassium (K) and iron (Fe) as well as some mercury (Hg), which comes from the line of the red initial, could be detected with XRF. Raman investigations were able to prove Terra di Siena - a yellow so-called earth pigment.

Based on the results obtained by XRF, rFTIR, and Raman spectroscopy the materials applied on ff. 1r, 1v, 3v, and 74r can be summarized in a group that clearly differs from the materials applied for ff. 83r and 235r. Furthermore, f. Iv can be distinguished from the two groups mentioned. In the case of the other folia, either the data situation was not so clear (f. 7r) or no rFTIR analysis has been carried out so far (ff. 8v, 64r, and 124r).

Acknowledgements

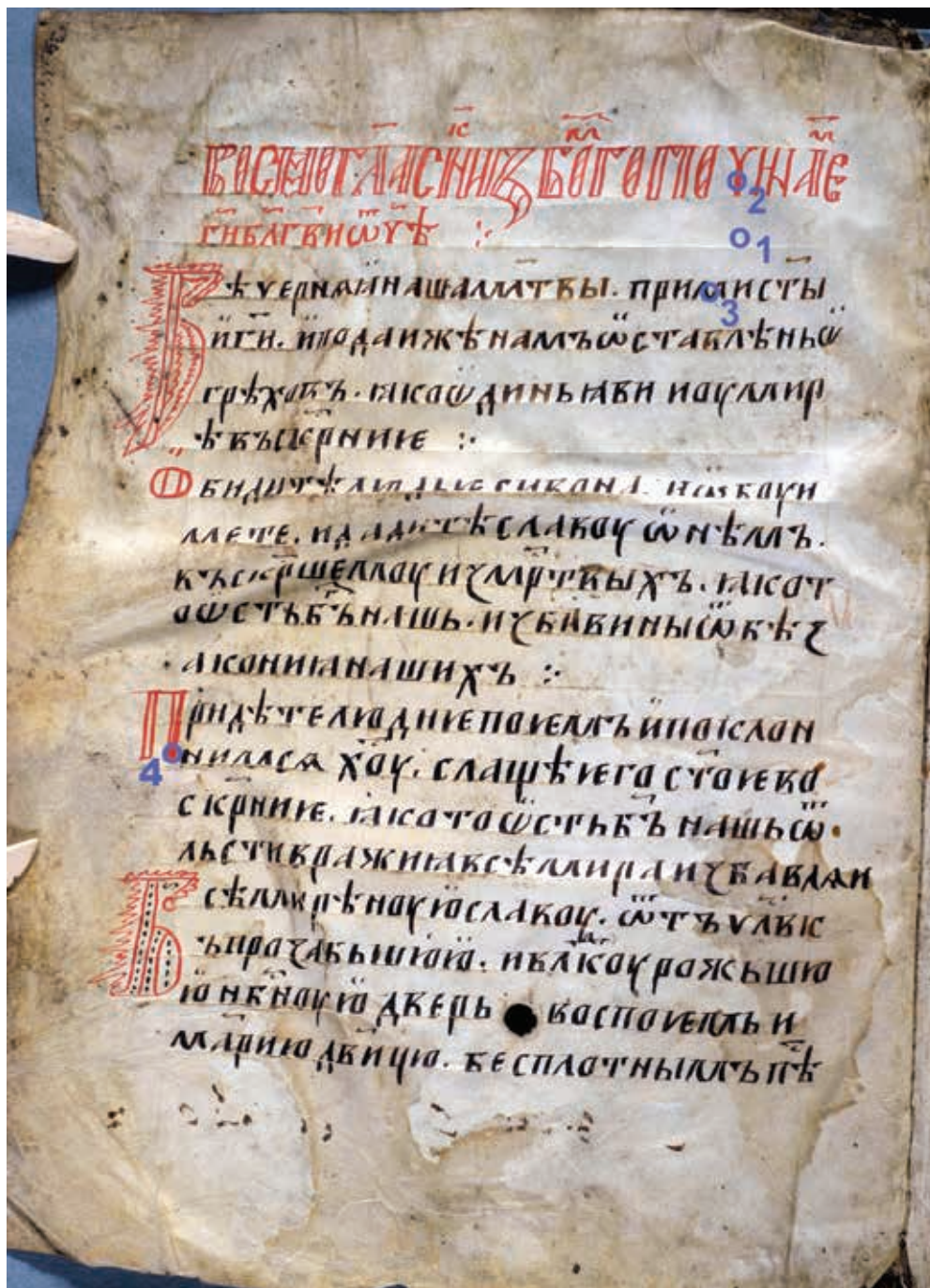
This work was accomplished in the frame of CIMA, an interuniversity research institution with an interdisciplinary approach to the investigation of cultural heritage initiated and setup by Prof. Dr. Heinz Miklas, University of Vienna, Austria. Furthermore, the Austrian Science Fund and the Federal Ministry of Science and Research are gratefully acknowledged for the financial support.

This research could not have been performed without the support of the colleagues in the Austrian National Library (ÖNB), especially Prof. Dr. Ernst Gamillscheg and Dr. Katharina Kaska, Department of Manuscripts and Rare Books.

References

- Bicchieri, M., Monti, M., Piantanida, G., Sodo, A. (2013): *Non-destructive spectroscopic investigation on historic Yemenite scriptorial fragments: evidence of different degradation and recipes for iron tannic inks*. Analytical and Bioanalytical Chemistry 405(8): 2713-21.
- Bruni, S., Caglio, S., Guglielmi, V., Poldi, G. (2008): *The joined use of n.i. spectroscopic analyses – FTIR, Raman, visible reflectance spectrometry and EDXRF – to study drawings and illuminated manuscript*. Applied Physics A 92: 103–108.
- Camba, A., Gau, M., Hollaus, F., Fiel, St., Sablatnig, R. (2014): *Multispectral imaging, image enhancement, and automated writer identification in historical manuscripts*. Manuscript Cultures 7: 83-91.
- Chalmers, J. M., Edwards, H. G. M., Hargreaves, M. D. (2011): *Infrared and Raman Spectroscopy in Forensic Science*. Weinheim: Wiley.
- Derrick, M., Stulik, D., Landry, J. M. (1999): *Infrared Spectroscopy in Conservation Science*. The Getty Conservation Institute, Los Angeles.
- Desnica, V., Schreiner, M. (2006): *A LabVIEW-controlled portable X-ray fluorescence spectrometer for the analysis of art objects*. X-Ray Spectrometry 35: 280-286.
- Doherty, B., Daveri, A., Clementi, C., Romani, A., Bioletti, S., Brunetti, B., Sgamellotti, A., Miliani, C. (2013): *The Book of Kells: A non-invasive MOLAB investigation by complementary spectroscopic techniques*. Spectrochimica Acta Part A: Molecular and Biomolecular Spectroscopy 11, Vol 5: 330–336.
- Griffiths, P. R., de Haseth, J. A. (2007): *Fourier Transform Infrared Spectrometry*. (edited by Winefordner, J. D.). 2. Edition, Hoboken, NJ: John Wiley & Sons.
- Hahn, O. (2010): *Analyses of Iron Gall and Carbon Inks by Means of X-ray Fluorescence Analysis: A Non-Destructive Approach in the Field of Archaeometry and Conservation Science*. Restaurator Vol. 31/1: 41-64.
- Lee, A. S., Otieno-Alego, V., Creagh, D. C. (2008): *Identification of Iron-gall Inks with Near-Infrared Raman Microspectroscopy*. Raman Spectroscopy Vol. 39: 1079-1084.
- Miliani, C., Domenici, D., Clementi, C., Presciutti, F., Rosi, F., Buti, D., Romani, A., Laurencich Minelli, L., Sgamellotti, A. (2012): *Colouring materials of pre-Columbian codices: non-invasive in situ spectroscopic analysis of the Codex Cospi*. Journal of Archaeological Science 39: 672-679.
- Pessanha, S., Manso, M., Carvalho, M. L. (2012): *Application of spectroscopic techniques to the study of illuminated manuscripts: A survey*. Spectrochimica Acta Part B 71–72: 54–61.
- Vandenabeele, P., Edwards, H. G. M., Moens, L. (2007): *A decade of Raman spectroscopy in art and archaeology*. Chemical Reviews 107:675.

Cod. slav. 37, f. Iv

XRF

MP	Material/ Area analyzed	Elements detected*	Interpretation
1	Parchment	Mg, Al, Si, P, S, Cl, K, Ca, Fe	
2	Red ink	Ca, Hg	vermilion
3	Black ink	K, Fe	higher intensities of K and Fe than in the parchment
4	Red ink	K, Fe, Hg	similar to MP 3

* In the case of MP 2 – 4, only the new elements or those occurring in larger quantities are listed in comparison with the parchment.

p-XRF

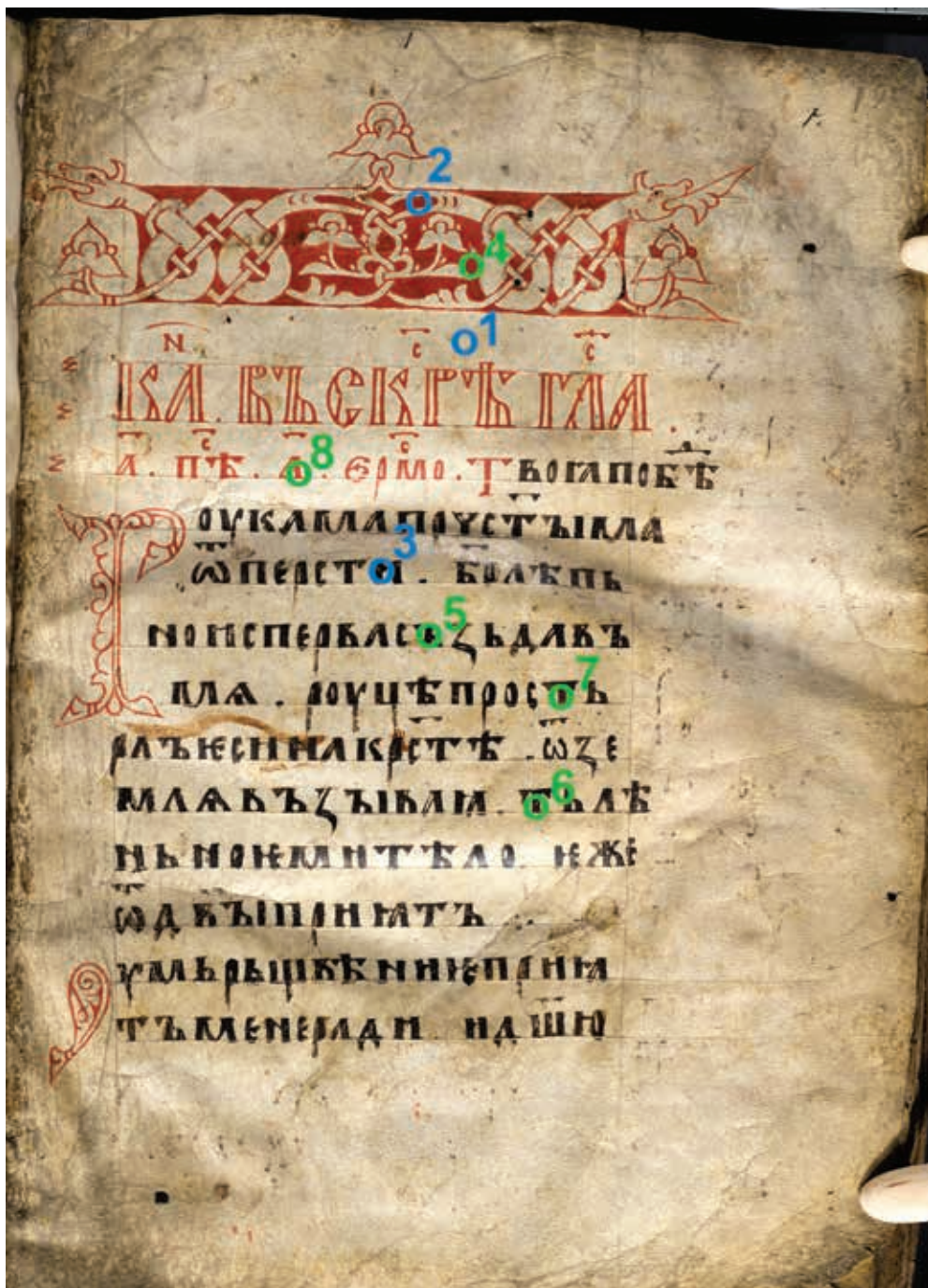
MP	Material/ Area analyzed	Elements detected*	Interpretation
1	Parchment	Cl, K, Ca	
2	Red ink	Hg	vermilion
3	Black ink	K, Fe	higher intensities of K and Fe than in the parchment
4	Red ink	Hg	vermilion

* In the case of MP 2 – 4, only the new elements or those occurring in larger quantities are listed in comparison with the parchment.

rFTIR

MP	Material/ Area analyzed	Comment/Interpretation
1	Parchment	parchment, broad amid I band
2	Red ink	calcium carbonate, bands of parchment decreased, no binding media can be detected
3	Black ink, M	parchment + calcium oxalate, no bands of an ink material
4	Red ink	big amount of calcium carbonate and calcium stearate, bands of parchment are decreased, no binding media can be detected

Cod. slav. 37, f. 1r

* The MPs in green are the domains of Raman analysis.

XRF

MP	Material/ Area analyzed	Elements detected*	Interpretation
1	Parchment	Mg, Al, Si, P, S, Cl, K, Ca, Fe	
2	Red ink (decoration)	(Fe), Cu, Hg	vermilion, low intensity of iron
3	Black ink, line 2	K, Fe, Pb	higher intensity of potassium than in the parchment

* In the case of MP 2 and 3, only the new elements or those occurring in larger quantities are listed in comparison with the parchment.

p-XRF

MP	Material/ Area analyzed	Elements detected*	Interpretation
1	Parchment	Cl, Ca, K, Fe	
2	Red ink (decoration)	(Cu), Hg	vermilion
3	Black ink, line 3	K, Fe, (Pb)	

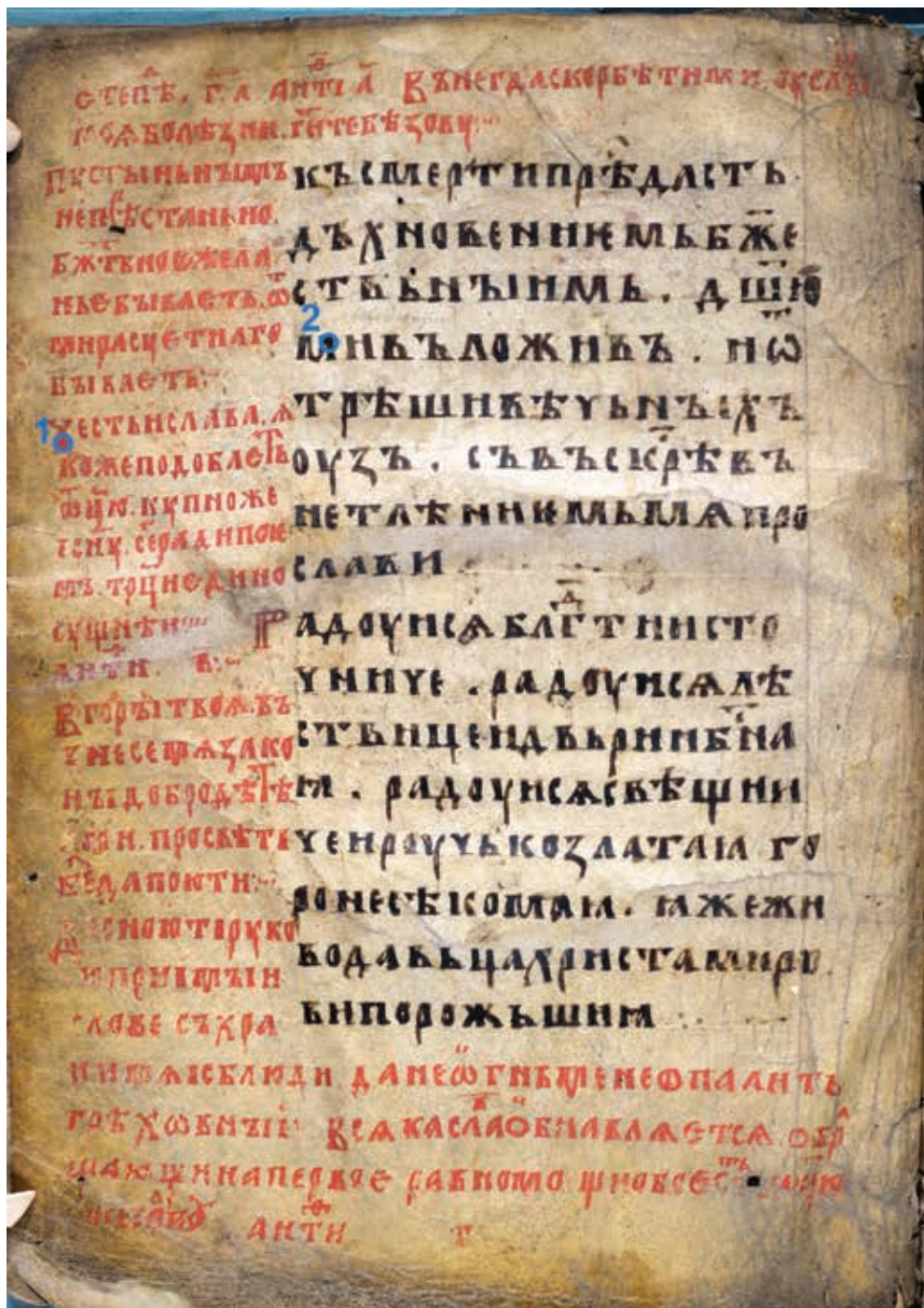
* In the case of MP 2 – 4, only the new elements or those occurring in larger quantities are listed in comparison with the parchment.

rFTIR

MP	Material/ Area analyzed	Interpretation (rFTIR & XRF)
1	Parchment	parchment with high amount of calcium carbonate, calcium stearate, and silicate, broad amid I band, gloss of the surface
2	Red ink (decoration)	similar to MP1 but lower intensity of calcium carbonate, no information concerning binding media
3	Black ink, line 2	bands of parchment are decreased, high intensity of calcium oxalate and calcium stearate, no signal of calcium carbonate and silicate
4°	Red ink	
5°	Black ink	iron gall ink
6°	Black ink	iron gall ink
7°	Black ink	iron gall ink
8°	Red ink	

° The MPs 4 – 8 were only measured with Raman.

Cod. slav. 37, f. 1v

XRF

MP	Material/ Area analyzed	Elements detected*	Interpretation
1	Red ink, line 9	Hg	vermilion
2	Black ink, line 4	(K, Fe, Hg, Pb)	iron gall ink with small amounts of vermilion

* In the case of MP 2, only the new elements or those occurring in larger quantities are listed in comparison with the parchment.

p-XRF

MP	Material/ Area analyzed	Elements detected*	Interpretation
1	Red ink, line 9	Hg	vermilion
2	Black ink, line 4	K, Fe, low intensity of Pb	iron gall ink

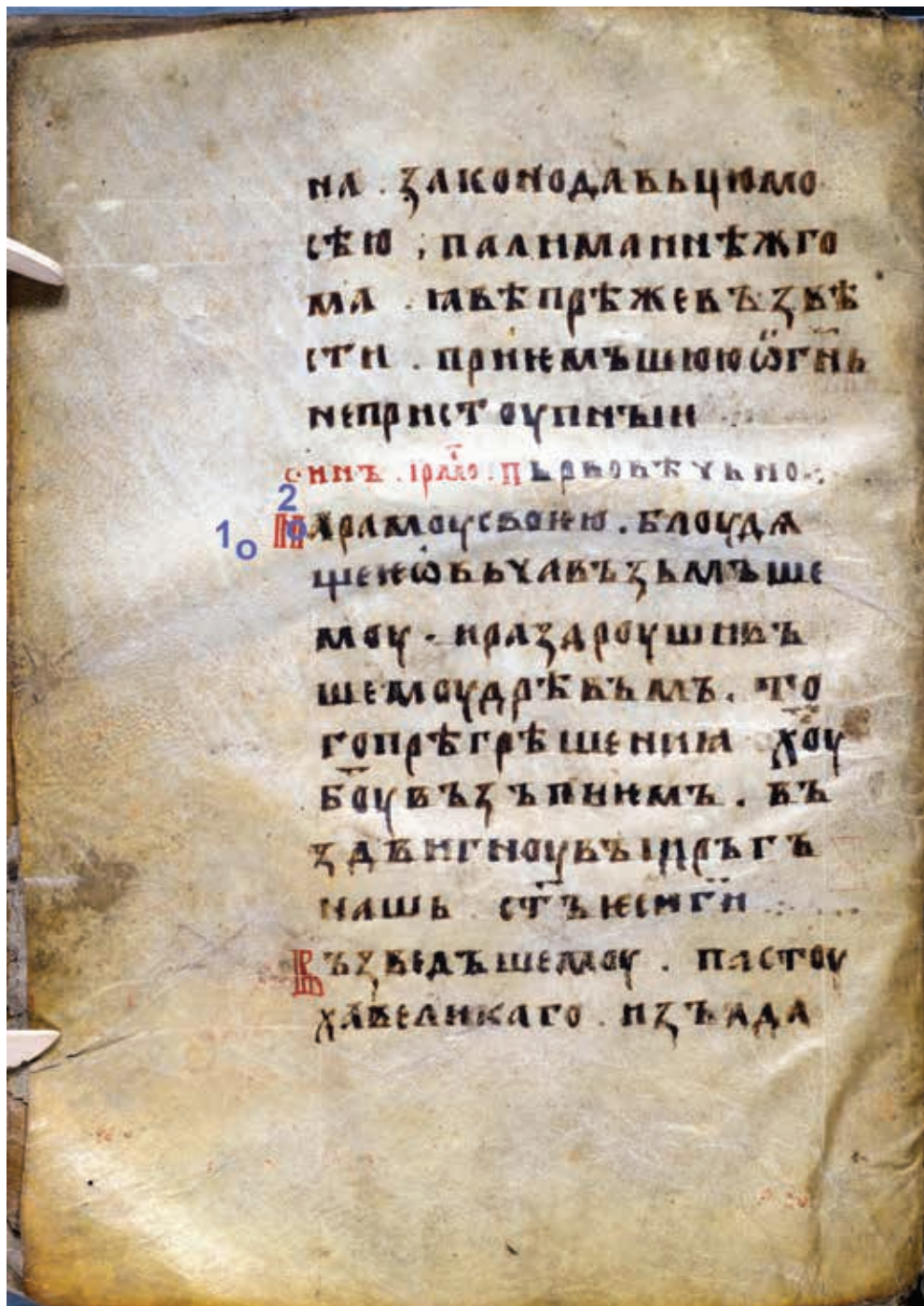
* In the case of MP 2, only the new elements or those occurring in larger quantities are listed in comparison with the parchment.

rFTIR

MP	Material/ Area analyzed	Interpretation (rFTIR & XRF)
1	Red ink, line 9	calcium carbonate, stearate and silicate, also bees wax, no information concerning binding media
2	Black ink, line 4	high intensity of calcium oxalate, calcium stearate, and silicate Arabic gum (band between 950–1200 cm ⁻¹), no characteristic bands for inks

No Raman measurements were performed.

Cod. slav. 37, f. 3v

XRF

MP	Material/ Area analyzed	Elements detected*	Interpretation
1	Parchment	Mg, Al, Si, P, S, Cl, K, Ca, Fe	
2	Red ink	(Fe), Cu, Hg	vermilion

* In the case of MP 2, only the new elements or those occurring in larger quantities are listed in comparison with the parchment.

p-XRF

MP	Material/ Area analyzed	Elements detected*	Interpretation
1	Parchment	Cl, K, Ca, Fe, Hg?	
2	Red ink	Hg	vermilion

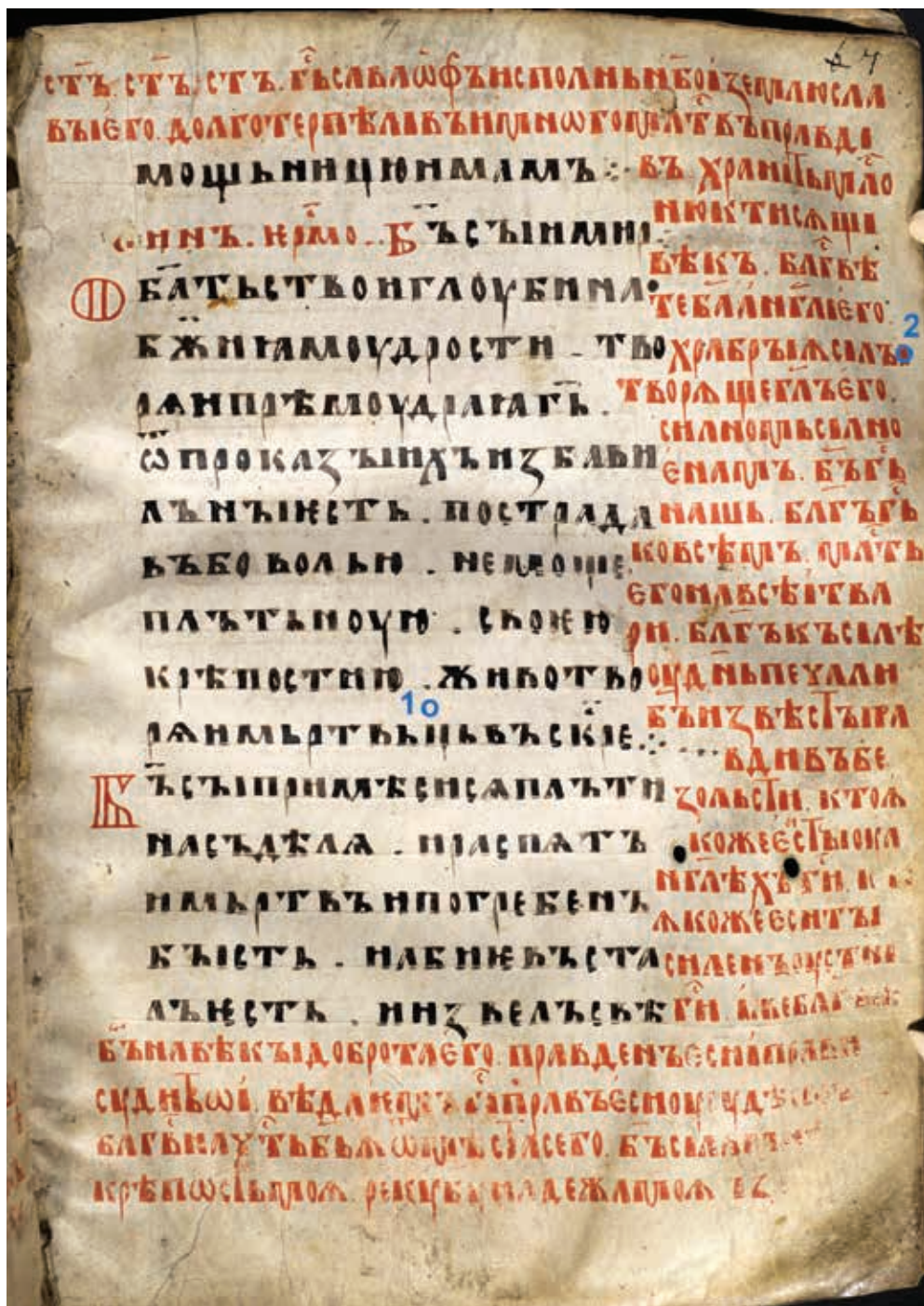
* In the case of the MP 2, only the new elements or those occurring in larger quantities are listed in comparison with the parchment.

rFTIR

MP	Material/ Area analyzed	Interpretation (rFTIR & XRF)
1	Parchment	parchment with high amount of calcium carbonate, bees wax, silicate
2	Red ink	calcium carbonate, stearate and silicate, low intensity of parchment, no information concerning binding media

No Raman measurements were performed.

Cod. slav. 37, f. 7r

XRF

MP	Material/ Area analyzed	Elements detected*	Interpretation
1	Parchment	Mg, Al, Si, P, S, Cl, Ca, Fe	
2	Red ink	(Fe), Hg	vermilion, Fe slightly increased

* In the case of MP 2, only the new elements or those occurring in larger quantities are listed in comparison with the parchment.

p-XRF

MP	Material/ Area analyzed	Elements detected*	Interpretation
1	Parchment	P, S, Cl, K, Ca, Fe	
2	Red ink	Hg	vermilion

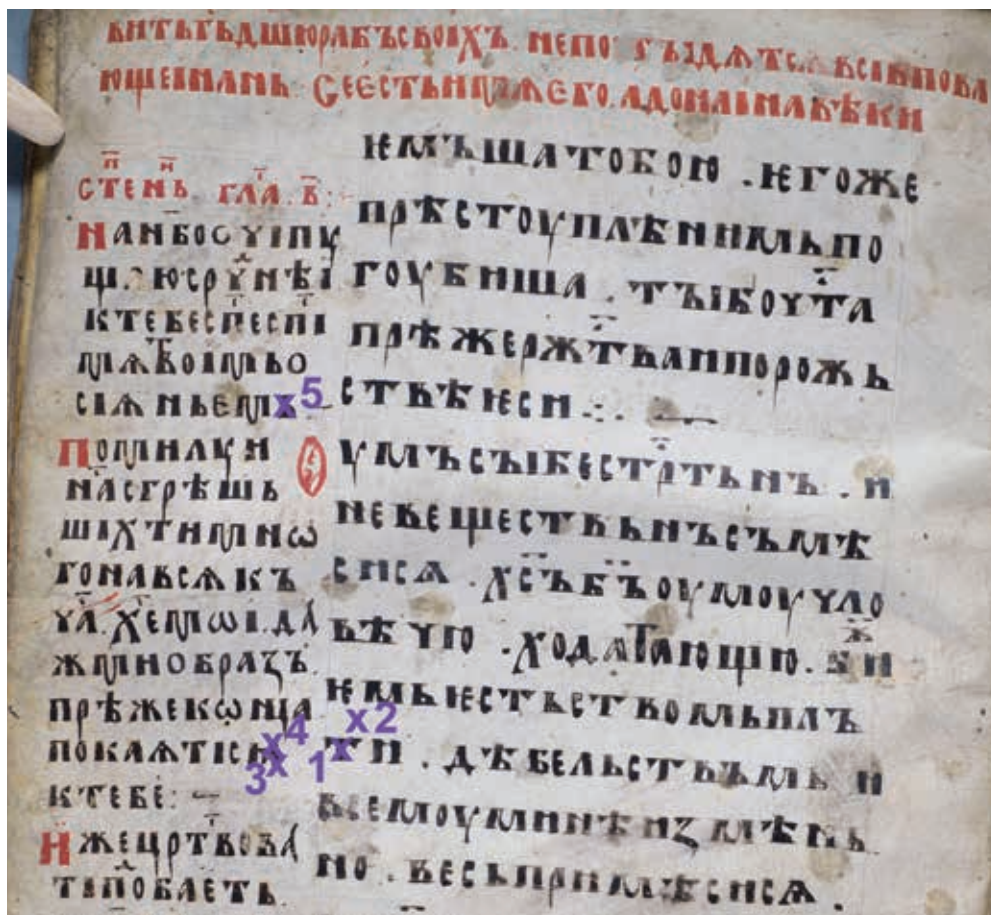
* In the case of the MP 2, only the new elements or those occurring in larger quantities are listed in comparison with the parchment.

rFTIR

MP	Material/ Area analyzed	Interpretation (rFTIR & XRF)
1	Parchment	parchment with high amounts of calcium carbonate
2	Red ink	calcium carbonate, but less than in MP 1, calcium stearate and silicate, no information concerning binding medial, very similar to f. 3v MP 1

No Raman measurements were performed.

Cod. slav. 37, f. 8v

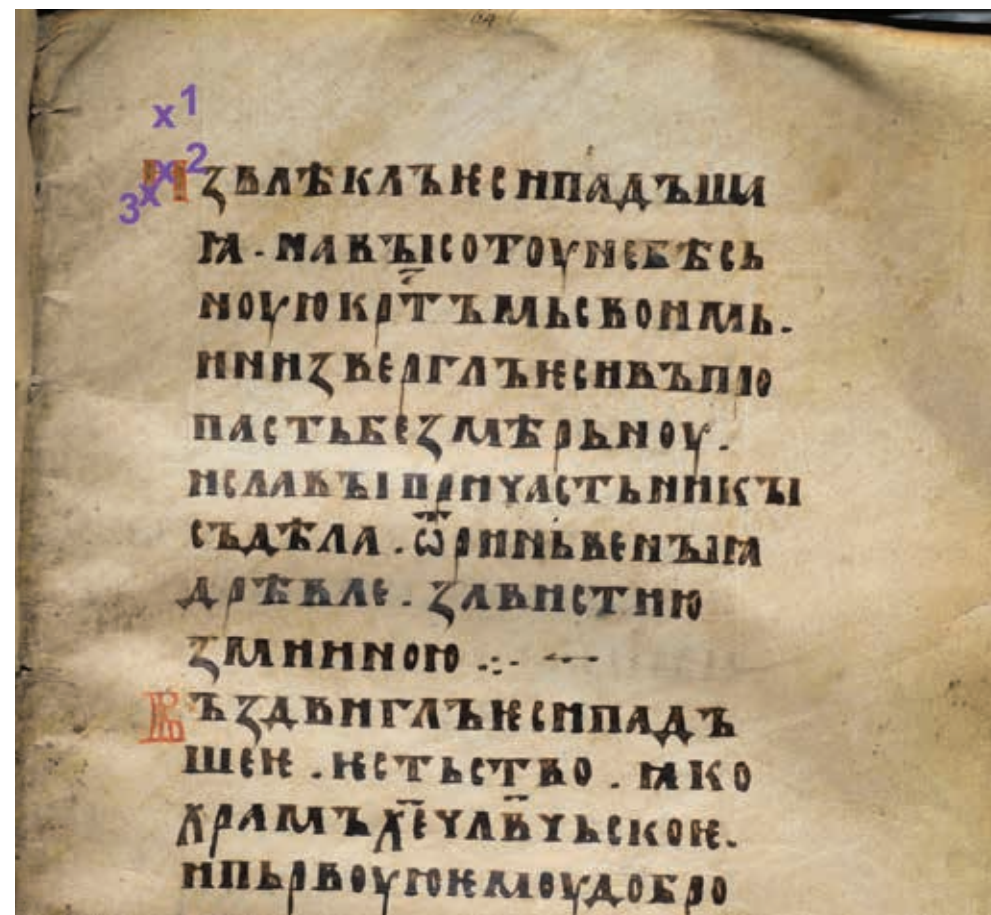
p-XRF

MP	Material/ Area analyzed	Elements detected*	Interpretation
1	Black ink	K, Fe, (Pb)	
2	Parchment	P, S, Cl, K, Ca, Fe	
3	Black ink	K, Fe, (Hg)	
4	Black ink	K, Fe, (Hg)	
5	Black ink	K, Fe, (Hg)	

* In the case of MP 2 – 5, only the new elements or those occurring in larger quantities are listed in comparison with the parchment.

No FTIR and Raman measurements were performed.

Cod. slav. 37, f. 64r

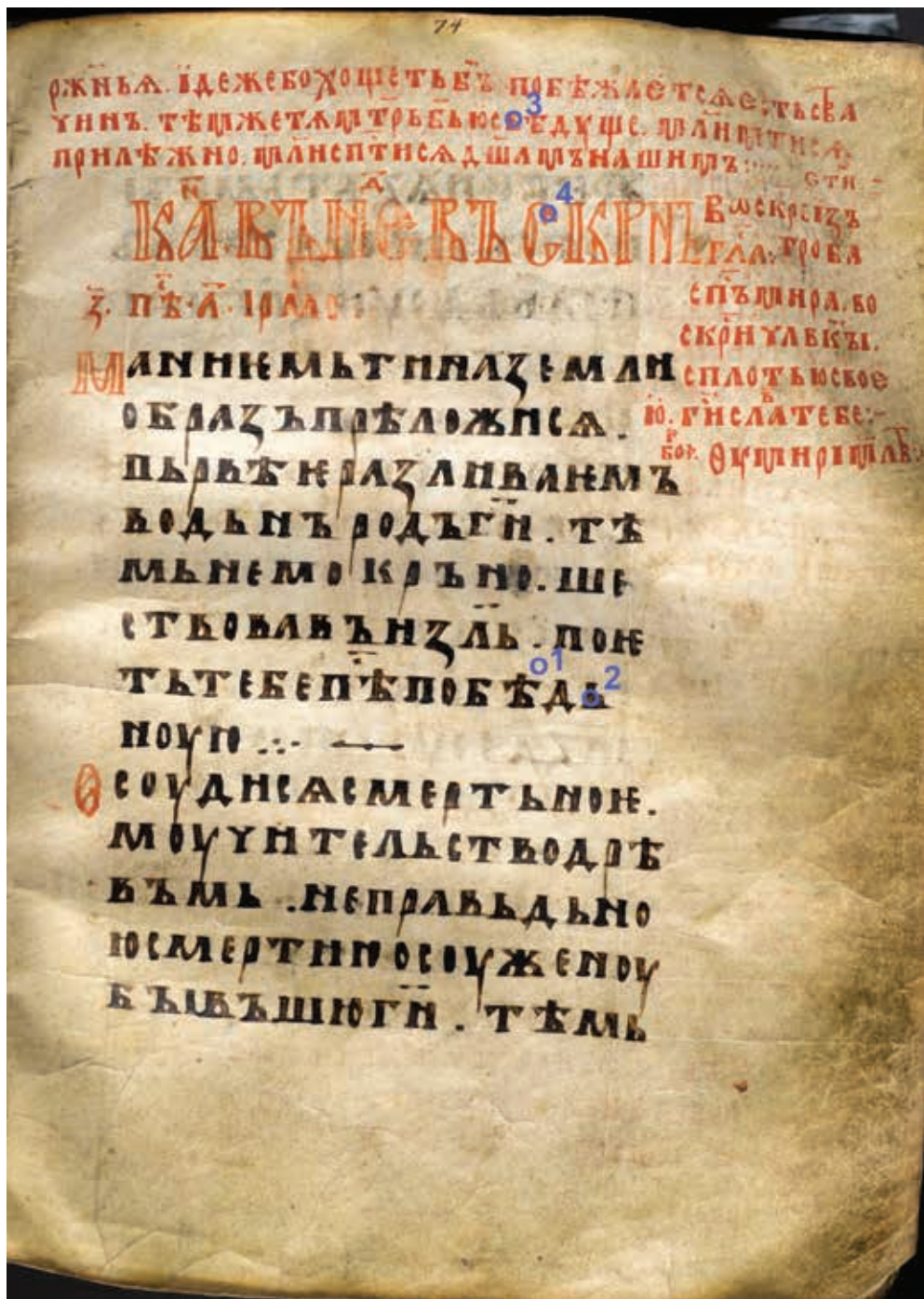
p-XRF and Raman spectroscopy

MP	Material/ Area analyzed	Elements detected*	Interpretation
1	Parchment	P, S, Cl, K, Ca, Fe, Hg	
2	Red ink	Hg	vermilion
3	Yellow in red initial	K, Fe, Hg	terra di Siena

* In the case of MP 2 and 3, only the new elements or those occurring in larger quantities are listed in comparison with the parchment.

No FTIR measurements were performed.

Cod. slav. 37, f. 74r

XRF

MP	Material/ Area analyzed	Elements detected*	Interpretation
1	Parchment	Mg, Al, Si, P, S, Cl, K, Ca, Fe	
2	Black ink	K, Ca, Fe, (Pb)	
3	Red ink	Ca, Hg	intensity of Ca increased in comparison to parchment
4	Red ink, initial	Ca, Hg	similar to MP 3

* In the case of MP 2 – 4, only the new elements or those occurring in larger quantities are listed in comparison with the parchment.

p-XRF

MP	Material/ Area analyzed	Elements detected*	Interpretation
1	Parchment	Cl, K, Ca, Fe	
2	Black ink	K, Fe	
3	Red ink	Hg	vermilion
4	Red ink, initial	Hg	vermilion

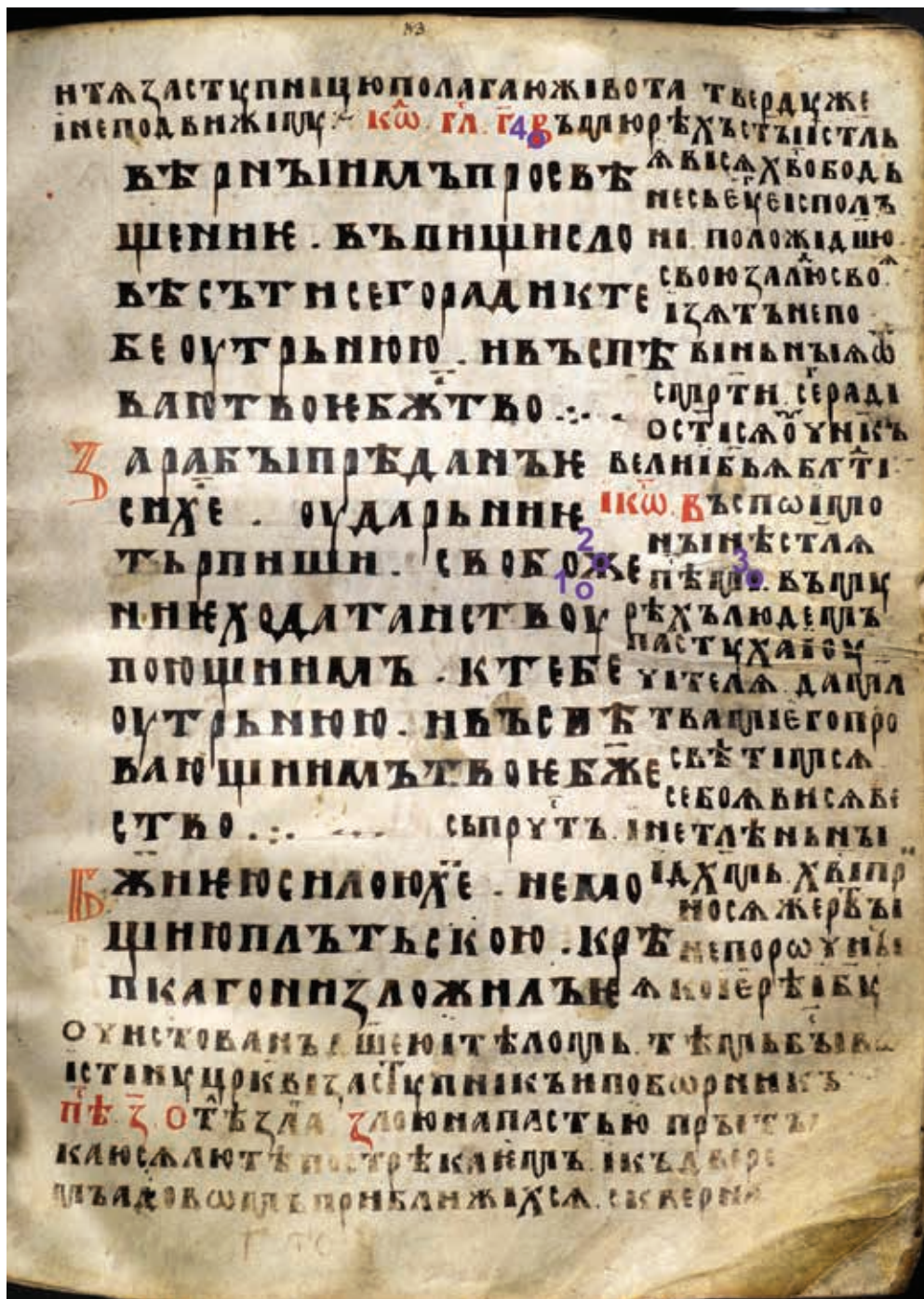
* In the case of MP 2 – 4, only the new elements or those occurring in larger quantities are listed in comparison with the parchment.

rFTIR

MP	Material/ Area analyzed	Comment/Interpretation
1	Parchment	parchment with high amounts of calcium carbonate, beeswax, silicate
2	Black ink	calcium oxalate, calcium stearate und calcium carbonate, Arabic gum, no bands for an ink material
3	Red ink	calcium carbonate, calcium stearate, proteinaceous material as binder, similar to f. 3v MP1
4	Red ink, initial	small amount of calcium carbonate, calcium stearate, plant gum (best match with apricot gum), probably also bees wax

No Raman measurements were performed.

Cod. slav. 37, f. 83r

XRF

MP	Material/ Area analyzed	Elements detected*	Interpretation
1	Parchment	Mg, Al, Si, P, S, Cl, Ca, Fe	low intensity of K
2	Black ink	K, Fe	
3	Black ink	K, Fe	similar to MP 3
4	Red ink	Hg	vermilion

* In the case of MP 2 – 4, only the new elements or those occurring in larger quantities are listed in comparison with the parchment.

p-XRF

MP	Material/ Area analyzed	Elements detected*	Interpretation
1	Parchment	Cl, K, Ca, Fe	
2	Black ink	K, Fe	
3	Black ink	K, Fe, Hg	
4	Red ink	Hg	vermilion

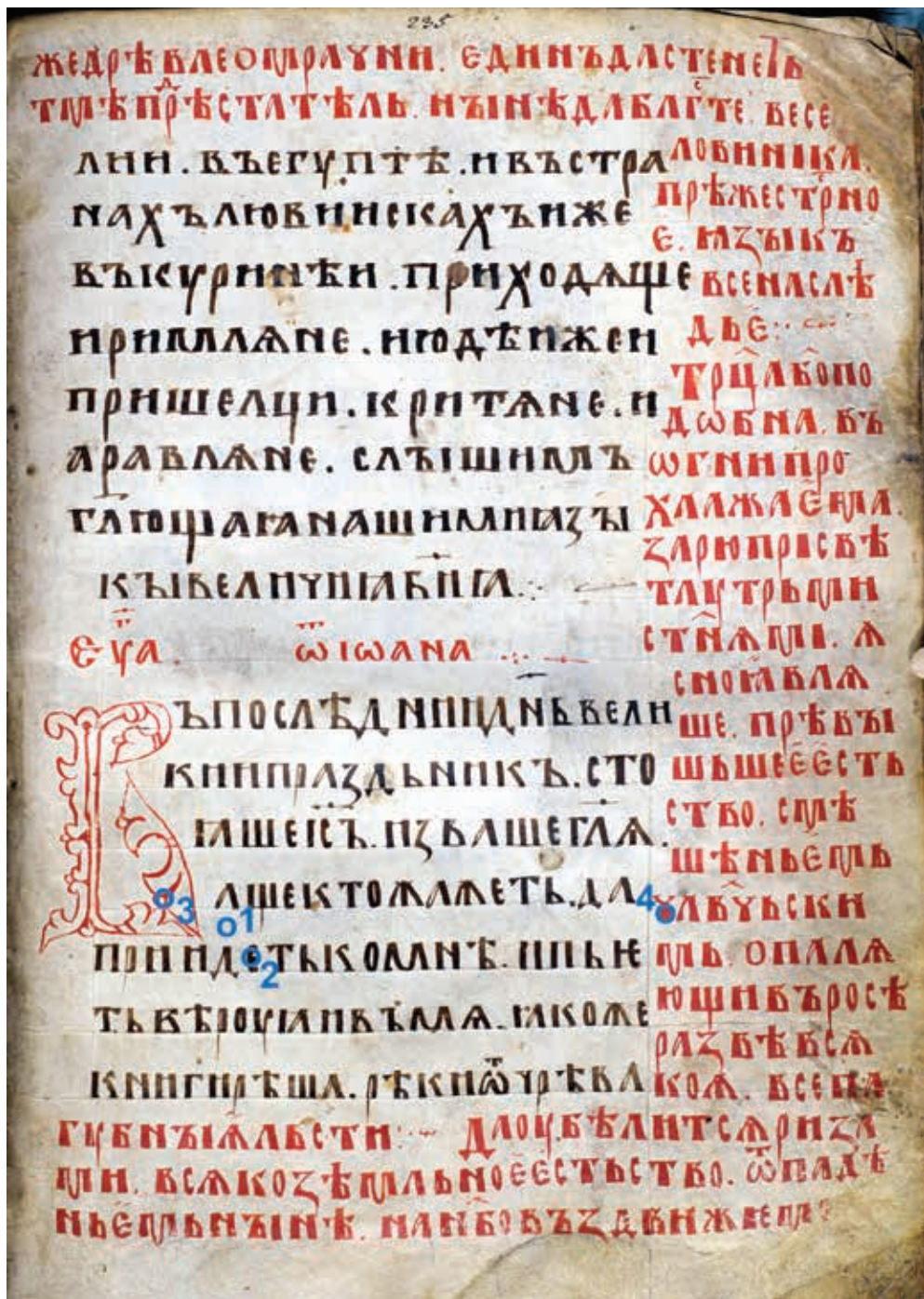
* In the case of MP 2 – 4, only the new elements or those occurring in larger quantities are listed in comparison with the parchment.

rFTIR

MP	Material/ Area analyzed	Comment/Interpretation
1	Parchment	parchment with high amounts of calcium carbonate, nearly identic with f. 7r MP1
2	Black ink	bands of parchment decreased compared to MP 1, calcium stearate, calcium carbonate, plant gum (best match with apricot gum), no characteristic bands for inks
3	Black ink	bees wax, bands of parchment are decreased, low intensity of calcium oxalate, no characteristic bands for inks
4	Red ink	smaller amounts of calcium carbonate compared to parchment, proteinaceous material as binder, impasto painting with craquelure

No Raman measurements were performed.

Cod. slav. 37, f. 235r

XRF

MP	Material/ Area analyzed	Elements detected*	Interpretation
1	Parchment	Mg, Al, Si, P, S, Cl, Ca, Fe	low intensity of K
2	Black ink	Fe	low increase of Fe compared to MP 1
3	Red ink	Hg	vermilion
4	Red ink	Hg	vermilion

* In the case of MP 2 and 3, only the new elements or those occurring in larger quantities are listed in comparison with the parchment.

p-XRF

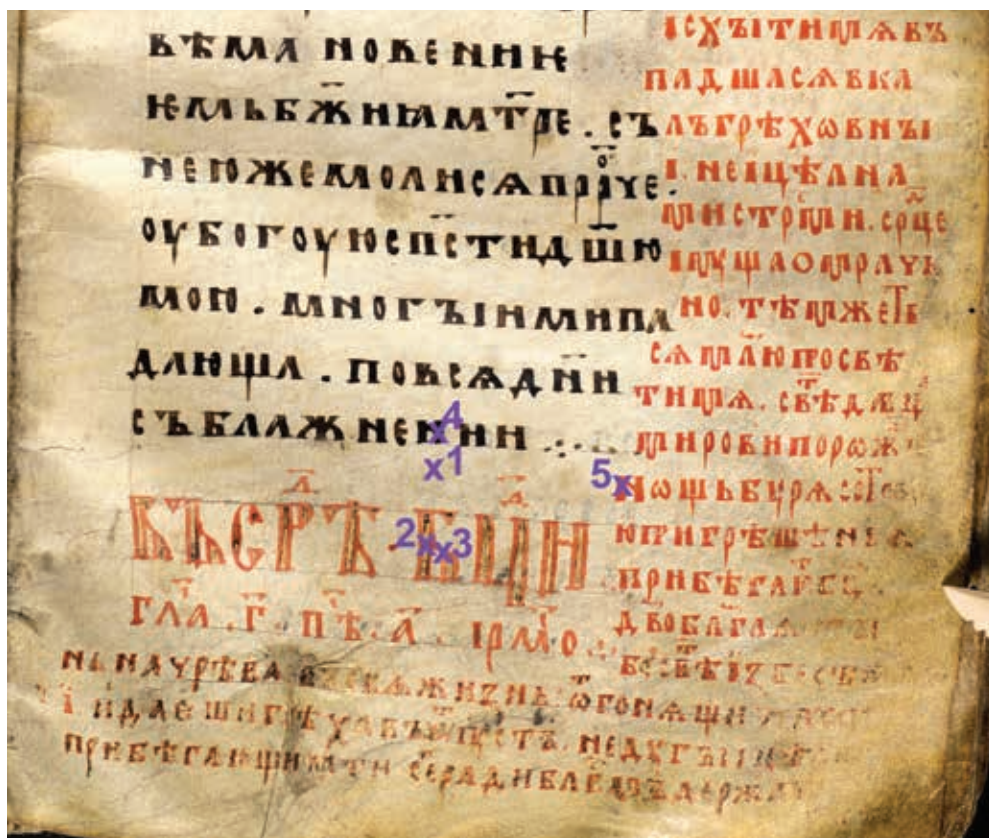
MP	Material/ Area analyzed	Elements detected*	Interpretation
1	Parchment	Cl, K, Ca, Fe	
2	Black ink	K, Fe	
3	Red ink	Hg	vermilion
4	Red ink	Hg	vermilion

* In the case of MP 2 and 3, only the new elements or those occurring in larger quantities are listed in comparison with the parchment.

rFTIR

MP	Material/ Area analyzed	Comment/Interpretation
1	Parchment	parchment with high amounts of calcium carbonate, nearly identical with f. 7r MP1 and f. 83r MP1
2	Black ink	similar to parchment, no bands for ink material, low intensity of silicate
3	Red ink	less calcium carbonate than in parchment, proteinaceous material as binder
4	Red ink	similar to MP 3

No Raman measurements were performed.

p-XRF

MP	Material/ Area analyzed	Elements detected*	Interpretation
1	Parchment	Cl, K, Ca, Fe	
2	Black ink in red initial	K, Fe, (Hg)	
3	Red ink	Hg	vermilion
4	Black ink above initial	K, Fe	
5	Red ink	Hg	vermilion

* In the case of MP 2 and 3, only the new elements or those occurring in larger quantities are listed in comparison with the parchment.

No rFTIR and Raman measurements were performed.

Autoptical Observations on the Codicology of the Hankenstein-Codex or Vienna Oktoich (Vind. slav. 37) in the Austrian National Library

1. In this article selected results of a codicological survey for the description of the Hankenstein-Codex are presented, carried out at the end of May 2021 in the Austrian National Library. The methods applied were visible observation with unaided eyesight in daylight combined with conservator's background, a camera (Stylus Olympus), a color and gray chart, a magnifying glass and a slim light sheet (Manfred Mayer/Glaser) for transmitted light observation.

The codex is quite voluminous and the short time available was affected by constantly wearing a mask because of corona-regulations. Therefore, I decided to make a brief overview of some of the features of the original that cannot be conveyed by facsimile reproduction (*Videns'kyj Oktojich* 2019), thereby also trying to answer specific questions posed by L. Hnatenko, who composed a codicological and palaeographic description using the facsimile edition and the extant images of the manuscript (cf. the description of Brenner, Hollaus, Miklas in this volume).

The careful and extensive photo documentation will not only serve to better understand my results, but may also lead the interested reader to further observations.

2. The codex is obviously made of goat parchment mainly (Fig. 1), although the use of a few sheep skins cannot be excluded. Further investigations would be necessary in order to elucidate the way of parchment-making,

Fig. 1: Cod. Vind. slav. 37, fol. 224r:
Hair follicle pattern

Fig. 2: Cod. Vind. slav. 37, fol. 130r: Gelatinized parchment areas

Fig. 3: Cod. Vind. slav. 37, fol. 74r: Worn-out parchment area

especially, how many skins and parchment makers were involved in producing all the folia of this codex.

The parchment is *not of the finest quality*: it is thick, shows holes and areas sewn together, i.e., repairs. Furthermore, the *condition of the parchment is poor*: mainly the head, front and tail edges of the leaves are heavily gelatinized, the parchment is dirty, torn, cut in a few instances and thinned and greasy from handling. The outer folios of the quires are often more gelatinized

Fig. 4: Cod. Vind. slav. 37, fol. 67v-68r: Flesh side of the parchment

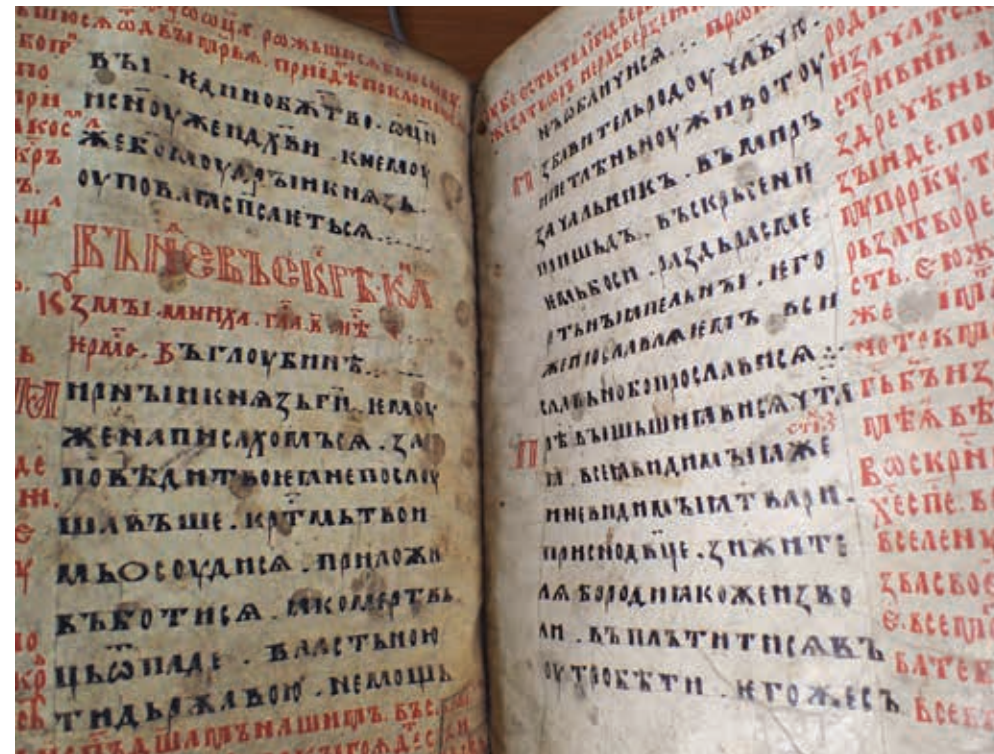

Fig. 5: Cod. Vind. slav. 37, fols. 14v–15r: Wax stains

than the other folios (Fig. 2). Also, larger folio-parts are missing, some were cut out, others were eaten by rodents. All folios are distorted. On fol. 126v we observe an unexplainable difference in hue on the front margin. There are areas where the parchment is worn out, thin and extremely soft (fol. 74 is an example); however, these areas are the soft areas of the animal's skin (Fig. 3). There are also water-stains on some pages.

Countless *erased areas* make the parchment surface rough. Their careful documentation was outside of the given time frame.

There is always *hair on top of hair and flesh side on flesh side*, i.e., Gregory's Law is well preserved (Figs. 4). For example: fol. 40r is a hair side, 40v flesh, 41r flesh and so on. The flesh sides are significantly whiter than the hair sides of the parchment as a general rule in this codex.

In the fold I observed a dead and flattened *insect*, a *plant* element and *crystalline stony debris*.

A *large number of wax stains* could give the basis of an analytical analysis, which might give us valuable insights in the place of origin and/or of use of the manuscript (Fig. 5).

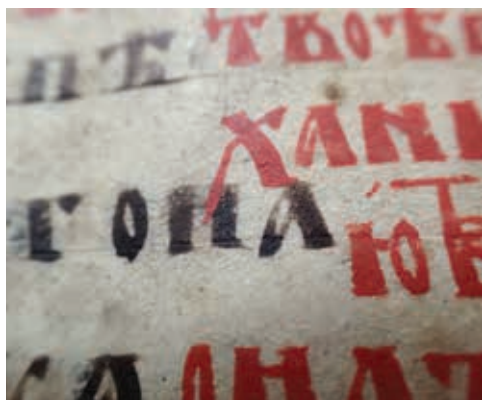

Fig. 6: Cod. Vind. slav. 37, fol. 94r:
Red marginal text over black main text

On the pages there are several *page markers*, which were made by cutting into the margin of the particular folio and then turning the strip of parchment, i.e., the old margin of the folio, created in this way.

On most pages we find 16 lines of black text standing on lines marked with quite a sharp tool, which in a few instances even cut the parchment. There are also two marginal lines to indicate the width of the text block. Sometimes these 16 lines appear dif-

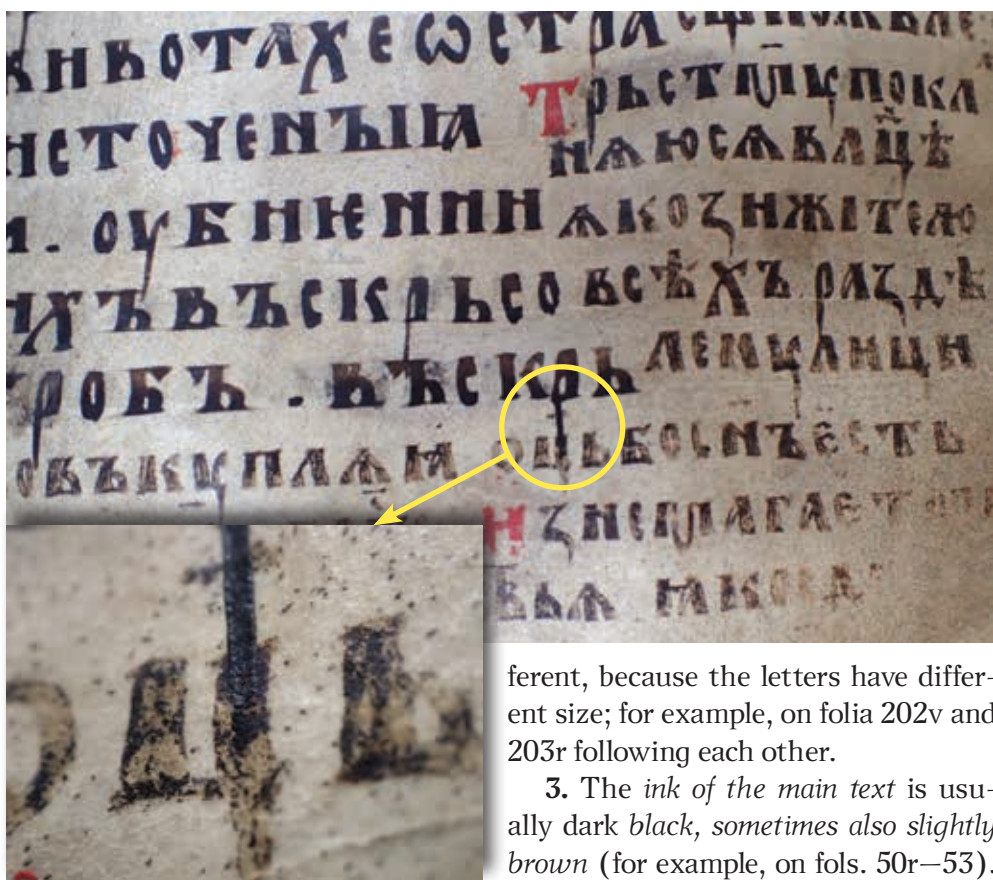

Fig. 7-8: Cod. Vind. slav. 37, fol. 84r:
Black main over black marginal text

ferent, because the letters have different size; for example, on folia 202v and 203r following each other.

3. The *ink of the main text* is usually dark black, sometimes also slightly brown (for example, on fols. 50r–53). The ink of the main text seems to be water sensitive: for example, folia 39v

and 40r are strongly smeared, and there are numerous other instances of the same. On the other hand, this is surprising, because there are also areas, e.g., where the water stains occurred, where the ink seems not to be water-soluble. In any case, the ink is probably a so-called “mixed” ink, i.e., a tannin ink with some additions of soot and possibly also some binding media. I conclude this from its color, the fact that it is smeared and its appearance in raking light.

Fig. 9: Cod. Vind. slav. 37, fol. 17r:
Wax stains over red text

The *red ink(s)* appear in larger and smaller, “filled” initials, some of which remained unfilled at the end; and there is marginal text in red ink. The red ink appears sometimes lighter, sometimes darker.

Concerning the relationship between the black and the red inks in connection with the stains the following can be stated: On fol. 94r the red is over the black main text (Fig. 6), but I looked for cases where the main black ink text is on top of the red marginal notes, and such instances also exist. Fol. 84 would be an example where the main text is over the black marginal text (Fig. 7–8). It seems that the appearance of the ink rather depends on the surface texture of the parchment than on the ink composition; so, in most cases I could not distinguish the ink used for the main text and the ink used for the marginal notes on the same folio by a different gloss, shade in color or the way the ink “sits” on the parchment. On several folios the red marginal text is rubbed off from use, but this does not indicate either when the text was written.

The *stains* raise more questions than answer the original ones: On fol. 126r there is one area in red ink, which is clearly smeared. This can be explained by the fact that the red lines became wet and were smeared, but then there is another red stain on the same page which seems to lie under a completely intact red letter.

The *wax stains* seem to be on top of both red and black ink (Fig. 9). They are round, which means that they came from top; only in one case they must have come at a blunt angle.

A particular question concerns the ink used for folia 80v–84v. It can be answered as follows: First, with the structure of the quire:

82–89, 83–88, 84–87, 85–86.

And, secondly, with the appearance: No difference can be seen, neither concerning the main text ink in comparison to other main texts on other pages be-

Fig. 10: Cod. Vind. slav. 37, front board inside

Fig. 11: Cod. Vind. slav. 37, Endband tail

tween folia 80v-84v, nor between the main text ink and the ink of the marginal notes on the same pages.

A different case is *fol. 240*: It is the folio at the end of a quire, dirty, gelatinized and severely damaged by rodents. There the red lines do seem in fact to sit on top of the dirty area on the top corner. There is also a worm hole which does not continue on the following pages, which is unusual, given its shape and dimension.

Ff. 8v-9r are flesh side folios, both with dark ink and both with red and dark marginal notes and heavily stained.

Thus, no difference in the tone, gloss or any other feature between the two dark inks can be seen. The red ink lies partly *over*, partly *under* the wax stains.

4. And now we can turn to the *binding* and the *cover* the age and originality of which have often puzzled philologists:

The *binding/cover* consists of wooden boards with a full leather binding. The leather is abraded but, judging from what is still there, it might have been a vegetable tanned goat skin. The *leather* is decorated with blind triple lines showing simple squares and oblongs. However, one also sees marks of impressions which might come from the boards' outer side, but are hidden under the leather today.

The *direction of the wood* is parallel to the spine for both the front and the back board.

The *species* of wood is possibly fruit tree in both boards.

The back board was *cleaved out* of the trunk, which is a good way to get high-quality wooden boards. Most probably the front board, too, but on the back board we see clear traces of tools. These traces of tools are preserved on the inner side of the back board.

The *front board* was obviously *too short*, therefore a small piece was added at its front edge. It is the same sort of wood running in the same direction and 8 mm wide. In the case of the back board it is less obvious; it might be that the board is composite, but, if so, it is extremely well joined so that no clear evidence is left.

Both *boards* are *thinner towards the front edge*: 1.2 cm at the front edge and 1.5 cm at the fold.

Both *boards* are *turned*, i.e. the wood has bent.

There are *scratches* on the front board inside which might have to do with the procedure of making the holes and grooves, but there is also a sort of decorative carving, which seems to have nothing to do with the book. And there are small scratched patterns. (Fig. 10).

Both boards are *beveled* towards the book block, which enables a better opening and closing of the board and a tight fit when closed.

The fact that today's *first folio* was *directly glued to the board* or at least attached to it in parts is evident from the pattern left by it on the front boards. The same holds true for the last sheet, which is now cut out. The cut on the parchment, which forms the last folio today, corresponds with the edge of the leather turn-in there; however, the folio that had been glued to the board is not this recent last folio but the folio which is now missing. This is confirmed by: (1) a small parchment element left over on the top gutter area and fitting precisely to the glue pattern on the turn-in on the board, (2) the fact that we find a left-over of a cut out sheet, (3) there is no glue or paste on fol. 290v, which is the last page today, (4) there are letters visible, coming from an off-splitting of red text on the inner side of the board, which do not correspond with the text on fol. 290v, (5) a hole in the page does not imprint on the board in any way, which should be the case if it was glued there directly.

The *corners* of the boards are rounded.

In the case of the center station front we find an *imprint of the thread* on fol. 1r in a place where no thread is running any more today. This means that the board was connected with the book block previously in another manner than today (second use).

The *turn-ins* on the front board are irregular and cut four times on the front edge. The reason for this is that they are not thinned out, and the part on the fore edge represents the outer margin of the leather, which was thick and could not be moulded nicely over the wood. The width of the turn-ins is 1 to 3.5 cm. The corners are cut at 45 degrees. Today they do not overlap, in contrast, they show a gap between the leather edges; yet, this derives from the fact that the leather shrunk over time. The turn-ins on the back board are also irregular: between 2.5 cm and 3 cm wide, also cut and not thinned out, and in the lower outer corner the leather is very wide and rough, simply a patch left and glued down. There the wood declines somewhat, possibly the patch was meant to level the area out rather spontaneously.

Following the tunnels and grooves in the wood the *station material* originally entered the boards at the side of the board, continued inside the board in a tunnel for about 2 cm, then exited to the inner side of the board where it rested in a groove of about 2 cm, passing another tunnel to the outside of the board and after another 2 cm entered the inside again and was lead through another long groove of about 2 cm to the last tunnel or hole where it most probably was fixed with a wedge. The areas where the tunnels are located appear darker on the outside of the leather on both boards. This comes from the fact that these areas are slightly deeper than the rest of the leather surface and thus less abraded. From outside one can also feel that these areas are hollow; it seems as

if the bookbinder made the grooves on the outer side of the board throughout. The grooves on the back board are partly steep and partly shallow, in all cases they are about 1.5 mm deep.

The holes and grooves are *positioned* in a manner following a line in the front board and an arc-pattern to avoid breaking of wood in the case of the back board, but neither worked very precisely. This is also true for both boards but is better visible in the case of the back board. It is unclear why two different patterns were used for the positioning of the rests of the station material.

There are *grooves for the end-bands*, which allowed the thread to enter the wood at an angle of somewhat less than 45 degrees at about 1.5 cm from the top of the end-band, and after about 5 mm the tunnel exits towards the inside of the board where it connects with the groove of the uppermost and correspondingly lowest station of the front board. This is not visible on the back board, because it is covered by the leather turn-ins.

The grooves and tunnels are made with rough craft. Breaking of wood was accepted. There are particular scratches between the second from the bottom grooves on the inside of the front panel as well as the corresponding holes, the others were not scratched.

The center stations on both boards *reach further into the boards* than the others.

The *groove connecting the first and second station on the front board* along the spine was made in the course of the repair and accommodates the recent thread now.

The *adhesive* used to hold the first folio on the board was glue, as we see both on the board and the parchment. This is unexpected, as paste would have been a more obvious choice.

There are numerous *piercings* for lost embellishment on the front board, seen from outside: Two holes each in the upper corners, one in the front lower corner and no hole on the lower corner towards the spine — unexpectedly, because the latter, fourth corner should also have had a decoration. All of these holes are round and about 2 mm in diameter, while in the center there is a hole made by a nail. In the center on the inside, however, there are three or four holes more likely punched than drilled. There is also a rough hole in the lower edge of the front board, visible only from inside. On the inside of the back board we see: 10 punched holes left most probably by hand smithed square shaped nails in such a pattern that they seem to have held a Latin cross — four in the centre, two towards the sides and two each towards up and down. Towards the front edge there are two holes, 8 mm in diameter; however, the lower one is entirely covered by leather today. The imprint on the outside of the back board is visi-

ble, and the upper hole, which is 7.5 cm from the head and 2 cm from front, is open towards inside. Their position is apt both for clasps and for straps.

On the back cover inside there is a left-over of a *nail* which can be felt as sharp point inside and seen as a head hammered to the level of the wood from outside.

There are small (wooden?) *pegs* in the area where a catch for the clasp should be towards the front edge on the front board.

There are *wooden pegs* or thread sticking out of a hole in the area of the upper turn-ins in the back board.

There are *two more holes* on the back board at the fold, round, about 2 mm in diameter and 8 cm and 19.4 cm from tail.

There are *square holes on the front board front*, measuring (from tail to the centre of the hole) 2.7 cm, 7.5 cm, 14.2 cm, 25 cm. The hole between the two last ones is covered by leather. In the other areas the leather is lost. In the second from tail a small bit sticks which could have held a broken wooden peg. These holes might have been covered with a plate (*oklad*); however, as one hole is covered by leather, this cover plate might have been attached in the previous binding. On the back board where the leather is lost no such holes can be seen, and even if the leather is not homogenous it seems that we cannot even feel such holes through the leather.

A *small flower shaped boss*, typical also for the Caucasus region, might have been used bottom right of the front cover, while the imprints of the other bosses look larger. The boss in the center left a circle on the leather, 3.5 cm in diameter. On the back cover there are remnants of small bosses in all four corners and in the center, which does not correspond with the holes inside this board. We again may suggest flower shapes for these bosses.

On the outside of the back cover there are *left overs of a clasp*. We cannot say whether the clasp closed from back to front or the other way round, but the remnants seem to be of iron, as they are rusty. However, it appears that at least with this leather no strip was used which was wrapped around the entire codex, as there are no traces of such a belt on the back.

There are *two white stains*, most probably bird droppings, on the inside of the front board, which must have been added after the first folio was detached.

The *connection between book block and board* is made by splitting the three-ply thread and using one part to anchor it in the front board. A lighter area on the outside of the cover indicates the random path of the thread. In the back the book block is very tight with the board and the connection is virtually invisible. The last quire consists of one bifolio and one single sheet bent around the area of the gutter to sew it.

There is a *worm hole* in the leather of the back cover telling us that the leather is reused, but not necessarily in combination with the same boards.

The sewing itself is a chain stitch, as there is no elevation on the spine and the thread inside the fold is visible throughout. Furthermore, a glimpse inside under the leather was possible when the codex rested on the cushions.

On the spine we see the more abraded area in the middle of the book block.

Some of the slits prepared for sewing are left unused.

The sequence of treatment:

The final treatment was likely rebinding, starting with dismantling the mirrors from the boards and re-sewing the book block with that rather thick thread sewn through and around the head and end of the book block itself, specifically avoiding a slit line close to the head.

From the way the bookbinder attached the boards we judge that he started by attaching the back board and sewing from the last to the first quire. However, this sewing up the entire book block can be done with Armenian and Western sewing techniques but leaves back the binder with severe problems when he, as in our case, uses the chain stitch sewing method. He indeed faced the resulting problems when being at a loss how to attach the front board. The correct manner of chain stitch is to start on both ends and connect the two halves in the centre of the book block. The leather may actually come from such a binding, with the common cross stitches leading to a small line of higher area that the leather is rubbed on earlier than around. This sewing of the entire book block in one operation from back to front leads in our case to the fact that the front boards are attached in a unique way by simply looping the thread somehow onto the board. Even if we can identify the path of the thread it is not worth mentioning, since it just represents a desperate solution, and the same bookbinder might have done it differently with another book.

All this may indicate that the relevant boards were already there, so the bookbinder who executed this last sewing did not make them himself.

This theory is supported by the numerous unused holes in the boards. The traces of the first folio and the inner board of the front cover confirm that the boards were used at least once for this book block. However, the wood might have been used in another context even earlier.

After the bookbinder had attached the front board he covered the book with the leather and stitched the end-bands.

The covering of the end-bands as in the case of a primary sewing of an end-band, but really rough and in Byzantine style must have been done in a separate step, as it is impossible to stitch through the leather while sewing the book block. Finally, he secured the end-band primary sewing with

stitches through the leather to the outside of the spine and back again. The raised end-bands reaching onto the boards hint towards a bookbinder of “the East”. Although he used it, he was not really familiar with the chain stitch method.

The fact that the bookbinder did re-use such old and somewhat damaged boards likely indicates a lack of wood or money.

As has been stated already, the fact that these boards were connected with this book block can be established from the fact that glue traces in the front board match well with such patterns on fol. 1r. However, the last bookbinder did not reattach the first and the last sheet to the respective board, because the thread is clean of any glue and not squeezed flat as it would be if it had been situated for some time between wood and parchment.

Possibly the book block was not trimmed in this binding action, as the edges are not straight. All in all, the book with its massive square edges, not much proceeding the book block, not really rounded, but only rounded by the beveled boards, the fact of a chain stitch sewing and a round joint between boards and spine without any groove as well as the particular raised end-band create the impression of a rebinding by a man who was influenced by Eastern techniques. At the same time, he was not familiar with all the details needed to repeat the most probably original binding and in all likelihood gave the book this new or re-used goat leather cover with bosses and blind tooling, also bringing to mind the Eastern approach, although he might have seen remnants of embellishment or the boards were used a third time by him.

He also did not perform repairs inside the book block, as tears and cuts were left as they are. Taken together, he seems to have done his best while showing respect to the book.

The *endbands* are clearly repairs. They are sewn over the endband-inlay made of a vegetable tanned leather strip, but also into the turn-ins of the leather on the spine itself. The thread is the binding thread, a thick s-twisted tripple-ply undyed one (Fig. 11). The *turn-ins* are irregularly cut. The *stations* are at 2.8, 8.4, 14.1, 19.8 and 24.0 cm from the tail. The stations are marked with *slits* in the parchment. Any re-sewing used previous station positions. I could not detect any other slitting, pricking or piercing to prepare the sewing; however, I was not allowed to open the codex more than to 90 degrees, so it was not easy to see into the gutter. The area of the folios close to the gutter is quite dirty throughout – thus, the question might be put forward whether the book block stayed unbound for a longer period of time. To round up the survey, it should be mentioned that the *headbands* are “Byzantine style”, insofar as they are raised and reach onto the boards.

Conclusion

From visual observation the conservator-restorer understands that we face three different areas of observation:

The making of the book block and writing of the text

The traces of use

The recent binding

The book block was made of medium quality goat parchment: it is thick, shows holes and areas sewn together, i.e., repairs which were made in the course of parchment making.

Traces of use are the soiled and gelatinized lower corners of the folios, some corrections of the text and the countless wax stains. Rodent frass and cut out areas as well as plant elements and insects in the gutter show heavy use and storage in not always adequate condition.

It is unclear whether the marginal notes were made during or after the writing of the main text. Some sit on dirt and others are covered with dirt. In rare cases the ink of the marginal note overlays the ink of the main text.

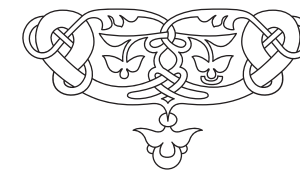
The recent binding was made with a chain stitch sewing applied in a way which indicates, that the bookbinder was not fully acquainted with the method. He must have had an Eastern European cultural background, as he used raised end-bands typically for “Byzantine book binding”. He also used boards which were available and definitely had served as book covers before. They show traces of earlier embellishment with metal fittings or even oklad; however, one cannot be quite sure whether the boards were previously used for this codex.

References

https://www.carlsbergfondet.dk/da/Forskningsaktiviteter/Bevilningsstatistik/Bevilningsoversigt/CF18_1110_Matthew-Collins.

Nosevich, E., Poliakov, I. and D. Cypkin, *Modern Methods of Manuscript Marks Studying: Wax Drops*, in *El' Manuscript 2021* (forthcoming).

Videns'kyj Oktojich XII stolittja. Codex Vindobonensis Slavicus 37. Vydan-nja faksimil'nogo typu. Kyjiv: Horobets, 2019. (Beiheft: *Codex Vindobonensis Slavicus 37*. Faksimileausgabe. Zusammenstellung Heinz Miklas, Kyiv–Wien: Horobets, 2019).

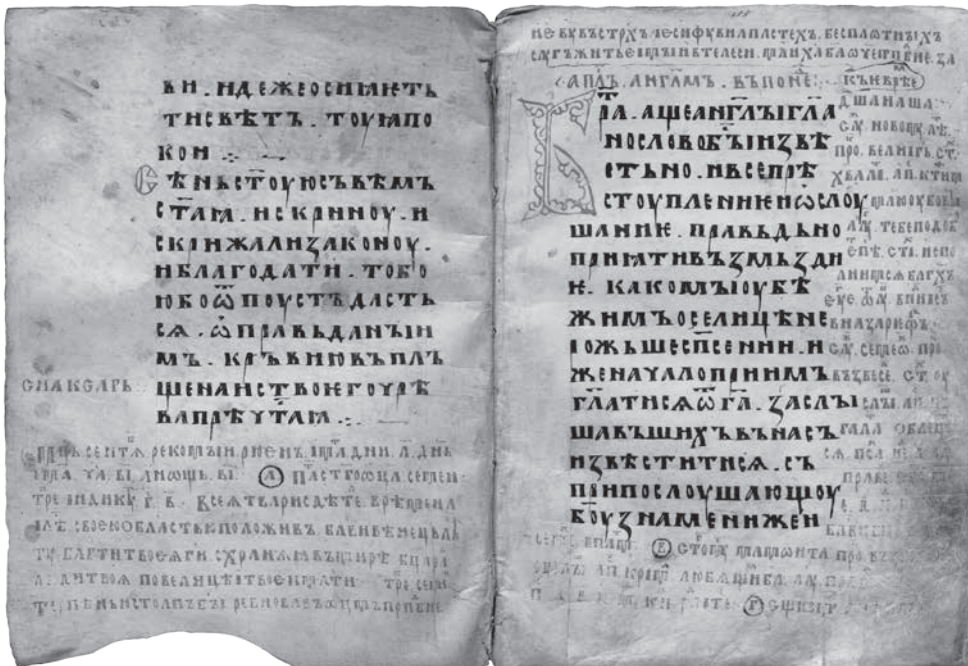

Кодекс Ганкенштайна як літургійний збірник: структура та зміст

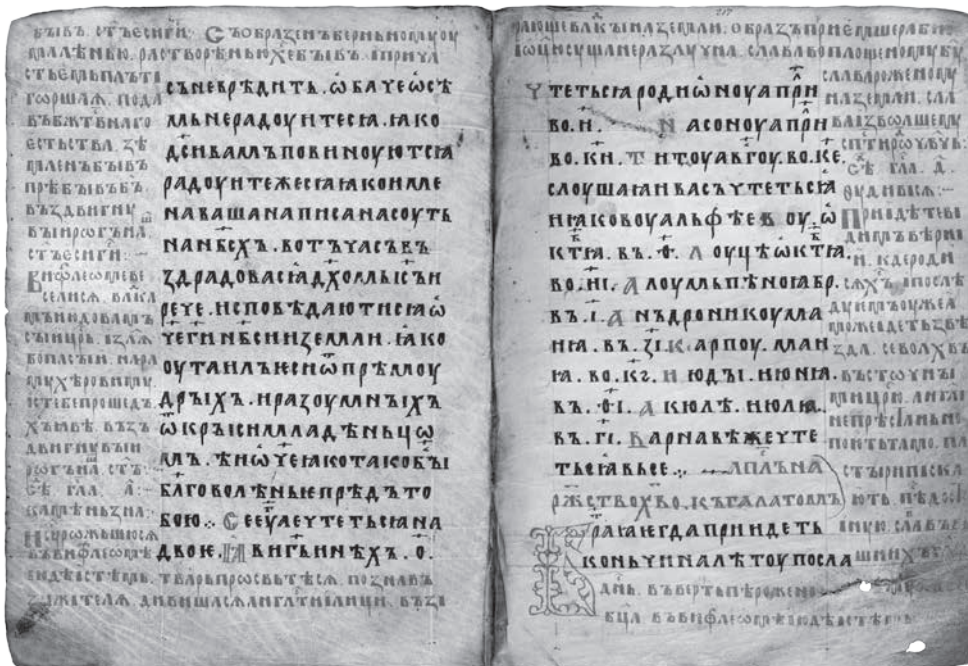
Богослужбові книги Княжої доби склали два основні типи структурної організації текстів: за службами і за жанрами. Якщо перші відображали перебіг церковних служб (Мінея, Тріодь, Службник, Требник, Часослов), то другі укладалися за гласами та жанрами й орієнтувалися головню на музично-співну навчальну практику (Октоїх, Ірмологіон, Стихирар, Кондакар). Наш Кодекс Ганкенштайна є особливим літургійним збірником, у якому жанрові принципи тісно переплелися з богослужбовими, де Октоїх доповнили Мінея обща та Мінея празнична / Анфологіон. Та саме Октоїх займає головне місце у структурній організації кодексу, репертуар якого підпорядкований системі восьми гласів, тобто музично-співному озвученні текстів. Натомість Анфологіон і Мінея обща укладені за перебігом служб невеликого кола церковних служб, доповнених євангельськими та апостольськими читаннями і календарними статтями, що огортають і регулюють ці читання.

Октоїхом Кодекс Ганкенштайна називає пізніший анонімний писець, мабуть, початку XV ст., у вихідному заголовку: *восмогласникъ зъ Богоу починае* (арк. I). Осмогласний репертуар пам'ятки складають декілька окремих циклів — канони воскресної утрени, упорядковані за гласами від першого до восьмого (арк. 1–107), і канони будніх днів від понеділка до суботи, які також укладені за гласами, з тим, що розміщені послідовно за днями тижня від першого гласу до шостого (арк. 107–154 зв.). Кожен день тижня наповнений певним богословсько-догматичним змістом і має відповідні посвяти: понеділок ангелам, вівторок Іоанові Предтечі, середа і п'ятниця Богородиці, четвер апостолам і субота усопшим — правило за мертвими. Коротко подаємо репертуар кодексу за окремими розділами.

Основний осмогласний репертуар складають канони — по два у кожному гласі воскресного октоїха (власне воскресний і хрестовоскресний, який

Початок євангельських читань і апостольських послань основного тексту і місяцеслов пізнішого запису на полях (арк. 154 зв. – 155)

Нотатка про багаторазове використання одних і тих самих читань на різних службах (арк. 216 зв. – 217)

у кодексі позначається як инъ, тобто «інший», другий) та по одному на щодень. Кожна з дев'яти пісень канону складається з ірмосу, переважно у вигляді інципіта і лише іноді вони виписані повністю, та переважно трьох тропарів. У другому гласі перший канон має вказівку на візантійського автора — *Възми Яниха*, тобто Косми Маюмського (арк. 14 зв.). В окремо-му осмогласному циклі укладені воскресні кондаки (арк. 238–240), які під час служби виконуються після тропарів 6-ї пісні воскресних канонів. Наприкінці рукопису знаходиться цикл служб з Мінеї общої — пророкам общим, апостолам общим, отцям общим, преподобним, мученику общому та мучениці общій, що тісно пов'язані з Октоїхом.

До Віденського Октоїха також включені 32 Євангельські читання і 22 Апостольські послання (арк. 155–238). Євангельські читання й Апостольські послання рукопису привернули увагу як давніших дослідників, так і новітніх. Їх докладний опис опублікував ще Степан Смаль-Стоцький (1859–1938)¹, а пізніше їх повний перелік подав Крістіян Ганнік в описі кодексу у складі літургічних глаголичних і кириличних рукописів Національної бібліотеки Австрії². 2006 р. їх критичну публікацію здійснив німецький славіст і колишній кустош слов'янського відділу рукописів Австрійської національної бібліотеки Гергард Біркфельнер (1941–2011)³, доповнивши публікацію грецькими відповідниками та перекладами німецькою мовою, й подав різночитання за кількома рукописами. Згодом вдумливу статтю про особливості структурування цих текстів у Віденському октоїху опублікував відомий палеославіст з Литви Сергій Темчин⁴. Він виокремив чотири цикли читань і подав їх повний перелік у вигляді добре продуманої таблиці: щоденні на літургії, 11 воскресних Євангелій на утрени, общим святым і преподобним та празничні. Посеред текстів читань віднайшов розлогу

¹ Smal-Stockij S. Ueber den Inhalt des Codex Hankensteinianus. *Sitzungsberichte der philosophisch-historische Classe der Kaiserlichen Akademie der Wissenschaften*. Wien, 1886. Bd. 110, Heft 2. S. 12–17, 39.

² Birkfellner G. *Glagolitische und kyrillische Handschriften in Österreich* / Österreichische Akademie der Wissenschaften. Philosophisch-Historische Klasse. Schriften der Balkankommission, linguistische / Abt. XXIII. Wien, 1975. S. 323.

³ Birkfellner G. *Codex Hankenstein: Ανθολόγιον λειτουργικόν / Цѣтословъ службѣнных: Codex Vindobonensis slavicus 37: Altukrainisches liturgisches Anthologion des 13.–14. Jahrhunderts. Textus manuscriptus linguae ecclesiastico-slavonicae versionicae ucrainicae (parvorossicae) saeculi XIII–XIV. Neutestamentliche Perikopen (Evangelien und Apostelschriften)*. Berlin: Lit Verlag, 2006 (Münstersche Texte zur Slavistik, Bd. 2).

⁴ Темчин С. Столпный апракос — еще один неизвестный структурный тип славянского служебного Евангелия (по рукописям XIII–XVI веков). *Библия в духовной жизни, истории и культуре России и православного славянского мира. К 500-летию Геннадиевой Библии: сборник материалов Международной конференции* (Москва, 21–26 сентября 1999 г.). Москва, 2001. С. 130–137. «Страницы» конференции (Москва, 21–26 сентября 1999 г.). Москва, 2001. С. 127–159.

нотатку про використання одних і тих самих читань для різних пам'ятей; залишається незрозумілим чи ця вставка скомпонована самим писцем, чи є копією з протографа (арк. 216 зв.—217; див. іл. 2 на с. 104).

Це репертуар піснеспівів первинного тексту.

Тексти на полях складають два окремі осмогласні цикли, що включають дрібні жанри воскресної вечірні та утрени (арк. 1 зв.—105 зв.) і недільної вечірні, заутрені та будніх днів тижня (арк. 106 зв.—154 зв.). На самому початку кодексу знаходиться невеличкий цикл — ще пізніше дописані стихирі першого гласу великої вечірні на *Господи возвах* і на стиховні (арк. I зв.—II зв.). Якщо розглядати зміст і структуру Кодексу Ганкенштайна в цілості основного й додаткового текстів, то це Октоїх-Паракліт, як його розуміє Ольга Крашеніннікова, що «містить піснеспіви на кожний день церковної седмиці 1–8 гласів, розташованих у тому порядку, в якому вони виконуються на службі»⁵. Проте наш рукопис не цілком вписується в цей тип, оскільки, по-перше, канони утрени виокремлені, а по-друге, менші осмогласні жанри згруповані за двома окремими осмогласними циклами — воскресної вечірні й утрени та вечірні й утрени будніх днів. Та це і не Октоїх ізборний, бо тут немає жанрового виокремлення піснеспівів.

Окремий великий цикл творять служби Анфологіону, репертуар якого охоплює празничні служби, а також служби Пасхальну і три з Требника. Доповнює зміст кодексу Місяцеслов (*Синаксарь*), тобто календарні статті церковного року. У давніх руських пам'ятках такі цикли зазвичай вміщують Євангелія та рідше Апостоли і спершу їх назви не були установлені. Так київське Остромирове Євангеліє 1056–1057 рр. називає свій календарний розділ *Съборникъ църкьвнын*, а Юрієвське 1119–1128 рр., київське або галицько-волинське⁶ — *Синаксарь*, тобто так, як і Віденський Октоїх; у Галицькому Євангелії 1144 р., календарна частина якого додана пізніше в XIV ст. — *Місячникъ*⁷. Перші дві назви є фактично тотожними: «съборникъ» є слов'янським перекладом грецької назви «синаксарь», а найменування «місячник» — спроба південних слов'ян точніше перекласти грецьку назву «мінелогіон». Згодом у Київській Церкві утвердилася назва «Місяцеслов», і під такою назвою вони часто поширювалися окремо (див., наприклад, *Місяцеслов* 1665 року, переписаний у містечку

⁵ Крашеніннікова О. А. Древнерусские Октоихи XIV века и проблема типологии гимнографических рукописей. *Герменевтика древнерусской литературы XI–XIV вв.* Москва, 1992. Вып. 5. С. 302

⁶ Запаско Я. П. *Українська рукописна книга*. Львів: Світ, 1995. С. 179–182 (Пам'ятки книжкового мистецтва).

⁷ Лосева О. В. *Русские Месяцесловы XI–XIV веков*. Москва: Памятники исторической мысли, 2001. С. 24–25.

Каньчуга на Надсянні⁸). Виходили також окремими виданнями у друкарнях Острога (1612), Львова (1642, 1692), а перше київське видання з'явилося 1718 року і в заголовку має дві паралельні назви, грецькою та слов'янською мовами – ΜΙΝΟΛΟΓΙΩΝ ... ἱερεὺς Μήσολογῶν⁹.

Пізніший писець Місяцеслова Віденського Октоїха намагався синхронізувати його текст з євангельсько-апостольськими читаннями і почав вписувати свої календарні статті поряд з читаннями (див. іл. 1 на с.104).

Хоча, як бачимо, змісти обох текстів не збігаються: читання Апостола припадає на службу буднього дня понеділка, а місяцеслов сповіщає про початок церковного року 1 вересня – служба отцю «Семену», тобто Симеону Столпнику (арк. 154 зв.–155).

Місяцеслов укладений за місяцями і днями, згідно церковного календаря, починаючи з 1 вересня. Назви місяців відображають загальну тенденцію давніх слов'янських і руських рукописів, де римські найменування мають слов'янські відповідники. На початку кожного місяця, як це прийнято в місяцесловах, подається загальна інформація про кількість днів у місяці і тривалість дня і ночі: *Міць сентябрь[рь] рекомзін рвенъ їма^т днї ѿ днї їма^т ча ѿ, а нощь ѿ* (арк. 154 зв.); *Міць маі рекомзін травень їма^т днї ѿ днї їма^т ча ді а нощь ї* (арк. 176 зв.). Чимало слов'яно-руських назв місяців до сьогодні збереглися в сучасній українській мові, хоч і не завжди у такій самій відповідності: листопа^а (жовтень), груд^ѣ (листопад), студен^{ий} (грудень), просинець (січень), с^ѣч^ѣ (лютий), с^ѣр^ѣп^ѣнь (березень), черв^ѣнь (липень).

Календарні вказівки на певний празник чи пам'ять доповнюються інципітами коротких піснеспівів, що огортають читання Євангелія та Апостола: тропарі (тексти окремих тропарів записані повністю), прокимни, алілуя, киноники; вказуються також зачала (інципіти) самих читань. Критичне видання Місяцеслова Віденського Октоїха опублікував Гергард Бількфельнер¹⁰.

Календарні статті слов'яно-руських місяцесловів включають повне коло празників і пам'ятей святих, преподобних і мучеників за візантійським обрядом, включаючи також деякі пам'яті латинські, слов'янські і руські. З латинських відзначимо популярного на Русі *свещеномученика Климента*, тоб-

то папи римського Климента (25 листопада¹¹, арк. 163), який за переказами загинув мученицькою смертю в кримському Херсонесі наприкінці I ст. і пізніше став одним з найбільших духовних символів ранньої Київської Церкви¹²; *св. апостола Євangelіста Мамея* (16 листопада, арк. 162), *пам'ять отця нашого Вильвестра*, папи римського († 335; 2 січня¹³, арк. 168), *пам'ять отця нашого Венедикта*, тобто преп. Венедикта Нурсійського († 547), засновника знаменитого монастиря Монте-Кассіно (14 березня, арк. 173 зв.). З руських пам'ятей наш Місяцеслов обмежується кількома найдавнішими – *св. мученикамъ Бориса и Гльба* (24 липня, арк. 182 зв.), *перенесеньє св. мученикамъ Бориса и Гльба* (2 травня, арк. 176 зв.), а також популярними в Київській Церкві *покровъ присвѣтъя богородица* (1 жовтня, арк. 158 зв.) та *перенесеньє св. отця Николы* (9 травня, арк. 177–177 зв.), тобто перенесення мощей свт. Миколая з міста Мири Лікійські до міста Барі в Італії; ця пам'ять також прийшла до Києва з латинського Заходу і візантійському місяцеслову невідома¹⁴.

Подаємо короткий схематичний зміст Кодексу Ганкенштайна:

1. Октоїх:

а) основний текст:

а) октоїх воскресний:

– канони воскресні і хрестовоскресні (арк. 1–107);

– кондаки коскресні (арк. 238–240);

б) октоїх будніх днів:

– канони в понеділок ангелам гласу 1, у вівторок Іоанові Предтечі гласу 2, в середу Богородиці гласу 3, у четвер апостолам гласу 4, у п'ятницю хресту гласу 5, у суботу померлим гласу 6 (арк. 107–154 зв.);

б) пізніші доповнення циноброю на полях:

а) дрібні піснеспіви воскресної вечірні, заутрені та утрені, укладені у двох окремих осмогласних циклах – воскресної вечірні

⁸ ЛННБ, Петр. 200.

⁹ Запаско Я., Ісаєвич Я. *Каталог стародруків, виданих на Україні*, кн. 1, кн. 2, ч. 1 і 2. Львів: Вища школа, 1981, 1984. № 88, 298, 673, 946 (іл. тит. стор. на с. 46 кн. 2 ч. 1). (Пам'ятки книжкового мистецтва).

¹⁰ Birkfellner G. *Codex Hankenstein: Anthologion liturgikon / Цвѣтословъ службънынн: Codex Vindobonensis slavicus 37: Altukrainisches liturgisches Anthologion des 13.–14. Jahrhunderts. Textus manuscriptus linguae ecclesiastico-slavicae versionis ucrainicae (parvorossicae) saeculi XIII–XIV. Μηνολόγιον Мѣсяцесловъ: Liturgischer Festkalender für den Jahreszyklus der unbeweglichen feste*. Berlin: Lit Verlag, 2007. (Münstersche Texte zur Slavistik, Bd. 3).

¹¹ У римо-католиків пам'ять про Климента папу припадає на 23 листопада.

¹² Див. найновішу працю про Климента папу: ерм. Бойко Ю. *Святий Климент Римський в агіографічних та літургійних церковнослов'янських рукописах* / ред. Ігор Сकोчиляс, Марія Горяча. Львів: В-во УКУ 2020. (Київське християнство, т. XX).

¹³ У римо-католиків ця пам'ять припадає на 31 грудня.

¹⁴ Див.: Смыка Е. Праздник перенесения мощей св. Николая: ранняя русская гимнографическая традиция. *Церковное пение в историко-литургическом контексте: Восток – Русь – Запад*, ред. Ирина Лозовая. Москва, 2003. С. 159–169. (Гимнология, 3). Цікаво, що цю пам'ять досить таки забули пізніше в Україні, зберегли українські нотолінійні ірмологіони ранньомодерної доби (див., напр., Ірмолой 50-х рр. XVII ст. із Західного Поділля – ЛННБ, НТШ, 469, арк. 161–163 зв.; на тому ж Зах. Поділлі у селі Збручанське нещодавно відкрито церкву цій пам'яті, будівництво якої відносять до правління Коріятовичів на Поділлі в кін. XIV ст.; див.: *Історія української культури*, в п'яти томах. Київ: Наукова думка, 2001. Т. 2. С. 272).

та утрєні стихири, богородичні, на стиховні, сідальні, степені-антифони (арк. 1 зв.—105 зв.) та недільні вечірні, заутрені та вечірні й утрєні будніх днів — стихири, покаєнні, мученичні, троїчні, світильні, блаженні (арк. 106 зв.—154 зв.);

β) на початку рукопису ще пізніше осмогласне доповнення: стихири гласу 1 на вел. вечірні (арк. I зв.—II зв.).

2. Читання Євангелія та Апостола:

а) читання на будні дні (арк. 155—174),

б) воскресні на утрєні (174—195),

в) общим святим і преподобним (арк. 195—217)

г) празничні (арк. 217—238);

3. Місяцеслов (Синаксар) — календарний перелік празничних служб і пам'ятей святих і преподобних за місяцями і днями з ремарками інципітів окремих піснеспівів і читань Євангелія та Апостола і повних текстів тропарів більших служб (арк. 154 зв.—186 зв.);

4. Анфологiон / Мінея празнична — стихири і канони на Різдво Богородиці, Преображення, Успіння Богородиці, Різдво Христове, Хрещення, Стрітєння, Благовіщення, Воздвиження та виокремлений канон Миколаю (арк. 187—254 зв., 269 зв.—277 зв., 80 зв.—84 зв.), а також на Пасху (арк. 254 зв.—259), молебний Богородиці, причастю та заупокійний (259 зв.—269).

5. Мінея обща: канони пророкам общим, апостолам общим, отцям общим, преподобним общим, мученикам общим та мученицям общим (арк. 241—290 зв.).

Варто підкреслити, що зміст первісного тексту й доповненого на полях міцно пов'язані між собою і мають своєрідне дзеркальне відображення. Воскресний і буденний репертуар канонів осмогласника основного тексту доповнений на полях малими жанрами; репертуар служб мінеї основного тексту доповнюють служби мінеї празничної; а репертуар євангельських та апостольських читань доповнений на полях місяцесловом, який регулює порядок цих читань. При цьому зауважимо, що пізніший писець намагався синхронізувати свої доповнення з раніше записаним репертуаром. Тому й при огляді змісту, зокрема за інципітами, один з перших дослідників кодексу Ганкенштайна, Степан Смаль-Стоцький, подає перелік змісту цих обох текстів синхронно¹⁵. Такого ж синхронного принципу дотримується і болгарська музикознавчиня Світлана Куюмджієва у докладному описі змісту пам'ятки¹⁶.

¹⁵ Smal-Stockij S. Ueber den Inhalt des Codex Hankensteinianus. S. 607–616 (див. Додаток 2 нашої статті).

¹⁶ Куюмджиева С. Още веднѣж за виенския ръкопис Cod. Slav. 37 и за общите служби в него (част първа). *Palaeobulgarica / Старобългаристика*. 2020 (XLIV, № 1). С. 93–106.

Особливо цікавим Віденський Октоїх є тим, що тут знаходиться найдавніший запис оригінальної служби отцям общим авторства першого болгарського єпископа Климента Охридського († 916), акростих «Климент» якої прочитується у тропарях 8-ї і 9-ї пісень канону (арк. 266–268).

За Климентове авторство цих гимнів вперше висловився болгарський філолог Боню Ангелов (1915–1989), який опублікував цикл «общих служб» з рукописної Мінеї 1435 року (Національна бібліотека «Свв. Кирил і Методій» у Софії, № 122) і висловив припущення, що його створив Климент Охридський. У своєму здогаді він спирався на грецьке житіє болгарського першоєпископа, де мовиться, що Климент «збагатив Церкву псалмоподібними піснеспівами, зокрема на честь багатьох святих», підкріпивши цю думку спостереженнями над мовою і поетикою, порівнявши їх з уже відомими його творами. Зосібна відзначав, що поетика і стилістика Климента відрізняється ясним і лаконічним викладом, наповнена часто вживаним певним колом образів і фраз: «прѣсвѣтлимъ зарамъ», «мисленноє слонце», «богогласныи органе», «зарамъ божественными просвѣщаємъ», «всякыи напасти» тощо¹⁷. Пізніше болгарський філолог Георгій Попов значно поглибив дослідницький дискурс Климентових общих служб, зокрема стилістику і поетику, охопив ширше коло джерел і вперше виявив акростих «Климент» саме у Віденському Октоїху й опублікував з цього кодексу цей цикл¹⁸. А підштовхнула його до пошуків общих служб у Віденському Октоїху ґрунтовна праця Миколи Туницького про життя і діяльність Климента Охридського, у якій автор висловив припущення про можливе знаходження цих служб у нашому віденському рукопису¹⁹.

Згодом Климентову творчість досліджувала Ольга Крашеніннікова й опублікувала його канони, правда, значну частину обережно кваліфікувала як такі, що «приписуються» Клименту Охридському²⁰; коротко

¹⁷ Ангелов Б. Климент Охридски – автор на общи служби. *Константин–Кирил Философ: Юбилеен сборник по случай 1100-годишнината от смъртта му / Институт за Литература Българска Академия на Науките факултет по Славянска филология Софийски Университет «Климент Охридски»*. София: И-во БАН, 1969. С. 237–259; його ж.: Климент Охридски – автор на общи служби. *Из старата българска, руска и сръбска литература*. София, 1978. Кн. 3. С. 17–37.

¹⁸ Станчев К., Попов Г. *Климент Охридски: Живот и творчество*. София: Университетско издателство «Климент Охридски», 1988. С. 135–144, 189–210 (на с. 199–200 публікує канон общим отцям з акростихом «Климент»).

¹⁹ Туницкий Н. Л. *Св. Климент, епископ Словенский: Его жизнь и просветительская деятельность*. Сергиев Посад, 1913. С. 316–318.

²⁰ Крашеніннікова О. А. *Древнеславянский Октоих св. Климента, архиепископа Охридского: По древнерусским спискам XIII–XV веков / РАН, Институт мировой литературы им. А. М. Горького; Общество исследователей Древней Руси. Москва: Языки славянских культур 2006. С. 363.*

згадала і цей репертуар з Віденського Октоїха. З'явилися й інші дослідження та публікації на цю тему, ґрунтовний історіографічний огляд яких недавно зробив відомий російських палеограф і палеославист Анастолій Турілов²¹.

Важливий методологічний підсумок у вивченні оригінальної гимнографічної поезії давніх південних слов'ян зробив відомий болгарсько-італійський філолог Красимир Станчев у своїй програмній доповіді на спеціально організованій панелі під час XIII Міжнародного конгресу славистів у Любляні²², зупинившись, зокрема, і на творчості Климента Охридського (с. 13–15). Згодом розгорнутий бібліографічний огляд праць зі слов'янської гимнографії опублікував лінгвіст Роман Кривко²³, присвятивши увагу і дослідженням, і публікаціям творчої спадщини Климента Охридського (с. 205–206).

Та з'явилися і певні сумніви щодо Климентового авторства общих служб. Так, Климентина Іванова зауважила, що незважаючи на певну стилістичну близькість шести общих служб, не можна виключати, що деякі з них є певним наслідуванням²⁴. Пізніше це підтвердив авторитетний палеославист з Вільнюса Сергій Темчин і навів переконливий доказ — на підставі порівняльного аналізу слов'янської служби преподобним общим і грецької служби Георгію Малейну, укладеної єпископом Нікейським і автором канонів Феофаном Начертаним (778–бл. 850), в каноні якої за всіма тропарями добре прочитується акростих $\Theta\Omega\Upsilon\ \Sigma\Omega\Upsilon\ \text{ΠΡΟΘΥΜΩΣ}, \Omega\ \text{ΠΑΤΕΡ}, \text{ΜΕΛΠΩ}\ \text{ΠΟΝΟΥΣ}$ («Ревно оспівую, отче, труди твої»).

Дослідник порівняв перекладну службу Феофана за двома списками: нашим Кодексом Ганкенштайна (датуючи його раннім XIII ст. вслід за Анастолієм Туріловим 2005 року²⁵) і Мінеєю за квітень XII ст. (ГИМ, Син. 165, служба під 4-м квітня), дійшов висновку про їх майже повну текстову тотожність, в тому числі й усього комплексу піснеспівів (стихир, майже всіх тропарів канону, сідальних). А на підставі деяких прин-

ципових відмінностей між цими двома службами показав, що служба обща (з ВО) є вторинною відносно служби Феофана, яка і є первинною. На цій основі зробив висновок, що канон слов'янської служби преподобним общим «являє собою вторинну переробку церковнослов'янського перекладу грецької служби Георгію Малейну»²⁶. Тож досить поширене твердження, що КЛ і КЛИМ є скороченими версіями імені КЛИМЕН-ТІЙ у канонах общих служб пророкам, апостолам і мученицям, як для інших общих служб, окрім отцям общим²⁷, не має підстав. Лише канон отцям / святителям з Віденського Октоїха з акростихом КЛИМЕНТ чітко вказує на його авторство.

І все ж питання авторської творчості в гимнографії не таке вже й просте. Річ у тім, що ще з часів первісних християн і ранньовізантійської доби нові гимни і духовні пісні створювалися на основі давніших, в тому числі й старозавітних — передусім псалмів, а текстовою основою ірмосів були біблійні пісні. Ця тяглість була основним *motto* гимнотворчості і забезпечувала духовно-богословську спадкоємність, в тому числі й у широкому спектрі стійких метафор і поетичних образів, а також музично-співної складової²⁸. Показовим щодо цього є канон на Різдво Христове, автором якого

²⁶ Темчин С. Общая служба преподобным, приписываемая Клименту Охридскому, как переработка переводной службы преп. Георгию Малейну (4 апреля) Феофана Начертанного. *Kliment Ochridsk a jeho prinos pre slovansk a európsku kulturu* / Red. Žeňuch, P., Nikolova S. Bratislava; Sofia, 2017. С. 54; див. також: С. Темчин. Гимн Климента Охридского св. Аполинарию Равенскому в древнерусском акростишном каноне Перенесению мощей святителя Николая Мирликийского // *Καλοφρονία*. Львів 2016. Ч. 8. С. 9–14.

²⁷ Тут в автора, як і в деяких інших науковців, «святителі общі», що хоч і є фактично тотожним, та у Кодексі Ганкенштайна йдеться про «отців общих».

²⁸ Про поетику візантійської гимнографії, зокрема техніку її творчої трансмісії та прямих запозичень існує велика література, див., зокрема: Μητσάκης Κ. *Βυζαντινὴ Ὑμνογραφία: Ἀπὸ τὴν καινὴ διαθήκην ἕως τὴν εἰκονομαχία*. Θεσσαλονίκη, 1971. Т. 1; Hannick Ch. Exégèse, typologie et rhétorique dans l'hymnographie byzantine. *Dumbarton Oaks Papers*, 53 (1999). Р. 207–218; Мuryянов М. *Гимнография Киевской Руси*. Москва: Наука, 2003, ²2004. З українських давніших авторів особливо відзначимо публікації львівського богослова о. Петра Крип'якевича (1856–1914): Артистична форма 118 псалма. *Богословський Вістник*. Львів, 1900. Ч. 3. С. 131–147 (передрук: *Καλοφρονία*: Науковий збірник з історії церковної монодії та гимнографії / Інститут літургійних наук Українського католицького університету. Львів, 2002. Ч. 1. С. 283–296; його ж. De hymni Acahisti auctore. *Byzantinische Zeitschrift*. 1909. Т. 18, Heft 3–4. Р. 357–382 (перевид. в перекл. укр. мовою: Про автора Акафісту. *Καλοφρονία*. Львів, 2018. Ч. 9. С. 114–165); його ж. De hymnographia Mariana in ecclesia graeca. *Записки НТШ*. Львів, 1914. Т. 121. С. 1–62 (перевид. в перекл. укр. мовою: Про Богородичну гимнографію у грецькій церкві. *Καλοφρονία*. Львів, 2010. Ч. 5. С. 114–165); його ж. Elenchus maiorum hymnorum Deiparae. *Записки НТШ*. Львів, 1917. Т. 123–124. С. 1–56. З сучасних українських авторів див., зокрема: Кожушний О., прот. *Преподобний Роман Солодкоспівець і візантійська гимнографія III–VIII століть*. Київ: Українська Православна Церква, 2009; Джиджора С. В. *Гимнография Київської Русі XI–XIII сторіч: Структурне ціле канону мінейного циклу*: Монографія / ред. О. В. Александров / Одеський національний університет

²¹ Турілов А. А. Климент Охридский и древнейший этап славянской гимнографии. *San Clemente di Ocria: Allievo e Maestri: Nell'undicesimo centenario del beato transito (916–2016)* / a cura Krassimir Stantchev, Maurizia Calusio. Milano; Roma: Biblioteca Ambrosiana – Bulzoni Editore, 2017. Р. 123–144. (Slavica Ambrosiana, VII).

²² Станчев К. Литургическая поэзия в древнеславянском литературном пространстве: История вопроса и некоторые проблемы изучения. *La poesia liturgica slava antica / XIII Congresso Internazionale degli Slavisti*, Lubiana, 15–21 agosto 2003, Blocco tematico n° 14, Relazioni / a cura Kr. Stantchev, Maria Yovcheva. Roma – Sofia, 2003. С. 5–22.

²³ Кривко Р. Н. Славянская гимнография IX–XI вв. в исследованиях и изданиях 1985–2004 гг. *Winer slavistisches Jahrbuch*, Band 50/2004. Wien, 2005. S. 203–233 (Österreichische Akademie der Wissenschaften).

²⁴ Іванова Кл. (у співавторстві). Климент Охридский. *Православная энциклопедия*, Москва, 2014. Т. 35. С. 668.

²⁵ Турілов А. А. Кодекс Ганкенштейна. *Православная энциклопедия* Москва, 2005. Т. 10. С. 411–412.

вважають одного з найобдарованіших поетів-гимнотворців — єпископа в Маюмі біля Гази Косму Маюмського (VIII ст.). Ірмос пісні 1 гласу 1 цього канону — *Христос раждається* — є майже повним запозиченням початкових стишків 38 Слова на Різдва Христове Григорія Богослова († 390), який і встановив це свято. Подаємо його текст у порівнянні з ірмосом за нотолінійним Ірмологіоном 1 чверті XVII ст. (НМЛ, О 44, арк. 55—55 зв.):

хѣ раждається славите:	Христос раждається славите
хѣ съ нѣсе сърашѣте:	христого со небесѣ соращите
хѣ на земли възнесѣтеса:	христос на земли възнесѣтеса
понтѣ гѣ вьса земля ²⁹	пѣте господеви веси земля и веселнеме воспонтѣ люди яко прославиша.

Та при такій цілком очевидній давній основі цього ірмосу його автором однозначно залишається Косма Маюмський. Хоча в питанні Климентового авторства є дещо інші аспекти, все ж історія тексту цих служб має чимало схожих рис з нашим ірмосом, як і загалом із творчим процесом у візантійській гимнографії та її слов'янських перекладах і авторських репліках.

* * *

У візантійсько-слов'янському богослуженні Октоїх є найуніверсальнішим збірником літургійних піснеспівів, зібраних на основі осмогласся, тобто за суто музичними принципами — поспівковими, ладовими та метричними. Недільні (тижневі) цикли піснеспівів укладалися за гласами від першого до восьмого, які періодично повторюються шість разів упродовж цілого року, і кожний такий цикл складає «столп» (звідси поширеним є у пізніших українських ірмологіонах поняття «ірмоси столпові», тобто щоденних служб; у російській історіографії поширеними є поняття «столповое пение», «столповый распев»). У межах кожного тижня піснеспіви укладені за службами кожного дня від понеділка до суботи, а їх зміст тісно пов'язаний з догматично-богословською темою кожного дня тижня від створення світу в понеділок до Христового Воскресіння у неділю. Піснеспіви кожного дня також мають свою циклічну організацію,

що в'яжеться з конкретним перебігом добового богослужіння — вечірні, утрені та літургії, а також повечеріє, полуночниця, заутреня і «часи». Отож Октоїх у яскравих музично-поетичних формах передає основні догмати і богословію християнського віровчення Східної Церкви, міцно спираючись на осмогласся як системну музично-співну організацію.

Октоїхи використовувалися також і як практичні посібники для навчання церковного співу та музичної грамоти, що, зокрема, приводило їх до швидкого зношення і втрат³⁰. Тому й не дивно, що октоїхи Княжої доби, особливо ж нотовані, збереглися у малій кількості, що властиве і нотованим ірмологіонам та кондакарям того ж часу. Подібне відбувалося і з букварями, зокрема українськими друкованими кінця XVI — першої половини XVII ст., які збереглися в поодиноких примірниках³¹.

Сутність Кодексу Ганкенштайна як збірника мішаного складу на основі Октоїха визначали вже перші його дослідники — Йоган Ганке³², Йозеф Добровський (називав «общник») ³³, Сергій Строев («повний Октоїх навіть з читаннями з Євангелія та Апостола») ³⁴. Франьо Міклошич в укладеному ним каталозі глаголичних і кириличних рукописів Придворної бібліотеки у Відні назвав цей рукопис «Ірмологіон» (!), а у своєму *Церковнослов'янсько-грецько-латинському лексиконі* — «Воскресні канони або гимни октоїха з читаннями Євангелія та Апостола» ³⁵. Степан Смаль-Стоцький теж вважав, що основою збірника є Октоїх, хоч і називав його Анфологіоном³⁶, як власне збірного кодексу; пізніше лінгвіст Кость Кисілевський приєднався до цієї думки³⁷. Олександр Яцимирський називав пам'ятку «Октоїх з богослужбовими додатками»³⁸. З новітніх

³⁰ Розов Н. Н. *Книга в Древней Руси XI–XIV вв.* Москва: Книга, 1977. С. 86–87.

³¹ *Буквар* Івана Федорова, що вийшов друком у Львові 1574 і в 1578 роках (правдоподібно, виходив також і в Острозі), Тимофія Вербицького у Києві (1627), Крем'янці (1638); див.: Ісаєвич Я. *Українське книговидання: Витоки, розвиток, проблеми* / ред. Ю. Ясіновський / Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України. Львів: Місіонер, 2002. С. 116–117, 120–121, 181.

³² Hanke J. A. *Recension der ältesten Urkunde der slavischen Kirchengeschichte, Litteratur und Sprache, eines pergamentenen Codex aus dem VIII. Jahrhundert.* Ofen, 1804.

³³ Dobrovsky J. *Institutiones linguae slavicae dialecti veteris quae quum apud Russos, Serbos aliosque ritus graesi tum apud Dalmatas glagolitas ritus latini Slavos in libris sacris obtinet.* Vindebonae, 1822. S. 679.

³⁴ Строев С. *Описание памятников славяно-русской литературы, хранящихся в публичных библиотеках Германии и Франции.* Москва, 1841. С. 52–55, № 22.

³⁵ Miklošič F. *Lexicon paleoslovenico-graeco-latinum: emendatum auctum.* Vindebonae, 1866. Гасло *Hankenstein*.

³⁶ Smal-Stockij St. *Ueber den inhalt Codex Hankensteinianus.* S. 616.

³⁷ Кисілевський К. Кодекс Ганкенштайна — староукраїнська пам'ятка. *Збірник Філологічної Секції.* Нью Йорк — Париж, 1953. Т. 24. С. 12–13. т. 24 (Записки НТШ, т. 161).

³⁸ Яцимирский А. *Описание южно-славянских и русских рукописей заграничных библиотек*, т. I: *Вена, Берлин, Дрезден, Мюнхен, Прага, Люблина.* Петроград, 1921. С. 87–89, № 62. (Сборник ОРЯС, т. 138).

ім. І. І. Мечникова. Одеса: Астропринт, 2018; Сиротинська Н. «Перло многоцѣнноє»: *Музично-поетичний світ богородичної гимнографії* / ЛНМА, кафедра муз. медієвістики та україністики. Львів: Видавець Тарас Тетюк, 2014.

²⁹ Старослов'янський текст цієї гомілії цит. за: Бруни А. М. *Византийская традиция и старославянский перевод Слов Григория Назианзина.* Москва: Институт всеобщей истории РАН, 2010. Т. I. С. 270. (Россия и Христианский Восток. Библиотека, вып. 9). Це джерело нам повідомив Сергій Темчин з Вільнюса, за що висловлюю йому велику вдячність.

науковців назвемо відомого німецького палеославіста Крістіяна Ганніка, який у своєму описі змісту пам'ятки називає рукопис “Liturgische Sammelhandschrift – Oktoechos mit Supplementen” («літургійний збірник – Октоїх з додатками»)³⁹. А Гергард Бількфельнер у своїй публікації кодексу іменує його Ἀνθολόγιον λειτουργικόν / *Цвѣтословъ смѣжьбынзи*, себто Анфологійон⁴⁰. У вступі до другого тому подає огляд найменувань кодексу в минулому і схиляється до назви Анфологійон, “liturgische Blütenlese”, взоруючись на грецьке венеційське видання 1862 р., і подає ширший огляд літератури та джерел⁴¹. Російські дослідники схильні пов'язувати осмогласні розділи Кодекса Ганкенштайна з Шестодневом на підставі літургійної організації піснеспівів.

Анатолій Турілов звернув увагу, що на Русі мінеї празничні нерідко включалися до універсальних збірників (умовно називає їх «обиходами»), що включали «також Часослов (або Псалтир), Шестоднев служебний, коротку Тріодь, Місяцеслов з окремими тропарями і кондаками, покаєнні та молебні канони, читання з Євангелія та Апостола і т. д.». Припускає, що такий тип універсального літургійного збірника виник на руському ґрунті після прийняття Студійського уставу не раніше другої половини XI ст. і найдавнішим таким збірником є наш Віденський Октоїх⁴². У своїй найновішій публікації підсумовує вивчення питання змісту рукопису: «Зрозуміло, найменування рукопису «Октоїхом» достатньо умовне. За змістом це Шестоднев службовий (скорочений Октоїх з повним комплектом воскресних служб 1–8 гласів і будніми службами по одному гласу на день) з набором богослужбових текстів, що наближають його за складом до обиходів (чи обиходників) церковних, від якого його відрізняє, по суті, лише відсутність Часослова»⁴³.

Цей висновок добре кореспондує з нашим твердженням про велику спільність змісту і структурної організації цього кодексу з пізнішими українсько-

білоруськими нотованими ірмологіонами⁴⁴, які сформувалися на основі Октоїха. Такий особливий тип літургійного збірника, в якому переплелися піснеспіви Октоїха та Мінеї празничної, згодом стане прикметною рисою змісту і структурної організації українсько-білоруських невменного та нотолінійного ірмологіонів, що міцно закоренились у літургійній практиці Київської Церкви ранньомодерної доби й утрималися до середини XX ст.⁴⁵

Важливі аспекти змісту Віденського Октоїха дослідив Сергій Темчин. Окрім згаданих вище, звернув увагу на тісний зв'язок октоїха недільного та мінеї служебної, що, на його думку, добре демонструє Кодекс Ганкенштайна⁴⁶.

З давніх рукописів близьким за змістом є Октоїх XIII ст. (РНБ, Соф. 122), в якому, як і в Кодексі Ганкенштайна, на початку знаходяться воскресні канони на вісім гласів і канони будніх днів 1–5 гласів (без кін.), а також інші жанри – декілька кондаків (нотовані кондакарними знаками), сідалні, блаженні, стихирини вечірні на вісім гласів⁴⁷. Практично тотожним є зміст осмогласного циклу Віденського Октоїха та Параклітика XIV ст. (ГПБ, Соф. 128), репертуар якого докладно описала Ольга Крашеніннікова⁴⁸ та, як мовилося вище, опублікувала канони, приписувані Клименту Охридському.

Нагадаємо, що у Візантії впорядкування системи осмогласся пов'язують з ім'ям Іоана Дамаскіна (VIII ст.), в результаті чого виник богослужбовий збірник на власне музичних засадах – Октоїх. Склалися два способи укладу щоденних літургійних гимнів: давніший, пов'язаний з будніми днями, який, за переказами, 730 р. впорядкував Іоан Дамаскін, та інший, що містив гимни Параклітика. Пізніше Йосиф Піснєписець, впорядко-

⁴⁴ Ясіновський Ю. Віденський Октоїх у колі рукописної книжності Галицько-Волинської держави. *Міжнародна наукова конференція «Книжкова і рукописна культура Західної України: історія, методологія, джерельна база»*. Львів, 27 березня 2008 року. Тези доповідей. Львів, 2008. С. 25; його ж. Гимнографія у пам'ятках доби короля Данила. *Доба короля Данила в науці, мистецтві, літературі*: Матеріали Міжнародної наукової конференції. Львів, 29–30 листопада 2007 р. Львів, 2008. С. 298–309; його ж. *Візантійська гимнографія і церковна монодія в українській рецепції ранньомодерного часу* / ред. Крістіян Ганнік, Ярослав Ісасевич. Львів, 2011 (Історія української музики: Дослідження. Вип. 18 / Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України). С. 80, 82.

⁴⁵ Ясіновський Ю. Український нотолінійний Ирмолой як тип гимнографічного збірника: зміст, структура. *Записки НТШ*. Т. 226: *Праці Музикознавчої комісії* / ред. і автори передмови О. Купчинський, Ю. Ясіновський. Львів, 1993. С. 41–55; його ж. Нотолінійний Ирмологіон как литургический сборник украинско-белорусской традиции. *Bibel, Liturgie und Frömmigkeit in der Slavia Byzantina: Festgabe für Hans Rhotе 80. Geburtstag* / Hrsg. Dagmar Christians, Dieter Stern, Vittorio S. Tomelleri. München; Berlin: Verlag Otto Sagner, 2009. S. 194–208.

⁴⁶ Темчин С. Ю. Церковнославянський Недельний октоїх як функціональна різноманітність Общей мінеи. *Slavistica Vilnensis*. Kalbotyra 52/2. 2003. С. 101–129.

⁴⁷ *Сводный каталог славяно-русских рукописных книг, хранящихся в СССР: XI–XIII вв.* / Археологическая комиссия СССР. Москва: Наука, 1984. С. 268, № 284.

⁴⁸ Крашеніннікова О. *Древнеславянский Октоих св. Климента, архиепископа Охридского*. С. 10–18.

³⁹ Birkfellner G. *Glagoletische und Kyrillische Handschriften in Österreich*, S. 322; зміст літургійних рукописів Австрійської національної бібліотеки описав Крістіян Ганнік (див. нотатку Біркфельнера на стор. 7 цього видання).

⁴⁰ Birkfellner G. *Codex Hankenstein*. Bd. II, Bd. III.

⁴¹ Birkfellner G. *Codex Hankenstein*. Bd. II. S. I–X.

⁴² Турілов А. А. К уточнению объема и состава древнейшего славянского оригинального гимнографического корпуса в древнерусской традиции (на материале минейных служб). Турілов А. А. *Межславянские культурные связи эпохи средневековья и источниковедение истории и культуры славян: Этюды и характеристики*. Москва: Знак, 2012. С. 223, 232, прим. 39 (вперше стаття надрукована в: *Старобългарска литература*, кн. 35–36. София, 2006. С. 22–37).

⁴³ Турілов А. А. К вопросу о датировке «Венского октоиха» («Кодекс Ганкенштейна») // *Славянское и балканское языкознание. Палеославистика*, 3. Москва, 2020. С. 284.

вуючи так званий «новий» Октоїх (861), поєднав ці два способи, що й привело до появи єдиної книги на основі восьми гласів. Власне такий давніший тип октоїха, що поєднував щоденні гимни з воскресними, представляє собою Віденський Октоїх. А цей факт дає підстави припускати, що наш рукопис спирався на давній протограф XI ст., тобто до появи повного перекладу осмогласного репертуару.

Найдавніші слов'янські тексти Октоїха з'явилися до X ст., коли слов'янські першопросвітителі Кирило і Методій переклали скорочений Октоїх Іоана Дамаскина, про що повідомляє, зокрема, *Повість временних літ* під роком 6406 (898)⁴⁹. Деякі переклади і правки цього Октоїха були здійснені на Русі, де в XI–XII ст. завершився його повний переклад.

Припускають, що Октоїх в Київську Русь з Болгарії потрапляє на початку XI ст. до 1037 року, тобто до падіння Болгарії та знищення Болгарської Церкви. В результаті скорочуються й вилучаються з літургійного вжитку піснеспіви болгарських гимнографів, які заступають перекладні «з греки». А збереження на Русі октоїхів з достатньо обширним слов'янським репертуаром добре засвідчує, що сприйняття та поширення відбулося до греко-візантійської інвазії на Болгарію.

Та вкрай скупи відомості про поширення Октоїха в ранню епоху в Київській Церкві породжували сумніви щодо його присутності в цей час. Проте відомому дослідникові старокиївської гимнографії Михайлові Мурянову вдалося віднайти в одній з найдавніших літургійних пам'яток на Русі — Путятиній мінеї, яку він схильний був датувати чи не першою половиною XI ст., — цікаву приписку писця:

«Коли ж писцеві потрібно було в службі мученикам Патрикію та іже с ним, на 19 травня (арк. 97 зв.), написати текст седална, він не упустив можливості скористатися тим, що сідален цей (Τὸς μάρτυρας Χριστοῦ ἰκετεύσασιν πάντες) — універсального характеру, використовується в багатьох службах, і написавши його зачало *И(у)ч(ε)н(и)кы Х(ристо)вы ѡмолнѣ вси*, лаконічно додав: *ишти въ охтанцѣ*»⁵⁰.

Цікаво, що подібну ремарку бачимо й у Віденському Октоїху: *стихирн на хвалѣтѣ гъ въ охтанц галъ и възнесе на крестъ христе воже, Иже въ едемѣ, Иоїѣѣва плац (арк. 277 зв.),* тобто подає лише інципіти, повні тексти яких відсилає шукати в Октоїху.

⁴⁹ *Лаврентьевская летопись*. Вып. 1: *Повесть временных лет*. Ленинград, 1926. С. 27. (Полное собрание русских летописей, т. 1); *Літопис Руський: За Іпатським списком* / перекл. Леонід Махновець. Київ: Дніпро, 1989. С. 15.

⁵⁰ Мурянов М. Ф. *Гимнография Киевской Руси*. Москва: Наука, 2014. С. 33.

«Охтай» згадується також у Галицько-Волинському літописі, що його князь Володимир Василькович († 1288) пожертвував разом з іншими літургійними книгами до новозбудованої ним церкви у місті Любомлі на Волині⁵¹, та зрозуміло, що цей Октоїх був створений давніше.

Найдавнішим руським збереженим списком Октоїха є уривок Параклітика, ймовірно, другої половини XII ст. — РГБ, Муз. 11074⁵² та РГА-ДА, Син. тип. 80⁵³. В українських книгозбірнях сьогодні зберігаються два пергаментові уривки октоїхів — кінця XIII ст. у Національному музеї у Львові Q 404⁵⁴ та болгарський список останньої чверті XIV ст. в Інституті рукопису НБУВ⁵⁵.

Історію слов'янського Октоїха та його перекладів сьогодні ґрунтовно вивчають болгарська дослідниця Марія Йовчева⁵⁶ та російська Ольга Крашениннікова⁵⁷, а нотованого — сербська музикознавчиня Даница Петрович⁵⁸

⁵¹ *Літопис Руський*. С. 448; Запаско Я. Скрипторій волинського князя Володимира Васильковича. *Записки Наукового товариства імені Шевченка*, Т. ССХХV. Праці історично-філософської секції. Львів, 1993. С. 185–193, зосібна на с.188.

⁵² *Сводный каталог славяно-русских рукописных книг, хранящихся в СССР: XI–XIII вв.* С. 152, № 127; Крашениннікова О. А. Древнерусские Октоихи XIV века. С. 302 (уточнює дату рукопису II пол. XII ст.).

⁵³ *Сводный каталог славяно-русских рукописных книг, хранящихся в СССР: XI–XIII вв.* С. 175–176, № 160; Лозовая И. Е. *Древнерусский нотированный Параклитик XII века: Византийские источники и типология древнерусских списков*. М.: МГК, 2009 (датування рукопису уточнено II пол. XII ст.).

⁵⁴ *Сводный каталог славяно-русских рукописных книг, хранящихся в СССР: XI–XIII вв.* С. 308–309, № 369; Крашениннікова О. А. Древнерусские Октоихи XIV века С. 302; Лозовая И. Е. *Древнерусский нотированный Параклитик XII века*. С. 85. Тут знаходяться уривки канонів 3 гласу Хресту і Богородиці (?) в п'ятницю та в суботу пророкам і за померлих.

⁵⁵ Гнатенко Л. А. *Слов'янська кирилична рукописна книга XIV ст.*: Каталог. Київ, 2007. С. 145–147, № 26, іл. № 32, с. 237. Уривок містить гласи 5–8.

⁵⁶ Йовчева М. Композиция на неделните служби в Солунския октоих. *Palaeobulgarica* 21 (1997/4). С. 37–71; її ж. Солунский октоих в контекста на южнославянските октоихи до XIV век. *Кирило-Методиевски студии*, 16. София, 2004. С. 9–15; її ж. Древнеславянский Октоих: реконструкция его состава и структуры. *Liturgische Hymnen nach byzantinischem Ritus bei den Slaven in ältester Zeit. Beiträge einer internationalen Tagung, Bonn, 7.–10. Juni 2005* / Hrsg. Hans Rothe und Dagmar Christians. Paderborn; München; Wien; Zürich: Verlag Ferdinand Schöningh, 2007. S. 50–75.

⁵⁷ Крашениннікова О. А. Древнерусские Октоихи XIV века. С. 301–315; її ж. Октоих и Параклит (к истории двух названий одной литургической книги). *Герменевтика древнерусской литературы*. Москва, 1993. С. 398–406; її ж. Рукописные Октоихи XIII–XIV веков и проблема ранних славянских переводов гимнографических текстов. *Филологические науки*. Москва, 1993. Вып.4. С. 3–10; її ж. Древнерусский Октоих конца XII – начала XV века и его отношение к византийскому Октоиху. *Гуманитарная наука в России: Филология, Литературоведение, Культурология, Лингвистика, Искусствоведение*. Москва, 1996. С. 37–45; її ж. К истории формирования седмичных памятей Октоиха. *Богословские труды*. Москва, 1996. Т. 32. С. 260–268; її ж. *Древнеславянский Октоих св. Климента, архиепископа Охридского*.

⁵⁸ Petrović D. Byzantine and Slavonic Oktoechos until the 15th Century. *Musica antiqua Antiqua Europae Orientalis: Acta scientifica*. Bydgoszcz, 1975. V. 4. P. 175–190; її ж. *Osmoglasnik u muzičkoj tradiciji*

і російські Ірина Лозова⁵⁹ та Катерина Плетньова⁶⁰. Кваліфіковану статтю про типологію Октоїха опублікувала Ніна Шеламанова⁶¹. Осмогласний репертуар українських ірмологіонів і богословську сутність гласової організації досліджувала Наталя Сиротинська зі Львова⁶². А одним з перших дослідників Октоїха в Україні був люблінський єпископ Модест (Стрільбицький, 1823–1902)⁶³, який у своєму дослідженні спирався, зосібна, на українські стародруковані октоїхи, видані в Дермані (1604), Львові (1630), Чернігові (1682), Києві (1699).

Про особливості найменувань жанрів слов'янського Октоїха за виданням 1594 року в Цетиньї писав Євгеній Немировський⁶⁴. У цьому контексті нашу увагу привернули форми і способи написання у Віденському Октоїху найменування жанру ірмос — $\text{ірм}\hat{\text{о}}$, $\text{ірм}\hat{\text{о}}$, $\text{єрм}\hat{\text{о}}$, $\text{єрм}\hat{\text{о}}$, $\text{єрм}\hat{\text{о}}$. Писець первісного тексту переважно записує $\text{ірм}\hat{\text{о}}$, рідше $\text{ірм}\hat{\text{о}}$ (арк. 15 зв.) чи $\text{єрм}\hat{\text{о}}$ (арк. 15 зв.). Натомість писець текстів на полях записує здебільшого $\text{єрм}\hat{\text{о}}$, іноді $\text{єрм}\hat{\text{о}}$ (переважно за браком місця); зрідка $\text{єрм}\hat{\text{о}}$ (арк. 197 зв., 223, 240 зв.). Подібні форми властиві й іншим пергаменним рукописам, зокрема нотованим — Параклітик (РГАДА, Тип. 80, 2 пол. XII ст.) — $\text{ірм}\hat{\text{о}}$ (арк. 49 зв., 59 зв., 79 зв.), Хиландарському ірмологіоні (Афон, Хиландарський м-р, ms 308, поч. XIII ст.) — $\text{єрм}\hat{\text{о}}$ (арк. 3 зв.), $\text{ірм}\hat{\text{о}}$ (арк. 38, 47), $\text{ірм}\hat{\text{о}}$ (арк. 63)⁶⁵, ненотному Параклітику (РГБ, Муз. 11074, 2 пол. XII ст.) — $\text{ірм}\hat{\text{о}}$ (арк. 31 зв.). Цікаво, що такі ж форми запису назви ірмос зберегли українські та білоруські нотолінійні ірмолої, починаючи з кінця XVI ст.: Львівський (ЛННБ, МВ 50) — ірмось (арк. 69 зв., 136), ірмось

(арк. 61), ірмось (арк. 13 зв.), $\text{ірм}\hat{\text{о}}$ (арк. 236 зв.), Супрасльський Богдана Онисимовича (НБУВ, I, 5391) — $\text{ірм}\hat{\text{о}}$ (арк. 33, 44 зв.), ірмось (арк. 106), ірмось (арк. 148) чи Лаврівський кулізмяний з того ж часу (Варшава, Б-ка Народова, rk. 12050 I) — $\text{ірм}\hat{\text{о}}$ (арк. 12, 83 зв.), ірмось (арк. 59), $\text{ірм}\hat{\text{о}}$ (арк. 68 зв.), $\text{ірм}\hat{\text{о}}$ (арк. 67 зв.). У пізнішій російській практиці загальна назва вживалася на початку розділу ірмось, а в тексті переважно форма $\text{ірм}\hat{\text{о}}$ (див., напр. знаменний Ірмологіон XVII ст. б-ки Моск. дух. ак. і сем. 231867).

Ольга Крашеніннікова звернула увагу на принципову різницю між октоїхами XIII–XIV ст. балканських слов'ян і давньоруськими: у південних слов'ян панував літургійний тип Октоїха, а на Русі — Октоїх ізборний, що охоплював малі осмогласні жанри (стихири, сідалні, блаженні та деякі інші), які уклалися у самостійні осмогласні цикли, а канони творили параклітик⁶⁶.

У класифікації типів Октоїха є певні розбіжності між балканослов'янськими дослідниками та російськими. Болгарські й сербські науковці пропонують наступний поділ: Октоїх-параклітик, тобто повний Октоїх, який містить воскресні (недільні) та служби на будні дні (у російській археографії — Октоїх); Октоїх воскресний, тобто тут знаходяться лише воскресні служби⁶⁷; скорочений Октоїх — гимни на кожен день тижня, але щоденно змінюється глас — Шестоднев служебний; Октоїх ізборний складає підбірку гимнів за жанрами, укладених за самостійними гласовими циклами (стихири всіх 8 гласів, сідалні 8 гласів і т. д.). Воскресний та ізборний типи Октоїха відомі пізнішим українським ненотним октоїхам, рукописним і стародрукованим.

За структурною організацією та за репертуаром до Віденського Октоїха подібні також давні кондакарі, які вміщують цикли мінейних і тріодних кондаків, з одного боку, та осмогласні, передусім кондаків та інших малих жанрів. Так, у Благовіщенському кондакарі осмогласні цикли виокремлені у наступних жанрах: іпакої та воскресні кондаки (арк. 72 зв.—83), «Всяке диханіє» (арк. 104 зв.—106 зв.), поліелеї (арк. 107–113 зв.), азматики (арк. 114–120); на початку кодекса знаходяться кондаки мінейні за церковним календарем та Постної і Цвітної тріодей (арк. 1–71 зв.)⁶⁸. Подібне бачимо і в Типографському кондакарі, з тим,

⁶⁶ Крашеніннікова О. Ранневизантийские источники славянского Октоиха. С. 115.

⁶⁷ Серед найдавніших слов'янських кодексів таким почасти є наш Віденський Октоїх.

⁶⁸ Бражников М. В. *Благовещенский кондакарь* / вступ. стаття, примечания, сверка указателей, подбор иллюстраций Н. С. Серегина / Российская национальная библиотека, Российский институт истории искусств. Санкт-Петербург: Петрополис, 2015.

južnih slovena / Institute of Musicology, Serbian Academy of Sciences and Arts. Monographs. Beograd, 1982. V. 16/1. T. 1–II.

⁵⁹ И. Е. Лозова. Древнерусский нотированный Параклитик конца XII – начала XIII века: Предварительные заметки к изучению певческой книги. *Герменевтика древнерусской литературы*. Москва, 1993. Вып. 6, част. 2. С. 407–425; її ж. О системе седмичных канонів Октоиха в ранней литургической традиции. *Гимнология*. Москва, 2003. Кн. 4. С. 52–68; її ж. *Древнерусский нотированный Параклитик XII века*.

⁶⁰ Плетнёва Е. В. *Певческая книга «Октоих» в древнерусской традиции (по рукописях XI–XV веков)* / Дисс. канд. иск. Санкт-Петербург, 2008.

⁶¹ Шеламанова Н. Б. Славяно-русский Октоих (ненотированный) XII–XIV вв. *Методическое пособие по описанию славяно-русских рукописей*. Москва, 1976. Вып. 2, часть. 2. С. 339–386.

⁶² Сиротинська Н. Репертуар жанрів Октоїха в українській церковній монодії (на матеріалі комп'ютерної бази даних). *Каллофонія*. Львів, 2004. Ч. 2. С. 204–213; її ж. Про поняття глас у давніх богослужбових книгах. *Musica humana: Збірник статей кафедри музичної україністики Львівської державної музичної академії ім. М. Лисенка* / ред. Ю. Ясіновський. Львів, 2005. Ч. 2. С. 244–251.

⁶³ Модест (Стрельбицкий), архиеп. *О церковном Октоихе*. Киев, 1885.

⁶⁴ Немировский Е. Названия песнопений в Октоихе первогласнике 1494 года. *Археографски прилози*. Београд, 1991. Т. 13. С. 287–292.

⁶⁵ *Fragmenta Chilandarica palaeoslavica*. В: *Hirmologium. Codex monasterii Chilandarici 308: Phototypice depictus* / Ed, Roman Jakobson Copenhagen 1957. (Monumenta Musicae Bizantinae. Vol. 5).

що до воскресних кондаків додані ікоси, а також на вісім гласів подібні стихирам та аллілуарії⁶⁹.

Відзначимо також, що редакція церковнослов'янського тексту канонів Віденського Октоїха в основному збігається з пізнішими українськими та білоруськими рукописними ірмологіонами. Різничитання стосуються лише окремих граматичних форм та деяких лексичних змін. Наведемо приклади з тропарів першої пісні канону на Різдво Христове «Христос раждається» за Віденським Октоїхом, нотолінійним Ірмологіоном першої чверті XVII ст., що опублікований з докладним аналізом словесного тексту Крістіяна Ганніка⁷⁰, та Анфологіоном київського друку 1619 року.

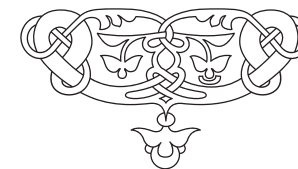
Віденський Октоїх (арк. 215 зв.–216)	Ірмологіон I чв. XVII ст. (арк. 403 зв.–404 зв.)	Анфологіон, Київ 1619 (с. 571)
лѹчшаа	лѹчша	лѹчшеа
ѡпадаз	ѡпадошаа	ѡпадаша
паки	авне	паки
сздѣтель	сздѣтели	сздѣтель
рѹкама	рѹкама	рѹкама
сзда	створи	сътвори
приклони	преклони	преклонь
обнови нзи сѣтъ	обновило ны сѣтъ нас ⁷¹	обновиаъ сѣтъ насъ

Як бачимо, давня редакція церковнослов'янської мови від Княжої доби до ранньомодерної загалом зберігається. Цікаво, що тексти українських і білоруських нотолінійних рукописних ірмологіонів зберігають цю тяглість до середини XIX ст., тоді як друковані видання ірмологіонів, починаючи з почаївських другої половини XVIII ст. перейшли на синодальну редакцію, якої притримувалися і львівські нотні видання XIX — початку XX ст.

Отож Октоїх займає головне місце в організації літургійних піснеспівів на основі осмогласся. Так чи інакше, у богослуженнях Східного обря-

ду осмогласні піснеспіви є тією основою, яка пронизує і скріплює майже увесь репертуар церковних співів, у тому числі й тих, що знаходяться у різних літургійних книгах. За таким принципом поетапно створювався і Кодекс Ганкенштайна як збірник осмогласних піснеспівів. Спершу були переписані канони воскресних і будніх днів, які згодом писець маргінальних текстів доповнив малими осмогласними жанрами, які в основному були тісно пов'язані з канонами. А невеликий і неповний репертуар мінейних служб виразно займає вторинну роль у кодексі, власне таку, як у пізніших ірмологіонах, і є радше зразком цілісного богослужбового виміру. Таку ж доповнюючу функцію відіграють Євангельські й Апостольські тексти і супроводжуючий їх Синаксар.

Завершуючи нашу статтю, хочу висловити подяку доцентів кафедри літургійних наук Українського католицького університету отцю доктору Василеві Рудейку та ерм. Онуфрію (Кіндратишину) з Унівської Свято-Успенської лаври за уточнення богословської та літургійної сутності служб і піснеспівів Кодексу Ганкенштайна. А пані докторці Кароліні Луцкій з Інституту Східних Церков у Вюрцбурзі висловлюю велику вдячність за бібліографічні уточнення давніх і рідкісних видань.

⁶⁹ *Типографский Устав: Устав с Кондакарем конца XI – начала XII века*. Т. 1: *Факсимильное воспроизведение*. Т. 2: *Наборное воспроизведение рукописи*. Т. 3: *Исследования* / ред. Б. А. Успенский / Институт русского языка им. В. В. Виноградова. Москва: Языки славянских культур, 2006.

⁷⁰ *Два канони на Різдво Христове з нотолінійного Ірмологіону першої чверті XVII століття* / ред. Кр. Ганнік, Ю. Ясіновський / Інститут Літургійних Наук Українського Католицького Університету, Lehrstuhl für Slavische Philologie der Bayerischen Julius-Maximilian Universität zu Würzburg. Львів: Видавництво УКУ, 2005. С. 5. (Антологія української церковної монодії, вип. 3).

⁷¹ В Ірмолої, як зауважив проф. Крістіян Ганнік, писець допустив помилку, двічі повторивши займенник *ны сѣтъ нас*.

ДОДАТОК 1

Інципітарій піснеспівів Кодексу Ганкенштайна

Публікуємо ініципіти піснеспівів Кодексу Ганкенштайна із зазначенням служб і жанрів в оригінальній версії. Доповнення та уточнення назв подаємо сучасною графікою. Подаємо перелік скорочень найменувань жанрів і служб у рукопису:

бл ^а	– блаженна	м ^ѣ	– мученичний
б ^о , б ^ѣ	– богородичний	п ^о	– подобен
в ^ѣ	– вечірня	п ^о ^к	– покаянний
г ^л	– глас	п ^ѣ	– пісня
з ^а ч ^ѣ	– заупокойна	с ^в ѣ ^т	– світильний
з ^а ч ^ѣ з ^ѣ	– заутреня	с ^ѣ	– сідальна
к ^а	– канон	т ^р ѣ ^ѣ , т ^р	– трепар, тобто <i>тропоар</i>
н ^ѣ	– неділя	т ^р ѣ ^ѣ	– троїчний
к ^о	– кондак		

Доповнення пізнішого часу (арк. I зв.–II зв.)

Восмигласни^к з Бого^а починає^а
ґи блґґви ѿч

На великій вечірні стихири на Господи возвах і хвалітні, глас 1

Вечерняма наша мїтвы	арк. I зв.
Обидитѣ людїе сивона ¹	
Придѣте людїе поємъ и поклонимъ х ^о ѣ	
Всѣмирѣноу славоу [догматик]	арк. I зв.–II
Отрастїю твоєю х ^ѣ стївѣ ^ѣ	
Ѿцїю свѣзначална	
Да возрадѣтьсѣ тварь	арк. II зв.
Двѣтскоє торжество	

Основний текст

Канони воскресні на вісім гласів

	Глас 1, пісня 1			
ѣрм ^ѣ	Твоя повѣ ^ѣ [нтелнаа десница]	[тропар]	Рукама прѣйтѣма ѿ персти	арк. 1
инъ ѣрм ^ѣ	Х ^ѣ съ ражанет[сѣ]	[тропар]	Х ^ѣ съ божить мѣ възплашасѣ	арк. 2

¹ В Октоїху краківського видання Фіоля 1491 р. – *снонь* (арк. I).

	Глас 2, пісня 1, В ^ѣ н ^ѣ възкрѣ ^ѣ кѣ	В ^ѣ зми мнѣ		
ѣрмо	В ^ѣ гл ^ѣ бинѣ	[тропар]	М ^ѣ рнѣи князь гї	арк. 14 зв.
инъ ѣрм ^ѣ	Петрѣноу не[о]вѣ ^ѣ ноу ²	[тропар]	Сила немощнѣнмѣ	арк. 15 зв.
	Глас 3, пісня 1			
ѣрм ^ѣ	Иже воды древле	[тропар]	Землю осѣднѣ	арк. 26
инъ ѣрм ^ѣ	С ^ѣ шоу гл ^ѣ бородительн ^ѣ ³	[тропар]	Идала първозданаго ⁴	арк. 27
	Глас 4, пісня 1			
ѣрм ^ѣ	Морѣ ч ^ѣ рмнаго поучи[ноу]	[тропар]	Воздвнжесѣ наше ѿпаденне	арк. 39 зв.
инъ ѣрм ^ѣ	Ѿв ^ѣ рзѣ оуста	[тропар]	Исцѣли скр ^ѣ шенне	арк. 40
	Глас 5, пісня 1			
ѣрм ^ѣ	Кона и възѣ[ника]	[тропар]	Тебе т ^ѣ рноносѣ	арк. 50 зв.
инъ ѣрм ^ѣ	С ^ѣ (а)нтѣлю боїоу	[тропар]	Волеи си на к ^ѣ тѣ	арк. 51
	Глас 6, пісня 1			
ѣрмо	Ико по с ^ѣ хоу	[тропар]	Распростѣр тама дланьма	арк. 60
инъ ѣрм ^ѣ	Помощникѣ и покровитель ⁵	[тропар]	В ^ѣ шѣдѣ на к ^ѣ тѣ	арк. 60 зв.
	Глас 7, пісня 1			
ѣрм ^ѣ	М ^ѣ ннѣмѣ ти на землѣ ⁶	[тропар]	Осудисѣ смертн ^ѣ ноу	арк. 74
инъ ѣрм ^ѣ	В ^ѣ понтѣ покрѣ фаравна ⁷	[тропар]	Дѣва источникѣ намѣ ⁸	арк. 75
	Глас 8, пісня 1			
ѣрм ^ѣ	В ^ѣ роу[ж]ена фаравна ⁹	[тропар]	В ^ѣ сильноу х ^ѣ воу божьтѣвоу	арк. 93 зв.
инъ ѣрм ^ѣ	Водоу прош[сѣ]	[тропар]	В ^ѣ зѣта вѣша врата	арк. 94 зв.

Канони будніх днів

	В ^ѣ понѣ анґлѣмѣ, гл ^ѣ ѣ			
п ^ѣ ѣ, ѣрм ^ѣ	Твоя повѣ ^ѣ [нтелнаа десница],	[тропар]	П ^ѣ рѣстолю прѣстомаще свѣтѣлоу	арк. 107
	В ^ѣ втѣ ^ѣ прѣтѣни гл ^ѣ ѣ			
п ^ѣ ѣ, ѣрмо	Грѣдѣт[сѣ] людїе	[тропар]	В ^ѣ рѣтѣлю и прѣтѣ х ^ѣ вѣ	арк. 114
	В ^ѣ с ^ѣ ѣ Б ^ѣ ци, гл ^ѣ ї			
п ^ѣ ѣ, ѣрм ^ѣ	Иже воды древле ¹⁰	[тропар]	П ^ѣ рѣсѣнн ^ѣ ноу горю	арк. 124

² Ірмос записаний повністю.

³ В Октоїху Фіоля 1491 р. та львівському виданні 1895 р. (*Осмогласникъ еллински же Октоихъ или Параклитикъ*. Львовъ: Ставроп. инст., 1895) інші ірмоси – відповідно *П^ѣрѣдѣлѣмоу морю та П^ѣснѣ новѣи поєм*.

⁴ Іншими є і тропарі: у Фіолівському *Оудареніє мене ради, у львівському – Р^ѣдѣ челоуѣчъ поракощенѣ*.

⁵ В Октоїху Фіоля ірмос *Волноу морекон*, тропар *Тебе оубившаго*; у львівському Октоїху 1895 р. ірмос, як і в Фіоля, *Волноу морекон*, але тропар інший – *Со страхоу тѣвѣ смертнау*; у ВО цей ірмос також записаний повністю й, очевидно, з тієї ж причини.

⁶ Ірмос записаний повністю

⁷ Ірмос записаний повністю

⁸ У львівському Октоїху 1895 р. тропар *Безданъ рождалѣ*.

⁹ У львівському Октоїху 1895 р. ірмос *Волесницегонитѣлѣ фаравна*, тобто нового ніконівського перекладу.

¹⁰ Ірмос записаний повністю; у львівському Октоїху 1895 р. інший ірмос і тропар.

Въ че[тверз] ап[лм]ъ, гла̂ д̂
пѣ̂ а̂ ірм̂ Отъвързи [шета] [тропар] Отъвързи шетанѣ ми арк. 133 зв.

У тексті цього канону вирізано два арк.: в пісні 3 текст обривається в тропарі 4 після слів: избави ма твонми млѣвами . єдина за //... (арк. 135 зв.); наступна пісня 4 має лише закінчення останнього тропаря зі слів: роу въ кровъ твон (арк. 136).

Въ п[л]т[р] правн[а] крѣ̂ гла̂ ѿ
пѣ̂ а̂ ірм̂ Шпителю во[ш]т¹¹ [тропар] Штрѣто шкнища хѣ арк. 141–141 зв.

Въ соу[б] правило за мъртвама, глас ѿ
пѣ̂ а̂ ірм̂ Шко по соуху [тропар] Въ нѣнѣмъ чьртозѣ арк. 147

Євангельські читання і послання апостолів (арк. 155–240)

ап[л]ъ анг[л]мъ въ понѣ
єв[а] ѿ мат[ф]ѣа і т. д.

Кондаци въскресни, на 8 гласів

кондакъ	гла̂ а̂. пѣ̂.	ѿгда приндешн	[кондак] Воскрѣе кѣ изъ гроба	арк. 238
кѣ	гла̂ б̂. пѣ̂.	въшннихъ	[кондак] Воскрѣе спѣе изъ гроба	арк. 238 зв.
кѣ	гла̂ в̂. пѣ̂.	дѣа днесъ	[кондак] Въскрѣе изъ гроба шедрын	арк. 238 зв.
кѣ	гла̂ г̂. пѣ̂.	Просвѣтѣси	[кондак] Шпѣе избавитѣль мон	арк. 239
кѣ	гла̂ д̂. пѣ̂.	Подовнзкъ сы	[кондак] Въ адоу спѣе мон	арк. 239
кѣ	гла̂ е̂. пѣ̂.	ѿже ѿ насъ	[кондак] Живоначалном дланем	арк. 239 зв.
кѣ	гла̂ ж̂. пѣ̂.	На горѣ	[кондак] От адовнзкъ вратъ	арк. 239 зв.
кѣ	гла̂ з̂. пѣ̂.	Шко начатък	[кондак] Въскрѣе изъ гроба	арк. 240

Стихири і канони з Мінеї общої

Канонъ пророкомъ оушъ

ѿтра гла̂ а̂ под. нѣнзи
Въ въшннихъ пригвожденъ арк. 241
Въ лицъ бесплотнзи арк. 241
ѿтра гла̂ а̂ под. нѣнзи арк. 241 зв.
ѿтра гла̂ а̂ под. нѣнзи арк. 242
пѣ̂ а̂ ірм̂ Шко по соу[х]у [тропар] Дѣовьноу влѣтъ арк. 242
після пісні 6-ї сідальна, глас 4 дикъ анг[л]кзи арк. 246 зв.

Канонъ апостоламъ оушъ

ѿтра гла̂ а̂ под. Золнзи
Званзи на ап[л]ство арк. 250
Шрѣженъ словѣсноу си арк. 250
Въ мрѣцѣ одържимн арк. 250 зв.
кѣ гла̂ а̂ пѣ̂ а̂ ірм̂ Отъвър[з]ъ шета мон [тропар] Пресвѣтла ми зарѣ арк. 251
після пісні 6-ї сідальна, глас 8 На престолѣ съ хм̂ арк. 256

Канонъ отцемъ оушъ

гла̂ ѿ ѿтра под. Чѣнонмъ тв... Прдѣне ѿче нмъ р[ек] арк. 259–259 зв.
Свѣтлости дѣвнѣн арк. 259 зв.
Грѣховнзи мракъ арк. 260
кѣ гла̂ и̂ пѣ̂ а̂ ірм̂ Воду про[ш]едъ [тропар] Шракъ грѣховнзи арк. 260 зв.
після пісні 6-ї сідальна, глас 1 Златозарное въ дшн арк. 265
в акростику за початковими літерами тропарів у піснях 8–9
читається КЛИМЕНТ арк. 266–268

Канонъ прѣвнзймъ оушъ

ѿтра гла̂ б̂ [под.] ѿгда [шт древа]
Все прилежа теплѣ арк. 268 зв.
Влѣтъ дѣвнѣн арк. 269
Радоща воушнхъ влѣтъ ѿче арк. 269 зв.
кѣ гла̂ б̂ пѣ̂ а̂ ірм̂ Грѣдѣте людие [тропар] арк. 269 зв.
Трѣсвѣтлоє ѿначальное арк. 270
після пісні 6-ї сідальна, глас 8 Крѣтѣ гн̂ въспрнемъ арк. 274–277 зв.

Канонъ мученикомъ оушъ

ѿтра гла̂ з̂ пѣ̂ а̂ ірм̂ Всеоупо[ваніе]
Все горѣ възложивъ арк. 277 зв.
Чѣни анг[л]тин оудившася арк. 278
Не токмо анг[л]и арк. 278 зв.
кѣ пѣ̂ а̂ гла̂ и̂ [ірмос] Воду про[ш]едъ [тропар] Златозарное слѣце арк. 279–286

Канонъ мученицамъ оушъ

ѿтра гла̂ д̂ пѣ̂ а̂ ірм̂ Шко довлѣ
Дѣтво нерастѣлѣно мѣнне арк. 286
Огнемъ свѣршаема арк. 286 зв.
Жити желанзи въ нѣхъ арк. 286 зв.
кѣ пѣ̂ а̂ гла̂ и̂ пѣ̂ а̂ ірм̂ Шверз [тропар] Штрѣтин вѣнца арк. 287

У цьому каноні бракує два арк. — між арк. 287–288 та в кінці кодексу після арк. 290; текст на арк. 287 зв. обривається в пісні 3 після слів: полкы невидимыя повѣди..., а на арк. 288 текст починається завершенням останнього тропаря пісні 4: ...плѣ нма свзшь . нже намъ испроси чтоушѣа тѣ. В кінці рукопису текст обривається на арк. 290 зв. словами 3-го тропаря пісні 8: Кто ищѣтъ въ мирѣ . страдания ти прѣславнаа . нмже //...

Доповнення на полях

Дрібні піснеспіви Воскресного октоїха:

степенні, сідальні, богородичні, блаженні, троїчні, стихири

Глас 1

степенна, антифон 1	Вънегда скорѣти ми	арк. 1 зв.—2
ѿѣ	Жензи къ гробу твоєму прїдоша	арк. 4
	Грѣвъ твон хѣ вшнн стрѣгуще	арк. 4–4 зв.

¹¹ Ірмос записаний повністю.

	Ісакъ на холмъ възвєдннъ бы ¹²	арк. 4 зв.
боГ	Обнови затворъ	арк. 4 зв.
моА[нтва]	къ г҃у б҃у нашєму на шогнаньє вєлкого зла вєвхъ дх҃а неприлзныннхъ	
	Пакостащнхъ оу днѣ наи в нощь	арк. 5—8 зв.
	Глас 2	
степ[е]ннъ, антифон	На нѣо очи пущаю	арк. 8 зв.—9
ст҃ра задрєни	Поємъ твою Христе	арк. 12 зв.—13
бла	Оннї ради	арк. 13
	Покланяюсѣ ст҃рѣмъ твоїмъ	арк. 13
	Расатса безгрѣшне	арк. 13
	Мирносоица пришедъше	арк. 13
трѣ	Оцю поклониса	арк. 13 зв.
б	Мѣрь твою приносатъ	арк. 13 зв.
стихири на вечірні	Привѣчномѣ ѿ шїа	арк. 14 зв.
	Х҃а сп҃са нашъ	арк. 14 зв.
	Оу ар҃х҃лази поємъ	арк. 14 зв.
	О великаго ти таинства	арк. 14 зв.—15
	Воскрѣньє твоє х҃е сп҃се	арк. 15
бо	Вєєпованьє (лише інципіт)	арк. 15
ст҃	Бл҃гообразнзи несиѣ	арк. 16—16 зв.
степѣ, антифони 1—3	На нево очи пущаю (повтор)	арк. 16 зв.—17
ст҃ра зац	Вєлко дъханьє	арк. 23 зв.
	Да рекуть нидѣи	арк. 23 зв.
	Радуйтєса и вєєлнтєса	арк. 23 зв.
	Ян҃глъ оубо рѣстєса	арк. 23 зв.—24
бо	Вєєпованьє (лише інципіт)	арк. 24
бла	Поманзи мѣтвзи ї на	арк. 24 зв.
	Дрѣво їзвгна адама	арк. 24 зв.
	Яда плѣнилъ є	арк. 24 зв.
	Мира прошєдше мчїици	арк. 24 зв.
трѣ	Урїю ст҃ю прославимъ	арк. 24 зв.
бо	Вєи бл҃жнмъ тл ч҃таи	арк. 24 зв.
	Глас 3	
стихири на вечірні	Твоїмъ кр҃тмъ	арк. 25 зв.
	Просвѣтшєса вєлчьскам	арк. 25 зв.
	Славлю ѿца и сїа	арк. 25 зв.
бо	Вєльє чю дѣла рѣши	арк. 26

¹² Це сідальна в середу другої неділі після Пасхи (уточнив ерм. Онуфрій Кіндратишин); Степан Смаль-Стоцький не зміг ідентифікувати цей піснеспів і писав, що він «ніде не зустрічається» (с. 632).

ст҃	О҃трѣю твоєю х҃е	арк. 26
бо	О҃та первоч҃та похвала	арк. 26
степѣ, антиф а	Плѣнъ синовнъ	арк. 26 зв.—27
ст҃	Х҃а ѿ мѣтвзихъ воскрѣ	арк. 28 зв.—29
ст҃ра зац	Придѣте вєи изваци	арк. 37
	Исповѣдавєса чидєт	арк. 37
	Радѣт вєса исполнишасѣ	арк. 37
	Въ свѣтѣ твоємъ	арк. 37 зв.
бо	Бє[з] с҃мени зачала єси	арк. 37 зв.
бла	Ївєргъшюса х҃е	арк. 37 зв.
	На горѣ моїи р҃ци распостєрє	арк. 37 зв.—38
	Озгрѣшшєса нзи смр҃тноу	арк. 38
	Вєскрѣ изъ мр҃тєвхъ	арк. 38
	Мирносоицамъ женамъ	арк. 38
бо	Рѣшагоса пло҃тю ѿ дѣзи	арк. 38 зв.
	Глас 4	
стихири на вечірні	Животворащєму твоєму кр҃тму	арк. 39 зв.
	Дрѣва ослѣшаньє	арк. 39 зв.
	Врата адова	арк. 39 зв.
	Иже єз ѿцмъ и єз дх҃мъ	арк. 40
	Г҃ъ вшєдъ на кр҃тѣ	арк. 40
бо	Імѹще тл вїє	арк. 40
ст҃	Воскрѣ ако вєсмр҃тнъ	арк. 41—41 зв.
степѣ	Ї оу(!)ногтї моєса	арк. 41 зв.—42
ст҃ра зац	Расплатє претєрпѣвъ	арк. 48
	Кр҃тмъ твоїмъ	арк. 48
	Твоїмъ Кр҃тмъ	арк. 48
	О҃чкаго снлдра не ѿлѹчєса	арк. 48
	Єдина ч҃таи	арк. 48 зв.
бла	Дрѣва ради	арк. 48 зв.
	В породѣ живъ адамъ	арк. 48 зв.
	Вшєдъ на кр҃тѣ	арк. 49
	Мирносоицамъ женамъ	арк. 49
бо	Мѣрь твою х҃е	49 зв.
	Глас 5	
стихири на вечірні	Ч҃тнзимъ твоїмъ кр҃тмъ	арк. 50 зв.
	Воскрѣньє даа роду	арк. 50 зв.
	Вєльє чю	арк. 50 зв.—51
бо	Бѣлѣпнѹю и вєсєч҃тнѹю дѣу	арк. 51

на ст ^х	Тебе впацюшагося	арк. 51 зв.
в ^о	Обрадована (лише ініпіт)	арк. 51 зв.
ст ^х	Кр ^т ъ гн ^ь похвалимъ	арк. 52—52 зв.
в ^о	Дивна дѣо таїна	арк. 52 зв.
степ ^х н ^ь , антифон 1	Вънегда скорѣти ми	арк. 53—53 зв.
ст ^х ра на за ^т	Г ^и знаменану	арк. 57 зв.
	Г ^и верѣа вѣчнзла	арк. 57 зв.—58
	Г ^и жензѣ текоша	арк. 58
	Г ^и акоже їзиде	арк. 58
в ^о	Тебе са мѣимъ	
бла ^ж	Развѣнникъ познана	арк. 58 зв.
	Распеншо ти са х ^ѣ	арк. 58 зв.
	Въскр ^ѣ изъ м ^ѣ взихъ	арк. 58 зв.
в ^о	Радуйса дшѣвнаа цр ^к вѣзѣ бѣа	арк. 59
Глас 6		
стихири на вечірні	Покѣду имзѣи Х ^ѣ	арк. 59 зв.
	Дн ^ь х ^ѣ см ^ѣ ть пшправъ	арк. 59 зв.
	Тебе г ^и с ^ѣ цаг ^о	арк. 59 зв.
	Воскр ^ѣ изъ м ^ѣ р ^т взихъ	арк. 59 зв.
в ^о	Доствѣно естѣ ако вшїстннн ^ѣ	арк. 60
ст ^х	Въскресеніе твоѣ	арк. 60
степенні, антифон 1	На нѣо очн мши	арк. 60 зв.—61
сідальні	Гр ^о в ^ѣ ѿверзт ^ѣ с ^ѣ щ ^ѣ ю	арк. 61 зв.—62
стихири заутрені	Кр ^т ъ тв ^ѣ г ^и	арк. 70 зв.
	Погревѣн ^ь е твоѣ в ^л ко	арк. 70 зв.
	Оъ ѿц ^ѣ мъ і с ^ѣ д ^х мъ	арк. 70 зв.
в ^о	К ^ѣ ис тебе впацюша	арк. 70 зв.
блаженні	Помани ма	арк. 72 зв.
	Дрѣва ради адамъ	арк. 72 зв.
	На др ^ѣ вѣ кр ^т н ^ь мъ	арк. 72 зв.
	Ядова врата	арк. 72 зв.
тр ^ѣ	Щ ^ѣ а н с ^ѣ а славимъ	арк. 72 зв.
в ^о	М ^ѣ р ^т ъ бѣю согл ^н о	арк. 72 зв.
Глас 7		
стихири на вечірні	Прн ^д ѣ ^т о ^т здрад ^ѣ емса	арк. 73 зв.
	Расп ^л т ^ѣ е прнтерпѣв ^ѣ с ^ѣ	арк. 73 зв.
	Япл ^н видѣвше	арк. 73 зв.
в ^о [догматик]	М ^л чн о ^т ко познала	арк. 73 зв.—74
ст ^х	Воскр ^ѣ изъ гр ^о ва	арк. 74

в ^о	Оу мирі мѣть	арк. 74
степ ^х , антифон 1	Плѣнъ сионъ	арк. 74 зв—75
ст ^х за ^т	На гр ^о вѣ текоша	арк. 80—80 зв.
к ^ѣ ѿца наш ^ѣ Ннко ^а г ^л ѣ в ^ѣ ер ^м ѣ во гл ^ѣ в ^ѣ [ѣ] (інципіт),		
тропар вѣнценосецъ оу прѣта х ^ѣ		арк. 80 зв.—84 зв.
після пісні 1 (!) сідальна гласу 5 Прм ^ѣ раго ст ^л		арк. 81
після пісні 6 кондак гласу 1		
В м ^ѣ р ^т хъ ст ^ѣ з ^ѣ ст ^л л ^ѣ в ^ѣ а та ік ^ѣ в ^ѣ споїмо нз ^н ѣ ст ^л		арк. 83
стихири за ^т рені	Воскр ^ѣ х ^ѣ ѿ м ^ѣ р ^т в ^ѣ хъ	арк. 90 зв.
	Воскр ^ѣ н ^ь е х ^ѣ	арк. 90 зв.
	Х ^ѣ в ^ѣ в ^ѣ скр ^ѣ н ^ь н ^ѣ клан ^ѣ ющеса	арк. 90 зв.
	Ч ^ѣ то въздалмъ г ^ѣ н	арк. 90 зв.—91
в ^о	Пр ^ѣ ст ^ѣ р ^ѣ н ^ѣ е о ^т мѣст ^ѣ н ^ѣ	арк. 91
бла ^ж	Красенъ вѣ і дв ^ѣ р ^ѣ	арк. 92
	На кр ^т ѣ възнесеса	арк. 92
	Прн ^г в ^ѣ здн ^ѣ а на кр ^т ѣ	арк. 92
	Въ гр ^о вѣ ако м ^ѣ ѣць	арк. 92—92 зв.
в ^о	Родила еси слово	арк. 92 зв.
Глас 8		
стихири вечірні	Вечѣрнню пѣ ^ѣ і словѣсн ^ѣ служ ^ѣ	арк. 93 зв.
	Г ^и Г ^и не ѿверзи насъ	арк. 93 зв.
	Радунса сионъ	арк. 93 зв.
в ^о	М ^ѣ р ^т ъ бѣа сл ^ѣ ва	арк. 93 зв.
ст ^х	Взиде на кр ^т ѣ іс ^ѣ	арк. 93 зв.—94
в ^о	Вл ^ѣ ще прн ^ѣ	арк. 94
степ ^х , антифон 1	От вно ^с ти мо ^ѣ л ^ѣ ¹³	арк. 94 зв.—95
ст ^х	Янг ^л ѣз ^н зракъ	арк. 95 зв.—96
стихири заутрені	Г ^и аще на с ^ѣ дн ^ѣ ц ^ѣ прн ^ѣ зета	арк. 104
	Г ^и егда на кр ^т ѣ	арк. 104
	Янг ^л ѣ тв ^ѣ г ^и	арк. 104
в ^о	Язъ дѣо ст ^л	арк. 104
бла ^ж	Помани насъ х ^ѣ	арк. 105
	Яко на нѣн	арк. 105
	Дн ^ь х ^ѣ	арк. 105
	На дрѣвѣ прн ^г в ^ѣ здн ^ѣ	арк. 105
тр ^ѣ	Безначалнаа т ^ѣ р ^ѣ	арк. 105
в ^о	Тебе дѣо б ^ѣ родителн ^ѣ	арк. 105 зв.

¹³ В рукопису описка – От вно^сти.

Глас 1

в нѣ вѣ стѣа	Бесплотниі ангѣли бѣ	арк. 106 зв.
	Бесплотниі ангѣли їже	арк. 106 зв.
по ^к	Ико пучина вѣльа	арк. 107
мѣ	Млѣвами ти вѣхъ стѣа	арк. 107
трѣ	Отъ сна оуставше	арк. 107–107 зв.
свѣ ^т	Восьа свѣ ^т	арк. 107 зв.
сѣ ^т по ^к	Ище праведникъ	арк. 108–108 зв.
мѣ	Отраданьа похвалою	арк. 108 зв.
вѣ	Пречистаа бѣе	арк. 109
по ^к за ^т	Не їскѣси мене	арк. 112
	Инь вѣкъ тебе	арк. 112
мѣ	Отрѣца хѣзи	арк. 112
бла ^ж	радѣи ѿнѣ ради ¹⁴	арк. 113
[блаженна]	Оумилѣньа їсточникъ	арк. 113
	Архнѣла твоихъ чинъ	арк. 113
[мученичний]	Кръви вашиа	арк. 113
вѣ	Оцѣю поклонимса	арк. 113
вѣ	Рѣши свѣ ^т безлѣтнзи	арк. 113 зв.

Глас 2

стѣ	Зара прѣ текѣши швеса	арк. 114
вѣ	Отворъ в помощех	арк. 114–114 зв.
по ^к	Отъ боку дѣвничю	арк. 114 зв.
мѣ	Озгрѣших ти хѣиѣ	арк. 114 зв.—115
трѣ	Отѣмъ мѣнѣмъ	арк. 115
	Вдшннѣмъ силамъ	арк. 115
	Ѹ ложа и Ѹ сна	арк. 115
свѣ ^т	Свѣ ^т твои приносѣщи	арк. 115
сѣ ^т	Изь есмь дрѣво	арк. 115 зв.—116
вѣ	Бѣе не призири мене	арк. 116
по ^к з ^т	Безаконьа моа	арк. 122
	Отдѣланъ ми золь	арк. 122
мѣ	Крътъ хѣвъ	арк. 122–122 зв.
бла ^ж	Гл[а] ти приносимъ	арк. 122 зв.
мѣ	Прилетнъа потоки кръви	арк. 122 зв.

¹⁴ Тут писець помилився й, очевидно, замість блаженної гласу 1 Ѹнѣди изведи вписав близький за звучанням, але далекий за змістом, ірмос пісні 9 гласу 8 Ѹнѣди ради.

Глас 3

стѣа	Вѣльа милость твою	арк. 124
	Простри млѣдѣа десницю	арк. 124
	Нощь буря	арк. 124
вѣ	Бесѣмени зачала еси	арк. 124 зв.
крѣ ^т	Крътъ твоєму поклоняемса	арк. 124 зв.
	Древо ослѣшаньа	арк. 124 зв.
мѣ	Отѣмъ мѣнѣмъ	арк. 124 зв.
вѣ	Въ женахъ стѣа бѣе мѣти	арк. 125
трѣ	Трѣє єдиноєщна	арк. 125
сѣ ^т	Крътъ вздрѣжиса	арк. 125 зв.—126
мѣ	Отрѣци стѣи	арк. 126
вѣ	Жезлаъ силы	арк. 126
крѣ ^т за ^т	Крѣтаобразно мѣси на горѣ	арк. 131 зв.
	Дрѣвомъ разумѣ	арк. 131 зв.
мѣ	Силы стѣхъ	арк. 131 зв.
вѣ	Отѣа первоѣта похвало	арк. 131 зв.
бла ^ж	Ѹвергши (лише їнципѣт)	арк. 132 зв.
	Расплатса мене ради	арк. 132 зв.
	Отъ безаконьнѣма ¹⁵ причтеса	арк. 132 зв.
	Иже стѣмъ хѣа	арк. 132 зв.

Глас 4¹⁶

стѣ	Нареченъи царствью державенъ	арк. 133 зв.
	Негѣчника та врачѣствѣ	арк. 133 зв.
	Изарадна та свѣтлѣника	арк. 134
вогѣ	Імѣще та богородице	арк. 134
аплѣмъ	Не книгочнѣ оученикъ	арк. 134 зв.
	Жертвѣи дѣшевнѣа	арк. 134 зв.
вѣ	Ізбави нас Ѹ напастѣи	арк. 134 зв.
трѣ	Ико чини ангелстѣи на навѣсѣхъ	арк. 134 зв.
	Бесплотнѣмъ оумомъ	арк. 134 зв.
	Безначалнаго ти ѡца	арк. 135
свѣ ^т	Восьа свѣ ^т мѣрѣ	арк. 135
сѣ ^т	Иже апостоломъ первопрѣтѣлини	арк. 135 зв.
за ^т	Не книгочнѣ оученикъ	арк. 139
	Апостолскѣи ликъ	арк. 139
мѣ	Жертвѣи дѣшевнѣа	арк. 139

¹⁵ В рукопису зайвий склад «ко» у слові безаконьнѣкома.

¹⁶ Від гласу 4 тексти подаються без скорочень

бѠ	Ізбави насъ	арк. 139
блж*	Пастуха и агньца	арк. 139 зв.
	Прошедше зѣмльнѣа конца	арк. 139 зв.
	Съкрушаеми казнѣми	арк. 139 зв.
бѠ	Ѧпостоломъ радѡсть	арк. 140
Глас 5		
сѣра	Имѣин обрѣмѣньнѣю души мои	арк. 141
	Калѣ прилѣтѣхъ грѣхъ	арк. 141
	Пристѡлѣ хѣровниескѣ	арк. 141 зв.
бѠ	Подѣ твоѡ милѡсть	арк. 141 зв.
крѣтн	Крестъ твоѡ хѣ	арк. 141 зв.–142
мѣ	О зѣмльнѣхъ всѣхъ небрѣгше	арк. 142
бѠ	Обрадованаѡ (лише інципіт)	арк. 142
трѡ	Пѣньнѡ вѣрѣмѡ молитѣвѣ час	арк. 142
	Напрасно помѣшлѡици	арк. 142
сѣ крѣтѣ	Ѧкѡсто лѡбноѡ раї	арк. 142 зв.
	Пропеншагоѡ спѡса	арк. 142 зв.
	Пострадавѣи распѣтьѡ	арк. 142 зв.
	Дрѣво креста твоѡго	арк. 142 зв.
мѣ	Господи чашѡ мѣкѣ твоѡѡ	арк. 143
бѠ	Ѧ дѣвѣи вѡсълѡвѣи	арк. 143
крѣтѣ зацѣт	Господи при мѡвоїсѣи дрѣвле	арк. 145 зв.
	Вѣдѣнѣи ѡзѣсть насъ ради	арк. 145 зв.
мѣ	Благословѣно воїньство небесногѡ цѣсарѡ	арк. 145 зв.–146
бѠ	Тебе ѡ молими	арк. 146
блж*	Оумерщѣнѣи сынѡ на крестѣ	арк. 146
	Пригвоздѣнѡ на крестѣ	арк. 146
	Повнѣѡемѣи мѣдрѣи мѣченици	арк. 146 зв.
бѠ	Плачѣмиъ скрѣшашѡ себе	арк. 146 зв.
Глас 6		
в блжт вѣ	Всѣго зѣмльнагѡ ¹⁷ ѡвергшѣсѡ	арк. 147
	Ѧзѣлено вперѣвши дѣховнѣ крѣлѣ	арк. 147
мѣ	Мѣченици твоѡи господи	арк. 147 зв.
на сѣтн	С[т]радавѣше тебе христе	арк. 147 зв.
	С[т]расто[т]ерпци мѣченици небеснѣи гражанѣ	арк. 147 зв.
	Крестъ твоѡи господи	арк. 147 зв.
зацѣт	Начаток ми и съставъ	арк. 147 зв.–148

¹⁷ Слово зѣмльнагѡ в інципітарії Смаль-Стоцького пропущено (с. 630).

бѠ	Бога ї стѣѡ вѡплощѣшѡсѡ	арк. 148
трѡ	Бесплѡтнѣи мѣстѣи	арк. 148
	Тѡч...	арк. 148–148 зв.
сѣтѣт	Ѧмѡлтѡвами господи	148 зв.
сѣтѣт мѣч.	Сѡвѣтѣ правѣднѣи мѣ	арк. 148 зв.–149
зацѣт	По словѣи твоѡѡмѣ	арк. 149
мѣ зацѣт	Господи в памѣть свѣтѣхъ твоїхъ	арк. 151 зв.
	Памѣть мѣченикѡ радѡсть болѣимѡсѡ	арк. 151 зв.
	Пѡчѣтнѡсѡ єси образѡмѡ	арк. 152
блж*	Огнѡ і мѣча	арк. 152
	Ѧже мирѣ прѣподѡбнѣи оставѣше	арк. 152
	Вѣрою пристѡвѣшѡсѡсѡ	арк. 152
	Ѧко кѣ пристѡницию спѡсѣнѣѡ	арк. 152–152 зв.
Глас 7		
трѡ	Непрѣступнѡмѣ божествѣ	арк. 152 зв.
	Вѣшнѣи силовѡ	арк. 152 зв.
	Ѧко сонѣ лѣнѡсть	арк. 152 зв.
[с]вѣтѣт	Ѧмѡлтѡвами господи бесплѡтнѣхъ	арк. 152 зв.–153
Глас 8		
трѡ	Зрѣти тебе несмѣють	арк. 153
	Смѣрѣемѣи грѣхѣи свои ми	арк. 153
	На нево сердца їмѣще	арк. 153
сѣтѣт	Сѡвѣт си хѣ просѣвѣти мѡ	арк. 153

С[Н]НАКСАРЬ

Ѧцѣ сѣнтѡвѣ рекомѣин рѡсѣнѣ

ä	индиктѣ	трѣ ^п [арѣ] глѣ в	Всѣѡ тѡварѣ сѣтѣл(ь)	арк. 154 зв.
	сѣтѡ ѡца сѣмен[ä]	трѣ ^п [глѣ']	Тѡрпѣньнѡ столпѣ	арк. 154 зв.–155
бѠ	сѣтѡ мѣ мамѡнѡта			арк. 155
ї	сѣтѡ мѣ анѣима			арк. 155
ä	сѣтѡ мѣ вѡвѣдѣи			арк. 155 зв.
ë	сѣтѡ прѡк захарѣѣ	трѣ ^п глѣ ä	Чѣстнѡгѡ прѣка твоѡгѡ торжѣство	арк. 155 зв.
ë	чѡдѣе... арх. Ѧнѣханѡла	трѣ ^п глѣ ä	Небеснѣхъ вѡї ¹⁸ воѡводо	арк. 155 зв.

¹⁸ Гергард Біркфельнер у своїй публікації Місяцеслова ВО, мабуть, засумнівався у правильності написання лексеми вѡї і наводить повнішу форму з інципіту тропаря собору Архангелів під 8 листопада вѡї[сѣтѡ], арк. 161 (пор.: G. Birkfellner. *Codex Hankenstein*. Bd. III. S. 10, прим. 1, 2). Проте саме така форма властива багатьом піснеспівам Київської митрополії, зокрема українським і білоруським ірмологіонам: напр., в ірмосі пісні 1 гласу 5 *Спачителю Богу* – у Лаврівському кулізмяному кін. XVI ст.: *Фараѡна со вон потѡплѣшѣи* (*Лаврівський невменний Ірмологіон кінця XVI століття: Факсимільна публікація, коментар, дослідження* / Підготував Ю. Ясіновський,

ѣ	стѣ мѣ ѿзонта		арк. 155 зв.
й	ржѣво пригѣла вѣца	тре ^п гл̄ а	Рожество тлоѣ вѣце арк. 156
ѡ	памл ^т праведник акима і аньнзи		арк. 156
і	поклонѣньє чѣномѣ дрѣвѣ; стѣмѣ мѣ мидорзи		арк. 156 зв.
аі	поклонѣньє чѣномѣ дрѣвѣ; стѣмѣ мѣ фєдорзи		арк. 156 зв.
бі	поклонѣньє чѣномѣ дрѣвѣ; сѣномѣ авѣтонома		арк. 156 зв.
гі	поклонѣньє чѣномѣ дрѣвѣ; стѣ мѣ лѣкьлна провзвѣтера		арк. 156 зв.
ді	вззавиживѣньє чѣнаго крѣта		арк. 156 зв.
єі	стѣ мѣ никѣтзи		арк. 156 зв.
сі	стѣмѣ мѣ єфимьѣ	тре ^п гл̄ і	Ико непорочно тѣло арк. 157
зі	стѣмѣ гл̄ дѣвѣ вѣрзи, лнєвєє, надеж[а]ѣ		арк. 157
ні	сѣномѣ семєвна єппа		арк. 157
аі	стѣ мѣ трофима		арк. 157
к	стѣ мѣ єфстафѣл стратилата		арк. 157
ка	стѣ мѣ фєдора		арк. 157
кѣ	стѣ мѣ ф[л]кзи		арк. 157
кі	зача ^т є стѣла єльєавзи єгда зѣ стѣ іѡа крѣтла	тре ^п гл̄ а	
			Ѧ дѣвѣ ржѣво неплавѣ арк. 157–157 зв.
ка	стѣмѣ первомѣц фєклази	тре ^п гл̄ а	Ико словѣ навчѣшиєл арк. 157 зв.
кѣ	стѣмѣ мѣ єфросиньѣ		арк. 158
кѣ	прѣставлѣньє іѡана єдѣлова	тре ^п гл̄ б	Ипостоле хриєта бога арк. 158
кѣ	стѣмѣ мѣ єпихарьѣ		арк. 158
кн	стѣмѣ ѡца харитона		арк. 158
кѡ	стѣмѣ ѡца кѣрѣлка		арк. 158
л	пам ^т стѣмѣ григорѣл велі ^к л арменѣл		арк. 158

Ицѣ ѡкта^б рекомзи лѣстопа^л

а	стѣмѣ апла онаньѣ	тре ^п гл̄ є	Прѣже павла апостола арк. 158 зв.
			Вѣ тѣж днѣ покрѣ прѣтѣл вѣца арк. 158 зв.
ѣ	стѣмѣ кѣпрѣлна і єстѣнзи		арк. 158 зв.
ї	сѣномѣ дѣннѣл		арк. 158 зв.
л	пам ^т стѣмѣ єрофєл		арк. 158 зв.
є	стѣмѣ мѣ мамєлѣхзи (!)		арк. 158 зв.

ѣ	стѣмѣ апла фомзи		арк. 158 зв.
ѣ	стѣмѣ мѣ єєргѣл і вакѣл		арк. 159
й	пам ^т прѣвноѣ полєгѣл блѣдннѣцѣ		арк. 159
ѡ	стѣмѣ апла лѣва ллфѣєва		арк. 159
і	їѡмѣ мѣ єфлампѣл і єфлампѣл		арк. 159
аі	стѣмѣ апла филипа		арк. 159
бі	стѣмѣ мѣ прова, тарѣл, андроннѣл		арк. 159
гі	стѣмѣ мѣ карпа і папѣла		арк. 159
ді	стѣмѣ мѣ наз[а]рѣл, прѣтѣл, гервѣл і кєєєл		арк. 159
єі	стѣмѣ мѣ лѣкьлна		арк. 159
сі	стѣмѣ мѣ логѣна		арк. 159
зі	пам ^т прѣка іоснѣл		арк. 159
ні	стѣмѣ апла лѣкзи	тре ^п гл̄ є	Ипостолекѣхѣ дѣлннѣ єкѣзѣтєл(ѣ) арк. 159 зв.
аі	стѣмѣ прѣка нѡл ^л		арк. 159 зв.
к	стѣмѣ мѣ артемѣл чѣтворѣл		арк. 159 зв.
ка	стѣмѣ ѡца лєрѣвна пѣстѣннѣл(а)	тре ^п гл̄ а	Пѣстѣннѣл житєл(ѣ) арк. 159 зв–160
кѣ	стѣмѣ ѡца авєрѣл єппа		арк. 160
кі	сѣномѣ мѣ і апла ієковѣ врат(а) гнѣл	тре ^п гл̄ б	Ико гєпєдєнѣмѣ оѣчєннѣл арк. 160
ка	стѣмѣ мѣ арєфѣл		арк. 160
кѣ	стѣмѣ мѣ і нѣтарѣл мєркѣлна і мєртѣрѣл		арк. 160
кѣ	стѣмѣ велікѣ мѣ дмнѣрѣл	тре ^п гл̄ і	Оѣчѣтєлѣл мѣкн арк. 160–160 зв.
кѣ	стѣмѣ мѣ нєєтєрѣл		арк. 160 зв.
кн	сѣномѣ мѣ кѣрѣлка		арк. 160 зв.
кѡ	стѣмѣ мѣ настѣлѣл рѣмлннѣ (!)		арк. 160 зв.
л	стѣмѣ мѣ єпнмѣлѣл		арк. 160 зв.
ла	стѣмѣ мѣ зннѣлѣл і зннѣлѣл		арк. 160 зв.

Ицѣ нѡл^б[рѣ] рекомзи глѣдѣ

а	[ѡєєнѣл єтѣл вєєрѣєрннѣл кѣзѣл і дємѣлнѣ] ¹⁹ [тропар, гл. 8]	Єтѣл вєєрѣєрннѣл	арк. 160 зв.
ѣ	стѣмѣ мѣ анѣдннѣл і пнѣлѣл		арк. 160 зв.
ї	стѣмѣ мѣ акєфѣлнѣл [єп., нѣєн]ѣл прєзѣтѣлѣл		арк. 160 зв.
л	пам ^т ѡца нѡлннѣл чѣтворѣл(а)		арк. 160 зв.
є	стѣмѣ мѣ гєлєкѣтнѣлнѣл і єпнєтнѣлѣл		арк. 161
є	стѣмѣ павла ієпѣл[ѣ]дннѣл	тре ^п гл̄ і	Бѣжнѣл вѣрѣл ієпѣлѣлнѣл арк. 161
ѣ	стѣмѣ ієрѣлнѣл		арк. 161
й	єлѣлѣл арѣлнѣлѣл ^л		арк. 161
ѡ	пам ^т прѣвноѣ мѣтѣрѣлнѣл		арк. 161

¹⁹ Текст дуже затертий і не читається, реконструйовано за Біркфельнером (S. 48), окрім слова вєєрѣєрннѣл, яке вибираємо з тексту тропаря.

аі	памла ^Т віца наше макарьа	арк. 170 зв.
к	памла ^Т віца наше еґфимья	арк. 170 зв.
ак	стѡ віца наше максима	арк. 170 зв.
вк	стѡ апла тимофѣа	арк. 170 зв.
гк	стѡа стѡ климанта еппа	арк. 171
дк	памла ^Т прѣсноѣ зѣни римланзи	арк. 171
ек	памла ^Т віца наше григорья бѡсловца	арк. 171
ск	па ^М ...зѣнофонта	арк. 171
зк	перенесѣнье мощиі ивана зла ^Т оустого	арк. 171
нк	памла ^Т віца наше ефрѣма муррина	арк. 171
ак	сїномѣ игнатья	арк. 171
л	сїномѣ нполѣта папзы римьскѣ	арк. 171 зв.
ал	стѡю чѡтврьцѣ кѣра н івана	арк. 171 зв.

Ицѣ Февра^А рекомзиі сѣчѣ

а	стѡ мѣ Трѣфона	арк. 171 зв.
б	срѣтѣнье га наше і хѣ	арк. 171 зв.–172
г	памла ^Т стѡго семевна і аньнзи пррѣцѣ	арк. 172
д	памла ^Т віца наше февдора	арк. 172
е	стѡѣ мѣ Огафѣ	арк. 172
с	стѡ мѣ Оульана	арк. 172
з	стѡ мѣ парфѣнья еппа	арк. 172
и	стѡ прѣка захарѣ	арк. 172
а	стѡ мѣ Никифора	арк. 172
і	стѡ мѣ харлампья і порфѣрья	арк. 172 зв.
аі	сїномѣ власся	арк. 172 зв.
бі	памла ^Т віца наше йнтонья	арк. 172 зв.
гі	памла ^Т віца наше мартимьяна	арк. 172 зв.
ді	памла ^Т віца наше йлѣзѣнтья	арк. 172 зв.
еі	сїномѣ Онисима	арк. 172 зв.
сі	памла ^Т стѡго мѣ памфила	арк. 172 зв.
зі	стѡ мѣ февдора тирона	арк. 172 зв.
ні	памла ^Т віца наше льва	арк. 172 зв.
аі	стѡ мѣ максима і федота	арк. 172 зв.
к	памла ^Т віца льва еппа	арк. 172 зв.
ак	памла ^Т віца наше тимофѣа	арк. 172 зв.
вк	стѡ мѣ фомзы	арк. 172 зв.
гк	стѡ мѣ полѣкарпа	арк. 172 зв.
дк	Обрѣтѣнье гла ивана прѣтѣ	арк. 172 зв.–173

ек	стѡ віца тарасья	арк. 173
ск	памла ^Т віца наше перфирья	арк. 173
зк	памла ^Т стѡго проквпѣ де ^К аполі ^Т	арк. 173
нк	стѡ мѣ нестера	арк. 173

Ицѣ маро^Т рекомзиі сѣхні

а	стѡа прѣвѣнзѣа евакѣ	арк. 173
б	сїномѣ февдота	арк. 173
г	стѡ мѣ Бѣтрѣпья і Валені ^К	арк. 173
д	памла ^Т віца наше герасима	арк. 173
е	памла ^Т віца наше сѣхна постни ^К	арк. 173
с	стѡа стѡ (!) конона градаря	арк. 173
з	стѡ еппа василья	арк. 173
и	стѡ ісповѣдн ^К феофилакта	арк. 173 зв.
а	стѡ мѣ мѣ в севастіі скончавшѣ[а]	арк. 173 зв.
і	стѡ мѣ квндрата і кѣпрѣ	арк. 173 зв.
аі	сїномѣ[ѣ]чн ^К софронья	арк. 173 зв.
бі	памла ^Т віца наше февфана	арк. 173 зв.
гі	перенесѣнье мощемъ стѡ никифора	арк. 173 зв.
ді	памла ^Т віца наше венедикта ²¹	арк. 173 зв.
еі	стѡ мѣ агапья н тимолла	арк. 173 зв.
сі	стѡ мѣ ѡульана	арк. 173 зв.
зі	памла ^Т стѡ олежѣи чѣвк бѣа іши сѣ ^М де ^К (а) ^К кѣ: а се трѣ ^П і дѣ	
	Възвѣсивъіа на добродѣтѣль	арк. 174
ні	памла ^Т стѡ кѣрнла еппа	арк. 174
аі	памла ^Т віца наше фомзы	арк. 174
к	памла ^Т віца наше Никызтѣи	арк. 174
ак	памла ^Т віца наше якова еппа	арк. 174
вк	стѡ віца артемона еппа	арк. 174
гк	стѡа стѡ никона	арк. 174
дк	сїномѣ василья прозвѣ ^Т [ера]	арк. 174
ек	влгѣінье прѣтѣ вѣцѣ	арк. 174 зв.
ск	Геврѣ йрхнѣла гаврила	арк. 174 зв.
зк	стѡ мѣ филанта н сѣнькланта	арк. 174 зв.
нк	стѡ мѣ Івнзы і Вараснѣа	арк. 174 зв.
ак	памла ^Т окаянѣ еппа	арк. 174 зв.
л	памла ^Т віца наше ивана нап(н)савшѣ лѣствнѣю на синаістѣі горѣ	арк. 175
ал	памла ^Т віца наше стефана чѡтворца	арк. 175

²¹ Венедикта Нурсійського.

бі	памл ^Т віца оншфр ^ь л егуптаніна	арк. 179
гі	с ^т о ^Ѡ к м ^Ѡ ц ак ^Ѡ линзи	арк. 179
ді	с ^т о ^Ѡ пр ^Ѡ рка елиг ^Ѡ л	арк. 179
єі	памл ^Т пр ^Ѡ рка амоса	арк. 179
сі	памл ^Т віца наше ^Ѡ т ^Ѡ хона	арк. 179
зі	с ^т о ^Ѡ м ^Ѡ манвіла	арк. 179
ні	с ^т о ^Ѡ м ^Ѡ левнт ^Ѡ л	арк. 179
лі	с ^т о ^Ѡ апла Инды бра ^Т г ^н л тре ^П г ^л д ^Ѡ Душа чистот ^Ѡ і жит ^Ѡ е непор ^Ѡ чно	арк. 179–179 зв.
к	с ^Ѡ іном ^Ѡ м ^Ѡ мефед ^Ѡ л	арк. 179 зв.
ак	с ^т о ^Ѡ м ^Ѡ Оульана	арк. 179 зв.
вк	с ^Ѡ іном ^Ѡ м ^Ѡ ес ^Ѡ в ^Ѡ л ^Ѡ еппа	арк. 179 зв.
гк	с ^т о ^Ѡ к м ^Ѡ ц Ягриннзи	арк. 179 зв.
дк	р ^Ѡ ж ^Ѡ тво с ^т о ^Ѡ івана пр ^Ѡ т ^Ѡ ч тре ^П г ^л д ^Ѡ Днес ^Ѡ к ^Ѡ вн ^Ѡ ци рад ^Ѡ ют ^Ѡ л	арк. 179 зв.–180
єк	с ^т о ^Ѡ к м ^Ѡ ц Февр ^Ѡ н ^Ѡ л	арк. 180
ск	памл ^Т віца давида	арк. 180
зк	памл ^Т віца самп ^Ѡ с ^Ѡ	арк. 180
нк	Обр ^Ѡ ч ^Ѡ т ^Ѡ н ^Ѡ е мо ^Ѡ ще ^Ѡ с ^т о ^Ѡ н м ^Ѡ к ^Ѡ ра н івана	арк. 180
лк	с ^т о ^Ѡ н ап ^Ѡ л ^Ѡ ц Петра і павла тре ^П г ^л д ^Ѡ Нже апостолам ^Ѡ	арк. 180–180 зв.
л	с ^Ѡ в ^Ѡ р ^Ѡ з с ^Ѡ т ^Ѡ з ап ^Ѡ л ^Ѡ з тре ^П .... Япостоли с ^Ѡ в ^Ѡ ят ^Ѡ ни	арк. 180 зв.

ИцѠ ѡ^Ѡ рекомзиі червѠ

я	с ^т о ^Ѡ н везмездни ^Ѡ к ^Ѡ зм ^Ѡ з і демьана	арк. 180 зв.
ѡ	памл ^Т полож ^Ѡ н ^Ѡ л ч ^Ѡ т ^Ѡ н ^Ѡ л р ^Ѡ з ^Ѡ з ^Ѡ с ^т о ^Ѡ к б ^Ѡ ц тре ^П г ^л н ^Ѡ Б ^Ѡ ц ^Ѡ е пр ^Ѡ снод ^Ѡ л	арк. 180 зв.–181
ї	с ^т о ^Ѡ м ^Ѡ Оуаньк ^Ѡ н ^Ѡ фа (!)	арк. 181
д	памл ^Т віца наше ^Ѡ андр ^Ѡ л	арк. 181
є	памл ^Т віца лампада	арк. 181
с	памл ^Т віца инсол велик ^Ѡ	арк. 181
з	памл ^Т віца фомзи	арк. 181
н	с ^т о ^Ѡ м ^Ѡ прок ^Ѡ п ^Ѡ л	арк. 181
ѡ	с ^Ѡ іном ^Ѡ м ^Ѡ панз ^Ѡ крат ^Ѡ л	арк. 181 зв.
і	с ^т о ^Ѡ н м ^Ѡ вианора і с ^Ѡ л ^Ѡ ана	арк. 181 зв.
ді	с ^т о ^Ѡ к м ^Ѡ ц ^Ѡ к с ^Ѡ ф ^Ѡ н ^Ѡ л н с ^Ѡ в ^Ѡ р ^Ѡ з с ^Ѡ т ^Ѡ з ^Ѡ х[ѡ] о ^Ѡ ц ^Ѡ х. і. л.	арк. 181 зв.
бі	с ^т о ^Ѡ к м ^Ѡ ц ^Ѡ к гол ^Ѡ н ^Ѡ д ^Ѡ х ^Ѡ з	арк. 181 зв.
гі	с ^Ѡ іном ^Ѡ м ^Ѡ ак ^Ѡ л ^Ѡ з і пр ^Ѡ ск ^Ѡ л[ѡ]	арк. 181 зв.
ді	памл ^Т віца ес ^Ѡ н ^Ѡ фа ар ^Ѡ п ^Ѡ п[ѡ]	арк. 181 зв.
єі	с ^т о ^Ѡ н м ^Ѡ к ^Ѡ р ^Ѡ ка і в ^Ѡ л ^Ѡ т ^Ѡ з	арк. 181 зв.
сі	памл ^Т твор ^Ѡ н ^Ѡ л ^Ѡ с ^Ѡ т ^Ѡ з ^Ѡ х о ^Ѡ ц ^Ѡ бл ^Ѡ ж ^Ѡ н ^Ѡ з ^Ѡ х х. л. тре ^П г ^л і ^Ѡ Инр ^Ѡ з нам ^Ѡ з дн ^Ѡ в ^Ѡ л	арк. 181 зв.–182
зі	с ^Ѡ іном ^Ѡ м ^Ѡ Ян ^Ѡ ф ^Ѡ ногена	арк. 182
ні	с ^т о ^Ѡ м ^Ѡ ес ^Ѡ н ^Ѡ л ^Ѡ на	арк. 182

лі	памл ^Т віца наше ^Ѡ д ^Ѡ л	арк. 182
к	с ^т о ^Ѡ пр ^Ѡ рка н ^Ѡ л ^Ѡ л тре ^П г ^л к ^Ѡ Пр ^Ѡ рка і ^Ѡ л ^Ѡ н ^Ѡ в ^Ѡ з ^Ѡ в ^Ѡ л ^Ѡ н ^Ѡ л ^Ѡ м ^Ѡ з	арк. 182–182 зв.
ак	с ^т о ^Ѡ пр ^Ѡ рка е ^Ѡ зек ^Ѡ н ^Ѡ л	арк. 182 зв.
вк	памл ^Т пр ^Ѡ бно ^Ѡ к м ^Ѡ р ^Ѡ ч ^Ѡ к ма ^Ѡ г ^Ѡ д ^Ѡ л	арк. 182 зв.
гк	с ^т о ^Ѡ н м ^Ѡ тр ^Ѡ ф ^Ѡ ма і ф ^Ѡ е ^Ѡ ф ^Ѡ ла	арк. 182 зв.
дк	с ^т о ^Ѡ к м ^Ѡ ц ^Ѡ к х ^Ѡ р ^Ѡ с ^Ѡ т ^Ѡ н ^Ѡ з ^Ѡ и, в т ^Ѡ ж ^Ѡ д ^Ѡ н ^Ѡ с ^т о ^Ѡ н м ^Ѡ к ^Ѡ р ^Ѡ н ^Ѡ са і г ^Ѡ л ^Ѡ л ^Ѡ	арк. 182 зв.
єк	у ^Ѡ сп ^Ѡ н ^Ѡ л ^Ѡ н ^Ѡ е Ян ^Ѡ н ^Ѡ з ^Ѡ и м ^Ѡ р ^Ѡ е с ^т о ^Ѡ к б ^Ѡ ц ^Ѡ к	арк. 182 зв.–183
ск	с ^Ѡ т ^Ѡ з м ^Ѡ б ^Ѡ р ^Ѡ м ^Ѡ л ^Ѡ з ^Ѡ і е ^Ѡ р ^Ѡ м ^Ѡ п ^Ѡ л	арк. 183
зк	с ^т о ^Ѡ м ^Ѡ пан ^Ѡ т ^Ѡ ел ^Ѡ і ^Ѡ мона тре ^П г ^л є ^Ѡ Х ^Ѡ р ^Ѡ с ^Ѡ т ^Ѡ о ^Ѡ д ^Ѡ в ^Ѡ н ^Ѡ о ^Ѡ н ^Ѡ м ^Ѡ р ^Ѡ к ^Ѡ о ^Ѡ	арк. 183–183 зв.
нк	с ^т о ^Ѡ м ^Ѡ б ^Ѡ у ^Ѡ с ^Ѡ т ^Ѡ а ^Ѡ л	арк. 183 зв.
лк	с ^т о ^Ѡ м ^Ѡ к ^Ѡ ал ^Ѡ ен ^Ѡ н ^Ѡ ка	арк. 183 зв.
л	с ^т о ^Ѡ н ап ^Ѡ л ^Ѡ ц с ^Ѡ л ^Ѡ з ^Ѡ і с ^Ѡ л ^Ѡ ана	арк. 183 зв.
лі	с ^т о ^Ѡ к м ^Ѡ ц ^Ѡ о ^Ѡ л ^Ѡ т ^Ѡ з ^Ѡ и	арк. 183 зв.

ИцѠ авг^Ѡ зар^Ѡіє

я	с ^Ѡ т ^Ѡ з мака ^Ѡ в ^Ѡ к ^Ѡ і е ^Ѡ л ^Ѡ ез ^Ѡ ара н со ^Ѡ ло ^Ѡ мон ^Ѡ д ^Ѡ з ^Ѡ и і. з. от ^Ѡ р ^Ѡ к ^Ѡ з ^Ѡ е ^Ѡ н тре ^П г ^л д ^Ѡ	Зак ^Ѡ о ^Ѡ н ^Ѡ у х ^Ѡ р ^Ѡ ан ^Ѡ і ^Ѡ тел ^Ѡ н	арк. 183 зв.–184
ѡ	Пер ^Ѡ ен ^Ѡ ес ^Ѡ н ^Ѡ л ^Ѡ н ^Ѡ е мо ^Ѡ ще ^Ѡ л ^Ѡ пер ^Ѡ во ^Ѡ м ^Ѡ у с ^Ѡ те ^Ѡ ф ^Ѡ ана		арк. 184
ї	памл ^Т с ^Ѡ т ^Ѡ з д ^Ѡ л ^Ѡ м ^Ѡ ат ^Ѡ л ^Ѡ і ф ^Ѡ а ^Ѡ у ^Ѡ ста		арк. 184
д	с ^т о ^Ѡ м ^Ѡ е ^Ѡ л ^Ѡ е ^Ѡ у ^Ѡ ф ^Ѡ ѡ ^Ѡ л		арк. 184
є	с ^т о ^Ѡ м ^Ѡ е ^Ѡ с ^Ѡ в ^Ѡ г ^Ѡ н ^Ѡ л		арк. 184
с	Пам[т ^Ѡ] б ^Ѡ є ^Ѡ т ^Ѡ в ^Ѡ ена ^Ѡ го пр ^Ѡ ѡ ^Ѡ бр ^Ѡ л ^Ѡ ж ^Ѡ н ^Ѡ л ^Ѡ г ^Ѡ а наш ^Ѡ е іс ^Ѡ х ^Ѡ р ^Ѡ тре ^П г ^л з ^Ѡ	Пр ^Ѡ ѡ ^Ѡ бр ^Ѡ л ^Ѡ з ^Ѡ л ^Ѡ на г ^Ѡ р ^Ѡ ѡ ^Ѡ	арк. 184–184 зв.
з	с ^т о ^Ѡ м ^Ѡ д ^Ѡ ем ^Ѡ нт ^Ѡ л		арк. 184 зв.
н	памл ^Т віца ес ^Ѡ н ^Ѡ л ^Ѡ на		арк. 184 зв.
ѡ	с ^т о ^Ѡ ап ^Ѡ л ^Ѡ а мат ^Ѡ ф ^Ѡ л		арк. 184 зв.
і	с ^т о ^Ѡ м ^Ѡ л ^Ѡ ав ^Ѡ р ^Ѡ нт ^Ѡ л		арк. 184 зв.
ді	с ^т о ^Ѡ м ^Ѡ е ^Ѡ у ^Ѡ ла		арк. 184 зв.
бі	с ^т о ^Ѡ м ^Ѡ ф ^Ѡ от ^Ѡ н ^Ѡ л		арк. 184 зв.
гі	памл ^Т м ^Ѡ н ^Ѡ ш ^Ѡ т ^Ѡ ра ^Ѡ д ^Ѡ л ^Ѡ ца ма ^Ѡ ж ^Ѡ н ^Ѡ ма		арк. 184 зв.
ді	с ^т о ^Ѡ пр ^Ѡ рка Ян ^Ѡ х ^Ѡ л		арк. 184 зв.
єі	у ^Ѡ сп ^Ѡ н ^Ѡ л ^Ѡ н ^Ѡ е с ^Ѡ т ^Ѡ з ^Ѡ л ^Ѡ б ^Ѡ ц ^Ѡ а тре ^П г ^л [л]	В ^Ѡ з р ^Ѡ же ^Ѡ ст ^Ѡ в ^Ѡ к ^Ѡ д ^Ѡ ѡ ^Ѡ в ^Ѡ тво с ^Ѡ х ^Ѡ р ^Ѡ ан ^Ѡ н ^Ѡ л	арк. 185
сі	памл ^Т твор ^Ѡ н ^Ѡ л ^Ѡ нер ^Ѡ у ^Ѡ к ^Ѡ от ^Ѡ вор ^Ѡ ена ^Ѡ го об ^Ѡ р ^Ѡ л ^Ѡ тре ^П г ^л д ^Ѡ	С ^Ѡ в ^Ѡ ш ^Ѡ ед ^Ѡ з ^Ѡ іі с ^Ѡ неб ^Ѡ ес ^Ѡ	арк. 185–185 зв.
зі	с ^т о ^Ѡ н м ^Ѡ ф ^Ѡ о ^Ѡ ла і л ^Ѡ ав ^Ѡ ра		арк. 185 зв.
лі	с ^т о ^Ѡ м ^Ѡ ан ^Ѡ др ^Ѡ л ^Ѡ ст ^Ѡ рат ^Ѡ н ^Ѡ л ^Ѡ ата		арк. 185 зв.
к	с ^т о ^Ѡ пр ^Ѡ рка с ^Ѡ ам ^Ѡ віла		арк. 185 зв.
ак	с ^т о ^Ѡ к м ^Ѡ ц ^Ѡ к в ^Ѡ ас ^Ѡ с ^Ѡ з ^Ѡ и		арк. 185 зв.
вк	с ^т о ^Ѡ м ^Ѡ а ^Ѡ г ^Ѡ ф ^Ѡ он ^Ѡ н ^Ѡ ка		арк. 186
гк	памл ^Т віца наше ^Ѡ к ^Ѡ ал ^Ѡ ен ^Ѡ н ^Ѡ ка		арк. 186

Нижче публікуємо два фрагменти з праці Степана Смаль-Стоцького про зміст Віденського Октоїха, спостереження якого до сьогодні не втратили своєї наукової вартості і виказують добрі знання в палеославістиці, історичній літургії та церковному співі. Вперше звернув увагу на тісний зв'язок змісту основного тексту і записаного на полях. Продемонстрував добру обізнаність у вивченні змісту рукопису своїми попередниками та сучасниками.

Опис змісту Смаль-Стоцьким подаємо у факсимільному відтворенні, а його коментар у перекладі українською мовою¹.

Степан Смаль-Стоцький

Про зміст Кодексу Ганкенштайна²

Виклад змісту

Задля більшої ясності та щоб детальніше висвітлити взаємозв'язок між основним і маргінесним текстами, я викладу зміст кожного в окремих суміжних стовпчиках. Я розшифрував скорочення, що трапляються в тексті, та замінив розділові знаки на відповідні до чинних правил:

Основний текст	Текст на полях	[с. 607]
1. ВОСМОГЛАСНИКЪ З БОГОМЪ ПОЧИНАЕМЪ		
2. КАНОНЪ ВЪСКРЪСЕНЬ ГЛАСЪ А . . . . . 1 ^а —14 ^в	1. СТИПЪКНИНА ГЛАСЪ А 1 ^в —2 ^а 2. СЪДЪЛЬНА ГЛАСЪ А . . . 4 ^а 3. МОЛИТВА КЪ ГОСПОДУ БО- ГУ НАШЕМУ . . . . 5 ^а —8 ^в 4. СТИПЪКНИНА ГЛАСЪ В 8 ^в —9 ^а 5. СТИХИРА ЗАУТ. (ГЛАСЪ А) 12 ^в —13 ^а 6. БЛАЖ. ГЛАСЪ А . . . 13 ^а 7. ГЛАСЪ В (СТИХИРА) 14 ^в —15 ^а	
3. ВЪ НЕДЪЛЮ ВЪСКРЪСЕНЬ КАНОНЪ КЪЗМЪ МНИХА ГЛАСЪ В . . . . . 14 ^в —26 ^а	8. СТИХОВНА . . . . . 15 ^а 9. СЪДЪЛЬНА ГЛАСЪ В 16 ^а ^в 10. СТИПЪКНИНА ГЛАСЪ В 16 ^в —17 ^а 11. СТИХИРА ЗАУТ. . 23 ^в —24 ^а 12. БЛАЖ. ГЛАСЪ В . . . . 24 ^в 13. ГЛАСЪ Г (СТИХИРА) 25 ^в —26 ^а 14. СТИХОВНА . . . . . 26 ^а 15. СТИПЪКНИНА ГЛАСЪ Г 26 ^в —27 ^а	
4. ВЪ НЕДЪЛЮ КАНОНЪ ВЪС- КРЪСЕНЬ ГЛАСЪ Г 26 ^а —39 ^в		

¹ Переклав Олег Конкевич.

² Smal-Stockij S. Ueber den Inhalt des Codex Hankensteinianus. *Sitzungsberichte der philosophisch-historische Classe der Kaiserlichen Akademie der Wissenschaften*. Wien, 1886. Bd. 110, Heft 2. S. 601—689; текст Смаль-Стоцького передруковуємо зі стор. 607—616, 616—618, 627—629, 638, 643—644, 651—654.

	16. СЪДЪЛЬНА . . . 28 ^в —29 ^а
	17. СТИХИРА ЗАУТ. . . . 37 ^а ^в
	18. БЛАЖ. ГЛАСЪ Г 37 ^в —38 ^в
5. КАНОНЪ ВЪ НЕДЪЛЮ ВЪС- КРЪСЕНЬ ГЛАСЪ Д 39 ^в —50 ^в	19. ГЛАСЪ Д (СТИХИРА) 39 ^в —40 ^а
	20. СТИХОВНА . . . . . 40 ^а
	21. СЪДЪЛЬНА ГЛАСЪ Д 41 ^а ^в
	22. СТИПЪКНИНА ГЛАСЪ Д 41 ^в —42 ^а
	23. СТИХИРА ЗАУТ. . . . 48 ^а ^в
	24. БЛАЖ. ГЛАСЪ Д 48 ^в —49 ^в
6. ВЪ НЕДЪЛЮ КАНОНЪ ВЪС- КРЪСЕНЬ ГЛАСЪ Ё 50 ^в —60 ^а	25. ГЛАСЪ Ё (СТИХИРА) 50 ^а —51 ^а
	26. СТИХОВНА . . . . . 51 ^в
	27. СЪДЪЛЬНА . . . . . 52 ^а ^в
	28. СТИПЪКНИНА ГЛАСЪ Ё 53 ^а ^в
	29. СТИХИРА НА ЗАУТ. 57 ^в —58 ^а
	30. БЛАЖ. ГЛАСЪ Ё . 58 ^в —59 ^а
	31. СТИХИРА ГЛАСЪ З 59 ^в —60 ^а
	32. СТИХОВНА . . . . . 60 ^а
	33. СТИПЪКНИНА ГЛАСЪ З 60 ^в —61 ^а
	34. СЪДЪЛЬНА ГЛАСЪ З 61 ^в —62 ^а
	35. СТИХИРА ЗАУТ. . . . . 70 ^в
	36. БЛАЖ. ГЛАСЪ З . . . . 72 ^в
8. КАНОНЪ ВЪ НЕДЪЛЮ ВЪС- КРЪСЕНЬ ГЛАСЪ З 74 ^а —93 ^в	37. СТИХИРА ГЛАСЪ З 73 ^в —74 ^а
	38. СТИХОВНА . . . . . 74 ^а
	39. СТИПЪКНИНА ГЛАСЪ З 74 ^в —75 ^а
	40. СЪДЪЛЬНА ЗАУТ. . . 80 ^а ^в
	41. КАНОНЪ ШЪЦА НАШЕГО НИ- КОЛЪ ГЛАСЪ В 80 ^в —84 ^в
	42. СТИХИРА ЗАУТ. (ГЛАСЪ З) 90 ^в —91 ^а
	43. БЛАЖ. ГЛАСЪ З . . . 92 ^а ^в
9. ВЪ НЕДЪЛЮ ВЪСКРЪСЕНЬ КА- НОНЪ ГЛАСЪ Й . 93 ^в —107 ^а	44. СТИХИРА ГЛАСЪ Й . . 93 ^а
	45. СТИХОВНА . . . . . 93 ^в —94 ^а

41. Dieser Canon ist mit schwarzer Tinte geschrieben.

46. степѣнна гласъ ѿ
94^b—95^a
47. сѣдѣльна гласъ ѿ
95^b—96^a
48. стихира заут. . . . . 104^{a,b}
49. блаж. гласъ ѿ . . . . . 105^{a,b}
10. въ понедѣльникъ анѣгеломъ ѧ гласъ (канонъ)
107^a—114^a
50. в недѣлю вечера стихира гласъ ѧ . . . . . 106^b
51. (стиховъна) пок. . . . . 107^a
52. трѣхчѣнъ гласъ ѧ und свѣтильна . . . . . 107^{a,b}
53. сѣдѣльна пок. . . . . 108^{a,b}
54. пок. заут. . . . . 112^a
55. блаж. гласъ ѧ . . . . . 113^{a,b}
11. въ вѣторникъ прѣдѣтечи гласъ в (канонъ)
114^a—124^a
56. стихира гласъ в . . . . . 114^{a,b}
57. пок. (стиховъна)
114^b—115^a
58. трѣхчѣнъ гласъ в und свѣтильна . . . . . 115^a
59. сѣдѣльна . . . . . 115^b—116^a
60. пок. заут. . . . . 122^a
61. блаж. гласъ в . . . . . 122^b
12. въ срѣдоу богородици гласъ г (канонъ)
124^a—133^b
62. стихира гласъ г 124^{a,b}
63. крестъна (стиховъна) 124^b
64. трѣхчѣнъ гласъ г und свѣтильна . . . . . 125^a
65. сѣдѣльна . . . . . 125^b—126^a
66. крестъ. заут. . . . . 131^b
67. блаж. г . . . . . 132^b
13. въ четвѣртѣкъ апостоломъ гласъ д (канонъ)
133^b—141^a
68. стихира гласъ д
133^b—134^a
69. апостоломъ (стиховъна)
134^b
70. трѣхчѣнъ д und свѣтильна . . . . . 134^b—135^a
71. сѣдѣльна . . . . . 135^b
72. заут. . . . . 139^a
14. въ пяткъ правило крѣс. гласъ ѣ . . . . . 141^a—147^a
73. блаж. д . . . . . 139^b—140^a
74. стихира гласъ ѣ . . . . . 141^{a,b}

75. Крестъна (стиховъна)
141^b—142^a
76. трѣхчѣнъ гласъ ѣ und свѣтильна . . . . . 142^a
77. сѣдѣльна крестъ.
142^b—143^a
78. крестъ заут. . . . . 145^b
79. блаж. ѣ . . . . . 146^{a,b}
15. въ соуботоу правило за мъртвѣнъ гласъ з
147^a—154^b
80. в пат. вечера з (стихира)
147^{a,b}
81. на стих. . . . . 147^b—148^a
82. трѣхчѣнъ гласъ з und свѣтильна . . . . . 148^{a,b}
83. сѣдѣльна . . . . . 148^b—149^a
84. мѹч. заут. . . . . 151^b—152^a
85. блаж. гласъ з . . . . . 152^a
86. трѣхчѣнъ гласъ з und свѣтильна . . . . . 152^b
87. трѣхчѣнъ гласъ ѿ und свѣтильна . . . . . 153^a
88. Снаксарь. Мѣсаць сентябрь, рекомъин рюенъ
154^a—158^b
16. апостола анѣгеломъ въ понедѣльникъ 155^a—156^b
17. евангелие шт матфѣа
156^b—158^b
18. въ вѣторникъ апостола шт дѣмни 158^b—159^b
19. въ вторникъ евангелие шт матфѣа 159^b—161^a
20. въ средоу апостола къ днлппс. . . . . 161^a—162^b
89. Мѣсаць октябрь, рекомъи листопад 158^b—160^b
90. Мѣсаць ноябрь, рекомъи груден 160^b—163^a
16. Epist. ad Hebr. II. 2—10; 17. Evang. Matth. XIII. 24—30, 36—43; 18. Epist. Act. Apost. XIX. 1—8; 19. Evang. Matth. XI. 2—15; 20. Epist. ad Philipp. II. 5—11.

21. къ срѣдоу евангеліе шт лоукы богородици
162^a—163^a
22. въ четверек апостолъ к римляно . . . 163^a—164^a
23. въ четверкъ евангеліе шт марка . . . 164^a—165^a
24. въ паток апостолъ къ кориндѣ . . . 165^a—166^a
25. въ паток евангеліе шт марка . . . . 166^a—167^a
26. въ соуботоу апостолъ къ селоунаном . 167^a—168^a
27. въ соуботоу евангеліе шт иѡана . . 168^a—169^b
28. въ недѣлю апостолъ къ кориндѣ . . . 169^b—171^a
29. въ недѣлю евангеліе шт матфѣ . . . . 171^a—174^a
30. евангеліе в шт марка 174^a—175^b
31. евангеліе г шт марка 175^b—177^b
32. евангеліе д шт лоукы 177^b—179^a
33. евангеліе і шт лоукы 179^a—182^b
91. Мѣсць декабрь, рекомый студентий 163^b—167^b
92. Мѣсць генварь, рекомый просницець 167^b—171^b
93. Мѣсць февраль, рекомый сѣчен . . 171^b—173^a
94. Мѣсць марот, рекомый сүхи . . . . . 173^a—175^a
95. Мѣсць април, рекомый березозвалъ . 175^a—176^b
96. Мѣсць маі, рекомый травениъ . . . 176^b—178^b
97. Мѣсць юнь, рекомый йзвкъ . . . . . 178^b—180^b

21. Evang. Luc. X. 38—42, XI. 27—28; 22. Epist. I. ad Corinth. (nicht Romanos) IV. 9—16; 23. Evang. Marc. III. 13—19, Matth. X. 5—8; 24. Epist. I. ad Corinth. I. 18—24; 25. Evang. Marc. VIII. 34—38, IX. 1; 26. Epist. I. ad Thessal. IV. 13—17; 27. Evang. Joan. V. 24—30; 28. Epist. I. ad Corinth. XV. 1—11; 29. Evang. Matth. XXVIII. 1—20; 30. Evang. Marc. XVI. 1—8; 31. Evang. Marc. XVI. 9—20; 32. Evang. Luc. XXIV. 1—12; 33. Evang. Luc. XXIV. 12—35.

34. евангеліе з шт лоукы 182^b—185^a
35. евангеліе з шт нана 185^a—186^b
36. евангеліе й шт іана 186^b—188^a
37. евангеліе д шт іана 188^a—190^a
38. евангеліе і шт иѡана 190^a—192^b
39. евангеліе і̄ шт иѡана 192^b—195^a
40. апостолъ къ кериндѣ 195^a^b
41. евангеліе шт матфѣ 195^b—196^b
42. апостолъ къ тимофѣ 196^b—197^b
43. евангеліе шт иѡана 197^b—200^a
44. апостолъ къ еврѣемъ 200^a—201^a
45. евангеліе шт иѡана 201^a—202^b
46. апостолъ къ галатомъ 202^b—203^b
98. Мѣсць июл, рекомый червен . . . . 180^b—183^b
99. Мѣсць август, рекомый заріев 183^b—187^a
100. стихира на рождество богородици гласъ з 187^a—188^a
101. на стихов. гласъ в 188^a^b
102. канонъ гласъ й 188^b—194^b
103. стихира на хвал. гласъ д 194^b—195^b
104. Стихира на прѣображеніе господне гласъ д 195^b—197^a
105. канонъ гласъ й 197^b—202^a
106. на хвал. гласъ й 202^b—203^b

34. Evang. Luc. XXIV. 36—53; 35. Evang. Joan. XX. 1—10; 36. Evang. Joan. XX. 11—18; 37. Evang. Joan. XX. 19—31; 38. Evang. Joan. XXI. 1—14; 39. Evang. Joan. XXI. 15—25; 40. Epist. II. ad Corinth. VI. 16—18, VII. 1; 41. Evang. Matth. XI. 27—30; 42. Epist. II. ad Thim. II. 1—10; 43. Evang. Joan. XV. 17—27, XVI. 1—2; 44. Epist. ad Hebr. VII. 26—28, VIII. 1—2; 45. Evang. Joan. X. 9—16; 46. Epist. ad Galat. III. 23—29, IV. 1—5.

102. Nach dem dritten Liede des Canon kommen zwei хадісmata: сѣдѣлна гласъ д und сѣдѣлна гласъ й, nach dem sechsten Liede: кундакъ гласъ д und иквса vor; 105. nach dem dritten Liede des Canon kommen zwei хадісmata, nach dem sechsten Liede кундакъ und иквса, nach dem neunten Liede ein сѣдѣлна vor.

- 47. евангеліє шт марка 204^a - 205^a
- 48. апостолъ шт макавіѣ епис-сто. . . . . 205^a—207^a
- 49. шт лукъ. . . . . 207^a—208^a
- 50. апостолъ пророкомъ ѡ-вещ к кориньд. 208^a—209^a
- 51. евангеліє шт матѣѣ 209^a—210^b
- 52. апостолъ безмездни-комъ ѡвещъ къ кориньд. 211^a—212^b
- 53. евангеліє шт матѣѣ 212^b—213^a
- 54. апостолъ мученикомъ ѡвещъ къ едншумъ 213^a—214^a
- 55. евангеліє шт матѣѣ 214^a—216^b
- 56. Anzeige, wie und wann das letzte Evang. gelesen wird 216^b—217^a
- 57. апостолъ на рожьство хри-стоко къ галатомъ 217^a^b
- 107. Стихирѣ на оупѣньє сватѣѣ богородица гласъ ѿ . . . 203^a—204^a
- 108. на стихов. гласъ ѿ 204^a^b
- 109. канонъ гласъ ѿ 205^a . 212^b
- 110. стихирѣ на хвал. гласъ ѿ 213^a^b
- 111. Стихирѣ на рожьство христово гласъ ѿ 214^a—215^a
- 112. на стихов. гласъ ѿ 215^b
- 113. канонъ гласъ ѿ 215^b . 220^b

47. Evang. Luc. (nicht Marc.) VIII. 43—48; 48. Epist. Jacob. V. 10—20; 49. Evang. Luc. IV. 22—30; 50. Epist. I. ad Corinth. XIV. 20—25; 51. Evang. Matth. XXIII. 29—39; 52. Epist. I. ad Corinth. XII. 27—31, XIII. 1—8; 53. Evang. Matth. X. 1. 5—8; 54. Epist. ad Ephes. VI. 10—17; 55. Evang. Luc. (nicht Matth.) IX, 1, X. 1—12, 16—21; 57. Epist. ad Galat. IV. 4—7.

109. Nach dem dritten Liede des Canon kommen zwei хадѣмѣ, nach dem sechsten кивдакъ und ѡквѣ vor. 113. Nach dem dritten Liede des Canon kommen zwei хадѣмѣ, nach dem sechsten ein кивдакъ und nach dem neunten ein свѣтъмѣ vor.

- 58. евангеліє шт марѣѣ 217^b—219^b
- 59. апостолъ на хрьщѣньє господьне къ титоу 219^b—220^b
- 60. евангеліє шт ѡвана 220^b—221^a
- 61. апостолъ на срѣтѣньє го-сподьне къ ѡкрѣмъ 221^a—222^b
- 62. евангеліє шт локѣ 222^b—225^a
- 63. апостолъ на пасхоу шт дѣѣнни . . . 225^a—226^b
- 64. евангеліє шт ѡвана 226^b—228^b
- 65. апостолъ шт дѣѣнни 228^a—230^a
- 66. евангеліє шт марѣѣ 230^a—231^b
- 67. на възнесѣнниє господь-не апостолъ шт дѣѣнни 231^b—233^b
- 68. апостолъ на съшествіє свѣтѣѣ доухѣ шт дѣѣ-нни . . . . . 233^b—235^a
- 114. стихирѣ на хвал. гласъ ѿ 220^b—221^b
- 115. стихирѣ на хрьщѣньє господа нашєго исусхри-ста гласъ ѿ . . . 222^a^b
- 116. на стихов. гласъ ѿ 223^a
- 117. канонъ гласъ ѿ 223^a—237^a

58. Evang. Matth. II. 1—12; 59. Epist. ad Tit. II. 11—14, III. 4—7; 60. Evang. Matth. (nicht Joan.) III. 13—17; 61. Epist. ad Hebr. VII. 7—17; 62. Evang. Luc. II. 23—40; 63. Epist. Act. Apost. I. 1—8; 64. Evang. Joan. I. 1—17; 65. Epist. Act. Apost. XIV. 6—17; 66. Evang. Joan. (nicht Matth.) VII. 14—30; 67. Epist. Act. Apost. I. 1—12; auf die Ueberschrift folgt: паркоѣ слово писа-на на пасхоу . и се конецъ . приложи — es folgt der Schluss (Act. Apost. I. 9—12). Hierauf steht: евангеліє ѡкрѣ-сноѣ ѿ. 68. Epist. Act. Apost. II. 1—11.

117. Nach dem dritten Liede des Canon kommt ein хадѣмѣ, nach dem sechsten кивдакъ und ѡквѣ, nach dem neunten ein свѣтъмѣ vor.

69. евангеліє шт івана
235^a—236^b
70. евангеліє шт мартіа
236^b—238^a
71. кондаци въскрѣснни
238^b—240^a
72. канонъ пророкомъ общь.
241^a—250^a
73. канонъ апостоломъ
общь. . . . . 250^a—259^a
74. канонъ отъцемъ общь
259^a—268^b
75. канонъ прѣподобнымъ
общь. . . . . 268^b—277^b
118. на хвал. гласъ ѿ
237^b—238^a
119. стихира на срѣтѣнъе
гласъ з . . . 239^a—240^a
120. на стихов. гласъ а
240^b
121. канонъ гласъ г
240^b—246^b
122. стихира на хвал. гласъ а
247^a—248^a
123. стихира благовѣщѣнью
святѣа богородица
гласъ д . . . . . 248^a^b
124. канонъ гласъ д
248^b—254^b
125. канонъ на пасхуу гласъ а
254^b—258^a
126. стихира на хвал. гласъ е
258^a—259^a
127. канонъ мѡлбен святѣи
богородици гласъ ѿ
259^b—262^a
128. канонъ причащѣнью
гласъ в . . . 262—265^b
129. канонъ за впокуї гласъ
ѿ . . . . . 266^a—269^a

69. Evang. Joan. VII. 37—53, VIII. 12; 70. Evang. Matth. II. 13—23. Vor dem Evang. liest man: снѣ евангеліє четѣа сѣ на тронѣ: паркомъ святѣи богородици на соборѣ, дрѡгѡе младѣнцѣамъ, трѣтѣнѣ нед. по режѣстѣ. 71. pag. 240^b ist ganz vom Randtexte ausgefüllt. 72. Den nun folgenden Canonen gehen immer drei Stichiren voran.

121. Nach dem dritten Liede des Canon kommen zwei καθίσματα, nach dem sechsten κωνάκѣ und ἰκωσѣ, nach dem neunten zwei сѣктнама vor. 124. Nach dem sechsten Liede des Canon kommt κωνάκѣ und ἰκωσѣ vor. 125. Nach dem sechsten Liede des Canon kommt κωνάκѣ und ἰκωσѣ, nach dem neunten ein сѣктнама vor. 127, 129. Nach dem sechsten Liede des Canon kommt nur κωνάκѣ vor.

130. Стихирѣ на въздви-
жѣнъе гласъ з
269^b—270^b
131. на стихов. гласъ ѿ
270^b—271^a
132. канонъ гласъ ѿ
271^a—277^b
133. стихира на хвал. . 277^b
76. канонъ моученикомъ
общь. . . . . 277^b—286^a
77. канонъ моученицамъ
общь. . . . . 286^a—290^b
77. Im dritten Trop. des achten Liedes bricht der Text plötzlich ab.
132. Nach dem dritten Liede des Canon kommen zwei καθίσματα, nach dem sechsten κωνάκѣ und ἰκωσѣ vor.

[с. 616] З наведеного детального змісту видно, що Ганкенштайнів кодекс містить частини різних церковних книг, найнеобхідніші для богослужіння за грецьким обрядом, і подає їх нам наче одним витягом. Укладені таким чином книги постали у Візантійській Церкві дуже рано й мали на меті по змозі замінити об'ємні та дуже численні церковні книги. Їх називали Анфологіонами. Один рукопис Віденської ц.-к. Придворної бібліотеки містить такий грецький Анфологіон XIII—XIV століть (*Cod. theol. gr. 146*)³. Стосовно складу та вмісту Анфологіона пор.: Cave: *Hist. Liter. Scriptor. eccles.*, т. 2, дисерт.⁴ З огляду на це виявляється, що й наша пам'ятка є нічим іншим, як Анфологіоном (пор. його вміст із вмістом *Ἀνθολόγιον ἐν Βενετία* 1861⁵), та що різні назви, під якими його досі знали, як-от *Ἰρμολόγιον* (у Каталозі рукописів), *ωεψνικ*

³ Див. сучасний опис цього рукопису: Hunger H., Kresten O., Hannick Ch. *Katalog der griechischen Handschriften der Österreichischen Nationalbibliothek : Codices Theologici 101—200*. Wien, 1984. Teil 3/2 (Museion. Veröffentlichungen der Österreichischen Nationalbibliothek. N. F. 4). S. 169—184 (зміст описав Кр. Ганнік).

⁴ Cave William, Wharton Henry. *Scriptorum ecclesiasticorum Historia Literaria Scriptorum ecclesiasticorum historia literaria, 2: Pars altera, qua plusquam dc. scriptores novi ... vindicantur: Dissertationes tres*, II. De libris & officiis ecclesiasticis raecorum, 2. Londini: Chiswell, 1688.

⁵ Рік 1861 є помилковим, бо, очевидно, йдеться про видання 1862 року; пор.: *Ἀνθολόγιον σὺν Θεῶ Ἀγίω περιέχον τὴν πρέπουσαν Ἀκολουθίαν τῶν Ἰανουαρίου, ... καὶ τὸν ἐπονείδιστον θάνατον*. Βενετία: Ἑλληνικὴ Τυπογραφία τοῦ Φοῖνικος, 1862.

(Добровський, *Instit*⁶), *Октоїх* (Строев⁷, Проїс⁸, Срезневський⁹, Воскресенський¹⁰, Соболевський¹¹), аж ніяк не відповідають його змісту; а найменше — назва *Часословъ*, яку нещодавно запропонував Лучаковський¹². Даючи нашій пам'ятці уніфіковану назву, я не враховую того, що маргінесний текст імовірно було написано цілим століттям пізніше; [с. 217] припускаю, що Ганкенштайнів кодекс не став Антологієм на основі Октоїха чи якоїсь іншої церковної книги завдяки пізнішим випадковим додаткам та доповненням, а його основою (*Vorlage*) було ніщо інше, як Анфологіон. Попри різний час постання основного і маргінесного тексту, про це свідчить загальна однорідність упорядкування пам'ятки.

Відтак, це досить дивно: за, як гадаю, вірного припущення, що слов'яни вживали Анфологіон до всіх інших церковних книг, ми такого серед наших найдавніших пам'яток не знаходимо¹³. Цю обставину я так пояснюю, що після того як усі церковні книги було перекладено, у монастирях, звідки наші найдавніші пам'ятки, він вийшов з ужитку; але у звичайних цер-

⁶ Dobrovsky J. *Institutiones linguae slavicae dialecti veteris*. Vindebonae, 1822. P. 679.

⁷ Строев С. *Описание памятников славяно-русской литературы*. С. 52–55, № 22 (опис пам'ятки).

⁸ Преїс П. Донесение г. министру народного просвещения, из Загребца, от 10 ноября 1841 года. *Журнал Министерства народного просвещения*. Санкт-Петербург, 1842. Ч. XXXII. С. 47.

⁹ Срезневский И. И. *Древние памятники русского языка и письма (XI–XIV веков)*. Санкт-Петербург, 1866; його ж. *Древние славянские памятники юсового письма*. Санкт-Петербург, 1868.

¹⁰ Воскресенский Г. А. *Славянские рукописи, хранящиеся в заграничных библиотеках: берлинской, пражской, венской, люблянской, загребской и двух белградских*. Санкт-Петербург, 1882. С. 36–39, № VIII (опис пам'ятки).

¹¹ Соболевский А. И. *Очерки из истории русского языка // Университетские Известия*. Киев, 1883–1884.

¹² Lučakovskij K. Nestoris rem litterariam adumbravit eiusdem Chronicon c. 1–20 in Romanorum sermonem convertit [Письменство Нестора висвітлив і переклав мовою римлян його Літопис, глави 1–20]. *Справозданє директора ц. к. гимназії академічної у Львові за рік шкільний 1883/4*. Львов, 1884. С. XVIII другої лічби.

¹³ Тут Смаль-Стоцький помиляється; насправді таких скорочених літургійних книг збереглося немало, досить переглянути *Сводный каталог славяно-русских рукописных книг, хранящихся в СССР: XI–XIII вв.* З опублікованих назвемо Мінею Дубровського: *Das Dubrovskij-Menäim: Edition der Handschrift F.n.I.36 (RNB)* / підг. і коментар М. Ф. Мур'янов, опрацювання і переклади німецькою мовою Hans Rothe und Arnd Wöhler, вид. Hans Rothe. Wiesbaden: Westdeutscher Verlag, 1999. (*Abhandlungen der Nordrhein-Westfälischen Akademie der Wissenschaften*, 104; *Patristica Slavica*, 5) і т. зв. Ільїну книгу: *Ильина книга: Рукопись РГАДА, Тип. 131*: Лингвистическое издание / подготовка греческого текста, комментарии, словоуказатели В. Б. Крысько / Институт русского языка им. В. В. Виноградова РАН. Москва: Идрик, 2005; *Ильина книга: Древнейший славянский богослужебный сборник: Факсимильное воспроизведение рукописи, билинейно-статическое издание источника с филолого-богословским комментарием* / підг. Евгений Верещагин / Институт русского языка им. В. В. Виноградова РАН. Москва: Идрик, 2006. Таким празничним типом скороченої нотованої книги є також українсько-білоруські кулізмяні та нотолінійні ірмологіони.

ковних парафіях, через великі труднощі з придбанням усіх церковних книг, він міг і надалі слугувати своїй меті, як це триває і зараз; проте від них до нас із найдавніших часів не дійшло майже нічого. Наш Анфологіон наразі один-єдиний, а позаяк, на думку Добровського та Міклошича, його датування варто перенести на XII–XIII століття, бо він привертає особливу зацікавленість. Із пізнішої доби, десь XV–XVI ст., у Віденській Придворній бібліотеці можна знайти три сербсько-словенські рукописні Анфологіони (*Cod. slav.* 30, 83, 95)¹⁴.

Дуже схожим за змістом до Анфологіона є Трефологіон. Різниця полягає тільки в тому, що у Трефологіоні немає частин з Октоїха та *Εὐαγγέλια ἐωθινά*. Пор. зрештою друковані грецькі Анфологіони з друкованими церковнослов'янськими трефологіонами і визначенням Срезневського у вид. *Слав. русс. палеогр.*¹⁵: «трефологієм или анфологіємъ, цвѣтословомъ... называется сборникъ послѣдованій на особенно важные праздники, выбранныхъ изъ мѣсячныхъ миней». Утім, і вони не є ані численні, ані не сягають часу, давнішого за наш Анфологіон. Загалом мені відомо лише три трефологіони, які проте ледве чи старші за Кодекс Ганкештайна; вони радше походять із тієї самої доби — а саме: а) Зографський трефологіон XII–XIII ст.¹⁶ [с. 618] (пор.: Срезн., *Древн. слав. пам. юсов. писм.*¹⁷, 120); б) Трефологіон до 1175 р. з Моск. типогр. бібл.¹⁸; пор.: Срезн., *Слав. русс. палеогр.*¹⁹ 155, де він на с. 156 додає: «судя по почерку, эту рукопись скорѣе можно отнести къ XI вѣку», та с) Трефологіон Синодальної бібліотеки 1260 р.²⁰ (пор.: Срезн., там само, 189). З огляду на спільний зміст, їх можна було б порівняти з нашою пам'яткою.

Цікаво також дізнатися, як наша пам'ятка пов'язана за змістом у вужчому значенні з іншими слов'янськими рукописами та з друкованими грецькими церковними книгами, тим більше, що це важливо також для визначення часу її укладання. Друковані слов'янські церковні книги здебільшого узгоджуються із друкованими грецькими, тож їх не враховують.

¹⁴ Див. їх сучасні описи: Birkfellner G. *Glagolitische und kyrillische Handschriften*. S. 363–364, № II/176; S. 373–376, № II/180; S. 376–378, № II/181.

¹⁵ Срезневский И. И. *Славяно-русская палеография XI–XIV вв.* Санкт-Петербург, 1885. С. 189.

¹⁶ РГБ, Григ. 42; РНБ, Q.п.I (уривки), найбільша частина зберігається на Афоні у Зографському монастирі, № 55; сьогодні датується кін. XIII ст. (див.: *Сводный каталог славяно-русских рукописных книг, хранящихся в СССР: XI–XIII вв.* С. 301–302, № 356–357).

¹⁷ Срезневский И. И. *Древние памятники юсового письма*. Санкт-Петербург, 1868. С. 120.

¹⁸ РГАДА, Син. тип., 131; це так зв. *Ільїна книга*, яка сьогодні датується XI ст. (див. вище прим. 13).

¹⁹ Срезневский И. И. *Славяно-русская палеография*. С. 155.

²⁰ ГИМ, Син. 895 (див.: *Сводный каталог славяно-русских рукописных книг, хранящихся в СССР: XI–XIII вв.* С. 198–199, № 176).

Відтак, оскільки, з огляду на зміст основного тексту, наш Кодекс поділяється на три окремі частини, з яких частина А містить Октоїх, В — читання Апостола і Євангелія, а С — Ἀκολουθίας ἀνωμόμων²¹, то відповідно буде налаштоване й наше дослідження.

А

До Октоїха належить зміст основного і маргінесного текстів перших 154 аркушів, відтак *кондаци въскрѣсении* на с. 238^b–240^a і зміст двох перших нумерованих аркушів. Для порівняння я залучив такі слов'янські рукописи: а) *Cod. slav.* 46 Віденської Придворної бібліотеки²²; його зазвичай датують XIV століттям і він містить Октоїх сербсько-словенського типу (скороч. *Serb.*); б) *Октоихъ струмниціи*²³, виданий Амфілохієм²⁴ (скороч. *Strum.*); в) болгарсько-словенський Октоїх зі збірки Мігановича (Mihanović) за вид.: Jagić, *Starine*²⁵ X, 127 і далі (скороч. *Mih.*). Хоч у грецькому Анфологоні Октоїх представлено тією самою мірою, що й у нашому Кодексі, та я надав перевагу порівнянню цієї його частини з *Параκληтикі ητοι Οκτώηχος ή μεγάλη Ένετήσιον* 1857, позаяк буденні богослужіння у грецькому Анфологоні дібрано дещо інакше. [...]

[с. 627] Це порівняння можна підсумувати таким чином:

1. Друковані грецькі та слов'янські параклітики або октоїхи, як от видання 1523, 1764, 1837, 1857 (венетійські), 1700, 1836 р. (львівські), містять на неділі по три канони, а саме: κανὼν ἀναστάσιμος [канон воскресний], σταυροαναστάσιμος [хрестовоскресний та κανὼν τῆς θεοτόκου [канон богородичний]²⁶, натомість слов'янські рукописи пропонують лише два перші. При цьому варто зазначити, що не раз усі тексти в каноні, а саме зазвичай у другому, не співпадають. Утім, з окремих випадків таки можна побачити більшу спорідненість між собою слов'янських текстів. Важлива також структура другого канону 2-го гласу в *Hank.*

[с. 628] 2. У *Hank.* немає ані καθίσματα після третьої пісні, як це є у *Strum.* і *Mih.*, ані κοντάκιον і οἶκος після шостої, котрі є у *Strum.*, *Mih.*,

²¹ Пор.: Ἀκολουθιατῶν Ἀνωμόμων / Hg. v. Ph. Vitali. Rom 1738; див. також найновіше дослідження: Ch. Hannick. *Η Τάξις τῶν ἀκολουθιῶν στὴν λειτουργικὴν πράξιν τῆς ἐποχῆς τῶν Παλαιολόγων // Καλοφρονία*. Львів 2020. Ч. 10. С. 9–21; укр. перекл.: Кр. Ганнік. Порядок аколутіків у літургійній практиці доби Палеологів // *Українська музика*. Львів, 2021. Ч. 1. С. 54–67.

²² Birkfellner G. *Glagolitische und kyrillische Handschriften*. S. 324–326, № II/142.

²³ ГИМ, собр. Хлудова, 136 (див.: *Сводный каталог славяно-русских рукописных книг, хранящихся в СССР: XI–XIII вв.* С. 233–234, № 212; сьогодні датується I пол. XIII ст.).

²⁴ Амфилохий. *О самодревнейшем октоихе XI в. югославянского юсового письма*. Москва, 1874.

²⁵ Jagić V. *Bulgarsko-slovenski oktoih kolekcije nekoc Mihanoviceve, sada Akademicko u Zagrebu*. *Starine*. 1878. X. S. 127–156.

²⁶ Так само і грецький рукописний Анфологон (*прим. Смаль-Стоцького*).

Serb. і *Gr.* κοντάκια містяться у *Hank.* зовсім окремо, καθίσματα — на полях, а οἶκοι — відсутні.

3. У друкованих грецьких та слов'янських Октоїхах на будні припадають два канони, а в слов'янських виявляємо лише по одному. Особливо цікавою є структура цих канонів у різних слов'янських рукописах. *Hank.* має безперечно найкоротшу редакцію, не враховуючи того, що, за винятком *Serb.*, котрий у цьому співпадає з *Hank.*, у *Strum.* і *Mih.*, а також у друкованих параклітиках, у кожному з восьми ἤχοι на всі будні наявні богослужіння. З цього огляду *Hank.* відповідає вимогам Анфологіона.

Текст на полях

Маргінесний текст цієї частини нашого рукопису доповнює текст богослужіння у неділі та будні, що міститься в основному тексті. Він містить *стиχηρὰ εἰς τὸ κύριε ἐκέκραξα ἢ ἀπόστιχα (εἰς τὸν ἑσπερινόν); ἀναβαθμοὶ, ὕμνοι τριαδικοὶ та φωταγωγικά, καθίσματα, στιχηρὰ εἰς τοὺς αἴνους*, а на будні — *ἀπόστιχα τῶν αἴνων (εἰς τὸν ὄρθρον) та μακαρισμοὶ (εἰς τὴν λειτουργίαν)*. Загалом варто зазначити, що під стихирами *εἰς τὸ κύριε ἐκέκραξα ἢ εἰς τοὺς αἴνους* у *Hank.* відсутні *стиχ. ἀνατολικά*, а під *ἀπόστιχα* відсутні *стиχ. κατὰ ἀλφάβητον*, завдяки чому *Hank.* перевершує коротшою редакцією всю решту слов'янських рукописів, як-от *Mih.*, котрий містить їх усіх, та *Strum.* і *Serb.*, у яких трапляються часом усі, часом деякі з них. Це стосується також *καθίσματα* і *μακαρισμοὶ*, як окремо ще буде показано.

1. *Εἰς τὸ κύριε ἐκέκραξα τῷ σαββάτῳ ἑσπέρας* наявні у *Hank.* регулярно по три стихирі, і вони точно відповідають *стиχηρὰ ἀναστάσιμα Gr.*; завершення творить *θεοτόκιον δογματικόν*, котрий міститься як *θεοτόκιον* у 1-му і 7-му гласах *Gr.* *ἐν τῷ μεγάλῳ ἑσπερινῷ*, і у 2-му, 3-му, 5-му та 6-му гласах *ἐν τῷ μικρῷ ἑσπ. Θεοτόκιον* 4-го гласу міститься у *Gr.* як *θεοτ.* у складі *ἀποστ.* [с. 629] *ἐν τῷ μικρῷ ἑσπ.*; *θεοτόκιον* 8-го гласу, *Матерь божья слова*, у *Gr.* мені знайти ніде не вдалося; а в *Serb.* він є на своєму місці.

[...]

С

[с. 638] Третя частина нашого рукопису відповідає тій частині Анфологіона, у якому містяться *ἀκολουθία ἀνώμων εἰς ἀγίους μὴ ἐορταζομένους*. Грецького оригіналу текстів, що містяться в нашому рукописі, мені ніде знайти не вдалося. Властиво, у *Hank.* міститься лише Канон, перед яким усюди є три стихирі. Варто зазначити, що по шостій пісні зазвичай іде *κῆδ.* (*καθίσμα*). [...]

[с. 643]

Текст на полях

У тексті на полях частин В і С основного тексту містяться а) *Фнакирь* і б) богослужіння на визначніші свята та з інших нагод, як це і є в Анфологоні.

а) *Синаксарь* відповідає календарю Анфологіона, однак із кількома особливостями. Я порівняв його з іншими грецькими і слов'янськими календарями, як-от із надрукованим у вид. Шольца *Nov. Test. Synaxarium* X ст., з календарем грецького Анфологіона 1861 р.²⁷, із синаксарем Остромирового Євангелія, Шишатовського Апостола²⁸ і, нарешті, з календарем, складеним Срезневським у *Древн. слав. пам. юсов. писм.* із кількох слов'янських рукописів, і виявив, що його дані про святих часто не співпадають із даними у згаданих календарях. Так, при порівнянні нашого *Синаксаря* із Синаксарем, надрукованим у Шольцевому *Nov. Test.*²⁹, щомісяця першого півріччя (вересень—лютий) виявлено від двох до п'яти, а у другому півріччі (березень—серпень) від чотирьох до тринадцяти розбіжностей; від решти вищезгаданих календарів він відрізняється ще більше.

Характерні властивості нашого *Синаксаря*, очевидно, важливі для визначення походження, часу виникнення пам'ятки тощо, а з іншого боку, велике значення має також його мова. Через це я відчув потребу взяти один із зразків його тексту. Було б однак зайвим передруковувати його повністю, позаяк, окрім святих, імена яких нас особливо цікавлять, він ще містить: а) для кожного місяця відомості, скільки в ньому днів та скільки годин припадає на день і ніч; б) для [с. 644] деяких святих *προκειμενον, ἀλληλοῖα* зі *στίχος*, з Апостола і Євангелія, *κοινωνικόν*, і часом ще с) *τροπάριον*. Тож я обмежуся наведенням для відповідних днів їх святих та позначкою * за наявності церковних піснеспівів, згаданих під пунктом б, а позначкою † — за наявності таких, згаданих під пунктом с.

Загалом варто зазначити, що 1) місяць лютий має лише 28 днів, 2) на 2-ге травня і 24-те червня припадає пам'ять руських святих Бориса і Гліба, а на 1-ше жовтня — *покров прѣсвятѣи бѣгородици*; 3) не згадано святих Кирила і Методія.

б) Тут детальніше розглянуто зміст богослужінь у *Hank.* для різних свят. [...].

[с. 651] Це порівняння можна підсумувати так: Кодекс *Hank.* пропонує загалом набагато коротшу редакцію богослужінь, ніж грецький Анфологіон. Адже всюди відсутні 1) *στιχηρὰ εἰς τὴν λιτὴν*; 2) Анфологіон регулярно містить два канони, а наш кодекс, за винятком двох місць, пропонує лише один. Поза тим, варто зазначити, що, на противагу Октоїху (основний текст), після третьої пісні наявні зазвичай дві *кавіσματα*, після шостої —

²⁷ Див. примітку 5.

²⁸ Сербський Шишатовський Апостол 1324 р. (Белград, Патріарша б-ка, № 322); 1853 р. опублікував Ф. Міклошич і з цього видання користав Смаль-Стольцький.

²⁹ Scholz J. Martin Augustin. *Novum Testamentum Graece*. Leipzig, 1836. Vol. 2.

один *κοντάκιον* і *οἶκος* або лише сам *κοντάκιον*, а після дев'ятої — *ἐξαποστειλάριον* (*свѣтільна*), та що деякі стихирі нерідко розташовані в інших місцях.

Це порівняння та наступні зразки тексту дадуть можливість, попри брак усіх даних або припущень, відвести кодексу *Hank.* відповідне місце серед наших пам'яток.

[с. 652] Його мова дуже важлива, зокрема, для дослідження руського мелосу; з іншого боку, особливої уваги заслуговують його зміст, сама його редакція, що, напр., будуть визначальними при пошуку справжньої форми літургійних книг у добу засновників слов'янської літургії. З метою висвітлити останнє питання було влаштоване й це порівняння; утім вже тепер, перш ніж для цього буде ґрунтовно досліджено й інші пам'ятки, мушу відмовитися від формування позитивної відповіді. Обмежуся лише заувагою про те, що припущення Амфілохія стосовно первісної форми слов'янського Октоїха вже тепер, на мою думку, дуже сумнівні. Поза тим, що Струмницький рукопис є давнім, дуже давнім,³⁰ — проте він може містити редакцію Октоїха пізнішу, ніж молодший рукопис (якщо взагалі наш Кодекс у цій його частині є молодшим); на мій погляд, було хибно сприйнято справжнє значення цитованого з твору Нестора слова *οὔτανκъ*. Адже відтоді й досі серед греків існує різниця між *Ὀκτώηχος* і *Παρακλητικὴ ἦτοι ἡ μεγάλη Ὀκτώηχος* (пор.: Cave, *Hist. liter. script. eccl.* II, 2), і коли Нестор говорить про *οὔτανκъ*, то це слово треба розуміти в тому значенні, з яким його пов'язували греки і, на початку, слов'яни. Тому Струмницький рукопис містить *Παρακλητικὴ*, а кодекс *Hank.* — Октоїх. Хоча звідси я собі таки не дозволю зробити висновок, нібито підручною книгою Методія був Октоїх у редакції кодексу *Hank.*, але додам, що й залучений мною до порівняння сербсько-словенський Октоїх відрізняється від нашого лише дуже незначно, що надає справі ще більшої вірогідності.

III

Зразки тексту

Деякі зразки тексту з нашої пам'ятки вже подавали Ганке, Добровський, Строев і Лучаковський. А саме Ганке віддрукував такі місця: а) [с. 653] Апостола в суботу, с. 167^a—168^a; б) *апостола възмездьникомъ ѡбещъ*, с. 211^a—212^b; с) Євангеліє в неділю Пасхи, с. 226^b—228^a; д) *въ недѣлю євангеліє ѡт матѣѣ[а]* (не повністю), с. 171^a—173^a; е) другу і частину третього недільного Євангелія, с. 174^a—176^b; ж) четверте недільне Євангеліє, с. 177^b—179^a. При цьому наявна тран-

³⁰ Сьогодні Струмницький Октоїх датують першою половиною XIII ст.; див.: *Сводный каталог славяно-русских рукописных книг, хранящихся в СССР: XI—XIII вв.* С. 233—234, № 212.

скрипція латинськими літерами, переклад німецькою і чеською. В *Instit* Добровського міститься перший тропар канону воскресного 1-го гласу, с. XXVIII–XXIX і с. 689–690 п'яте недільне Євангеліє (с. 179^a–182^b). У Строева є два перші тропарі після *είρμός* першої пісні та *ниъ ирмоъ* разом з його трьома тропарями канону воскресного 2-го гласу, а також три перші καθίσματα із *ц. гласъ ѿ* (с. 14^b–16^a). Лучаковський опублікував а) першу стихиру *εις τὸ κύριε ἐκέκραξα ἦχος α'*, початок і завершення *θεοτόκιον εις τὸν στίχον* (ненумеровані аркуші); б) всю першу пісню з канону воскресного 1-го гласу (с. 1^a–2^b); в) Апостола і початок Євангелія в середу (с. 161^a–162^a) та г) Євангеліє у п'ятницю (с. 166^b–167^a).

З усіх цих зразків тексту корисним є лише наведене Добровським, а саме якщо виправити кілька помилок, як-от: *у* замість *у* у словах *грову і нду* та *ниъже* замість *ниъже* (17). Значно більше помилок трапляється у Строева, і я не вважаю вартим труду їх виправляти. Натомість наявні у Ганке і Лучаковського зразки тексту геть безхосенні; вони кишать помилками, які почасти походять від того, що текст Кодексу погано прочитали, як-от у Ганке: *восмогласни з вога починае* = *Wo imia gospoda isussa u z bogem rocinamet* (!), або: *ка възкрѣ* = *kniga wskreszenie* (!) тощо; а в Лучаковського: *вставаѣньѣ* *вставаѣньѣ втѣ, єдинѣ* *одинѣ*; почасти ж ґрунтуються на недбалому переданні правильно прочитаного тощо. За умови бажання його виправити цей текст треба було б наново передрукувати.

На мій погляд, наш Кодекс, як дуже важлива пам'ятка з багатьох оглядів, заслуговує на повне видання. Утім, нині має стати й тих [с. 654] кількох взірців тексту, котрі я відтворюю нижче дуже точно, лише з розшифрованими титлами і зміненою пунктуацією, аби уможливити певне розуміння цієї пам'ятки. З цією метою було обрано:

1. канон воскресний 5-го гласу (с. 50^b–60^a, осн. текст);
2. Апостол понеділка (с. 155^a–156^b, осн. текст);
3. *κοντάκιον* 5-го, 6-го і 8-го гласів (с. 239^{ab}, 240^a, осн. текст);
4. молитва на *штогнаньѣ* *всѣкого зл...* (с. 5^a–8^b, маргін. текст);
5. *Ἀναβαθμοί* 2-го гласу (с. 8^b–9^a, 16^b–17^a, маргін. текст);
6. *Снакарь*.

При добиранні цих уривків я керувався метою представити тексти різних рук; з іншого боку, я мав можливість порівняти їх з іншими слов'янськими рукописами, щоб сприяти кращому окресленню переваг нашої пам'ятки. При цьому варто зазначити, що, на мою думку, в основному тексті можна розрізнити два рукописи, та що Канон воскресний належить іншій руці, ніж уривки, наведені під номерами 2 і 3.

Музичні елементи у літургійних текстах Віденського Октоїха

Віденський Октоїх (Кодекс Ганкенштайна)¹ є важливим джерелом співаних богослужбових текстів Київської Церкви XII–XIV ст. Кодекс містить основні цикли музичних літургійних жанрів: канону², стихир, антифонів, сідалних, кондаків та ін. Піснеспіви Октоїха виконуються по декілька разів у році, тож і повторюються їх мелодії.

Пам'ятка викликає наукове захоплення вчених, має значну історіографію вивчення³, проте її музичні елементи залишаються не дослідженими. Музичне спрямування літургійних текстів Віденського Октоїха відзначав ще більше 150 років тому С. Смаль-Стоцький: «Його мова дуже важлива, зокрема для дослідження руського мелосу»⁴. У мовознавчому дослідженні К. Кисілевський звернув увагу на подвоєння голосних з огляду на мелодію⁵. Переважно вченими розглядається

¹ Австрійська національна бібліотека (м. Відень), Vindob. Slav. 37. Досліджується за публікацією: *Віденський Октоїх. Codex Vindobonensis Slavicus 37* / Видання факсимільного типу. Київ : Горобець, 2019. 608 с., іл.

² Окремі ірмоси з канону в кодексі виписані ініціатами, що є характерно для Октоїха. Адже ірмоси є мелодичною моделлю, яка вивчалася за рукописами з музичною нотацією. Також, деякі ініціати другого недільного канону, який позначається «інний», фіксують ірмоси, які виконуються на великі празники з канонів: Різдва Христового *Христос раждається* (глас 1), Усікновення голови Іоанна Предтечі *Нетренну неовитну* (глас 2), Стрітєння *Во сушу* (глас 3), Благовіщення *Отверзу уста* (глас 4), також є ірмоси Вознесення *Спасителю і Богу* (5 глас), Андрея Критського *Помоциник і покровитель* (6 глас) та св. Духа *Во путь* (7 глас).

³ Історіографія вичерпно представлена в даному збірнику праць вчених: Корнієнко В. Два століття дослідження рукописної пам'ятки. *Віденський Октоїх. Дослідження* : міжнародна колективна монографія; Від. ред. Л. А. Гнатенко. Київ : Горобець, 2021. С. 15

⁴ Smal-Stockij S. Über den Inhalt des Codex Hankensteinianus. *Sitzungsberichte der philosophisch-historische Classe* S. 652.

⁵ Кисілевський К. Кодекс Ганкенштайна – староукраїнська пам'ятка. *Записки НТШ*, т. 124. Нью-Йорк – Париж, 1953. С. 23, 25.

структура і зміст Віденського Октоїха як гимнографічного збірника в текстологічних, джерелознавчих та музикознавчих студіях, які присвячені давньоруським нотованим та ненотованим літургійним збірникам. Текстологічні спостереження О. Крашеніннікової над складом Ізборного Октоїха мають і музикознавчий аспект, і переконливо доводять, що такий тип книги будується за музичним принципом⁶. У праці Н. Сиротинської йдеться про Богородичний репертуар і нетипову структуру кодексу⁷. У сучасних працях музикознавців, які пов'язані з давньоруськими текстами з Октоїха, зокрема з тета-нотацією, основна увага звертається на нотовані джерела. При цьому, при розгляді ненотованих збірників, лише в окремих працях приділена увага Віденському Октоїху (І. Лозової, О. Плетнєвої)⁸. Найбільше до дослідження Кодексу Ганкенштайна, його структури й змісту, долучився Ю. Ясіновський⁹. У більшості ж музикознавчих студій, якщо і згадується рукопис, то переважно в переліку джерельних текстів давніх часів.

Оскільки тексти ненотованого Октоїха проспівувалися, тому важливо розглядати їх в контексті музичних пам'яток доби. Наблизитися до розуміння особливостей їх прочитання, в тому числі й виконавського, можна через збережені музичні елементи, які зафіксував писець цього рукопису. Звісно, такі знахідки не так часто траплялися, і в цьому сенсі ця пам'ятка заслуговує на особливу увагу. Чи враховував писець рукопису це самостій-

⁶ Крашеніннікова О. А. *Древнерусский Октоих XII–XIV веков как памятник средневековой гимнографии*: дис. ... канд. филологических наук: 10.01.01 [Место защиты: Институт мировой литературы имени А. М. Горького]. Москва, 1996. С. 112. Про Віденський Октоїх у монографічній студії: Крашеніннікова О. А. *Древнеславянский Октоих св. Климента архиепископа Охридского*. Москва: Языки славянских культур, 2006. С. 360, 363.

⁷ Сиротинська Н. *Перло многоцінне: музично-поетичний світ Богородичної гимнографії*. Львів: Тетюк Т. В., 2014. С. 165–166.

⁸ Лозова І. Е. *Древнерусский нотированный Параклитик XII века: Византийские источники и типология древнерусских списков*. Москва: Московская государственная консерватория, 2009. С. 85, 114; Плетнева Е. В. *Певческая книга «Октоих» в древнерусской традиции (по рукописям XI–XV вв.)*: дис. ... канд. иск. Санкт-Петербург, 2008, С. 39.

⁹ Ясіновський Ю. Віденський октоїх у колі рукописної книжності Галицько-Волинської держави. *Міжнародна наукова конференція «Книжкова і рукописна культура Західної України: історія, методологія, джерельна база»*, Львів, 27 березня 2008 року. Тези доповідей. Львів, 2008. С. 25; Ясіновський Ю. Гимнографія у пам'ятках доби короля Данила. *Доба короля Данила в науці, мистецтві, літературі*: Матеріали Міжнародної наукової конференції. Львів, 29–30 листопада 2007 р. Львів, 2008. С. 304–307; Ясіновський Ю. Литургічні рукописи Галицько-Волинського князства: репертуар, типологія, певчеський аспект. *Theorie und Geschichte der Monodie / Теорія і історія монодії. Internationale wissenschaftliche Tagung / Міжнародна наукова зустріч молодих музикознавців*. 23–25 Oktober 2008, Wien. Врно, 2012. С. 10–11; Ясіновський Ю. *Византийська гимнографія і церковна монодія в українській рецепції ранньомодерного часу*. Львів 2011. С. 77–78, 79, 80, 388.

но, чи копіював з іншого джерела — можна тільки припускати. До музичної характеристики можна віднести такі аспекти: подвоєння голосних у тексті та присутність фіт як невменних знаків. Розглянемо їх детальніше.

Подвоєння голосних літер як ознака проспівування складу у давніх літургійних джерелах трапляється досить часто. Це так звана редуплікація, на що звернули увагу, зокрема, В'ячеслав Загребін¹⁰ і вже згаданий К. Кисілевський, який відібрав десяток прикладів таких слів¹¹. Трапляються подвоєння однакових голосних літер в основному тексті Октоїха, тобто XII–XIII ст., і саме в тексті канонів. Пізніше, очевидно зі збільшенням нотованих джерел, подвоєння фіксуються значно рідше. Не знаходимо їх в кодексі в додаткових текстах XIV ст., написаних на полях, хоча там також записані канони. Наведемо ці подвоєння, значно доповнивши перелік К. Кисілевського: *правьдивааго* (13), *всоужениина* (30зв, 66), *гвоздими* (66зв), *нашиихъ* (87), *лютааго* (91, 133), *хръстиянии* (99), *мольниинемь* (100зв), *вожина* (105зв), *въскръсивъшааго* (106зв), *великааго* (107зв), *поюциимъ* (112зв, 259зв), *прѣклоньшааго* (117), *пришьдъшааго* (118зв), *покръзввающааго* (120), *нескъвьрньнааго* (121зв), *раздрѣвшающааго* (124), *соуцааго* (126), *съкроушиихъса* (127), *везначальнааго* (132зв), *льстивааго* (136зв), *падъшааго* (137зв), *окаанааго* (137зв), *ходацааго* (141), *обновльшааго* (142), *крицааше* (144), *сластьнааго* (145зв), *роженааго* (145зв), *спадъшааго*, *безлѣтнааго* (146), *влучьшааго* (148), *єдинаа*, *истиньнааго*, *разоршааго* (148зв), *чистааго* (149), *вѣрношьдъшааго* (151), *първааго* (151зв), *недвизанемааго* (153зв).

Як видно у зразках, таке проспівування припадає переважно на голосні звуки *aa*, рідше на *ии*. Літера *a* додається і після йотованої «*я*», яка передається *a* або *ia*: *дрѣвьнааго* (103), *въшнааго* (122зв), *въпинааше* (128), *погдаху* (131зв), *верховнааго* (136, 138), *дивлаашеся* (144зв).

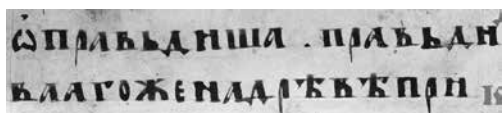
Для пошуку вибраних слів у нотованих знаменною (кулизмяною) чи мензурально-лінійною київською нотацією слід врахувати, що найчастіше записувалися мелодії ірмосів. Натомість більшість подвоєнь *e* у тропарях (які повторювали мелодико-метричну модель ірмосу), що дещо ускладнило пошук. Проте, в одному з джерел, а саме Параклітику XII ст., збереглися й тропарі канонів із невменною нотацією (тільки 1–3 гласів)¹². Тому відбір саме музичних прикладів звужився. Ось інципіти й зразки віднайдених музичних ілюстрацій:

¹⁰ Загребин В. М. *Исследования памятников южнославянской и древнерусской письменности*. Москва – Санкт-Петербург: Альянс-архео, 2006. С. 38–45.

¹¹ Кисілевський К. *Кодекс Ганкенштайна...* С. 23, 25.

¹² Паракліт нотований XII ст., РГАДА, ф. 381, № 80. Опрацьований цей рукопис у окремій праці: Лозова І. Е. *Древнерусский нотированный Параклитик XII века: Византийские источники и типология древнерусских списков...*

1. Како людине: *правдывааго:*

ВО, арк. 13

Пар. арк. 5¹³

2. Прѣстоу прѣстоаше: *великааго:*

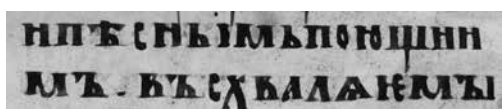

ВО, арк. 107

Пар. арк. 11

3. Родоу чловчъскоу: *поющим:*

ВО, арк. 112зв.

Пар. арк. 18

4. Иже въ печь: *нашихъ:*

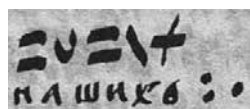

ВО, арк. 88

Ірм.н., арк. 5614.

Останній зразок, ірмос, зберігся в ірмологіонах XVI ст. (Лаврівському невменному ірмологіоні та Супрасльському Богдана Онисимовича)¹⁵:

Лавр., арк. 78

Супр., арк. 177зв.

Як і інші фрагменти з ірмосів:

5. Печь отроци: *нашихъ:*

¹³ У музичному тексті Паракліта XII ст. *праведнаго*.

¹⁴ Ірмологіон нотований XII ст., РГАДА, ф. 381, № 150.

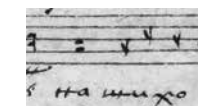
¹⁵ *Лаврівський невменний Ірмологіон кінця XVI століття: Факсимільна публікація, коментар, дослідження*. Підгот. Юрій Ясіновський, за участі Марії Качмар, редактор Крістіан Ганнік [=Київське Християнство, т. 18; Історія української музики, вип. 26]. Львів: Видавництво УКУ 2019; *Ірмоси Київської Церкви: Критичне видання за Супрасльським нотолінійним ірмологіоном 1598–1601 років*. Підгот. Ясіновський Ю., ред. Крістіан Ганнік [=Київське християнство XI; = Історія української музики: Джерела 25]. Львів: Видавництво УКУ 2018.

ВО, арк. 87

Лавр., арк. 78зв.

Супр., арк. 178

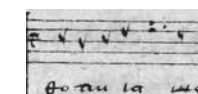
6. Како видѣ Исана: *вопяаше:*

ВО, арк. 128

Лавр., арк. 36

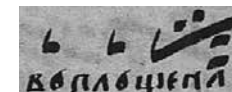

Супр., арк. 98зв.

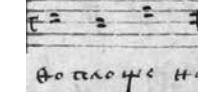
7. От оца прѣже: *воплощенааго:*

ВО, арк. 145зв.

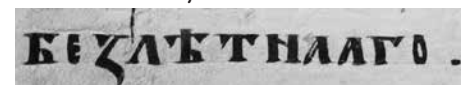

Лавр., арк. 63

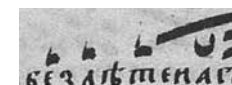

Супр., арк. 149¹⁶

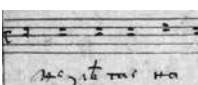
8. Та паце оума: *безлѣтнааго:*

ВО, арк. 146

Лавр., арк. 64

Супр., арк. 150зв.

Розглянувши невменні знаки та їх лінійну транскрипцію, бачимо мелодико-ритмічне пожвавлення на подвоєних складах ВО. Це, ймовірно, передають такі невми:

— *крюк* (приклади 1, 2, 6, 7), який означав акцент;

— *статія* (3), означає довгу тривалість, а у поспівці *кулизма* (4) розспівується;

— *скамейка* (5), *подчашие* (8) передають дві ноти на склад.

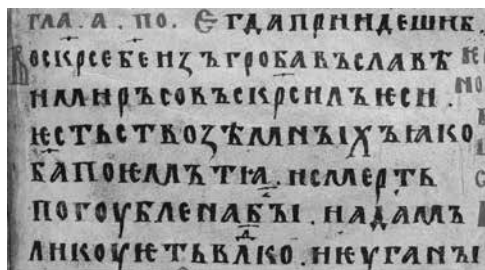
У зразках з нотолінійного ірмологіону кінця XVI ст. підтверджується мелодичне подовження складів. Ще однією особливістю є те, що в деяких фразах ці епізоди припадають на її завершення¹⁷; як пише Наталія Серьогіна, в цих ділянках «акцентні склади і завершення фраз є опорними... і беруть невеликий розспів в мелодії»¹⁸. Отож, виявлені зразки виразно підкреслюють музичне значення редуплікації голосних у Віденському рукописі.

Цікавим є те, що подвоєння зафіксовані у канонах; натомість у кондаках, які найбільше розспівувалися й записувалися особливою мелізматичною кондакарною нотацією (XIII ст.), таких прикладів у ВО немає:

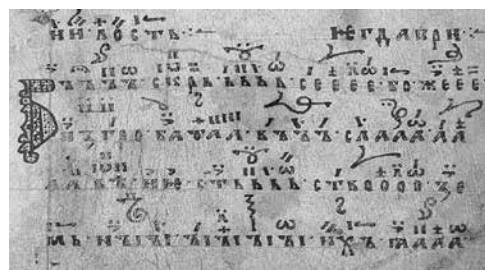
¹⁶ У XVI ст. слово *воплощена*.

¹⁷ Що позначено крапкою в кінці слова.

¹⁸ Серегина Н. О ладовом и композиционном строении песнопений знаменного распева. *Вопросы теории и эстетики музыки*, вып. 14. Ленинград: Музыка, 1975. С. 75.

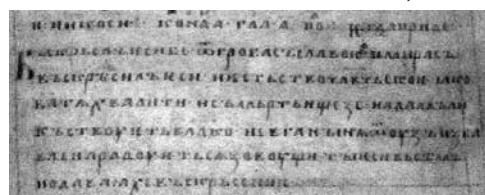

ВО, арк. 238

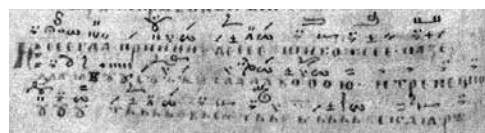

БК, арк. 73¹⁹

У ранішому джерелі, Типографському уставі з кондакарем XI–XII ст.²⁰, текст воскресних кондаків не розписується з нотацією, оскільки виконувався на мелодію моделі Єгда приидеши з М'ясопусної неділі:

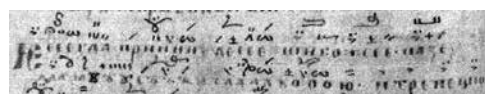

ТУ, арк. 94

ТУ, арк. 80зв.

Якщо порівняти музичні знаки Єгда приидеши XII ст. і Воскресль Боже XIII ст., бачимо їх ідентичність:

ТУ, арк. 80зв.

БК, арк. 73

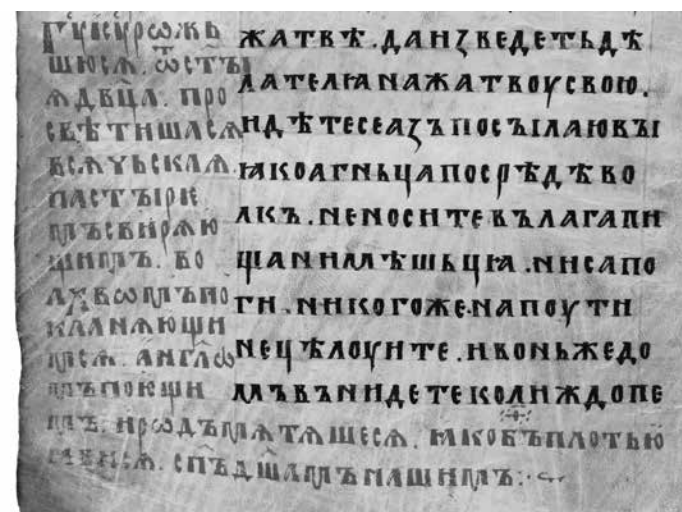
І в ненотованому тексті цих джерел подвоєння літер не трапляються. Кондакарна нотація означала мелізматичний стиль виконання (на один склад тексту припадала розгорнута мелодія), згодом вийшла з ужитку. В нотованих рукописах наступних поколінь кондаки не так часто фіксувалися, і мелодії їх належать радше до силабічного стилю (на склад один-два звуки).

Фітні знаки. Знак фіта у Віденському Октоїху має особливе графічне зображення літери фіти/тети ϕ в оточені крапочок. У невменній нотації фіта графічно відображалася за допомогою цієї ж літери в оточені інших

¹⁹ Благовіщенський кондакар поч. XII ст. РНБ, ф. 550, №156 (Q. п. I.32). Публікація рукопису: Бражников М. В. *Благовещенский Кондакаръ* : Фотовоспроизведение рукописи. Л., 1955; Бражников М. *Благовещенский Кондакаръ*. Вступительная статья, примечания, сверка указателей, подбор иллюстраций Н. С. Сергиной. Санкт-Петербург: ИД «Петрополис», Российский институт истории искусств, 2015.

²⁰ *Типографский Устав: Устав с Кондакарем конца XI – начала XII века* [фототипич. воспр.] : В 3-х Т. под. ред. Б. А. Успенского. Москва : Языки славянских культур, 2006, Т. 1.

знаків²¹. У співі це означало розгорнений мелодичний вокаліз без словесного тексту. Фіти мають давнє походження в музичній нотації і досліджувалися у візантійських та болгарських літургійних збірниках XII ст.²²

Віденський Октоїх, арк. 214зв.

Нами віднайдено три фітні знаки у таких стихирах доповненого на полях тексту, написаного кіновар'ю, і відносно пізнішого часу – XIV ст.:

1. На бесмертноє твоє оуспѣньє

(Успіння Богородиці) над словом радуюся:

арк. 203

2. Господу Ісусу (Різдво Христове)

на словах яко бѣ плотью :

арк. 214зв. (див. іл.)

²¹ Качмар М. Фіта у піснеспівах часів Царських Великої П'ятниці. *Каллофонія: Науковий збірник з історії церковної монодії та гімнографії*, ч. 10. Львів: Видавництво УКУ 2020. С. 22-31; Зінченко В. Розспіви фіт Октоїха кінця XVI–XVIII століть у богородичних, ірмосах та степенних. *Науковий вісник Національної музичної академії України імені П. І. Чайковського: Мистецтвознавчі пошуки* : зб. наук. ст. та есе, присвячений ювілею Н. О. Герасимової-Персидської, вип. 78. Київ, 2008. С. 143–153.

²² Кожухаров С. Ф-нотацията в среднобългарските химнографски сборници от XII – началото на XIV вв. *Проблеми на старобългарската поезия*. София, 2004, Т. 1. С. 223–238; Parathanasiou I., Boukas N. Early diastematic notation in Greek Chrystian Hymnographic. *Palaeobyzantine Notations 3: Acta of the Congress held at Hernen Castle, The Netherlands, in march 2001*. ed. Gerda Wolfram. Leuven – Paris – Dudley, MA, 2004. P. 1–27; Димитрова М. Применение фитной нотации в ранних славянских и греческих Минеях. *Кирило-Методиевски научен център при Българска академия на науките*, 17. 2007. С. 233–242. Дата оновлення 25.03.2021. URL: <https://www.cceol.com/search/article-detail?id=850842> (Дата звернення 9.04.21).

3. Царствіє твоє (Різдво Христове)

на словах прѣже сый :

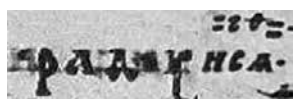
арк. 215

Для цих зразків вдалося віднайти відповідники за такими нотованими рукописами: а) невменними: Стихирарем нотованим XII ст.²³, фрагментом Стихираря мінейного XII ст. НБУВ²⁴, Лаврівським ірмологіоном кін. XVI ст.²⁵; б) лінійними ірмологіонами: кін. XVI ст. (Київ, НБУВ, ф. I, 5391), I чв. XVII ст. (Львів, НМЛ, О 44), 20–30 pp. XVII ст. (Львів, НМЛ, О 17), 1736 р. (Харків, ХДНБ, Рук. 819158).

Наведемо ілюстрації фіт:

1.

Стих., XII ст., арк. 188

Ірм. 1736 р., арк. 235зв.

Супр., кін. XVI ст., арк. 541

2.

Стих. XII ст., арк. 87

Лавр., арк. 164

Супр., арк. 481

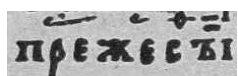

О 17, арк. 331зв.²⁶

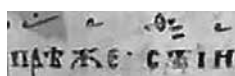

О 44, арк. 396²⁷

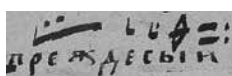
3.

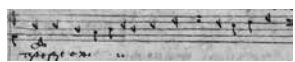
Стих., арк. 87зв.

Стих.м., арк. 2

Лавр., арк. 164зв.

Супр., арк. 482

О 17, арк. 333зв.

О 44, арк. 397

²³ *Sticherarium Palaeoslavicum Petropolitanum (Codex Petropolitanus BAN 34.7.6 / reproduction intégrale)* / edit. Nicolas Schidlovsky. Copenhagen 2000. (Monumenta Musicae Byzantinae, Vol. 12).

²⁴ Уривок Стихираря мінейного нотованого XII ст., НБУВ, ф. 235, № 10. Опис цього джерела здійснено у статті Гнатенко Л. А., Клименко Е. С. Уривок Стихираря мінейного нотованого XII ст. Інституту рукопису НБУВ: археографічне та палеографічне дослідження й описування. *Рукописна та книжкова спадщина України*, вип. 16. Київ, 2012. С. 305–315.

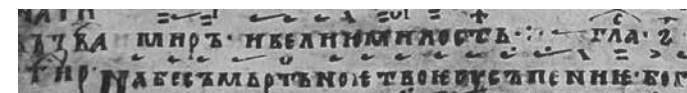
²⁵ *Лаврівський невменний Ірмологіон кінця XVI століття...*

²⁶ Ірмологіон нотолінійний 20–30 pp. XVII ст., Львів, НМ, О 17.

²⁷ Ірмологіон нотолінійний I чв. XVII ст., Львів, НМ, О 44.

Фіти займають достатньо місця на нотонасці, проте автори фіксують їх повністю, що свідчить про використання їх у співочій практиці. Олена Плетньова у своєму дослідженні звернула увагу на фітні фрагменти Октоїхів і окреслила їх часові рамки: «від пам'яток студійського уставу XI–XIV ст.» до «ранньої єрусалимської книжності»²⁸. У нотованих рукописах XV–XVI ст. і друкованих збірниках такі знаки відсутні.

Переважно ці мелізми припадають на передостанній стишок піснеспіву, підкреслюючи смислові акценти. Як пише Юрій Ясіновський: «В ірмологіонах фіти зустрічаються в найрозвинутіших у мелодичному відношенні жанрах і збагачують мелодичну тканину»²⁹. Власне у зразках ВО це празничні стихири. У своїй статті Стефан Кожухаров підсумовує попередні дослідження з тета-нотації і подає приклади, де трапляються поодинокі випадки з фітами у давніх джерелах. Згадує автор їх у службі Успіння Богородиці з Мінеї служебної XII ст., а також у службі Різдва Христового з Мінеї празничної XIII ст., правда над текстами інших стихир, ніж у розглянутому нами кодексі. Згадує й інші піснеспіви, що стосуються Тріоди, Мінеї – служб Іллі, Петра і Павла, тобто вибірково³⁰. Чому пишець Віденського рукопису вибрав саме празники Успіння Богородиці та Різдва Христового і саме ті стихири, щоб позначити фіту, можна тільки здогадуватися. Можливо празник Успіння особливо святкувався у місцевому храмі, де співали з цього рукопису. Хоч і не всі піснеспіви з Мінеї нотувалися, в нотованих ірмологіонах XVI ст. збереглися обрані зразки. Вибрані різдвяні стихири (глас 2) виконуються на вечірні, у циклі стихир на *Господи возвах*. Стихира Успіння (глас 6) є наславником (тобто співається в кінці циклу стихир) у стихирах на хвалітех з утрени. Але у джерелах XII–XIV ст. ця стихирира приписана до виконання на вечірніх стихирах на *Господи возвах*:

Стих., арк. 187зв.

Стих.н., арк. 46зв.³¹

²⁸ Плетнева Е. В. *Певческая книга «Октоих»...*, дис., С. 237.

²⁹ Ясіновський Ю. *Українські та білоруські нотолінійні Ірмологі 16–18 століть* : каталог і кодиколог-палеограф. дослідження. Львів : Місіонер, 1996. С. 64.

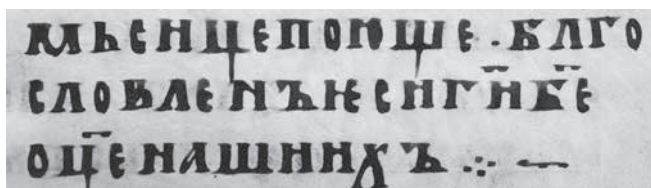
³⁰ Кожухаров С. *Ф-нотаціята...*, С. 231.

³¹ Стихирар нотований, XII ст., РГАДА, ф. 381, № 145.

У пізніших рукописах, з XVIII ст. ці два піснеспіви фіксуються рідше.

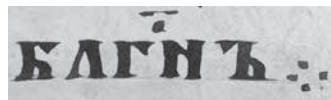
Щодо графічного оформлення у невменних зразках бачимо їх повний запис — з додатковими знаками навколо Φ , що відповідає певному різновиду фіти. В першому випадку виписаний розлогий мелодичний фрагмент, адже у нотації Стихираря XII ст. зафіксовані рожок $\mathfrak{z}$ і фіта. Обидва знаки свідчать про подвійне мелізматичне проспівування. У другому та третьому випадках зафіксована фіта та фіта світла, що підказує знак *статія світла* $\mathfrak{z}$; біля знаку Φ . Очевидно фітні мелодії, що відносяться і до одного гласу, повторювалися.

Ще однією особливістю є повторення фраз наприкінці ірмосів, які писець Кодексу не виписує повністю у тропарях. До прикладу, у доданих текстах приспів «благословен еси Господи Боже Отце наших» у пісні 7:

ВО, арк. 88

у тропарях:

ВО, арк. 89, 145

ВО, арк. 245зв.

ВО, арк. 246

Ці фрагменти є музичними каденціями, які могли проспівуватися відповідно до гласу, тому часто ці мелодії повторювалися.

Отже, проведені спостереження над музичними елементами Віденського Октоїха для сьогодення є значимими й поповнюють список давньоруських джерел з тета-нотацією. Цьому сприяють й відібрані для зіставлення фрагменти тексту з музичними знаками з нотованих різночасових рукописів, із коментуванням їх особливостей та відтворенню за пізнішими зразками їх імовірної мелодики. Текстові фрагменти Віденського кодексу як ненотованого збірника, в яких збереглися ознаки мелодичного проспівування тексту, є добрим підтвердженням того, що писець рукопису добре знав ці тексти як співані. Важливим завданням є продовжувати вивчення співаних літургійних текстів, адже люди співали і слухали їх щодня, щотижня, на празники у храмі, таким чином збагачуючи не тільки релігійний досвід, але й мистецьке життя свого часу. Залучення ненотованих збірників також є джерелом збереження та відображення, хоч і частковим, музичної сутності цих текстів.

Рукописні джерела

БК — Благовіщенський кондакар поч. XII ст. Російська національна бібліотека, (Санкт-Петербург), ф. 550, инв. 156 (Q. п. I.32). URL: http://expositions.nl.ru/ex_manus/kondakar/_Project/Description.php?n=01 (Дата звернення 25.03.2021).

ВО — Віденський Октоїх. Codex Vindobonensis Slavicus 37 / Видання факсимільного типу. Київ : Горобець, 2019.

Ірм.н. — Ірмологіон нотований XII ст. Російський державний архів давніх актів — РГАДА (Москва), ф. 381, № 150.

Ірм.1736 — Ірмологіон нотолінійний 1736 р., Харківська державна наукова бібліотека ім. В. Г. Короленка, Рук. 819158.

Лавр. — Лаврівський невменний Ірмологіон кінця XVI століття: Факсимільна публікація, коментар, дослідження. Підгот. Юрій Ясіновський, за участі Марії Качмар; редактор Крістіан Ганнік [=Київське Християнство, Т. 18; Історія української музики, вип. 26]. Львів: Видавництво Українського католицького університету, 2019.

О 17 — Ірмологіон нотолінійний 20–30 рр. XVII ст. Національний музей у Львові імені Андрея Шептицького, О 17.

О 44 — Ірмологіон нотолінійний I чв. XVII ст. Національний музей у Львові імені Андрея Шептицького, О 44.

Пар. — Паракліт нотований XII ст. Російський державний архів давніх актів (Москва), ф.381, №81.

Стих. — Sticherarium Palaeoslavicum Petropolitanum (Codex Petropolitanus VAN 34.7.6 / reproduction intégrale) / edit. Nicolas Schidlovsky. Copenhagen 2000. (Monumenta Musicae Byzantinae, Vol. 12)

Стих.м. — Стихирар мінейний нотований ост. тр. XII ст. Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського, Інститут рукопису (Київ), ф. 235, № 10.

Стих.н. — Стихирар нотований XII ст. Російський державний архів давніх актів (Москва), ф. 381, № 145.

Супр. — Супрасльський нотолінійний ірмологіон Богдана Онисимовича 1598–1601 років, Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського, Інститут рукопису (Україна), ф. I, № 5391. URL : <http://irbis-nbuv.gov.ua/dlib/item/0000281?fbclid=IwAR2COgYodYwgc80r5WIKhtDk568dP4z35Ac ezZumjmJ9LPcG6ue4YRi2NN0> (Дата звернення 25.03.2021).

ТУ — Типографский Устав: Устав с Кондакарем конца XI — начала XII века [фототипич. воспр.] : В 3 Т. под. ред. Б. А. Успенского. Москва : Языки славянских культур, 2006, Т. 1.

Сторінки історії Віденського Октоїха крізь призму маргіналій XIII–XV ст.

У сучасній маргіналістиці одним з найважливіших завдань є комплексне вивчення та введення до наукового обігу написів та малюнків, що містяться на берегах сторінок книжок, проте які безпосередньо не пов'язані з основним їх текстом¹. Незважаючи на те, що в історіографії немає однастайності щодо правильності назви таких коротеньких текстів², їх значення для вивчення історії рукописної книги важко переоцінити: саме завдяки подібним історичним джерелам стає можливим як уточнити певні моменти створення та подальшої долі конкретного манускрипту, так і з'ясувати історичні події, пов'язані з конкретною книгозбірнею чи регіоном, в яких він перебував³.

Незважаючи на те, що маргіналії Віденського Октоїха (мовимо про рясно розсіпані по сторінках манускрипту приписки на їх берегах) згадувались у присвячених його опису наукових працях, а окремі з них і публікувались⁴, все ж вони, мабуть, з легкої руки С. Смаль-Стоцького, який

¹ Войцехівська І., Дмитрієнко М. Маргіналістика. Спеціальні історичні дисципліни: довідник: навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів. К.: Либідь, 2008. С. 350–358.

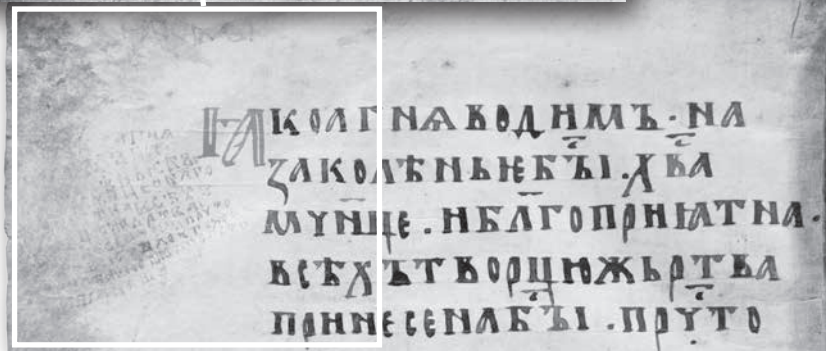
² Суперечливі моменти номенклатури та первісної систематизації таких текстів див.: Столярова Л. В. Древнерусские надписи XI–XIV вв. на пергаменных кодексах. Москва: Наука, 1998. С. 27–49.

³ Див.: Шамрай М. Маргіналії в стародруках кириличного шрифту 15–17 ст. з фонду Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського. К., 2005. С. 6–17; Столярова Л. В. Как работал древнерусский летописец? Очерки феодальной России. 1. Москва: УРСС, 1997. С. 24–64.

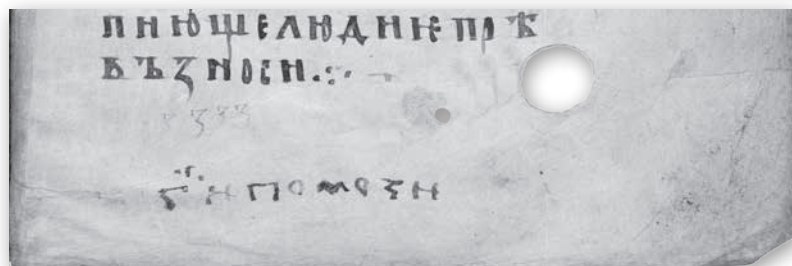
⁴ Див., напр.: Dobrovsky J. *Institutiones linguae slavicae dialecti veteris quae quum apud Russos, Serbos aliosque ritus graeci tum apud Dalmatas glagolitas ritus latini Slavos in libris sacris obtinet*. Vindobonae, 1822. P. XXVIII; Воскресенский Г. А. Славянские рукописи в заграничных библиотеках: Берлинской, Пражской, Венской, Люблянской, Загребской и двух Белградских. *Сборник Отделения русского языка и словесности*. Санкт-Петербург, 1882. Т. 31, кн. 1. С. 37; Smal-Stockij S. Ueber den Inhalt des Codex Hankensteinianus. *Sitzungsberichte der philosophisch-historische Classe der Kaiserlichen Akademie der Wissenschaften*. Wien, 1886. Bd. 110, Heft. 2. S. 606; Яцимирский А. И. Описание южнославянских и русских рукописей заграничных библиотек. Т. I. Вена – Берлин. – Дрезден. – Мюнхен. – Прага. – Любляна. *Сборник Отделения русского языка и словесности*. Петроград, 1921. Т. 138. С. 87–88 та ін.

ВО, арк. 289 зв.

ВО, арк. 290

визначив їх такими, «що не мають особливого значення»⁵, залишались нецікавими для наукових студій. Не були включені маргіналії Віденського Октоїху до підготовленого Л. Столяровою зводу записів писців, художників та палітурників пергаментних кодексів XI–XIV ст.⁶ У статті зроблено спробу на підставі виділених маргіналій простежити історичну долю Віденського Октоїха протягом перших майже двохсот п'ятдесяти років його існування.

Перш ніж перейти до аналізу конкретних маргіналій Віденського Октоїха, варто окреслити декілька загальних спостережень, виявлених під час вивчення цієї рукописної пам'ятки. Ці загальні зауваження необхідно враховувати при вивченні такого специфічного виду історичних джерел, як маргіналії, до яких відносять найрізноманітніші написи — від однієї або кількох літер до розгорнутих текстів, а також малюнки — від зразків ініціалів до складніших зображень.

Появу маргіналій на берегах сторінок зазвичай пов'язують із перевіркою писцями якості чорнила та пера, у написах форма написання літер подібна літерам основного тексту, лише за розмірами вони менші від останніх, аби не кидались в очі. Колір чорнил у цьому випадку також подібний до чорнил, яким цей переписувач виводив основний текст. Проте варто все ж мовити не стільки про тотожність форм літер у основному тексті та у маргіналіях, скільки про їх подібність. Адже маргіналії не пов'язані з основним текстом, вони відзначаються більшим ступенем варіативності як на рівні палеографічному, так і на рівні граматичному, більше відображаючи елементи розмовної мови, аніж помилкові вкраплення до церковнослов'янського тексту. На ці факти обов'язково потрібно зважати під час визначення приналежності тої чи іншої маргіналії якомусь із переписувачів. Проте цей аспект не єдиний, на який варто зважати.

Справа у тому, що подібні маргіналії у вигляді проб пера зазвичай пов'язують саме із тими переписувачами, які виконували основний текст на первісно чистих пергаментних сторінках. Однак таке твердження не враховує факту подальшого функціонування рукописної книги, яка могла не лише використовуватись у богослужбовій практиці, а й слугувати протографом для виконання одного чи кількох списків її повного тексту або ж його окремих частин. У процесі переписувач такої копії мав можливість не тільки спробувати якість пера чи чорнила на «своєї» книзі, але й на берегах сторінок протографа. Тоді на них виникають проби пера, абсо-

лютно відмінні від основного тексту як за формами написання літер, так і за кольором чорнил чи мовними ознаками. Так само копійст міг вносити певні правки до тексту протографа, якщо вважав, що першим переписувачем тут були допущені певні неточності.

Нарешті, маргіналії на сторінках манускрипту могли бути виконані третіми особами, які не мали відношення до переписування чи копіювання книги, проте працювали у скрипторії разом із переписувачем. Наприклад, це міг бути старший майстер, який зазначав, що саме потрібно переписати, а що залишити, або ж як мав працювати переписувач. Яскравим прикладом є «наказ» Федосія переписувачу Гришці писати текст у дві колонки, а не в одну⁷. Інколи на сторінках рукопису могли залишати маргіналії художники, що оформлювали заставки та ініціали, палітурники. Взагалі, як показують дослідження маргіналій, у середньовічних скрипторіях переписувачі не були обмежені у спілкуванні між собою, яке могло мати наслідком появу помилок не лише у тексті манускрипту, але й на берегах сторінних записів.

Звичайно, усі ці фактори в процесі роботи важко врахувати одночасно. Важливою допомогою у цьому можуть слугувати дослідження складу чорнил, що сприятимуть чіткішому визначенню тотожності маргіналій та основного тексту. Проте, враховуючи ту обставину, що рецепти чорнил могли використовуватись протягом тривалого часу представниками однієї писемної школи, що працювали в різних скрипторіях, такий метод не може замінити комплексного підходу, який по можливості враховуватиме особливості оформлення тексту та накреслення літер, а також колір чорнил, не завжди, до речі, подібний до основного, адже маргіналії могли виконуватись зі слабким натиском на перо, або ж у подальшому їх зтирали та замивали, і лише з часом вони могли знову проявитись. Спробу здійснення такої роботи на матеріалах маргіналій Віденського Октоїха ми викладаємо нижче.

Кінець XII – перша половина XIII ст. Незважаючи на ту обставину, що Віденський Октоїх давно потрапив у поле зору дослідників, питання часу написання книги залишається нез'ясованим, хоча більшість вчених схильна відносити час його появи до першої половини XIII ст., що не суперечить його палеографічним, філологічним та текстологічним особливостям⁸.

Здійснений аналіз особливостей почерків основного тексту Віденського Октоїха дозволив визначити, що первісний текст книги складався із двох частин, до виконання яких долучились різні переписувачі. Перший написав

⁵ Smal-Stockij S. Op. cit. S. 606.

⁶ Столярова Л. В. *Свод записей писцов, художников и переплетчиков древнерусских пергаментных кодексов XI–XIV вв.* Москва: Наука, 2000. 543 с.

⁷ Столярова Л. В. Как работал древнерусский летописец?.. С. 63.

⁸ Див. результати сучасних досліджень Віденського Октоїха, вміщені у цій збірці.

більшу частину тексту, заповнивши аркуші 1–158 та 241–290зв; другий — меншу, на аркушах 158зв–202зв.; частину, розміщену на аркушах 203–240, писано іншими почерками. Спираючись на спостереження Г. Воскресенського⁹, А. Хмелевська, О. Жолобов та Г. Молков визначають, що ще одна частина була виконана одним переписувачем¹⁰, проте за манерою письма та мовними особливостями В. Мойсієнко цілком слушно виділив на аркушах 203–240 частини, написані трьома особами¹¹. Вочевидь, на якомусь етапі роботи з виготовлення Октоїха до написання тексту долучились ще три переписувачі, і переписані ними аркуші пергамену були додані до тексту.

Окрім власне переписувачів, на певному етапі виготовлення Октоїха до виконання кіноварних ініціалів та заставок долучався ще один майстер, який виконав їх на аркушах 1, 136зв–236зв вже після появи основного тексту. Яскраво це помітно в написанні ініціалів, коли виконані червоним чорнилом лінії заходять на основний текст, писаний чорно-коричневим: Б (арк. 211), В (арк. 212зв), В (арк. 233зв). Оскільки ініціали виконані на сторінках писаних різними переписувачами частин основного тексту Віденського Октоїха, це однозначно свідчить про їх написання із залученням до роботи кількох доброписців в межах підготовки тексту для однієї книги та їх подальше переплетення під одну палітурку. На інших аркушах заголовні літери виконували самі переписувачі, зазвичай червоним чорнилом подвійними лініями з мінімальним декором; інколи простір між ними заповнювався чорно-коричневою або світло-коричневою фарбами.

На жаль, технічні особливості роботи українських середньовічних скрипторіїв, що залишаються вельми туманними, не дозволяють впевнено визначити причини організації саме такої форми переписування та оздоблення рукопису. Можемо припустити, що скрипторій працював над великим замовленням, чим пояснюється залучення додаткових переписувачів, а майстер кіноварних ініціалів працював лише над частиною Октоїха, хоча таке припущення виглядатиме надто осучасненим.

Переписувач основної частини Петро. Як вже зазначено, більшість аркушів заповнена одним переписувачем. На підставі однієї маргіналії у ви-

⁹ Воскресенский Г. А. Указ. соч. С. 37.

¹⁰ Хмелевская А. П. Палеографическое описание Венского Октоиха конца XII – начала XIII вв. *Итоговая научно-образовательная конференция студентов Казанского федерального университета 2017 года*: сборник тезисов: в 4 т. Казань, 2017. Т. 1. С. 254–255; Khmelevskaya A., Zholobov O., Molkov G. Paleography and Orthography of Hankenstein Codex. *Periódico do Núcleo de Estudos e Pesquisas sobre Gênero e Direito Centro de Ciências Jurídicas Universidade Federal da Paraíba*. 2019. V. 8, n. 5. P. 321–322. URL: <https://periodicos.ufpb.br/ojs2/index.php/ged/article/view/48642> (дата звернення – 30.03.2021).

¹¹ Див. статтю В. Мойсієнко у цій збірці.

гляді молитви, в якій згадано особу на ім'я Петро і яка подібна до інших маргіналій цього переписувача, маємо підстави припустити, що саме таким було його ім'я. Він виконував текст великими літерами, однак періодично змінював їх розміри та вносив певні варіації у нахил та форму. Тобто протягом переписування книги відбувались певні зміни в роботі цього переписувача, які так чи інакше відображались на його тексті. Переписувач не завжди був уважним, тому припускався помилок або пропусків окремих літер, складів чи навіть частин тексту. Ці помилки він виправляв у подальшому, причому виявляв у цьому не меншу варіативність, аніж коли змінював нахил та розміри літер на окремих сторінках манускрипту.

Найпоширенішою правкою переписувача Петра було дописування пропущених літер або складів у міжрядковому просторі, причому в окремих випадках може навіть здатись, що вони навмисно зроблені надрядковими. Проте спостереження над текстом показують, що в разі виконання надрядкових літер переписувач ставив над ними титла. Без титла з явними ознаками пізніших вставок з'явилися надрядкові: с (арк. 4зв, ряд. 11; арк. 69зв, ряд. 9), є (арк. 18зв, ряд. 10), рн (арк. 45зв, ряд. 2), да (арк. 68, ряд. 8), за (арк. 79зв, ряд. 13), мз (арк. 86зв, ряд. 13), бе (арк. 96зв, ряд. 2; арк. 197зв, ряд. 6), во (арк. 109, ряд. 14), х (арк. 134зв, ряд. 10), стн (арк. 167зв, ряд. 12), вн (арк. 168, ряд. 3), же (арк. 176, ряд. 13; арк. 188зв, ряд. 12; арк. 197зв, ряд. 5; арк. 198, ряд. 13; арк. 275зв, ряд. 12), ть (арк. 177, ряд. 1), а (арк. 177, ряд. 12), до (арк. 178, ряд. 15), д'ь (арк. 185зв, ряд. 2), а (арк. 190зв, ряд. 3), мн (арк. 248, ряд. 15), р (арк. 263зв, ряд. 6; арк. 282зв, ряд. 6), ю (арк. 270зв, ряд. 4), ча (арк. 275, ряд. 13), вь (арк. 285, ряд. 15), т (арк. 285зв, ряд. 6), ме (арк. 288, ряд. 11), те (арк. 290зв, ряд. 15).

Не так багато виправлень помилково написаних літер, виконаних безпосередньо поверх них: непоръчьнаа (арк. 47зв, ряд. 14), оученнц (арк. 49, ряд. 4), твоена (арк. 95, ряд. 13), влада (арк. 179, ряд. 2). У деяких випадках помилково написану літеру або частину тексту переписувач стирив, а далі писав поверх стертого, як то частини тексту на аркушах 28 (ряд. 4), 68 (ряд. 15), літера о (арк. 146, ряд. 14) чи закінчення слова прочла (арк. 178зв, ряд. 14).

В разі, коли пропущені літери можна було дописати на початку чи по закінченню рядка, то Петро так і робив; щоправда, не завжди йому вдавалось витримати лінію рядка та розмір літер: ла (арк. 29зв, ряд. 2), мн (арк. 139зв, ряд. 6), не се (арк. 149, ряд. 15–16), кз ієвѣе (арк. 155, ряд. 1), є те (арк. 157зв, ряд. 12–13), вн (арк. 190зв, ряд. 4), во воннъ взи (арк. 196зв, ряд. 16), мнра (арк. 198, ряд. 8).

На певному етапі своєї роботи пропущені частини слів або ж цілі речення переписувач виконував на берегах сторінок у безпосередній близькості до рядка, а місце пропуску у тексті помічалось хрестиком; такий же знак виконувався біля вставки: англъ нзинъ явнаа оздренъна носа (арк. 94, ряд. 4), це

(арк. 94зв, ряд. 11), не (арк. 95, ряд. 8), нн (арк. 95зв, ряд. 2), стоу (арк. 186, ряд. 2). В одному випадку хрестик поставлений у рядок, а пропущений склад мн з хрестиком позаду дописаний у міжрядковому просторі (арк. 167зв, ряд. 13).

Отже, як бачимо, якоїсь звичної манери виправляти помилки або пропуски у Петра не було; в залежності від часу та можливостей він вибирав для себе найбільш привабливий варіант правки. Щодо залишених ним маргіналій, то вони також відзначаються значною варіативністю. Проте прикметно, що більшу частину з них виконано без серйозного натиску на перо, а в окремих випадках вони свідомо були затерті. Серед маргіналій на сторінках Віденського Октоїха, які виконав Петро, наявні так звані «примітки» та «проби пера».

Примітки допомагали переписувачу орієнтуватись у тексті, маркуючи, вочевидь, ті місця, на яких він зупинявся у процесі роботи. Власне, подібні примітки в нашому випадку у спрощеному вигляді дублюють розташований на цій же сторінці основний текст.

Зокрема, на арк. 11зв на лівому березі навпроти дванадцятого рядка можемо бачити виконані чорно-коричневим чорнилом затерті літери Рад, причому щогла та петля першої виконані подвійними рисками, петля має висоту на рядок, а щогла виступає під нього. Саме так виконане слово Радонка на початку четвертого рядка цієї ж сторінки, лише Р написана червоним чорнилом. На перший погляд може здатись, що означена маргіналія є спробою іншого автора накреслити текст подібно тому, який виконав переписувач Петро. Тобто в цьому випадку маємо справу не з приміткою Петра, а з пробою пера іншого автора. Проте спостереження за особливостями виконання та послідовністю накреслення елементів літер змушують все ж віддати перевагу авторству саме Петра, адже і в маргіналії, і в тексті літери виконані практично однаково.

Вочевидь, подібну роль нагадувань відігравали склади та окремі літери, оформлені переписувачем як написані чорно-коричневим чорнилом прості ініціали, розташовані неподалік від виконаних ним же ініціалів основного тексту, проте вже червоним чорнилом, як годиться для заголовних літер. Це можемо спостерігати у нижньому полі арк. 72, де накреслений склад Ба з великою першою та малою другою літерами, неподалік від яких у передостанньому рядку основного тексту написано слово Бѣ, хоча тут перша літера оформлена вигадливіше. На арк. 88зв на лівому березі на рівні дев'ятого рядка подвійними рисками прокреслена літера В, петлі якої не змикаються зі щоглою, і ця літера аналогічна літері у слові Вѣскръсъ на початку сьомого рядка. На лівому березі арк. 91зв навпроти другого рядка написана літера К, щогла та кінці скісних якої виконані подвійними рис-

ками, подібно початковій літері у слові Кръстѣмь першого рядка основного тексту. Напроти десятого рядка на лівому березі арк. 92зв написана літера М, щогли якої виконані подвійними рисками, а праворуч знаходиться вишуканіше оформлена більшого розміру м у слові Мура.

Власне цей же переписувач виконав ініціальні літери NOM на верхньому березі арк. 71 тим же світло-коричневим чорнилом, що й заповнення проміжку подвійних щогл літери N у другому рядку основного тексту. Проте у цьому випадку радше визначати їх як пробу пера.

У трьох випадках переписувач у маргіналіях розміщував більші текстові примітки, які допомагали під час переписування зорієнтуватись, з яких саме слів потрібно продовжити роботу.

Так, зокрема, у нижньому березі арк. 92зв чорно-коричневим чорнилом виконаний запис слів тѣ мн хѣ, а саме цими словами починається ірмос у дванадцятому рядку основного тексту, тобто, п'ятьма рядками вище.

На лівому березі навпроти восьмого та дев'ятого рядків арк. 116зв світло-коричневим чорнилом написана фраза Радонѣтъса Пѣтъа у три рядки, причому перша р оформлена у вигляді ініціала — з виконаними подвійними рисками щоглою та петлею на висоту інших літер, з опущеною під рядок щоглою. З цих самих слів починається сьомий рядок основного тексту, причому літера Р, виконана червоним чорнилом, має заповнення подвійних елементів такого самого кольору.

На арк. 289зв навпроти перших чотирьох рядків основного тексту світло-коричневим чорнилом дрібними літерами по діагоналі у дев'ять рядків виконаний запис, який повторює повністю текст перших восьми рядків основного тексту. Незважаючи на пошкодження краю аркуша, текст можна реконструювати повністю: ꙗко агна воднмъ на [z]а[ко]лѣньє бѣ [x]ва мѣнѣ н блго[прна]тна всѣхъ [твор]цю жьртва [пр]ннесена бѣ прѣтоѣ твоѣ тѣло него же [п]рилѣжно молн спсти [д]оуша наша. За нашим спостереженням, означений текст був виконаний до появи основного. Перші рядки маргіналії зсунуті ліворуч, тому може здатись, що це було зумовлено саме наявністю на пергамені основного тексту з виконаним червоним чорнилом ініціалом ꙗ. Проте форма видовженої ліворуч основи цього ініціала, спершу вкорочена Петром, а потім доповнена рівно на відстань, аби не зачепити маргінальний текст, свідчить, що на час написання ꙗ перша тут вже існувала. Можливо, у подальшому переписувач планував стерти цей текст.

Окрім того, до приписок варто віднести дві маргіналії на нижніх берегах сторінок. Це виконані чорно-коричневим чорнилом літера ѣ (арк. 64) та червоним — літери ѣ (арк. 98). Нижні частини обох були пошкоджені під час обрізання аркушів.

До приміток чи проб пера можемо віднести написи, що складаються зі знака у вигляді нахиленої ліворуч риски з розташованою поруч крапкою та літерами праворуч. Сам знак дещо нагадує ті, якими переписувач відмічав початки пісень та ірмосів, тільки у дзеркальному відображенні. Ці маргіналії написані червоним чорнилом — \ помн (арк. 19, правий нижній кут), і чорно-коричневим — \ д (арк. 36зв, лівий берег), \ т (арк. 64, правий нижній кут) та \ із трьома вертикальними рисками (арк. 71зв, лівий берег).

Виконані Петром проби пера, що мають вигляд окремих літер або складів, розпорошені практично по всіх частинах манускрипту, до яких він мав стосунок. Накреслення деяких із них подібне до літер основного тексту, в окремих випадках можемо спостерігати певні незначні відмінності, проте колір чорнил та особливості виконання подібні до інших проб пера цього автора. Тож, до виконаних Петром можемо віднести такі проби пера: х̇ (арк. 1, верхній берег), зз (арк. 15, нижній правий кут), аввд (арк. 30, правий берег), в (арк. 33зв, лівий верхній кут), а (арк. 39, нижнє поле), аввджа з (арк. 43, нижній берег), дрібні ѡк (арк. 46, правий берег), а (арк. 50, лівий берег), неохайно виконані літери втпз, причому п покладена праворуч (арк. 56, правий берег), д зз (арк. 56, нижній берег), а, ав, мм, перегорнуті догори ногами мм, причому перша має гострі петлі, а не плечі, нижче — початок абетки аввдєжез̇нк (арк. 61, нижній берег), ав (арк. 70, правий верхній кут), а (арк. 71зв, правий берег), а, вв, перегорнута м, сєв (арк. 71зв, нижній берег), є (арк. 83 зв, правий берег), ѡ (арк. 84, лівий берег), затерті ка--нн-- та залишки виконаної подвійними рисками літери М (арк. 98, нижній берег), а з̇ (арк. 104зв, нижній берег), покладена ліворуч літера ѡ (арк. 137, нижній берег), мм (арк. 138зв, лівий берег), затерті ддд (арк. 138зв, нижній берег), мє (арк. 177, нижнє поле), т̇ (арк. 246, правий нижній кут), с̇з (арк. 281, правий берег), а (арк. 283, нижній берег), авв (арк. 288зв, верхній лівий кут), ѡкавь (арк. 289зв, верхній лівий кут), тьх̇п-- (арк. 289зв, нижній берег), зз зз (арк. 289, нижній берег). Також до подібних проб пера варто віднести три нахилені риски (арк. 80, нижній берег).

Окремо варто виділити маргіналію у вигляді незграбно накреслених Петром літер, частина з яких затерта: м̇зл, м̇з, стрт | а нв | т со | рго | ввдн | сотр | с | с̇тр | острт | с (арк. 287зв, лівий берег). Ці літери виконані настільки неохайно, що можуть викликати сумнів щодо їх написання саме цим переписувачем. Проте подібний набір літер можемо бачити на цій же сторінці: м̇зл на початку першого рядка, стрт на початку сьомого. Ймовірно тлумачити саме цю маргіналію як пробу «попірних» (хмільних) рук, що також часто зустрічається на сторінках манускриптів¹².

¹² Столярова Л. В. *Свод записей писцов...* С. 124, 162, 200.

Таким же чорнилом виконані кілька зразків лігатур літер ѡд бд ѡд оѡ та ѡд ыд, а також літер т̇єв та а (арк. 63зв, нижній берег). Форми написання таких лігатур відсутні в цьому рукописі, але можуть бути атрибутовані цьому переписувачу саме за манерою виконання.

Одним з видів маргіналії було написання фраз, в яких переписувач прямо вказував, що пише з метою проби пера, чорнил або руки¹³. Подібний напис є на сторінках Віденського Октоїха: чорно-коричневим чорнилом виконано хочю пьзгати п[є]ра 'хочу спробувати пера' (арк. 149зв, нижній берег).

Окрім того, на сторінках рукописних пам'яток нерідко зустрічаються однаково написані фрази, виконанням яких переписувач перевіряв якість чорнил, інструментів для письма або пергамену. Не був винятком в цьому й Петро, який на низці сторінок виконував одну й ту саму фразу: оучнса сусло пнсатн добро тн б̇удет̇з 'вчися сусло писати, добре тобі буде' (арк. 150, нижній берег)¹⁴; оучнса са¹⁵у (арк. 149зв, нижній берег); [о]учнса[а пнсатн [д]об[р]о [б]удет̇з (арк. 31зв, нижній берег); у два рядки [оучнса сусло пн[сатн] добро тн [б̇удет̇з] та уч[нса сусло пн[сатн] доб[р]о тн [б̇удет̇з] (арк. 63, нижній берег), уч з недописаним н (арк. 63, верхній берег), оу ч--нс (арк. 261зв, правий берег). Можливо, слово «сусло» було прізвиськом Петра, або ж цю фразу він міг чути від наставника під час навчання грамоті; добре запам'ятавши її, він надалі послуговувався нею для розписування пера та чорнил. Адже в пізніших писемних пам'ятках згадується «сусло чорнильне»¹⁶, тож у нашому випадку можемо мати дуже ранній приклад вживання цього слова стосовно чорнила¹⁷.

Також до проб пера переписувачів відносять майже всі молитовні записи, зазвичай обірвані на півслові¹⁸. Переписувач основної частини Віденського Октоїха розписував перо також і за допомогою цих фраз: г̇н, г̇н пр та г̇н п (арк. 280, лівий берег), г̇н помозн (арк. 290, нижній берег), г̇н пом (арк. 69, правий берег), написане догори ногами г̇н пом (арк. 69, правий берег), г̇н по (арк. 32зв, нижній берег; арк. 89зв, нижній берег), помю (арк. 20, нижній берег; арк. 129, нижній берег), виконаними вертикально пом, причому з перегорнутою літерою м (арк. 33, правий берег). Проте на одному з аркушів він виконав повну формулу молитовного звернення: помозн г̇н рабу своємоу Петровн 'поможи, Господи, рабу своєму Петрові' (арк. 279зв, верхній

¹³ Столярова Л. В. *Древнерусские надписи XI–XIV вв. на пергаменных кодексах...* С. 45.

¹⁴ О. Яцимирський датував цей напис XV ст.: Яцимирский А. И. Указ. соч. С. 88.

¹⁵ Переписувач Петро припустився помилки, почавши писати закінчення са, але, схопившись, а не дописав, а написав далі у.

¹⁶ Столярова Л. В., Каштанов С. М. *Книга в Древней Руси (XI–XVI вв.)*. Москва: Университет Дмитрия Пожарского, 2010. С. 62.

¹⁷ Дякую В. Мойсієнку за звернення моєї уваги на цей термін.

¹⁸ Столярова Л. В. *Древнерусские надписи XI–XIV вв. на пергаменных кодексах...* С. 45.

берег), про яку ми згадували вище. Зважаючи на специфіку виконання подібних текстів на берегах сторінок, можемо з великою долею вірогідності ототожнити цього Петра із переписувачем основної частини тексту Віденського Октоїха.

Окрім згаданих маргіналій, перу цього переписувача умовно можемо віднести й ті, які майже повністю стерті, внаслідок чого від них залишились лише окремі літери або їх неясні фрагменти: великий напис, від якого помітні літери *z, p, oc, ce, o, p, o, g, pr, t, x* (арк. 1, правий та нижній береги), однорядковий напис, в якому можемо розібрати *er, o, m, at, nt* (арк. 20, нижній берег), виконана подвійною рисою щогла та затерті літери за нею (арк. 46зв, нижній берег), нерозбірливі затерті літери (арк. 67зв, верхній берег). Найвірогідніше, ці записи були затерті самим Петром.

Отже, переписувач більшої частини сторінок Віденського Октоїха Петро у процесі роботи активно звертався до проб пера та чорнил, внаслідок чого на берегах манускрипту з'явилась велика кількість маргіналій. Проте робив він їх доволі обережно, слабо натискаючи на перо та виписуючи їх набагато меншого розміру, аби ці тексти не виділялись серед основної частини; вірогідно, деякі з маргіналій були затерті ним свідомо, проте впевнено про це зможемо говорити лише після ретельного дослідження структури пергамену в цих місцях. Попри певні відмінності у формі написання окремих літер, в цілому вони подібні до основного тексту за нахилом та розташуванням окремих складових, щогл та перемичок.

Переписувачі другої частини. Переписувачі другої частини, що працювали над різними частинами тексту на аркушах 203–240, так само припустились кількох помилок та пропусків. Деякі з них не були виправлені, але над поміченими пропусками вони були дописані у міжрядковому просторі, як *ot ca* (арк. 219, ряд. 6) або *mz* (арк. 229зв, ряд. 7), чи перед рядком на лівому березі, як *ot склад жє* (арк. 222, ряд. 8). Умовно одному з цих переписувачів, який працював з текстом на відповідних аркушах, можемо віднести дві маргіналії на початку та наприкінці виконаної ними частини рукопису — написані чорно-коричневим чорнилом літери *чв* (арк. 203, верхній берег) та *чтто д* у два рядки (арк. 240зв, нижній берег). Оскільки частина аркуша обірвана, то можливо тут був більший за обсягом текст. На час виконання маргіналії останній аркуш був чистим, у подальшому він був заповнений іншою особою. Можливо, поява цього чистого аркуша була зумовлена не зовсім правильно розрахованим місцем для виконання тексту.

Кінець XIII – XIV ст. Щодо часу виконання доповнень на сторінках Віденського Октоїха, то час їх появи також є предметом дискусії, хоча здебіль-

шого не виводиться за межі XIV ст. На певному етапі побутування книги основний текст було вирішено доповнити низкою відсутніх первісно служб та молитов, а також місяцесловом. Ці доповнення були виконані на берегах сторінок манускрипту трьома переписувачами, які користувалися червоним або, рідше, чорно-коричневим чорнилом¹⁹. Принципи вибору сторінок Віденського Октоїха для розташування тексту визначити не вдалося, бо не простежується чітка система відбору конкретних сторінок для розміщення тексту, за винятком вибору сторінок без маргіналій переписувача Петра.

Автори доповнень, разом з тим, орієнтувалися на вже існуючий текст; вони запозичили певні практики виправлення допущених у процесі роботи помилок у вигляді пропусків слів або складів: написання зверху над рядком, як то, наприклад, слова *нєпрѣстаѣ* (арк. 194, ряд. 6) чи складу *па* (арк. 72зв, ряд. 6), або дописування у вільному полі з позначенням місця пропущеного тексту хрестиком та написання хрестика поруч зі вставкою, яскравим прикладом чого варто назвати запис пам'яті св. Тарасія під 25 лютого, яке він пропустив: *кѣ. стѣ сѣца . тарасѣ* (арк. 173, ряд. 8), або ж слова *дѣіно мѣлѣсєа* (арк. 49, ряд. 24).

Окрім основного, замовленого йому тексту, один з доброписців залишив на сторінках Віденського Октоїха також низку інших маргіналій, що переважно можуть бути віднесені до проб пера.

З них найраніше у поле зору вчених потрапила опублікована ще Й. Добровським²⁰ фраза *здоровъ . полко :- 'здоров Полко'* (арк. 271, нижній берег), виконана червоним чорнилом. На сьогоднішній день запис XIV ст. на сторінках Віденського Октоїха можемо назвати найранішою згадкою антропоніма Полко (пол. *Polk*), адже в українських та польських писемних пам'ятках його фіксують у XV ст., до того ж в українському варіанті лише як патронім²¹. Можемо припустити приналежність цього антропоніма саме переписувачу, який доповнив основний текст, адже доволі часто серед переписувачів однією з форм проби пера було написання власного імені в різних формах.

Доволі цікавим є ще один емоційний маргінальний запис цього автора, виконаний червоним чорнилом: *то тѣ лнхѣ . аїца сего нѣтуть : 'то тее лихо — яїця цього немає'* (арк. 95, нижній берег). Найвірогідніше, у тексті йдеться

¹⁹ Хмелевская А. П. Маргиналии кодекса Ганкенштейна: графико-орфографические особенности. *Комплексный подход в изучении Древней Руси*. Сборник материалов X Международной научной конференции (9–13 сентября 2019 г., Москва, Россия). Приложение к журналу «Древняя Русь. Вопросы медиевистики». Москва, 2019. С. 213–214.

²⁰ Dobrovsky J. *Op. cit.* P. XXVIII.

²¹ Чучка П. П. *Слов'янські особові імена українців. Історико-етимологічний словник*. Ужгород: Ліра, 2011. С. 283.

не про викрадену у Полка їжу, а про відсутність добавки — в'яжучої речовини для червоних чорнил, якою слугував ячний білок; тому переписувач спробував у такий спосіб якість чорнил без нього. Варто зауважити, що ця добавка була зафіксована у червоних чорнилах основного тексту²², проте, зважаючи на один регіон переписування та доповнення тексту, можемо припустити, що структура чорнил не різнилась вже так суттєво. Також схожий запис Полко почав писати чорно-коричневим чорнилом, проте не завершив його: *тотъл* (арк. 84зв, нижній берег).

До проб пера переписувача Полка можемо віднести також записи окремих літер та знаків, виконаних як чорно-коричневим, так і червоним чорнилом. До перших відносимо: витіюваті *ъъ* (арк. 3, лівий берег), *ан* (арк. 70зв, нижній берег), *т то* (арк. 83, нижній берег), *ч* (арк. 84, нижній берег). До других: *з* (арк. 245зв, поле між шостим-сьомим рядками), *аввгдє* (арк. 246, лівий берег), у стовпчик *zzz* (арк. 253, лівий берег), значок у вигляді оберненої ліворуч лілії, що подібний до таких самих «лілій», лише обернених праворуч²³, та літери *sssss* (арк. 277зв, правий берег та простір між рядками дев'ять-десять).

Окрім доповнення Віденського Октоїха додатковими молитвами, службами та маргіналіями, Полко також зробив декілька виправлень в основній частині тексту XIII ст. Зокрема, над деякими літерами *o* він домалював зверху їжицю (арк. 57, ряд. 6; арк. 108, ряд. 13) — саме таким чином пише він «ук» по всьому тексту. Також над двома останніми літерами слова плаваючого Полком було поставлене дугове титло (арк. 85, ряд. 9).

Маргіналії інших переписувачів. Вже після доповнень, які виконав Полко та інші два доброписці, Віденський Октоїх був використаний як протограф. Чи був тоді переписаний весь текст або ж його окремі частини, встановити не виявляється за можливе.

Про те, що рукопис побував в руках інших переписувачів, свідчить низка маргіналій, літери яких не знаходять ближчих аналогів як серед доповнень переписувачів основного тексту XIII, так і доповнень тексту XIV ст. Причому спостерігаються чотири групи подібних маргіналій: одну складають дуже затерті вказівки старшого майстра, а інші — проби пера переписувачів.

До вказівок майстра можемо віднести написані чорним чорнилом зі слабким натиском або затерті маргіналії, залишені наприкінці рядків для зазначення, що саме потрібно переписати, а що варто пропустити. Так, на

²² Фрюман Б., Феттер В., Каппа Ф., Шрайнер М. Дослідження матеріалів Віденського Октоїха. Codex Vindobonensis Slavicus 37. Віденський Октоїх. Codex Vindobonensis Slavicus 37 / Видання факсимільного типу. К.: Горобець, 2019. С. 602, 604.

²³ Див., напр. на арк. 13зв, 15, 16зв, 25зв, 26 та ін.

правому березі перед частиною основного тексту, що починалась з виконаних червоним чорнилом слів *пѣ . љ . ірѣмо* : у два рядки написано *сне створншь 'це зробиши'* (арк. 87). На правому березі перед написаною червоним частиною основного тексту зі слів *ннъ ірѣмо* зазначено — *а сего не пиш 'а цього не пиши'* (арк. 88). На правому березі перед написаною червоним частиною основного тексту, що починається зі слів *ннъ ірѣмо*, зазначено — *а се створешъ 'а це зробиши'* (арк. 90). Окрім того, на правому березі перед виконаною чорнилом частиною основного тексту зі слів *пѣ . љ . ірѣмо . о тѣлѣ зѣла* : написано: *с бо 'з Богом'* (арк. 274зв).

Окрім цих дуже слабо збережених маргіналій, на берегах манускрипту виявлено маргіналії ще трьох переписувачів XIV ст.

Перший залишив на сторінках рукопису проби пера у вигляді виконаних яскравим чорним чорнилом початків абеток: *а та аввгд* (арк. 64зв, лівий берег), затерті *аввгд* (арк. 65, правий берег), затерті *ав* (арк. 65зв, лівий берег), у п'ять рядків *аввгдєєжзклмнопрстѹфхѡцѣшцѣзъ* (арк. 66, правий берег), у два рядки в оточенні хвилястих ліній *аввв ав* (арк. 66, правий берег), *ав* (арк. 66, правий берег), *аввгд фжж* (арк. 66, правий берег), у чотири рядки в оточенні нерівних ліній *к ав а* (арк. 67, правий берег), *женж* (арк. 69, правий берег). Також його руці належать фрази *ѡ наволока та ѡ паи* (арк. 66зв, лівий берег), щоправда літери *а* в цьому випадку мають суцільну петлю, на відміну від розкритих петель *а* в абетках, які утім мають в окремих випадках маленькі замкнені петлі. Також перу цього переписувача можемо віднести виконані червоною фарбою ініціальні *З* та *Б*, малюнок квітки з хрестом у центрі, та частину абетки *вгдеєжзклмнопрст* (арк. 132, верхній берег), форми написання яких знаходять аналогії з абетками на інших сторінках, виконаних цим же переписувачем чорним чорнилом.

Інший переписувач залишив три маргіналії, виконані чорно-коричневою фарбою невеликими літерами. До них відносимо дві молитви: *гн помозн рабу своєму Суме[ону]* 'Господи, поможи рабу своєму Симеону' (арк. 91) та *гн помозн рабу своєму* 'Господи, поможи рабу своєму' (арк. 112зв). Також він же, як свідчить колір чорнил, виконав проби пера, які дещо нагадують літери, проте впевнено не можуть бути ідентифіковані (арк. 92, нижній берег).

Якщо згадані вище маргіналії Симеона та невідомого автора розташовані компактно, то чотири маргіналії третього переписувача фактично розкидані по всій книзі. Зокрема, його авторству можемо віднести написану червоною фарбою молитву у сім рядків вздовж основного тексту XIII ст.: *гн помозн рабу своєму фодо[ру]*²⁴ 'Господи, поможи рабу своєму Федору'

²⁴ Дві останні літери затерті.

(арк. 82, лівий берег). Тим самим автором могла бути виконана проба пера у вигляді літер хъг (арк. 22зв, верхній берег), виконаних у п'ятнадцять рядків затертих літер хъгъналь. | вѣдоукы | --иъю | мъ | --н | --т-- | тн--тн | ноу | с--ъ | --к | --н-- | --н | --ха |т--ду | тн (арк. 284зв, лівий берег) та слово ка (арк. 80зв, лівий берег), адже вони містять дуже близькі між собою форми написання літер – а з розкритою петлею та верхньою засічкою ліворуч, д, дзеркальні у, з з високими петлями. Остання маргіналія є спробою переписувача Федора наслідувати Полка, бо вона фактично повторює вигляд скороченого слова канонъ, розміщеного нижче.

Маловірогідною, хоча й не виключеною, видається можливість потрійного переписування одного тексту в XIV ст. Найімовірніше буде припустити, що, з метою економії часу, над копіюванням різних частин книги працювали три переписувачі (як колись у XIII ст. над аркушами 203–240), ім'я двох з яких нам відомі завдяки маргіналіям. Причому Федір, як і Петро, переписав більшу частину, що пояснює розкиданість його маргіналії по різних сторінках. Можливо, манускрипт для копіювання розшивали.

XV ст. За деякий час, це кінець XIV – початок XV ст., Віденський Октоїх ще раз потрапив до скрипторію, вочевидь знов-таки як протограф. Адже на сторінках рукопису помітна низка маргіналії, виконаних саме у цей період. Їх прикметною особливістю є написання а з видовженою вигнутою спинкою, в з верхньою петлею, скісною до основи щогли, так що літера наближається до квадрату, и з перемичкою, нахиленою праворуч або ліворуч, р з великою петлею кутом донизу.

Першим на сторінках рукопису з'являється маргіналія з ім'ям Івана Юривича (арк. 15зв, лівий берег). Незважаючи на відсутність дієслова-прохання, з урахуванням відмінка імені, запис можна розглядати як скорочену форму молитви, в якій автор просить Господа про поминання/помилування/спасіння Івана Юрійовича. Незважаючи на «поминальний» характер цього напису, в епіграфічних пам'ятках подібні формули стосуються не померлих, а живих осіб. Розташування маргіналії майже на початку рукопису дозволяє припустити, що Іван Юрійович був саме переписувачем.

Прийнявши таке припущення, можемо зрозуміти улюблену фразу проби пера, яку він кілька разів виписував на берегах сторінок: ѿ ивана евангеліе а 'від Івана Євангеліе I' (арк. 19, нижній берег), ѿ ивана еван (арк. 18, нижній берег), ѿ ива (арк. 18, лівий берег), ѿ ив, ѿ и, ѿ (арк. 17, лівий та верхній береги), ѿ, ѿ в, ѿ и, в (арк. 21, нижній берег), ѿ ив (арк. 50, нижній берег).

У процесі роботи Іван Юрійович зробив також декілька правок до основного тексту XIII ст. Внаслідок цього між рядками з'явилися слова:

вованъ (арк. 54зв, ряд. 5) мало словъ (арк. 80, ряд. 10) та спетью (арк. 166зв, ряд. 10). А пропущені склади та літери були дописані між рядками – ше (арк. 10зв, ряд. 4), слъ (арк. 113зв, ряд. 1), ѿ (арк. 132зв, ряд. 6), ша (арк. 136, ряд. 6).

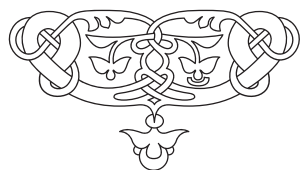
Руці Івана Юрійовича можемо віднести також проби пера: літери со гавану та слово господи (арк. 19зв, нижній берег), слова просвети та літери аааа, причому однієї у дзеркальному відображенні (арк. 69, нижній берег), мр ъ (арк. 70зв, правий берег), вакъ з витіюватою спинкою а та лежачою к (арк. 71, нижній берег), двічі написані проти годинникової стрілки літери ѿсп (арк. 97зв, 98зв, ліві береги) та аааааа (арк. 98зв, лівий берег), аввг, авввгд, аа (арк. 98зв, нижнє поле), догори ногами аааа ааа ѷ (арк. 137, верхній берег), а також елементи розписування пера, що нагадують літери або їх елементи (арк. 18, нижній берег). Усі ці маргіналії виконані доволі обережно, без натиску на перо, тому вони слабо помітні.

Натомість низка маргіналії виконана ним же, проте вони яскравіші, колір чорнил нагадує колір правок, зроблених Іваном Юрійовичем до основного тексту. Такими маргіналіями є повернуті вертикально літери аеш (арк. 33, правий берег), гї ну моему · пану · дашкѹ 'пану моему пану Дашку' (арк. 151, нижній берег), вертикальні · аа · та гїоуноу господи (арк. 279зв, лівий берег), гїп (арк. 279зв, нижній берег). Також цим же чорнилом виконаний розпис пера у вигляді шестипроменевої зірки (арк. 83зв, лівий берег). Варто зауважити, що дві літери а та молитва гїп є спробою цього переписувача наслідувати автора маргіналії XIV ст. Запис зі згадкою про пана Дашка можемо розглядати в контексті скороченої молитовної формули з проханням Господньої допомоги для нього, і саме ця особа могла оплатити виготовлення копії Віденського Октоїха або правки протографа.

Адже у цей час до Віденського Октоїха додали два додаткові пергаменні аркуші, на яких були написані стихирі та Богородичен 1-го гласу. Причому переписувач цього тексту навів низку літер доповнень XIV ст., які на той час, вочевидь, були затерті. Їх він наводив як червоним (арк. 4, 4зв, 16, 40, 48, 125зв, 132зв), так і чорним чорнилом (арк. 25зв, 60, 70зв, 72зв, 73зв, 80, 92зв, 93зв, 104, 106зв, 107, 108, 108зв, 124–125, 131зв, 141, 141зв, 142зв, 147). В окремих випадках він намагався дотримуватись первісного накреслення літер, проте здебільшого виконував їх вже наближеними до скорописних форм, що мають ближчі аналоги саме на цих двох доданих аркушах. Почерк цієї особи відмінний від почерку Івана Юрійовича. Крім наведення згаслого тексту, цей же переписувач вставив пропущені Петром у XIII ст. літери ви (арк. 182зв, ряд. 8) у слові ѡвиса, що були дописані ним наприкінці рядка.

***

Здійснені в цьому нарисі дослідження сто двадцять однієї маргіналії дали можливість окреслити низку цікавих сторінок з історії формування того вигляду Віденського Октоїха, який відомий нам з кінця XVIII ст., коли він потрапив до рук Ганке фон Ганкенштайна. У процесі роботи стало можливим виділити окремі етапи роботи над текстом манускрипту, відновити можливі імена переписувачів та копіїстів. Звісно, подальші поглиблені дослідження маргіналій та основного тексту рукопису, особливо з урахуванням сучасних точних методів досліджень, дозволять уточнити або навіть переглянути наведені мною міркування.

Віктор Мойсієнко

Віденський Октоїх – пам'ятка церковнослов'янської мови давньоукраїнської (галицько-волинської) редакції

Віденський Октоїх, або відомий ще як Кодекс Ганкенштайна, в історії української писемності й мови ще належно не оцінений і не займає того місця в переліку відомих найдавніших текстів давньоукраїнської редакції церковнослов'янської мови, яке повинен зайняти. Хоча пам'ятка znana й має вже значну бібліографію як у славістичних студіях загалом¹, так і в україністиці зокрема², але з по-

¹ Hanke von Hankenstein J. A. *Recension der ältesten Urkunde der slavischen Kirchengeschichte, Litteratur und Sprache: eines pergamenten Codex aus dem VIII. Jh.* Ofen, 1804; Dobrovsky J. *Institutiones linguae slavicae dialecti veteris.* Vindobonae, 1822. P. XXVII-XXIX, 679-685; Строев С. М. *Описание памятников славяно-русской литературы, хранящихся в публичных библиотеках Германии и Франции: С снимками из рукописей / Сост. Сергием Строевым, чл. Археогр. комис. и соревнователем Имп. О-ва истории и древностей рос.; Изд. и [снабдил азбуч. указ. и послесл.] Павел Строев; [Примеч. А. Х. Востокова].* Москва: тип. С. Селивановского, 1841. XVI, 176 с., 4 л. Ил. С. 52-55; Воскресенский Г. А. *Славянские рукописи, хранящиеся в заграничных библиотеках: Берлинской, Пражской, Венской, Люблянской, Загребской и других Белградских. Сборник отделения русского языка и словесности Императорской академии наук.* Т. 31, № 1. Санкт-Петербург, 1882. С. 36-39; Соболевский А. И. *Труды по истории русского языка.* Т.1.: Очерки по истории русского языка. Лекции по истории русского языка. Репр. воспроизв. изд.: Киев, 1884. Москва, 2004. С. 18-20; Яцимирский А. И. *Описание южнославянских и русских рукописей заграничных библиотек. Сборник отделения русского языка и словесности Императорской академии наук.* Т. 98, № 2. Петроград, 1921. С. 87-89; Birkfellner G. *Glagolitische und kirillische Handschriften in Osterreich / Osterreichische Akademie der Wissenschaften, Philosophisch-Historische Klasse, Schriften der Balkankommission, Linguistische Abteilung.* Abt. 23. Wien: OAW, 1975. N 2/141; Birkfellner G. *Codex Hankenstein. Codex Vindobonensis slavicus 37. Neutestamentliche Perikopen.* Münstersche Texte zur Slavistik. Berlin, 2007; Станчев К., Попов Г. *Климент Охридски: Живот и творчество.* София, 1988. С. 189-210, 14-24 (Мінея загальна); Йовчева М. *Солунският Октоїх в контекста на южнославянските Октоїси до XIV в.* Кирило-методиевски студии, книга 16. София, 2004. С. 85-188.

² Крымский А. *Украинская грамматика. Научно-практический курс сознательного изучения центрально-украинской рѣчи, освѣщенный указанными на важнѣйшие моменты изъ истории разви-*

гляду значення цього тексту для дослідження розвитку й становлення структури української мови дотепер ґрунтовно не потрактована. Очевидно, це пов'язано з тим, що оригінал тривалий час (від початку ХІХ ст. і дотепер) зберігається у Відні³. Системно мову пам'ятки, як видно з бібліографії, досліджували лише кілька мовознавців, переважно ж її залучали до узагальнень в аналітичних студіях. Окремої уваги заслуговують праці, спеціально присвячені цьому кодексу, С. Смаль-Стоцького⁴, К. Кисілевського⁵ та Ю. Шевельова⁶. Загалом слова українського історика мови Костя Кисілевського, наведені у вступі до статті «Кодекс Ганкенштайна – староукраїнська пам'ятка» (Нью-Йорк – Париж, 1953), – «Досьогочасні дослідження над цією пам'яткою не дали повного образу її особливостей»⁷ – значною мірою актуальні й зараз. Через понад пів століття А. Хмелевська також констатує: «в работе над изучением языка Октоиха на сегодняшний день не существует удовлетворительного анализа языковых особенностей текста этой рукописи на всех уровнях, включая морфологический»⁸. У монографії Ю. Шевельова «Історична фонологія української мови» пам'ятку внесено до реєстру текстів давньоукраїнської доби й датовано ХІІ–ХІІІ ст. з поміткою також, що «сюди слід додати пізніший, ХІV ст., текст того самого змісту, але зі Службеником, дописаним на бере-

гах, що походить, можливо, з північно-західної частини українського Полісся»⁹.

А втім аналізована пам'ятка для україністики має непересічне значення вже тому, що в ній засвідчено кілька незаперечних вузькодialeктних українських рис, дотепер іще не виявлених у жодному із відомих на сьогодні текстів цього періоду, то по-перше; по-друге, це чи не найдавніший переписаний в Русі текст саме такого богослужбового спрямування; по-третє, кодекс являє собою поєднання кількох почерків – уставів – різного часу, де пізніший переписувач, імовірно, виправляв говіркові помилки, що потрапили до тексту, свого попередника.

Пам'ятка являє собою збірник складного змісту, які були досить популярні в Русі-Україні від найдавнішого писемного періоду. Зміст збірника докладно описав С. Смаль-Стоцький¹⁰, інформацію про склад кодексу також знаходимо в працях К. Кисілевського¹¹, Я. Запаса, А. Турілова, В. Любащенко¹².

У кодексі виділяємо три різні за часом написання частини: найдавнішу – власне, це основний текст, написаний одним писцем на аркушах 1–202зв., 241–290зв. (канони, апостольські, євангельські читання, кондаки), маркуємо її як Текст І; очевидно, дещо пізніше час переписану трьома писцями на аркушах 203–240 (апостольські, євангельські читання), маркуємо її як Текст ІІ (1, 2, 3); новішу, написану переважно кіновар'ю на полях окремих аркушів (степінні, сидільні, стиховні, місяцеслів, стихири, канони), маркуємо її як Текст ІІІ, та найновішу, вставлену на початку на 2-х аркушах – Текст ІV.

Наразі в дослідженнях учених спостерігаємо значні розбіжності в датуванні найдавнішої частини пам'ятки в межах ХІІ–ХІV ст. Мабуть, першим, хто запропонував датування ХІІ – першою половиною ХІІІ ст., був Йосип Добровський. Пізніше такий час створення кодексу підтримали: О. Соболевський, Ф. Міклошич, В. Ягич, О. Яцімирський, Ф. Колесса, М. Дурново, А. Кримський; ХІІІ ст. – М. Карамзін, І. Срезнев-

⁹ Шевельов Ю. *Історична фонологія української мови* ... С. 286.

¹⁰ Smal Stockij S. Ueber den Inhalt des Codex Hankensteinianus ... S. 607-616.

¹¹ Кисілевський К. Кодекс Ганкенштайна – староукраїнська пам'ятка ... С. 12–13.

¹² Див.: Запаса Я. П. Пам'ятки книжкового мистецтва ... С. 218–219, 221; Турілов А. А. Ганкенштейна кодекс. *Православная Энциклопедия*. URL: <https://www.pravenc.ru/text/%D0%93%D0%B0%D0%BD%D0%BA%D0%B5%D0%BD%D1%88%D1%82%D0%B5%D0%B9%D0%BD%D0%B0%20%D0%BA%D0%BE%D0%B4%D0%B5%D0%BA%D1%81.html> Доступ: 16.01.2021; Любащенко В. Церковні рукописи Галицько-Волинської Русі ХІІ–ХІV століть: спроба узагальнення. *Княжа доба: історія і культура* / [відп. ред. В. Александрович]; НАН України, Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича. Львів, 2011. Вип. 4. С.79-82.

тия малорусского языка, начиная с XI вѣка, особенно изъ истории нарѣчя восточно-малорусскаго (лѣтописнаго киево-чернигово-перяславскаго). Т. І. М., 1907. С.70; Свенціцкий І. *Нариси з історії української мови*. Львів, 1920. С. 41, 45; Колесса О. *Погляд на історію української мови*. Інвентураційний виклад, виголошений в Українському В. Університеті в Празі. Прага, 1924. С. 10; Бузук П. *Нарис історії української мови*. Київ, 1927. С. 19; Тимченко Є. *Курс історії українського языка*. Вступ і фонетика. 2-е вид. Київ, 1930. С. 25; Шевельов Ю. *Історична фонологія української мови*. Переклад з англійської С. Вакулєнка, А. Даниленка. Харків: Акта, 2002. С. 286; Запаса Я. П. *Пам'ятки книжкового мистецтва*: Українська рукописна книга. Львів: Світ, 1995. С. 218-219, 221.

³ «Віденський Октоїх», інша назва «Кодекс Ганкенштайна». Від початку ХІХ ст. потрапив до Відня і дотепер зберігається в Національній бібліотеці Австрії, Відень. Шифр: Cod Slav 37. Можливо, через це текст кодексу не потрапив у поле зору українських істориків мови М. Жовтобрюха, Г. Півторака, В. Русанівського, не введено його й до нещодавно опублікованого академічного видання «Історія української мови. Хрестоматія Х–ХІІІ ст.», підготованого В. Німчуком.

⁴ Smal Stockij S. Ueber den Inhalt des Codex Hankensteinianus. *Sitzungsberichte der philosophisch-historische Classe der Kaiserlichen Academie der Wissenschaften*. Wien, 1886. Bd. 110, Heft. 2. S. 601-689.

⁵ Kiselewskij K. Über die sprachlichen Merkmale der kleinrussischen Denkmäler des XI–XIV Jh. mit besonderer Rücksicht auf Codex Hankensteinianus. Wien, 1912; Кисілевський К. Кодекс Ганкенштайна – староукраїнська пам'ятка. *Записки НТШ*. Нью-Йорк – Париж, 1953. Т. 124. С. 11–35.

⁶ Shevelov G. Omega in the Codex Hankenstein: A Hitherto Unnoticed Episod in the Ukrainian Development o > i. *George Shevelov. In and Around Kiev*. Heidelberg: Carl Winter–Universitätsverlag, 1991, p. 117-136.

⁷ Кисілевський К. Кодекс Ганкенштайна – староукраїнська пам'ятка... С. 11.

⁸ Хмелевская А. П. Особенности употребления имперфекта в тексте Венского октоиха. *И. А. Бодуэн де Куртенэ и мировая лингвистика (V Бодуэновские чтения)*. Труды и материалы. Т.1. Казань, 2015. С.336.

ський, І. Свенціцький, Є. Тимченко; XIII–XIV ст. — Г. Воскресенський, І. Шляпкін; XIV ст. — Я. Бердников¹³. К. Кисілевський датує пам'ятку між XII і наступними віками¹⁴. У студіях останніх років С. Темчин, В. Любащенко також визнають як можливі століття написання давньої частини кодексу XII–XIII ст.¹⁵ А. Хмелевська, О. Жолобов, Г. Мольков вважають, що найдавніший текст було переписано на початку XIII ст.¹⁶, а А. Турілов визначає час початку роботи над пам'яткою дещо пізнішим періодом — кінцем XIII — початком XIV ст.¹⁷

Нам не зовсім зрозуміло, чому Г. Воскресенський, В. Любащенко, А. Хмелевська, О. Жолобов, Г. Мольков у давній частині кодексу виділяли устав лише двох почерків¹⁸. Є однозначні сумніви, що аркуші 203–240 написані однією рукою. Ця частина відрізняється не лише манерою письма, але й орфографією, її писали кілька писців, можливо, троє:

1-й — аркуші 203–218зв., рядки 6–16 228 аркуша, 236–237зв., 238 рядки 11–17, 240 (графема μ для передавання [’а] після приголосних, ω на початку слова та як прийменник, характерні накреслення літер $\mathfrak{z}$, $\mathfrak{z}$, $\mathfrak{z}$);

2-й — аркуші 219–228 рядки 1–5, 235 рядки 1–7, закінчуючи частиною слова $\mu\alpha\sigma\iota$, та аркуш 238 рядки 1–8 (графема μ для передавання [’а], $\mathfrak{z}$ на початку слова та як прийменник, ω переважно в диграфі $\omega\mu$, наявність початкового ϵ (широкого) з висуненим та прикрашеним крапками язичком, інакше накреслене титло, часті випадки написання букв μ , ν з перетинкою на рівні верха графем, характерні накреслення літер $\mathfrak{z}$, $\mathfrak{z}$, $\mathfrak{z}$, $\mathfrak{z}$);

¹³ Див.: Запаско Я. П. *Українська рукописна книга* ... С. 219–221; Турілов А. К вопросу о датировке «Венского Октоиха» («Кодекса Ганкенштейна»). *Славянское и балканское языкознание*. Вып. 20. Палеославистика – 3. Москва, 2020. С. 285–286.

¹⁴ Кисілевський К. Кодекс Ганкенштайна – староукраїнська пам'ятка... С. 11.

¹⁵ Темчин С. Столпный апракос – еще один структурный тип славянского служебного Евангелия (по рукописям XIII–XVI веков). *Библия в духовной жизни, истории и культуре России и православного славянского мира*. К 500-летию Геннадиевской Библии. Сборник материалов международной конференции. Москва, 1999. URL: <https://scibook.net/religiya-pravoslavie/sergey-temchin-stolpnyiy-aprakos-eschedin-34686.html> Доступ: 18.01.2021; Любащенко В. Церковні рукописи Галицько-Волинської Русі XII–XIV століть... С. 79–80.

¹⁶ Anna P. Khmelevskaya, Oleg F. Zholobov, Georgiy A. Molkov. Paleography and Orthography of Hankenstein Codex. *Periódico do Núcleo de Estudos e Pesquisas sobre Gênero e Direito Centro de Ciências Jurídicas - Universidade Federal da Paraíba* V. 8 – Nº 05 – Ano 2019. P. 318.

¹⁷ Турілов А. К вопросу о датировке «Венского Октоиха» («Кодекса Ганкенштейна») ... С. 295.

¹⁸ Воскресенский Г.А. *Славянские рукописи в заграничных библиотеках: Берлинской, Пражской, Венской, Люблинской, Загребской и двух Белградских*. Санкт-Петербург, 1882. – С. 48; Любащенко В. Церковні рукописи Галицько-Волинської Русі XII–XIV століть... С. 79–80. Khmelevskaya, Oleg F. Zholobov, Georgiy A. Molkov. Paleography and Orthography of Hankenstein Codex ... P. 321–322.

3-й — починаючи з дописування $\mu\alpha\sigma\iota$ в 7-му рядку 235 аркуша й весь текст на звороті виразно відрізняється манерою письма.

До того ж, на аркушах 203–240 над помилково написаними літерами відсутня крапка: $\mu\alpha\sigma\iota$ 229зв. $\mu\alpha\sigma\iota$ 235зв. та ін., яку, як правило, про-ставлено на перших двох сотнях аркушів та після 240-го. Останнє таке виправлення маємо на звороті 202 аркуша и $\mu\alpha\sigma\iota$, а потім одразу після 240зв. в $\mu\alpha\sigma\iota$ 241. Очевидно, пізніший «редактор» не працював з текстом цих 203–240зв. аркушів.

Текст I переписано загалом охайно, хоч із значною кількістю помилок та виправлень (див. статтю В. Корнієнка в цьому виданні, с. 179) і, напевне, з найменшими відхиленнями від протографа:

1) Йотовані літери μ , ν для передавання двозвуків [’а], [’е] відносно послідовно на початку слова та після голосних уживалися в русько-українських пам'ятках до останньої чверті XIV ст.¹⁹. У досліджуваній пам'ятці в Тексті I у цих позиціях — μ та ν : $\mu\alpha\sigma\iota$ 265зв., $\mu\alpha\sigma\iota$ 86зв., $\mu\alpha\sigma\iota$ 177зв. та ін.; $\mu\alpha\sigma\iota$ 4зв., $\mu\alpha\sigma\iota$ 85, $\mu\alpha\sigma\iota$ 133зв., $\mu\alpha\sigma\iota$ 212, $\mu\alpha\sigma\iota$ 146зв., $\mu\alpha\sigma\iota$ 238, $\mu\alpha\sigma\iota$ 252 та ін. На позначення [’а] після приголосного майже безвинятково накреслено — μ , поодинокі випадки μ 259зв.²⁰; ϵ -широка, крім заголовних літер, засвідчена раз — $\epsilon\mu\alpha$ 8, але, очевидно, виправлена пізніше.

2) Наявні в Тексті I лише μ , ν та відсутні μ , ν , μ , крім кількох написань у кінці рядків. Між приголосними та після голосних μ , ν входять у староукраїнську рукописну традицію лише від кінця XIV ст., у давньоукраїнських кодексах буква μ (і) ставилася майже винятково в кінці рядків²¹. Таку картину спостерігаємо і в давній частині пам'ятки: μ знаходимо лише в написанні чисел та в окремих власних назвах, μ — у кінці рядка $\mu\alpha\sigma\iota$ 4зв. (очевидно, дописано пізніше), $\mu\alpha\sigma\iota$ 265зв.

3) Графема ω входить в українську писемну традицію з більш послідовним накресленням усередині слова між приголосними від середини XIV ст.²². Написання такі відсутні в Тексті I.

¹⁹ Гнатенко Л. *Палеографічно-орфографічна атрибуція української рукописної книги: уставні та півуставні кодекси кінця XIII – початку XVII ст.* Київ, 2016. С. 138, 142

²⁰ Пор. ще коментар В. Щепкіна, що в другій половині XIII ст. трапляються рукописи, де вживання знаків μ — μ , ν — ν вже нормоване, але всюди ще зберігається μ ; див.: Щепкін В. Н. *Русская палеография*. Москва, 1967. С. 118. Такі написання цілком збігаються з манерою писця Тексту I.

²¹ Гнатенко Л. *Палеографічно-орфографічна атрибуція української рукописної книги*... С. 148.

²² Гнатенко Л. *Палеографічно-орфографічна атрибуція української рукописної книги* ... С. 162. Хоча поодинокі написання ω в цій позиції засвідчені в найдавніших українських пам'ятках, починаючи від XI ст. див. с.29 цього видання.

4) Буква ъ в давньоукраїнських текстах писалася зрідка, переважно в кінці рядків, у Тексті I маємо поодинокі випадки ъ: *прѣддѣиѣ* 70зв., *рѣцѣ* 146зв., *пронѣиѣ* 146зв. Диграф оу в пам'ятках української писемности був замінений монографом у з другої чверті XIV ст.²³

5) Зредуковані ь, ѣ у поєднанні з плавними накреслені відповідно до етимології значно частіше від написань о та є: *свѣршенѣ* 6, *мьрзѣка* 14, *мьртѣ* 18зв., *вѣ плѣти* 15, *тѣрнии* 26, *крѣвию* 151зв. та ін. Також засвідчено випадки другого повноголосся *оумьрѣвѣниѣ* 1, *вѣрѣстоу* 39. Такі написання властиві ще текстам до кінця XIII ст.²⁴ За нашими підрахунками на 1–20 аркушах у 66 написаннях на місці **br *br *bl *bl* збережено ь, ѣ у 44-х, прикладів із вокалізацією ь > є, ѣ > о – 22; у 15 написаннях на місці **rb *rb* збережено ь, ѣ у 14-х, прикладів із вокалізацією ѣ > о – 1; у 15 написаннях на місці *lb збережено ѣ у 14-х, прикладів із вокалізацією ѣ > о – 1²⁵.

6) Майже безвинятково перший писець накреслював ѣ в буквостроках *гы кы хы*.

Зазначені вище особливості дозволяють датувати створення цього тексту в часовому проміжку XIII ст.

Текст II (аркуші 203–240), який, імовірно, копіювали три писці (1, 2, 3), переписаний менш охайно, порівняно з писцем Тексту I, з допущенням значно більшої графічної та орфографічної варіантності, щоправда, в цій частині кодексу менше помилок і виправлень:

1) Двозвуки [іа], [іе] передаються не лише йотованими літерами. Зрідка є-вузька трапляється на початку слів – *єсть* 214, *єда* 231зв., 236, *єго* 231зв., також у цій частині бачимо й вузьке є всередині слів – *ѡпадеѣ* 212зв., наявність є-широкого – *єи* 205зв., *єда* 211 з характерним для уставу кін. XIII – XIV ст. значно висуненим язичком. На позначення [іа] після приголосного послідовно накреслено – *а*: *хрѣститѣся* 203, *сѣна* 203, *идѣше*

²³ Гнатенко Л. *Палеографічно-орфографічна атрибуція української рукописної книги* ... С. 165–166.

²⁴ Хмелевская А. П. Отражение дифтонгических сочетаний плавных и гласных в Кодексе Ганкенштейна... С. 254. URL: <https://libweb.kpfu.ru/publication/papers/kls/2019-1/kls-2019-1-250-254.pdf> Доступ 01.02.2021.

²⁵ Для порівняння (у всіх євангеліях вибрано перші глави від Івана на аркушах 1-15) у таких само за обсягом фрагментах у Мстиславовому (поч. XII ст.) та Галицькому (1144 р.) євангеліях приклади з вокалізацією відсутні. У Добриловому (1164 р.) у 20 написаннях на місці **br *br* збережено ь, ѣ в 5-ти, прикладів із вокалізацією ь > є, ѣ > о – 15, у 16 написаннях на місці **rb *rb *lb *lb* збережено ь, ѣ у 10-ти, прикладів із вокалізацією – 6; у Євсевієвому (1283 р.) у 15-ти написаннях на місці **br *br *bl *bl* збережено ь – 1 раз, прикладів із вокалізацією ь > є, ѣ > о – 14; у 19 написаннях на місці **rb *rb *lb *lb* збережено ь, ѣ у 6-ти, прикладів із вокалізацією – 12; у Холмському (кін. XIII ст.) у 34 написаннях на місці **br *br *lb *lb* збережено ь 4 рази, прикладів із вокалізацією ь > є, ѣ > о – 30, у 21 написанні на місці **rb *rb *lb *lb* збережено ь, ѣ у 12-ти, прикладів із вокалізацією – 9;

204, во ина 206, вѣста 208зв., вѣстазаятѣста 209, градѣи 210зв., пославѣшаго ина 216, хрѣдан 236зв., сѣвоудѣста 237, можашѣста 237зв. та ін., від 219 аркуша в цих позиціях не знаходимо вже рідко – *градѣца* 235зв., *изѣвляиена* 238зв. У Тексті II засвідчено кілька випадків ю після приголосних: *вѣ каиѣрнаоумѣ* 207, *вѣсе* 212 та у слові *родитѣла* 222зв., де ю, мабуть, виправлене з и.

2) Переважають вокалізовані рефлексивні ь, ѣ в поєднанні з плавними: *терпѣню* ... *терпѣца* 205, *до верхоу* ... *свершени* 208, *перѣиѣ* 214зв., *первоѣ* 225, *жрець* 229, *оумѣраша* 239, *кровѣ* 210, *волѣ* 214зв., *скорпиѣ* 216, *волѣсви* 217зв. За нашими підрахунками (в однаковому за обсягом фрагменті тексту, порівняно з Текстом I) у 29 написаннях на місці **br *br *bl *bl* усі приклади лише із вокалізацією ь > є, ѣ > о; у 17 написаннях на місці **rb *rb *lb *lb* збережено ь, ѣ у 10-ти, прикладів із вокалізацією – 7²⁶.

3) Засвідчено кілька випадків написання з ѡ всередині слова між приголосними, щоправда, лише в морфологічно зумовлених позиціях: *кѣ ѡиѣнѣ* 213, *младѣнѣцѣмѣ* 216зв., *моиѣѡвѣ* 231, *кѣ архѣиѣриѣмѣ* 236.

4) Багато прикладів написань ги, ки, хи: *приставники* ... *стоуѣниами* 203зв., *анѣльски* 211зв., *погибѣшимѣ* 212зв., *книжники* 218, *плотѣски* 227зв., *великии* ... *книги*, *рѣки* 235, *слоуѣи* 236 та ін.

5) Написання з ѡ, як і в Тексті I, поодинокі, цілком переважає диграф оу. Текст II переписано, мабуть, дещо пізніше від Тексту I, адже накреслення окремих графем (написання одним із писців літер ж, ѣ) для текстів першої половини XIII ст. загалом не було властиве.

Особливості орфографії уставу додаткового тексту на полях (Текст III) вказують на його створення вочевидь пізніше, можливо, це друга половина – кінець XIV ст.:

1) Звукостропуки [іа], [іе], як правило, передаються: є – *вѣвѣаѣтѣ*, ѡ – *лѡ* 9, йотовані літери засвідчено на позначення ю, зрідка *а* – *аѡ* 8 та в низці випадків *ѡ* після приголосних у новому закритому складі: *сѣхраниѣ* 17.

2) Приклади другого повноголосся відсутні, а вокалізація зредукованих ь, ѣ у поєднанні з плавними майже безвиняткова: *дверѣ ѡверѣ* 15, *терпѣнѣ* 108зв., *жертѣ* 134зв., *золѣ* 171зв., *плотѣ*, *волѣсви* 221зв., *слѣзѣ* 262 та ін. Збережені ь, ѣ трапляються лише в окремих написаннях слів *крѣвѣ* 262зв., *слѣзѣ* 267зв.

3) Всередині слів часто *и*, *ї*: *приїдоша* 4, *миѡроносѣамѣ* 4зв., *иена* 5 та ін.

²⁶ Для порівняння: у таких само за обсягом фрагментах у Лавришівському (XIV ст.) у 28 написаннях на місці **br *br *bl *bl* – усі приклади із вокалізацією, у 4 написаннях на місці **rb *rb *lb *lb* збережено ѣ 1 раз, прикладів із вокалізацією – 3; у Луцькому (XIV ст.) у 34 написаннях на місці **br *br *bl *bl* – усі приклади із вокалізацією, у 19 написаннях на місці **rb *rb *lb *lb* збережено ѣ – 7 разів, прикладів із вокалізацією ѣ > о – 12.

4) Написання з *w* всередині слова між приголосними в новозакритому складі майже безвиняткові (приклади див. нижче), що становить виразну орфографічну особливість цього писця²⁷.

5) Написання *ги ки хи* вже переважають.

6) Цілковито переважає написання літери *҃*. Написання *оу* поодинокі лише на початку слів: *оу҃жасошасл* 222зв., на *оу҃нам* 274зв.

МОВА ПАМ'ЯТКИ

Значення кодексу для вивчення історії української мови надзвичайно важливе. Давньоукраїнська редакція церковнослов'янської мови досить виразно виявлена в її галицько-волинському варіанті.

Найперше відзначаємо в Тексті I два випадки локальної галицької морфологічної діалектної особливості, якої не засвідчено в жодній із відомих нам дотепер пам'яток не лише XII–XIII ст., але й пізніших, аж до XVI ст.: *въ҃злѣша съ҃ совоѣ въ҃на* 50 та *за҃ всл҃ съ҃мьртнѣ расплѣти* 103зв.²⁸ На цю рису в кодексі вказав уперше Кость Кисілевський. Загалом діакритичні знаки в тексті найдавнішої частини писець уживає вкрай рідко й лише над *ѡ*. К. Кисілевський припускає, що крапки над кінцевою *ѣ* проставив пізніший писець, який відновлював – «відсвіжував полинялі місця тексту», і в такий спосіб з'явилася ця його говіркова риса²⁹. Але така крапка стоїть і над іншими помилками, пов'язаними з говірковими особливостями писаря, як то на 241 аркуші *въ҃ лицѣ* – (в ликові) *въ҃ лицѣ вѣсплѣтнѣхъ҃*. *въ҃дворивъ҃слѣ* *ѣтѣ*, де *и < *ѣ*, або на звороті 265 *навѣ҃хивъ҃*, де *в (ѣ) < *и*. Зазначимо, що таким чином пізніший «редактор», мабуть, узагалі позначав помилку свого попередника, адже трапляються ці крапки переважно над помилково написаними й іншими графемами: *въ҃ адѣ҃вѣ* 24зв., *ѡвѣ҃рзѣ* 41зв., *въ҃шлѣнлѣ* 46, *оу҃трѣнюѣ* 65зв., *излѣ҃ганъ҃* 74зв., *исповѣ҃даѣца* 245зв., *силѣнѣ* 252. У Тексті I багато виправлень, які, найімовірніше, робив сам писець (див. приклади

²⁷ Таку особливість відзначено ще у двох галицько-волинських пам'ятках XIV ст. – «Бибельський Апостол» і «Галицько-Волинське Євангеліє» (бібліотека МДУ № 1367), див.: Князевская О. А. Буква *ѡ* в рукописи Бибельского апостола. *Русистика. Славистика. Индоевропеистика*. Сборник к 60-летию А. А. Зализняка. Отв. ред. В. Н. Топоров. Москва, 1996. С. 276–281, що підтверджує думку про датування Тексту III саме цим періодом.

²⁸ *Наговские поучения*. Факсимильное воспроизведение текста по изданию А. Л. Петрова с вводной статьей Ласло Дече. Ньиредьхаза, 2006. С. 6, 8, 11 та ін.; *Акти села Одрехови* / Упорядн. І. Керницький, О. Купчинський. К., 1970. С. 26. Принагідно варто зауважити, що в Євсевієвому Євангелії 1283 року це слово написано помилково *ѡ съ҃мьртнѣ*. (ЄЄ, С. 50). Зазначимо при цьому, що в тексті подібні перестановки звуків трапляються часто: *пращѣнѣ* (ЄЄ, С. 51).

²⁹ Кисілевський К. Кодекс Ганкенштайна – староукраїнська пам'ятка... С. 25, 27; Кисілевський К. *Українське мовознавство в останній добі*. Видання Українського католицького університету ім. Св. Климента Папи. Праці філософічно-філологічного факультету. Т. VII. Рим, 1973. С. 29.

В. Корнієнка в цьому виданні с. 183). Тому логічно напрошується висновок: чому в одних випадках писар виправляв свою помилку, а в інших ставив лише крапку над буквою? Очевидно, такі крапки проставила над помилково написаними літерами інша людина. Чи робив це писар, який дописував текст на вільних полях (писець Тексту III), сказати однозначно важко, оскільки він уживав переважно дві крапки над графемами, що позначали голосні, зокрема й над *іо*: *напастѣіо* 83, *вѣ҃гословлѣнѣіо* 62 та ін. Важаємо, що ці помилки під впливом говіркової стихії допустив писець давнього Тексту I. Такі діалектні риси писця незаперечно вказують на його походження – південно-західний український ареал³⁰.

Можливо, на говіркове місцеве мовлення писця Тексту I вказують написання *нѣтѣ҃нѣнѣ* 54зв., *въ҃ прѣ҃ломнѣннѣ* *хлѣ҃ва* 182зв. (в обох випадках помітне виправлення *н > л*, а в першому слові поставлено крапку над літерою), де відображено зміну *л > н*³¹. Подібну зміну, лише *н > л*, виявлено і в Євсевієвому Євангелії – *ни҃ мнѣтѣ* (ЄЄ, с. 52), у текстах інших євангелій у цьому фрагменті – *нѣ҃ мнѣтѣ*. Наразі нам невідомі зазначені риси в українських діалектах, але, можливо, така особливість (зміна *н > л / л > н*) була властива мовленню предків українців, що проживали на теренах Наддністрянщини, на час написання цих пам'яток – XII–XIII ст.

Із поодиноких діалектних явищ відзначимо в Тексті I ще протетичний *в* у написанні на *во҃дѣици* 56зв., на який вказував у свій час І. Свенціцький³²; зауважимо, що і в точно датованому Євсевієвому Євангелії виявлено кілька випадків протетичного *в*³³. Ю. Шевельов у монографії «Історична фонологія української мови» наводить ще приклад *восмогласникъ* із цієї пам'ятки, проте не вказує, що це слово засвідчене в пізнішому, щонайменше XV ст., тексті.³⁴

Очевидно, в кодексі маємо одне з найдавніших свідчень переходу *е > а* в фіналях іменників на *-ѣ* *дх҃внѣ* *силѣннѣ* 52зв., де бачимо знову ж таки «редакторську» крапку над помилково накресленою буквою. На вказа-

³⁰ За матеріалами Атласу української мови (далі АУМ) така вимова характерна для говірок південно-західного наріччя, крім волинського та подільського діалектів, див.: АУМ, Т.2. Київ, 1988. Кк. 170–171, 176, 213, коментарі.

³¹ К. Кисілевський також відзначив такі написання, див.: Кисілевський К. Кодекс Ганкенштайна – староукраїнська пам'ятка... С. 20.

³² Свенціцький І. *Нариси з історії української мови* ... 1920. С. 45. Пор. уда – пристрій для самостійного ловіння риби, див.: Срезневський І. І. *Словарь древнерусского языка*. / Репринтное изд. Т.3, Ч.2. Москва, 1989. С. 1143.

³³ Німчук В. В. Євсевієве Євангеліє 1283 року як пам'ятка української мови. *Євсевієве Євангеліє 1283 року* / Підгот. до вид. Г. П. Арполенко, З. Г. Козирева, Г. І. Лиса, В. В. Німчук, К. С. Симонова, Г. Х. Щербатюк. Київ, 2001. С. 28.

³⁴ Шевельов Ю. *Історична фонологія української мови* ... С. 571.

ний приклад звернув увагу Кость Кисілевський³⁵, а також Юрій Шевельов ілюструє давність такої зміни в українській мові цим словом та ще надпоправним написанням *твоѣго зачатїе* без вказівки на сторінку³⁶.

Загалом у пам'ятці (в усіх хронологічно різних текстах), незважаючи на її церковно-релігійне спрямування й власне церковнослов'янську основу, українська розмовна стихія виявлена досить виразно й послідовно в численних помилках та описах писців. Передовсім це простежуємо на звуковому рівні.

Перехід *e > o* після шиплячих у церковнослов'янських пам'ятках найдавнішого періоду русько-української писемності засвідчено не часто³⁷. У досліджуваному кодексі (Текст I, у Текст II прикладів цього явища не виявлено) є два таких написання: *кланююцѣмъ* 104, *просвѣщѣнъ* 270. Ю. Шевельов відзначає в цій пам'ятці ще *срѣдѣгоуцѣо||моу*³⁸, яке, можливо, непрямо також вказує на цей перехід, щоправда, також без вказівки на сторінку пам'ятки. Це написання – на 80-му аркуші.

У давньоукраїнських пам'ятках, як власне і в інших східнослов'янських, праслов'янська звукосполука **dj* дала континуант *ž*, а на письмі це знайшло відображення в написанні *ж*, незважаючи на послідовне написання в південнослов'янських протографах *жд*. Таку картину спостерігаємо й у досліджуваному кодексі. Написання *ж < *dj* у всіх текстах безвиняткові. Текст I: *порожъшина* 1зв., *ѡдежю* 5, 21зв., *зижитѣла* 15, *завлоужешимъ* 19, *осоужение* 22, *оутвѣржаюци* 25, *осоужениа* 30зв., 66, *надъжю* 43зв., *надежю* 101зв., *повѣжена* 45зв., *подажъ* 31зв., 67, *стражюцю* 35, *осоужение* 43зв., *вѣсхоженню* 57зв., *зижеть* 84, *свобожъшааго* 106зв., *рожъство* 130, *надежю* 268зв., *оутвѣржение* 270зв., *наслаженіе* 271зв., *оутвѣржаниши* 289 та ін. Текст II *зижеть* 209зв., *ражаюцѣмъ* 217зв., *вожъ* 218зв., *прѣже* 222зв. *рожени* 234зв. та ін. Текст III: *надежа моа* 7зв., *даж ми* 8зв., *повѣжаю* 94зв., *прижъ дажъ* 122, *прохладжашѣмъ* 192зв., *осоужѣнъ* 193, *омлажѣмъ* 245зв., *оутвѣржѣнъ* 252зв. та ін. Єдиний приклад зі спробою писця відобразити звук складної артикуляції, можливо *дж*, на межі морфем на місці *з+ж* маємо в Тексті I – *вѣсѣи нжуѣноуѣтъ* 176зв. Такі приклади виявлено і в інших пам'ятках галицько-волинської писемної школи³⁹.

Написання повноголосних сполук у церковнослов'янських текстах давньоукраїнської доби – рідкість, однак поодинокі випадки трапляються.

У досліджуваному кодексі засвідчено кілька. У Тексті II лише один запис свідчить про повноголосну вимову писця: *въ дѣревѣи* 228⁴⁰, більше таких слів виявлено в Тексті III: *стерѣжаху* 52, *покушаѣтсѣ ворогъ* 108, *перенесѣнъе моци* 171, *перенесѣнъе стою мѣ вориса*. и *гѣѣба* 176зв., *мѣць апрѣ рекомъи березозомъ* 175. Можливо, тією ж таки рукою внизу аркуша 271 дрібним уставом написано *здоровъ*.

На місці **ѣ* превалює звичайно графема *ѣ*, однак часто трапляються й інші написання. Текст I: **ѣ > и*: *вѣсина* 10, *не разоумивни* 52 (*не разоумѣвѣтъ* 42зв.), *въ коринфи* 158зв., *свѣтаюци* 171, *никто* 192, *свѣдители* 184зв. Текст II: *вси (тарости)* 208, *свѣдѣтельствоуѣмъ* 221зв. Нерідко маємо й плутання *ѣ = и* Текст I: *въ дѣбри порѣваасѣ* 129зв., *моцѣ твоѣи* 150зв., *вратѣѣ* 170, *въ лицѣ* 241, *въ лицѣ* 288, *трѣсѣвѣтлоѣ* 244, *невѣстѣмаго* 273. Текст II: *нѣкъ клѣнѣтсѣ ни невоми* 205зв., *во штеуѣствѣ* 207, *во штеуѣствѣи* 207зв., *моиси ... ѡ моисѣа* 231. У церковнослов'янських текстах української редакції поряд із уживанням **ѣ > и* трапляються нерідко й **ѣ > е*: *неизмерьничи* 3, *ветѣхуоу* 100зв., *долготерпе* 144, *оу тебе* 149, *засвѣдетельствова* 155зв., *ръцѣте /нак. сп./* 144, *телеѣ* 181, *прахъ прилепши* 215зв., *прегрѣшени* 257, *прѣспѣвша* 285, *телѣсе* 288, *на тебе* 289, *прѣспѣеть* 289. Так само є й плутання *ѣ = е*: *дѣвѣльствѣмъ* 8зв., *прѣкуѣа* 86зв., *вѣуѣрѣа* 128, *телеѣчиухъ* 121зв., *телѣсенѣ* 288, *имѣтъ ... не имѣтъ* 176зв., *видѣ /аорист/ ризы ... видѣ* 179, *мрѣжю* 191, *мрежю* 191зв., *мрежю* 252зв., *не створилъ ... нѣ створи* 199. Трапляються написання слів з трьома різновидами накреслень – *ѣ, е, и*: *прѣзри* 133, *призри* 117зв., *презри* 135зв. Текст III: *дѣши моѣ* 80зв., *вѣсхѣтѣвъ* 83зв., *свѣдѣтельство* 186, *свѣдѣтельствуюца* 222зв.; плутання *ѣ = и*: *нѣ дѣломи* ни словом 26зв., *вѣѣ тварѣ* 27, *ѡ хѣрвоми* 39зв., *в сѣнѣ* 59зв., *слѣрено* 95, *оуѣтъи наша ѡверзи ... оуѣтъи ми ѡверзи* 115, *еулампѣ ѣ еулампѣ* 159, *онанѣ нѣ* 165зв., *славословимъ и єї поклонѣнѣи Н.мн. поклонѣми* 192, *моисѣи ... моисѣа* 199, *лѣтозвѣздѣ* 220зв., *къ уѣѣ* 264зв.; **ѣ > е*: *ветѣху* 5, *телѣсѣи* 108, *к тебе* 124, *слава тебе* 131зв., *жизнѣ нашѣ* Р. в. 190.

Однією з найхарактерніших ознак пам'ятки є численні написання літери *ѣ* (ять) відповідно до етимологічного **e* у новозакритому складі, тобто «нового *ѣ*». Передовсім наведемо приклади цієї зміни в словах, де «ікальна» вимова була незаперечною. Текст I: *калѣнъ* 174зв., 177зв., *молѣвницю* 128, *въ пѣць* 158, *сѣмъ вѣсѣ* 175зв., *словѣсною* 250, *погѣвѣльною* 132, *въ ровѣ погѣвѣльнѣ* 259⁴¹. Текст II: *шѣсть* 206зв., *мѣць* 214, *матѣрь* 237. Текст

³⁵ Кисілевський К. *Українське мовознавство...* С. 28.

³⁶ Шевельов Ю. *Історична фонологія української мови ...* С. 440.

³⁷ Шевельов Ю. *Історична фонологія української мови ...* С. 201–202.

³⁸ Там само. – С. 201.

³⁹ Шевельов Ю. *Історична фонологія української мови ...* С. 92.

⁴⁰ Дервія – місто в Лікаонії, Мала Азія. Див.: *Библейская энциклопедия*. Трудь и издание архимандрита Никифора. Москва, 1891. С. 190. К. Кисілевський цього прикладу не відзначив, другий випадок написання слова *перенесѣнъе* маємо на звороті 176 аркуша, а не на звороті 182, як то помилково зазначено в автора, див.: Кисілевський К. *Кодекс Ганкенштайна – староукраїнська пам'ятка...* С. 18.

⁴¹ В останніх двох словах може бути потрактоване і як традиційне написання, оскільки відомі випадки накреслення цієї графемі в слові *погыбѣль* (*погыбѣли*) у пам'ятках XI ст., тобто до

III: кам'єнь 15зв., 23зв., 80, 243зв., вєчєрнію 26, вєчєрнію пѣ ї слов'єснє службє 93зв., слов'єснєми 135зв., плам'єнь 157зв., 211, пѣщє 192зв., 231, пѣщєнаго 232, степ'єнь бїи 254зв., мат'єрь 62, 212зв., горєсть ... гор'єсть 277зв. У займенникових формах. Текст I: слава сил'є тво'єи 29зв., по сво'єи воли 155зв. Текст II: ѡ тво'ємь 216, по сво'ємь 225зв., в'є н'єи 205, в'є н'ємь 214, ѡ с'ємь /про це/ 216зв., во вс'єи нюд'єи 226. Текст III: в'є сво'ємь 5, оу тво'ємь 6, на тво'ємь 82зв., але твоимь О.в. 192, на мо'ємь 189зв., на н'ємь 131зв., в'є н'єї /она – в нїй/ 223. Найбільше таких прикладів у субстантивах на *-je*. Дуже промовистим є приклад «ікальної» вимови в написанні слова *сѣгр'єшєниє* 22, де чітко видно, як писець виправив (и>є) *сѣгр'єш(и>є)ниє*. Інші випадки з Тексту I: оумьрцєв'єниє 1, ѡбнов'єнє 4зв., кам'єниє 9зв., кам'єнємь 210зв., хвал'єниа 30, пом'єшл'єниє 34зв., погрєв'єниємь 55, в'єскр'єс'єниє 60, вєс'єлиа исп'єльнє сїєсє 68зв., застоуп'єниє 94зв., оу'ш'єниа 127, повєл'єниємь 167зв., оу'ч'єниа 265зв., трєв'єл'єниє 277, на ѡнов'єнє 277зв. та ін. Текст II: оу'с'єн'єнє приимємь 203зв., трєп'єнє 205, ѡсоуж'єнє 205зв., заблѡуж'єнє 206зв., просв'єщ'єниа 219зв., ѡнов'єнємь 220, дар'є иц'єл'єнєа подѡиманєа стрѡк'єнєа 211, ѡблѡч'єнєа 212, по моу'ч'єни 225зв., оу'ч'єниє 230, сїс'єниє 223зв., ѡкр'єв'єниє 223зв., пом'єшл'єниа 224, вєскр'єс'єнє 238зв. Текст III: закол'єнє, погрєв'єнє 4зв., в'єш'єнємь 13зв., вєскр'єс'єнє 14зв., кам'єнємь 167, вєс'єльє 24, 83зв., вєс'єльємь 207зв., твор'єнємь 26зв., оц'єщ'єнємь пригр'єш'єнє 39, запр'єщ'єнє 39зв., на ѡжив'єнє 42, проц'єнє 49зв., свєкож'єнє вєс'єл'є блгѡвол'єнє разум'є мир'є блгѡслов'єнє равнѡд'єт'єлєнє єсть 61, ст'єб'єлє 75, сгр'єш'єнєи 82зв., оумил'єнємь 83зв., блгѡв'єщ'єнємь 96, пос'єч'єнємь воюєа 115зв., в'єсхѡж'єнємь 200зв., оудѡвр'єнє 270, схѡж'єнє 231 та ін. Багато прикладів з «новим *Ѣ*» в іменниках із колишнім суфіксом *-тель*. Хоч однозначно важко сказати, чи вимовляли в час написання русини-українці там [i]⁴². Текст I: вєдєржит'єль 195зв. Текст II: наказат'єль 203, а д'єлат'єль малѡ 214зв., сїєит'єльнєа 219зв. Текст III: избавит'єль 14зв., родит'єлєнєцє 83зв., бѡродит'єлєнєцє 105зв., слѡжит'єль нѣсн'єхъ Р. мн. 84. Решта випадків уживання «нового *Ѣ*», мабуть, варто пов'язати не так з вимовою, як із графічною традицією написання цієї літери в певній позиції, про що ми зауважили вище: прим'єшь во сєв'є б, на в'єсоу' нєв'єсноу'ю 64, нєв'єсноу'ю 197зв., под'єнєв'єс'єскимь 213зв., тридн'єв'єнъ 73, тридн'євєно 239зв., тр'єт'єнє 211, на м'єл'єв'єн'ємь 104, пл'євєлъ /III ос.

одн./ 158, 197, з'єин'єн'єхъ 161зв., з'єм'єн'єа 239, з'єин'єхъ 238, з'єм'єн'ємь 244зв., в'є привєд'єть 167зв., множ'єиє 170, блгѡд'єть б'єниа 170зв., радѡст'єю в'єлєнию 172, млад'єнєствѡитє 208, 236зв., млад'єнєцѡмь 216зв., млад'єнєцємь 236зв., яз'єки ан'єльски 211зв., и шл'ємъ и м'єкѡ 214, двє п'єт'єнєцѡ 223, в'єлєню 247зв., прил'єжно 248, нєиздрєч'єнєно 248зв., 266, в'є в'єзд'єн'є 252. Текст II: в'єлєю 4зв., 15, в'єлєи 162, з з'єм'єлє 5зв., 179зв., з'єм'єл'єн'єхъ 244, нєиздрєч'єнєно 15, изрєч'єнєно 26, з'єм'єл'єн'єа д'єи 26, врата плач'єв'єн'єа 50зв., д'єш'єн'ємь 74зв., дѡш'єв'єн'єа 108, в'є в'єзд'єн'є 82зв., в'єзд'єнѡ 122зв., вєс'єл'єн'єн'ємь 181, трєп'єт'єн'єи 206, ж'єнєскѡю 212, ж'єнєскѡю 216, п'єт'єнєцѡ 246, ан'єльскимєа 252, по тр'єт'єнємь 275 та ін. У Тексті III часто подибуємо написання *є* на місці *e в новозакритому складі, що також може свідчити про своєрідну вимову цього звука, можливо, відмінного від [e]: жєзл'є 126, понєсл'є 170, нєвєєсь 237зв., грєзнь 270зв., пр'єл'єщєн'є 273зв. та ін.⁴³ У Тексті II такі написання поодинокі — щєдр'єи 238зв., хоч іноді трапляються й у відкритому складі — вєє 212, родит'єлє 222зв., а в Тексті I — відсутні.

Українські писці нерідко плутали написання графем и та ѣ, що стало відображенням говіркової риси — існування нового звука [u]. Найперше, ця зміна в українських пам'ятках сталася після задньоязикових. Такі написання відзначено й у досліджуваному кодексі, щоправда, в Тексті I ці випадки поодинокі: кит'є 144, скини ю 149зв. Текст II: гр'єхи 206, многи в'єдѡвица 207зв., яз'єки 208зв., 211, прр'єки 211, погнєшиємъ 212зв., совєрєв'є вєєа книжники люд'єскиа 218, плѡт'єски 227зв., лоукин'єскии 228, великии 235, книги р'єки 235, але книги 235зв., придоєа жє слѡги, але слѡги 236, паки 236зв., вєлѡуєскиєхъ 239зв. та ін. Текст III: погнєноу'ть 7зв., паки 25зв., 122зв., паки 230, киѡта 206, в'єсокиє 210зв., в'єв'єки 211зв., 276зв. в'єв'єки 276зв., влєв'єкиє 252, ан'єльскимєа 252, раїскимє 258зв., многиє 259зв. та ін. Після інших приголосних ця зміна виявлена рідше. Текст I: расп'єн'є 35зв., н'є с'єстав'єт'є тр'єцю 49, вєзд'єт'є пригвєждєнємъ 71, и ми жє тѡ молиємъ 150зв., слѡшати дѡ сл'єшит'є 158зв., нє щє вєв'єгити 161, прєданѡу вѡити ... прѡпѡтѡу в'єгити 178зв., нє вн'єдє ... и внєдє 186, арганъ т'єи гєвисєа 262зв., єнъ т'єи гєвисєа 271. Текст II: іакѡ єєтє єни 217зв. Текст III: к тисєци 7, нє пост'єзєєтєсѡ 26, злѡю напєст'єю пр'єт'єкєєєа лѡт'є 83, питєєи 84зв., питєт'єлєнєцѡ 192зв.

Унаслідок появи такого звука в мовленні писарів, відбулося зближення його артикуляції з [e], що й відображено на письмі через взаємозаміну *и/є*. Текст I: сн'ємь в'єнєємь 20, 152, гѡ в'єсп'євєит'є 48зв., вєєт'євѡр'єшиє д'єш'ємь в'єнєємь 78, нє в'єрѡуєєнємъ иєгъ 183зв., вѡдѡмъ б'єнєємъ 227, людємъ п'єшєємъ прѡхѡдѡщєємъ поюєиємъ 27, вєи в'єспѡиємъ 42, 124зв., гѡ в'єсп'євєит'є 48зв., ид'єти ... поитє /нак. сп./ 89, пр'єв'єш'єши вєєа т'єари 152, к'є корєнѡв'є 169зв., наинєиє 201зв., сил'єиє 251зв.-252, трєв'єл'єн'єиє (де є виправлено, мабуть, з и) 277.

⁴³ На цю особливість вказував і К. Кисілевський, див.: Кисілевський К. Кодекс Ганкенштайна – стародавня українська пам'ятка ... С. 18-19.

занепаду зредукованих – Ізборнику Святослава 1073, Пандектах Антиоха, див.: Ізб. 1073, 316; Срезневский И. И. Словарь древнерусского языка... Т. II, Ч. 2, С. 1027.

⁴² Як відомо, такі написання були поширені й у південнослов'янській писемності, зокрема в сербській пам'ятках *родит'єль*, *воуд'єть*. А. Майков зазначав, що подібні вияви *e > *Ѣ* властиві сербським текстам від XII ст. Це дало підставу А. Кримському вказану особливість в українській писемності трактувати не як фонетичну, а суто орфографічну, причому для всіх написань, з чим, звичайно, погодитися не можна. Докладніше див.: Кисілевський К. *Українське мовознавство в останній добі ...* С.22.

Текст II: противоу къзнемъ неприазнигыиъ 213зв., пришедъши /волхви/ видѣвъше 219. Текст III: прістолъ 5зв., прістолѣ Кл. 42, потеръ 49⁴⁴, ѿ прѣстола 104, прістолу 106зв., приѣстоѣ чрѣво 60, не пристаемъ /перестаємо/ 90зв., привлагъи 108, прітовою 108зв., прилестныиъ потокы 122зв., сверѣпъствена кротчестъ 139зв., прилестни ... прилещеныиъ 139зв., прилютъхъ грѣхъ 141, привгышыши 141зв., привгыше 207, за прииногую мѣтъ 122зв., сверѣпаго 152, непристанно 157зв., емильана 182, привѣунаго 248 та ін.

Літери ь, ѣ поряд із історично виправданими рефlekсами писарі Текстів I–II плутали місцями з е, о відповідно. Закономірна вокалізація ь > е: персти ... исперва 1, смеруеса свѣтъ 9зв., пельны 15, смертенъ 19зв., тьрнии ... тьрновъ 26, верховнии 139зв., младенець 222зв., дерзновение 266 та ін.; закономірна вокалізація ѣ > о: долго 29, кровию 142зв., але кровию 151зв., посрѣдѣ волкъ 214зв., дълготьрпѣнию 143зв. і дълготерпе 144 та ін.; незакономірна, пов'язана з рефlekсами ь: нѣ телѣныиъ бѣ ... тѣлѣныиъ 5зв., лестъца 12, заблужденииъ 19, волью 41зв., непоруена 77зв., на нѣдвижнѣиъ камени 78, ѡбѣколюеуе 79зв., повѣдильла 79зв., обитъли 89зв., жатъли 158, слоужитъла 244зв., проповѣдильла 245, из матере 132зв., надъжа 135зв., подаже ми 140зв., рожшии 150зв., коудѣ плауе и скръжетъ 158, азъ есемъ 202, избраны 252, съверавъ 268зв., вѣнеце 279, немоще женскоую ѡложеши 287зв. та ін.; незакономірна, пов'язана з рефlekсами ѣ: како силънъ /силон 'силен'/ 12, непрохъдима 16, адъва врата 18, въ адъвѣ 24зв., силъю 30, крѣпкыи 'крѣпкий' 62, сладъсти 93зв., свое тѣлѣ 103, на дова мѣста 103, въ ризы оболуена 160, кѣравль 191, хѣдити 229зв., силъю 288 та ін. Зазначимо, що в Тексті III таких незакономірних замінів, пов'язаних із рефlekсами ѣ, ь, уже не знаходимо. Крім зазначених у кодексі написань, пов'язаних із ь, ѣ, ми виявили й численні пропуски графем ь, ѣ у слабких позиціях з очевидним наростанням від Текст I > Текст II > Текст III. Наводимо лише децицію прикладів із давнього Тексту I: скровица 43, възпиша 54, болѣнно 103, долелени 126зв., подаж ми 128зв., даж ми 141, молѣвницю 128, нѣдоужныи 140, прѣславне 140зв., страшно 151, створи 157, два 159зв., ѿ вѣлѣ 183зв., тѣлѣ 185зв., законномоуѣнъ 197, во тѣлѣ ... тѣла 226зв. та ін. У Текст I засвідчені написання надъжа (<надѣжда) 135зв., дѣвѣство (<дѣвѣство) 289, які також відображають процес плутання ь – е, якщо ятевий рефлекс (неоднорідної якості) у мовленні творця цього тексту був виявлений із виразніше артикульованим звуком [e].

У деяких написаннях Тексту I і II спостерігаємо плутання ь/и/е: не нищѣ 9зв., виправлення в слові с(ь>и)льнъиухъ 16зв., де писець явно спочатку накреслював ь, въсьльса – въ гровѣ въсьльса 75зв., коницина 158, смотрьша 228, просвьтѣ 249, трѣсвѣтлои 103зв., трѣволнениа 270зв., тричисльнаго 263-263зв., які

⁴⁴ Див.: потиръ Срезневский И. И. *Словарь древнерусского языка...* Т. II, Ч. 2. С. 1291.

вочевидь пов'язані вже з нерозрізненням е/и та постали в результаті змішування написань ь – е.

Із долею зредукованих варто коментувати рефlekсацію ь > е у корені *скър-/скер-*. Текст I: въ скърби 107, оскървляющю 259, вслкъи скърби 266. К. Кисілевський прикладів цього явища в Тексті I не наводить⁴⁵. Текст III: скървѣти 1зв., скърви 26зв., 74зв., скървѣцихъ 42, скървѣ 53, скървѣхъ 81, скървѣи 83зв., скърви 190зв., оу скърви 259зв., въ скървѣхъ 261. Ця діалектна особливість недвозначно вказує на належність творця, який її писав/переписував, до галицько-волинської писемної школи і виявлена у багатьох галицько-волинських пам'ятках XII–XIV ст.⁴⁶

Відзначимо в пам'ятці характерну говіркову рису, пов'язану з оригінальною рефlekсацією ь ѣ в українській писемності найдавнішого періоду – перехід ь + j > ѣ (и) + j та ѣ + j > ѣ (и) + j. У досліджуваному кодексі також виявлено кілька таких написань: Текст I: да пришедъша помажюти и 174; вѣнчалъ и ѣси 155зв., поставилъ и ѣси 155зв.-156, припатъ и въ домъ 162, мѣ оугъленъ и 173; Текст II: гнетяхоути и 204, ицѣлѣти и гѣ 206, въпрашахоути и 226⁴⁷. Зазначена йотова асиміляція є однією з найхарактерніших звукових особливостей української писемності найдавнішого періоду⁴⁸, яку виявлено в пам'ятках приблизно до XV ст. Справедливо зауважує К. Кисілевський, що в Тексті III та пізнішому тексті IV таких прикладів немає⁴⁹. Однак зазначимо інші: їзъидѣтѣ 61зв., омѣи ма 139, які відображають таке ж саме звукове явище – оригінальну українську рефlekсацію колишнього ѣ, на що вказував Ю. Шевельов. До цих прикладів маємо додати й такі, де початкову стадію української рефlekсації ѣ + j > ѣ вже не відображено, але маємо лише пізніші наслідки зближення артикуляції ь – и: възидѣ 164, изидоутъ 169, възидоухъ 187зв., изидѣтъ 201.

Для найдавніших текстів української писемності характерною орфографічною рисою є написання -ѣа/-ѣи/-ѣю: відповідно/ до -иа/-ии/-ию в болгарських та македонських протографах⁵⁰. У досліджува-

⁴⁵ Кисілевський К. Кодекс Ганкенштайна – староукраїнська пам'ятка... С. 17.

⁴⁶ Мойсієнко В. М. Протографи і мова Лавришівського Євангелія. Лавришівське Євангеліє XIV століття. Видання факсимільного типу. Дослідження. К.: Горобець, 2018. С. 443.

⁴⁷ Цей приклад А. Хмелевська помилково наводить для ілюстрації закінчення -ти в імперфектній множинній формі III особи. Див.: Хмелевская А. П. Особенности употребления имперфекта в тексте Венского октоиха. *И. А. Бодуэн де Куртенэ и мировая лингвистика* (В Бодуэнские чтения). Труды и материалы. Т. 1. Казань, 2015. С. 336.

⁴⁸ Мойсієнко В. М. Кирилична частина Реймського Євангелія – важлива пам'ятка давньорусько-української книжної писемності. *Реймське Євангеліє. Дослідження*. К.: «Горобець», 2019. С. 78–80.

⁴⁹ Кисілевський К. Кодекс Ганкенштайна – староукраїнська пам'ятка... С. 17.

⁵⁰ Такі написання засвідчені вже в найдавнішій українській рукописній книзі – Реймському Євангелію першої половини XI ст. Див.: Мойсієнко В. М. Кирилична частина Реймського Євангелія... С. 79.

ному кодексі таких написань дуже багато Текст I—II: *вновлѣньє* 4зв., *волью* 7, *волью* 41зв., *въскръсѣньє* 73зв., *соуієтьєньє* 85, *рвеньєньє* 89, *стѣтью* 97, *бѣжью* 156, *бѣє* 167, *нѣдальє моє* 169зв., *воле патисотѣ братьѣ* 170, *радостью* 172, 185, *братья мои* 172зв., до скончанья 174, *испыють* 177, *знамѣньями* 177зв., *оубьє* 200, *рыданьє* 237зв., *любовью* 266зв., *молуаньєньє* 268зв., *житыє* 281зв., *терпѣнью* 205, *кровью* 209зв., *оубьєте* 210, по прѣспѣванью 211зв., *имѣньє* 212, *оубальє* 214, *пьюще* 215, *молню* 216, по оупованью 220зв., *нощью* 236 та ін. А в Тексті III написання *-ьа/-ьи/-ью* вже цілковито переважають. Особливо привертає увагу в Тексті I приклад без літери *ь*: *осоужєнїа* 89зв., щоправда, н та н з'єднані лігатурою, ніби виправлення і вставлення поміж ними и. Можливо, писець уже вимовляв і писав цю асимілятивну зміну без роздільної вимови? Найдавніший приклад саме такого графічного відображення зазначеного звукового явища засвідчено в Бучацькому Євангелії XII—XIII ст. – *печалю*⁵¹. Отже, наведені ілюстрації з Віденського Октоїха уможливають висновок про початок асимілятивного подовження в українському мовленні в др. пол. XII ст.

У церковнослов'янських текстах української редакції трапляються написання *а* на місці *о*. Текст I: *истауаа* 41, *пробадаєма рєбра* 66зв., *вбнавлєтьєса* 84, *потаплєма* 85, *истауаєши* 127зв., *вскапаплєюци* 127зв., *сѣтварман* 149, *праславлєма* 289. Текст II: *овнавлєма* 236, *ражаєтєса* 167зв., *даравала єси* 181, *смаотрєюцю* 195зв., *проважають* 205⁵². Як видно з наведених прикладів, така зміна викликана асимілятивним впливом наступного *а*. Надпоправні написання також можуть свідчити про цей звуковий процес: Текст I: *неполѣвѣши ѡгньєньє* 47зв., *изълучисѣ* /тут: *изалчисѣ*/ 146зв. Текст II: *располившєса* 183зв.

На час написання усіх текстів досліджуваної пам'ятки, в мовленні писців існував нескладовий *ѣ*, що підтверджують у низці прикладів чергування *у* // *в*. Текст I—II: *и оу єдиноу* 47, *оу коупѣ* 48зв., *правакѣ ѣужинѣ* 74зв., *сѣздавѣ єгѣоу древлє правакоу нашу* 147зв., *оутѣри* 108, *боудєть оу игемона* 173, *паоулѣ* 228зв., *павла* 229, *страна завлонѣ* (пор. *земла заоулонѣ* ДС, с. 554) 241зв., *навѣуивѣ* 265зв. та ін. Текст III: *оу днѣ или в нощѣ* 5, *вси вповоаючіє на нь* 8зв., *оу адѣ* 9зв., *втѣшѣньєньє* 13зв., *всє впованьє* 15, *вжасошасѣ* 15, *євга*

15зв., *члѣковвїца* 17, *навѣша* 24зв., *въморщѣньє* 28зв., *вѣ вѣтровѣ* 40, *пѣ вѣставѣ* 60, *оузлѣглѣ вѣ* 60зв., *оумѣстїлицє* 91, *нє вмираю* 92, *вѣхо твоє* 94зв., *приклони вѣхо* 249, *моєго вморивѣ* 131зв., *всѣхѣ оузлѣглѣ єси* 132зв., *нє вдолѣтєть* 133зв., *вѣчєньєньє* 134зв., *вѣашє* 135зв., *нєвѣклѣннѣньє* 139зв., *вжасаютєса* 148, *сѣтѣшникѣ вѣашьшє* 148зв., *навѣшисѣ* 157зв., *навѣ* 264зв., *вѣитѣль* 179, *євламїпѣ ѣ євламїпѣ* 159, *оузлѣвленого* 168зв., *влагѣвѣхаюца* 176, *вѣтѣ* 181зв. і *оулѣтѣ* 183зв., *вѣ вѣтровѣ* 192, *адамѣ оуноука* 193, *да тѣ вѣвѣдѣтѣ* 226, *завлони странѣ* 230зв., *нєдовлѣтєть* 235зв., *втѣшѣньє* 242зв., *мнѣга вѣчєньє* 259зв., і *вдовѣрѣ* 269зв. та ін. Таку зміну бачимо і в давньому іменнику *оутѣха*: *и втѣхѣ вѣ скєрєхѣ дѣлѣ* 261.

У Тексті I в імперфектній формі III ос. мн. від имати спостерігаємо втрату початкового *и*: *и нѣ махѣу имѣ вѣрѣ* 179. Найраніші свідчення такої редукції відомі в українській писемності від кінця XIII ст.⁵³ Заслугує на увагу й написання в Тексті I форми *ишьлѣ* (стсл. *шьдлѣ*) – *и нє того ишьлѣ нєси* 80 з приставним *и* (сучасна українська форма *ішов/їшов*).

У кодексі виявлено багато випадків форм префіксальних дієслів, властивих, очевидно, вже тогочасному мовленню писців, – похідних від *и-ти*, *и-мати*, Текст I: *приидѣть* 11зв., *приидє* 21зв., 159, *прими* 25зв., 140, *приидє* 33зв., *примєши* 82, *примашє* 144зв., *приидєши* 151, *але прими* 148, *прити* 161, *приидєть* 168зв., *приидѣтє* 192, *але приидєть* 168зв., *да примємѣ* 256 та ін., Текст II: *приидєть* 210, *примѣтє* 226, *але приидє* 231зв., *примати* 235зв., *придєть* 235зв. та ін., Текст III: *приїдоша оураншє* 4.

У Тексті II засвідчено випадки відсутності відображення II палаталізації: *іако многи вдовица вѣша*, і на цій таки сторінці – *мнози вѣхѣу прокаженїи* 207зв., *газѣци соутѣ ... вєи глїють газѣки* 208зв., *приїдоша жє слоуги* 236. У Тексті I таких написань ми не виявили.

Із особливостей у підсистемі консонантизму відзначимо численні написання з відображенням м'якості *ц'*, причому ці *цю* *ць* безвинятково в усіх текстах. Наводимо приклади з Текст I—II: *мьртвѣць* 7, *щѣць* 22, 22зв., 34зв., *любѣць* 27, *младнѣць* 30, *всѣвидѣць* 31, *дѣць* 42зв., *живодавєць* 239зв., *агнѣць* 123, *отѣ бѣць* 145зв., *ни мѣшѣца* 214зв., *оуницѣ* і *вѣницѣ* 229, *вѣницѣ* 280, *ѡ градѣца* 235зв., *творѣца* 273, *щѣцю* 162, *конѣци* 240; *овьѣца* 201зв., *пѣрѣцица* 224, *тѣрѣци єдинозачальнѣ* (Д. в.) 10зв., *помощницю* 7, *дѣцю* 43, *вѣцю* 43, *ходатаицю* 78, *ходатаицицю* і *молѣвницю* 128, *дєсницю* 140, *застѣпницю* 270зв., *ѡ вѣцѣхѣ* 202, *кѣ вѣцѣмѣ*

⁵¹ Бучацьке Євангеліє XII—XIII ст. / Відп. ред. В. Німчук, підгот. до вид. Ю. Осінчук. Київ, 2017. С. 32, див. ще: Півторак Г. П. *Формування і діалектна диференціація давньоруської мови*. Київ, 1988. С. 219.

⁵² Зауважимо, що подібні написання відзначали й інші дослідники українських текстів галицько-волинської школи, див.: Німчук В. В. Євсевіє Євангеліє 1283 року як пам'ятка української мови ... С. 26; Мойсієнко В. М. Протографи і мова Лавришівського Євангелія... С. 445–446.

⁵³ Найдавніші приклади дослідники історії української мови наводять із Євсевієвого Євангелія 1283 року, див.: Жовтобрюх М. А. Фонетика // М. А. Жовтобрюх, В. М. Русанівський, В. Г. Скляренко. *Історія української мови. Фонетика*. К.: Наукова думка, 1979. С. 302; Півторак Г. П. *Формування і діалектна диференціація ...* С. 191; Німчук В. В. Євсевіє Євангеліє 1283 року як пам'ятка української мови ... С. 22.

212зв.; вѣ срдца 217зв., два пѣтъкнѣца 223, ѿ срдца 106, слѣнцю 174зв.; нарицахоу 228зв., нарицаемъги 238, та ін., але дѣца 9, животворца 34зв., мьртвѣца 37зв., приимѣца 38, дѣца 45, ѿца 29, 37зв., 49, 164, 184зв., творца 139, оубица 141зв., дѣсница 144, пѣкѣца 145, овѣца 201зв., младѣкнѣца 237, живодавца 239зв., вѣс конѣца 241зв., прорицаша 249зв., вѣнца 287. У дієслові звѣцати – тако кроуѣтъ мѣдѣанъ звѣцата 211зв. також писець відобразив м'яку вимову *ц'* (усі приклади цього дієслова в церковнослов'янських болгарської і македонської редакції та давньоруських лексиконах наведені з кінцевим основи -а: звѣца⁵⁴).

Написання шиплячих для цього періоду вже відображають їх ствердіння. У всіх текстах кодексу збережені написання, що відображають м'якість, як правило, в буквосполучах -шю-, -жю-, -чю-. Текст I: прѣстоупивѣшю 26, вѣулувѣшю павлѣшю 30, кожю 35зв., стражюшю чюдѣ 36, чюдѣ 37, 45, пишю 53зв., нашу 147зв., спадѣшю 216 та ін., -ша-, -жа-, -ча- трапляються спорадично, причому лише в Тексті I і лише -жа-: стажа 21, чюжа 120зв., надѣжа 135зв. При цьому маємо сотні прикладів з написаннями -ша-, -жа-, -ча-. Текст I: зачальникѣ 15, оумьршага 27зв., лоуѣахѣ 47, враѣа ... наша 69зв., лѣжа 83зв. та ін. Кілька разів у цьому ж тексті засвідчено *ч* після *ш*: оумьршгынѣ 15зв. оумьршгынѣхѣ 40зв., оумьршгынѣхѣ 150.

Іноді відображено явище спрощення, Текст I: смьртѣ оупразни 55, 246зв., преже рѣства 145; Текст III: изрѣчѣнно 26, оупразнилѣ 23зв., несмѣсно 49, оупразни 104, 139, 237, оупразниши 122, срадавше тебе ради 147зв.

Для українських писців характерним було в цей час відображення говіркових асимілятивно-дисимілятивних процесів, що й засвідчено неодноразово в пам'ятці. Текст I: родивѣнѣца ницѣтъпа 20, дѣшю рашини 45зв., вѣс мьртѣнѣ 44зв., ницѣслѣ 53, вѣцѣсть 54зв., нѣ ницѣва дѣца 58зв., ницѣтога 91зв., и з вокоу твою дѣвѣскою вѣпѣлтѣсѣ 133зв., вѣцѣслѣнѣхѣ 139зв., 273зв. та ін. Текст II: ишедшю силоу из него 204зв., ражѣженѣца 214 та ін. Текст III: исохшил 41зв., вѣскѣгѣшаго 70зв., вѣцѣсла 122, ницѣва 193зв. та ін. Досить послідовно відображено зміну *c > z* перед дзвінкими та голосними: из мьртѣвѣнѣхѣ 36зв., изѣ ѿца 40, из него 204зв., але ис тебе 40.

Звукосполуча **-sk-* в південнослов'янських мовах закономірно рефлексувалася *шт*, що й відображено в південнослов'янських текстах. Руські писці, копіюючи з таких протографів, ці написання відтворювали як *шч*, графічно *ш*: в ризахъ вѣцѣцахѣсѣ 178⁵⁵.

У Тексті I однозначно маємо написання *моцѣ* – подвожці *сѣ моцѣ твои* 150зв., *ѿце* – благословенѣ *иси гѣ вѣ ѿце нашинѣхѣ* 88 та, можливо, у тексті III – *притецѣмѣ* – *кѣ вѣци притецѣмѣ* 244, хоч у цьому написанні не виключаємо закономірної зміни *к > ц*, оскільки в руських текстах форми імператива від цього дієслова відомі як із *ч* (*течи*), так і з *ц* (*тыцѣте*)⁵⁶. Щодо форми *моцѣ*, то в усіх інших випадках засвідчено лише *ш* та *ч*, Текст I–II: *помошѣнцю* 63зв., *немоцѣ* 200зв., *тако моци* 213, Текст III: *к помоуи* 7зв., *помошѣ* 53, *моции* 82зв. Зазначимо, що в інших словах цього типу відмінювання в Тексті I у Д. та М. відмінках написано закінчення *-и*: *вѣ пици* 35, 46, *вѣ пици* 84, *вѣ пици* 64зв. Чи можна в засвідчених словоформах *моцѣ*, *ѿце* (XIII ст.) шукати польського впливу? Ніде в українських пам'ятках до кінця XIV ст. подібні написання не зафіксовано. Можливо, йдеться про звичайні писарські помилки? Разом з тим зауважимо, що в похідних від слова *чистий* нерідко виявлено *ч* // *ц*: Текст I: *ѿцѣщенѣ* 99, 282зв., *ѿцѣсти* 100, 282зв., и *ѿцѣститѣ* 220, *ѿцѣщенѣ* 260. Текст III: *цѣсти* 81зв.⁵⁷, *ѿцѣцѣнѣню* 124зв., а також в інших словах – *сѣцѣненѣпрѣстѣпѣмаго* (*ш > ц*) 204, *облѣцѣтѣсѣ* 231. При потрактуванні цієї зміни від XIII–XIV ст. (якщо тут не писарські помилки), очевидно, варто шукати інші пояснення, крім польського впливу. Річ у тім, що вказану рису виявлено не лише в цій досліджуваній пам'ятці, але й в інших галицько-волинської школи: ГВЄ – *виць* (ДЄ, с. 48 *виць*) 6, ЛврЄ – *жрецьскѣ* ... *жрецьска* 118. Зазначимо також, що О. Партицький у далекому 1883 році, коментуючи випадки цокання в «Слові о полку Ігоревім», наводив низку прикладів цього явища в мовленні галичан: *тоцило* (точило), *цѣсѣ* (чась), *цѣую* (чую)⁵⁸. Перехід *ч > ц* картографовано й на картах Атласу української мови: [*пѣуцѣ*, *пѣуцѣ*], що охоплює наддністрянські говірки⁵⁹. Чи не відображають такі написання давню питому галицьку зміну, яку з часом, унаслідок активних українсько-польських контактів на цих теренах, потрактовано вже польським впливом?

Деякі звукові риси виявлено лише в Тексті III. Чи не найвиразнішою особливістю цієї частини кодексу є написання *ѿ* на місці **o*, але вкрай рідко на місці **ѿ*. Наприклад, *ѿ* писець майже безвинятково накреслював у новозакритому складі: *мѿи* 5, *нѿздрю* 6, *кѿнѣца* 8зв., *вѣзакѿнѣнѣ* 9, *живѿ* 12зв., *лѿвѣца* 52, *вѿгѣ* 53зв., *дарѿвѣ* 75, *плѿдѣ* 92, *гѿркѣю* *лѣстѣ* 139зв., *гѿркѣи* 268зв., *мѿи* 264, *рѿдѣ* 265зв., *радѿстѣ* 266, *непорѿчѣна* 266, *мѿлѣгѣ* 267, *сѿвѣтлѣстѣ* 268, *їстѿчѿникѣ* 268, *рѿвѣ* 268, *пѿднѿжѣю* 270зв., *вѣ тѿм* 275, *лѿрѿстѣ* 275зв. та ін.;

⁵⁴ *Slovník jazyka staroslověnského*. / Hlavní redaktor Jozep Kurz. T. I–IV, Praha, 1958–1997. T. I. С. 668; Срезневский И. И. *Словарь древнерусского языка*... Т.1, Ч.2. С. 967.

⁵⁵ Пор. цей фрагмент Євангелія від Луки у Зографському, Маріїнському, Асеманієвому Євангеліях – *вѣ ризахѣхѣ вѣцѣцахѣхѣ*. Див.: *Старославянский словарь (по рукописям X–XI веков)* / Под ред. Р. М. Цейтлин, Р. Вечерки, Э. Благовой. Москва, 1994. С. 92.

⁵⁶ Срезневский И. И. *Словарь древнерусского языка*... Т. III, Ч. 2. С. 956.

⁵⁷ Очевидно, втерте початкове *o*.

⁵⁸ *Темни мѣстѣя вѣ «Словѣ о плѣку Игоревѣ»*. Пояснѣвъ Ом. Паргыцкѣй. Часть перша. Львів, 1883. С. 106.

⁵⁹ АУМ. Т. 2. К. 29, коментар.

у відкритому ж маємо о: *люмиь* 5, *къ гробуь* 37, *радости* 268 та ін.⁶⁰ Особливо це виразно простежуємо в словах із кількома о: *потѡмъ* 5, *достѡно* 82зв., *вєрезозѡмъ* 175, *потѡмъ* 232зв., *за впокѡи* 266 та ін. Випадки написання ѡ на місці о (<ъ) фактично відсутні. Писець кілька разів ставить ѡ на місці ѣ – *крѡвѣ* 6зв., 261зв., навіть у південнослов'янській *хрѡворѣство* 4зв.⁶¹, де цей звук на час написання, мабуть, для русина-українця мало відрізнявся від континуанта *о в позиції закритого складу. У Тексті II лише кілька разів ужив другий писар – у назві апостольського читання *къ ѡбѡиѡмъ* 213 та *младѣньцѡмъ* 216зв. Варто при цьому зважати й на те, що написання ѡ в певних словоформах – давальний відмінок множини – відомі в українській писемності ще задовго до занепаду зредукованих, від XI ст.⁶²

Певна річ, що така омегава графічна риса, очевидно, писцем уживалася неспроста: можливо, для передавання особливої вимови новозакритого [о]. Юрій Шевельов допускає, що ці написання не можна коментувати лише традиційною орфографією (писарською практикою). “If, however, this use of the letter was a personal innovation of the scribe of HankM (Текст III – В.М.) the question arises how he came upon such an idea”, – зазначає вчений⁶³. Оскільки подібні написання виявлено в цих позиціях і в інших галицько-волинських текстах (Бибельський Апостол XIV ст., Галицько-Волинське Євангеліє XIV ст.), то є сенс припускати, що писці чули й вимовляли якийсь оригінальний звук; можливо, це була початкова стадія перетворення *о > і. Логічним є припущення Ю. Шевельова: якщо писці намагалися відобразити дифтонгічну вимову в цих випадках, то слід локалізувати такі тексти північноукраїнським ареалом, що власне й робить історик мови⁶⁴. Підтвердити, як і заперечити, гіпотезу Юрія Шевельова не просто. Передовсім через незначну кількість текстів цієї доби. Якщо припущення про переписування Тексту III в XIV ст. слушне, то в цей час

у поліському тексті вже явно мали б проявитися хоч спорадично, щонайменше, інші дві властиво поліські звукові риси: написання Ъ – е та е (< ѣ) залежно від наголошування, що маємо вже в інших текстах цієї доби: *на рицѣ*, *двѣ вѣдрѣ*, *вѣрноє вѣслоуѣи*, *оу повѣтѣ*⁶⁵; *светого*, *взели*, *хотѣуи*, *тѣсеѣа*, *месеѣа*⁶⁶. Таких написань у Тексті III не виявлено. Якщо зважити ще на сотні випадків «нового Ъ», приклади з рефлексом *ѣr* > *er* у слові *скѣрк-* та похідних⁶⁷, а також численні написання з відокремленим (нерідко препозитивним) *сѡ*: *сравниѣ ми сѡ* 81, *гора дѣломъ сѡ* *покры* 197, то важко зробити висновок про поліську основу творця такого тексту. Думаємо, що така омегава орфографія писця Тексту III свідчить не стільки про відображення поліської вимови рефлекса *о в новозакритому складі, скільки про намагання відобразити якийсь новоутворюваний саме в цей час у галицькому мовленні монофтонг – уже відмінний від [о], але ще не очевидний [у].

Також зауважимо й на написання в Тексті III у на місці о: *никѡлу* 81, *никѡлає* 81зв., *ѡбрѡиѣ* й *ѡпѡстѡломъ* 198зв., *ѡко гѡлуѣ* 230зв., *на оѡнам оѡзлож* *длани* 274зв., *дѡврѡвнам дѡвѣса* 277. У Тексті I це звукове явище, можливо, відображено в надпоправному написанні *расподѣтъ* 201зв. від *пудити* ‘лякати, проганяти’. К. Кисілевський виділяє ще у < *о в слові *оѡчиѡмѣ* у Тексті IV і потрактовує цю особливість спільно з іншими, засвідченими в пам'ятках XIV ст., що дає підставу дослідникові датувати цю частину також цим століттям.⁶⁸ Проте ми вважаємо, що вона дописана явно пізніше, очевидно, в XV ст. Виявлено уживання вставних: *мисльнаго фараѡна потѡпивше* 113, *полѣкта* 169, а також випадіння приголосного між голосними: *киѡта* 206, гр. *Κιβωτός* ‘божниця’, але

⁶⁰ На таку орфографічну особливість писців-русинів у славістиці вже звертали увагу дослідники, див.: Зализняк А. «*Мерило Праведное*» XIV века как акцентологический источник. Slvistische Beiträge. Band 266. München, 1990. С. 28–58; Князевская О. А. Буква ѡ в рукописи Быбельского апостола ... С. 276–281. Аналізу написання ѡ в цих позиціях у Тексті III Кодексу Ганкенштайна окрему розвідку присвятив Ю. Шевельов, див.: Shevelov G. Y. Omega in the Codex Hankenstein ... Р. 117–136.

⁶¹ У «Мірилі Праведному» це слово записане із закономірним рефлексом ѣ > о: *хрѡворѣство*, див.: Зализняк А. «*Мерило Праведное*» XIV века как акцентологический источник ... С. 35.

⁶² Наприклад, *разбоинѡмъ* в Ізборнику Святослава 1073 р., див.: *Очеркъ славянской кирилловской палеографии*. Изъ лекцій, читаннихъ въ императорскомъ Варш. университетѣ проф. Е. Ф. Карским. Варшава, 1901. С. 207; у чужих словах у формах О. одн. та Д. мн. трапляються написання в XIII ст.: *моусѡмъ* 4зв., *шодѡмъ* 9 ХЄ.

⁶³ Shevelov G. Y. Omega in the Codex Hankenstein ... Р. 133.

⁶⁴ Shevelov G. Y. Omega in the Codex Hankenstein ... Р. 134.

⁶⁵ Жилко Ф. Т. *Нариси з діалектології української мови*. Київ, 1966. С. 19; Шевельов Ю. *Історична фонологія української мови*... С. 546; Німчук В. В. Київський Псалтир 1397 року – пам'ятка північного діалекту української мови. *Український діалектологічний збірник*. Кн. 3. Київ, 1997. С. 220; Kuraszkievicz W. *Gramoty halicko-wolyńskie XIV–XV wieku*. Kraków, 1934. С. 48.

⁶⁶ Мойсієнко В. М. *Фонетична система українських поліських говорів у XVI–XVII ст.* Житомир, 2006. С. 209–210.

⁶⁷ Не зрозуміло, на якій підставі ці дві особливості Юрій Шевельов зараховує до поліських, див.: Shevelov G. Y. Omega in the Codex Hankenstein ... Р. 134. Наприклад, *скѣрк-* та похідні загалом більшість дослідників пов'язують із галицько-волинською землею, див.: Зализняк А. «*Мерило Праведное*» XIV века как акцентологический источник ... С. 13; Мойсієнко В. М. Протографи і мова Лавришівського Євангелія ... С. 443. Навіть кілька прикладів акання *daravali* (у тексті – *даравала* 181), *Magdol(n)*, *Aresta* (у тексті на вказаних сторінках (169) та (182v) не виявлено, але є *магдолѣни* 61зв., *Alumpija* (у кодексі це слово в Тексті I *алѡупѣиѣ* 217), які наводить Ю. Шевельов (див.: Shevelov G. Y. Omega in the Codex Hankenstein ... Р. 134), також не є в цьому випадку вагомим аргументом на користь поліського походження Тексту III, оскільки чи не в усіх пам'ятках галицько-волинської школи бодай кілька випадків цього явища трапляється. Засвідчили ми його й у Тексті I: *нстауаи* 41, *неполѣвѣши ѡгньмъ* 47зв., *прѡвадѣиѣ рѣвѣ* 66зв., *ѡвнавѣмѣтѣсѡ* 84, *потѡплѣиѣ* 85, *нстауаиши* 127зв., *вѣднѣкаплѣиѣ* 127зв., *сѣтѡварѣи* 149, *праславѣмѣи* 289, *оудѡвѣмѣи* 290зв.

⁶⁸ Кисілевський К. *Українське мовознавство* ... С. 24.

у М. одн. іменника *ї-основ* в'є *любови* 262 (ст.сл. *любѣвѣ*). Зустрічаємо в Тексті I м'якого варіанта відмінювання за твердим зразком: *мьртвѣцѣмъ* (Д. мн.) 77зв., те саме і в Тексті II: *младѣньцѣмъ* (Д. мн.) 216зв. У Р. мн. іноді трапляється невластиве закінчення *-и*, Текст I: *о сієнніи дѣши нашихъ* 15зв., Текст II: *до послѣдньихъ земли* 226зв. Заслугують на увагу в Тексті I форми компаративів, які цілком збіжні із українськими говірковими: *сѣни ширши* 31зв., *ширшо* 257, *горше* 84. У Д. одн. старі нестягнені форми виявлені поодиноко: *родоу члѣвскоу* 27зв. Особовий (*ти*) та зворотний займенники в Д., М. одн. часто написані з кореневим *-о-*. Текст I: *что и тобѣ* 194, *что есть тобѣ* 194зв., Текст II: *вѣ совѣ* 204, *о совѣ* 230, 230зв., 231зв. та ін. Текст III: *тобѣ* 62, 81зв., 186, 198, *совѣ* 80, *на совѣ* 133зв. та ін. Написання в Тексті II (1)⁷⁴ *убанадѣсать* 212зв., 214 може свідчити про лексикалізацію *уба* на *дѣсать* і втворення вже нової форми з властивою українською говірковою фіналлю *-дѣать*.⁷⁵ Натомість відмінкова форма числівника *десять* у складі — *дѣни чѣтыри дѣсать* 225зв. може бути потрактована двояко: як говіркова особливість, плутання *и* — *ы*, або як копіювання такого запису з давньоболгарського чи македонського протографа⁷⁶. У Тексті III писець уживає говіркову українську форму *одѣно* — *одѣно есть* 141зв.

Як давню фонеморфологічну структуру варто вважати засвідчену в Тексті II (2) займенникову форму *котою*: *ни невоми ни землею ни иною котою* 205зв. Слово відоме в південнослов'янських пам'ятках⁷⁷ та в найдавніших списках, створених у Русі, переважно в Києві (Ізборнику Святослава 1076, Архангельському Євангелії, Юрійському Євангелії, Слові Григорія Назиянзина та ін.) в XI—XIII ст.⁷⁸ Таке написання ми виявили ще в Галицько-Волинському Євангелії XII—XIII ст.: *и некотери ѿ пришедшихъ*⁷⁹. У пізніших текстах (від XIV ст.) слово поширене лише за списками з раніших оригіналів. В українському та білоруському історичних словниках від XIV ст. цього займенника з кореневим *-е-* не засвідчено.

⁷⁴ Для Тексту II в круглих дужках вказуємо писця (1, 2 чи 3) у випадках, якщо відзначену рису не виявлено в інших двох.

⁷⁵ Очевидно, кілька виявлених таких числівникових форм у текстах Євсевієвого 1283 р. та Лавришівського XIV ст. Євангелій не були випадковими, див.: Німчук В. В. Євсевієво Євангеліє 1283 року як пам'ятка української мови ... С. 28; Мойсієнко В. М. Протографи і мова Лавришівського Євангелія ... С. 447.

⁷⁶ Таку форму в О. мн. *дѣсать* засвідчено, наприклад, в Зографському Євангелії, Супрасльському рукописі, див.: Шахматов А. А. *Историческая морфология русского языка*. Москва, 1957. С. 144.

⁷⁷ Старославянський словарь (по рукописям X—XI веков) ... С. 292.

⁷⁸ Срезневский И. И. *Словарь древнерусского языка*... Т. I. Ч. 2. С. 1299–1300; СлДЯ, вып. 7, 381; *Словарь древнерусского языка XI–XIV вв.* Т. 1–12. Москва, 1988–2019. Т. IV. С. 273 (далі СДЯ XI–XIV).

⁷⁹ ГВЄ, арк. 28зв.

Давній тип відмінювання збережено і в іменниках *ї-основ* — Текст I: *молнии* — *пронде тако молнии вселеною* 261зв., *сѣтѣни* — *сѣтѣни во твоа телѣсе не оустраши* 288, хоча вже в давньоукраїнських пам'ятках вирівнювання за зразком *їа-основ* відоме від XII—XIII ст.⁸⁰ Але зауважимо, що словозміна таких іменників непослідовна, наприклад, у З. мн. в іменнику *поустѣина* — *поустѣина населивѣ и градъ науучивѣ* 267 закінчення *-а* — помилкове, в однині — *поустѣина*, в множині — *поустѣинѣ*.

Характерною ознакою Тексту I є збереження в прикметникових закінченнях нестягнених форм, причому прикладів з Р. та Д. одн. на *-ааго*, *-ууму* зовсім небагато, переважно це плюративні утворення з нестягненими *-ын-*, *-ни-*: *бѣжествынѣмъ* 1зв., *оумьршынѣмъ* 40зв., *оумьршынѣхъ* 150, *мьртвѣина* 73-73зв., *житинскынѣмъ* 85, *прѣисподниѣхъ* 95, *вѣснать мьнѣинѣмъ сѣмьрти сѣни сѣдѣшиинѣмъ* 95зв., *излѣтскынѣмъ* 124зв., *вѣчынѣина моукы* 139, *многынѣмъ* 148, *прѣстѣвлѣнѣинѣхъ* 148зв. та ін.⁸¹ Водночас, у Тексті II лише *вѣснѣскынѣхъ* 239зв., у Тексті III таких написань не виявлено. Зауважимо також, що у формах переважно О. в. прикметникові флексії нерідко аналогічні до іменників: *несоумьнѣнѣмъ разоумѣмъ* 22зв., *страстѣни многими и недоумѣмъ тѣжкѣмъ* 137зв., *прѣсвѣтѣлами зарѣми* 134, *напастѣнами страстѣни* 138зв., *вѣ вѣлахъ ризахъ* 186зв., *коупѣлами житинскими* 196зв.-197, *прѣсвѣтѣлами лоучами* 246 та ін. У Текстах II і III поодинокі, II: *вѣ странахъ ловинскахъ* 235, III: *напастѣни вражѣлами* 9, *лоучами дѣхѣнами* 81зв., *вѣ ердановахъ же водахъ* 237.

Виявлені дієслівні форми також демонструють тенденцію до відображення говіркової стихії писця. Засвідчено редуковані флексії в особових утвореннях, Тексти I—II: II особа однини наказового способу: *прилѣкшъ во сѣвѣ* 6, *вѣложъ* 56зв., *просвѣкшъ ... раздрѣкшъ* 136; III особа однини: *нѣго же достоинѣ величанѣ* 13зв., *да достоинѣ тѣ величанѣ* 258зв., *и обо ѣ сынѣ* 90зв., *воудѣ плаче и скръжетѣ* 158-159зв., *всѣакъ иже оувѣе вѣ* 200, *земля прозѣбе* 206зв., *всѣакъ младенець ... сѣто бѣи нареуєса* 222зв.-223.⁸² У III особі множини наказового способу: закінчен-

⁸⁰ Самійленко С. П. Іменник // *Історія української мови. Морфологія*. Відп. ред. В. В. Німчук. Київ, 1978. С. 27.

⁸¹ Такі прикметникові форми відомі також в Успенському збірнику XII—XIII ст., див.: Дем'янов В. Г. К истории изучения языка Успенского сборника XII века. Интернет доступ: <http://www.ruslang.ru/doc/lingistoch/1963/06-demjanov.pdf> 20.02.2021, Галицько-Волинському Євангелії XII—XIII, див.: ГВЄ арк. 28зв.

⁸² К. Кисілевський відзначає лише одну таку форму — *паде*, див.: Кисілевський К. Кодекс Ганкенштайна — староукраїнська пам'ятка... С. 27. Відзначає в пам'ятці такі «нульові» форми (без *-ть*) А. Хмелєвська, яка з покликанням на працю О. Жолобова робить висновок, що вживання преса-футурума без *-ть* є характерною рисою пам'ятки і в системі давньоруської мови являє собою індоєвропейський архаїзм, див.: А. П. Хмелєвская. Формы настоящего времени глагола в Венском Октоихе XII—XIII вв. // URL: http://libweb.kpfu.ru/publication/papers/cls/2016-1/KLS_2016_1_323_328.pdf. Доступ 02.02.2021. Погоджуючись із таким твердженням російських учених, зауважимо, що подібні

ня -мо: вѣспоимо 239зв., але в Тексті III вже таких написань більше, II особа однини наказового способу: поражь 62, любовь положь 81; III особа однини: прииди 230, III особа множини наказового способу: вѣспиимо 49зв., вѣспшимо 70зв., оуспшимо 72зв., 93зв., пшимо 197зв., іспраздншимо 256, цѣлшимо 259. В усіх текстах у формах III особи однини дієслів теперішнього часу безвинятково вживано флексію -ть. При вживанні двоїнних форм нерідко бачимо вже помилковий написання *весеиита сѧ* (ст.сл. *весеииста*) – *весеиита сѧ нѣо и земли* 285.

Для носіїв наддністрянських говірок типовим є вживання *сѧ* в препозиції до дієслова, що неодноразово засвідчено в кодексі в характерних виразах: *іако зли сѧ дѣиете* 209, *на мѧ сѧ гнѣванете* 231.

У Тексті I знаходимо нерідко прислівникові форми на -о: *вѣрно* 63зв., 148, 151, *хвално* 23, 152зв., *хвально* 46, *живѣно* 46 та ін., а адвербатива *мокрѣно* 74 не виявлено в жодному відомому нам історичному лексиконі. Такі ж новотвори бачимо й у Тексті III: *несмѣшѣбно* 199зв., *длаѣбно* 200, *овнищавѣ перетьно* 218. Невідомий у східнослов'янських пам'ятках і прислівник *уранше* 'вранці': *приідоша оуранше* 4⁸³.

Із лексичних рис у Тексті I відзначимо вживання складного іменника *танинвѣданіе* – *и веде танинѣ вѣста. и вѣсе танинвѣданіе* 211зв., не засвідченого в історичних лексиконах. У відомих нам історичних лексиконах на позначення лобного місця – *гологоти* – не виявлено слова *кранига*, лише *кранииво мѣсто*, у Тексті I – *насажено вѣ крании (!)... дрѣво* 24зв., *на земли вѣ крании хрѣстѣ* 54⁸⁴. У Тексті III засвідчено лексему *назимѣ* 'однорічне ягня' – *іако назимѣ агниць влгвѣстѣмі намѣ вѣнець хѣ ... жретсѧ* 255зв. Походження лексеми потребує подальших досліджень. Найдавніше відзначене в тексті XII ст. – «Каноні на Пасху» за каноніком Софійської бібліотеки, де наведено цю само цитату,⁸⁵ та в списку XV ст. «Руської Правди»⁸⁶. В українській мові ця лексема відома від XV ст. вже як похідний дериват *назимокъ*⁸⁷ і з цим само значенням уживається активно як у літературній мові, так і в говірках. У староросійських пам'ятках слово відома від початку XVII ст. і, очевидно, є українізмом. Ряд

написання в текстах з теренів Русі-України можуть свідчити й про відображення місцевої говіркової риси, яка з часом стала нормою української літературної мови.

⁸³ У Словнику Гр. Дяченка є *оуранній* 'ранній', див.: *Полный церковнославянский словарь*. Составил священник магистр Григорій Дьяченко. Москва, 1900. URL: https://azbyka.ru/otechnik/Grigoriy_Djachenko/polnyj-tserkovnoslavjanskij-slovar.html#_1 С. 760. Доступ: 20.12.2020.

⁸⁴ Наприклад, у точно датованих євангеліях галицько-волинської школи – Галицькому та Добриловому – маємо *кранииво мѣсто* (ГЄ 64зв.), *кранииво* (ДЄ, с. 405, 504.)

⁸⁵ Срезневский И. И. *Словарь древнерусского языка*... Т. II, Ч. 1. С. 285. Зазначимо при цьому, що в давньоболгарському Хіландарському Паремійнику XII–XIII ст. також наведено це слово *швѣцѧ наазимѣ*, див.: *Slovník jazyka staroslověnského*... Т. II. С. 290.

⁸⁶ СлДЯ XI–XVII. Вып. 10. С. 94.

⁸⁷ СУМ XIV–XV. Т. I. С. 14.

лексем засвідчено лише в дослідженому кодексі. Текст II: *добродоушествовати* – *добродоушествоуєть* 205зв.⁸⁸; Текст III: *волитель*⁸⁹ – *волителе мѧт* 261зв., *потѣтнѣти* – *да потѣтнѣть стѧа во стѣхъ плещи простирающа ти* 193зв. Очевидно, номен *бѣсловѣсьемь* 204зв. з Тексту II варто також віднести до найраніше вживаних власне руських новотворів⁹⁰. У Тексті I виявлене слово *страдьба* 'подвижництво' – *твом страдьбы* 281зв. Лексему засвідчено ще в Успенському збірнику XII–XIII ст. Це єдина фіксація номена в «Словаре русского языка XI–XVII вв.»⁹¹ Можливо, наявність слова у Віденському Октоїху, локалізація якого сумнівів не викликає, проливає світло й на походження (наразі дискусійне) Успенського збірника⁹², а разом з тим і на шлях потрапляння власне самої лексеми *страдьба* в Русь – із давньоболгарських пам'яток⁹³. Віддієслівний іменник *оудолѣниі* – *повѣдоу подаюшии оудолѣниі* 19 на сьогодні, крім Віденського Октоїха, засвідчено ще в одній пам'ятці – у найранішому зі збережених списку «Бесід на Євангеліє папи Григорія Великого»⁹⁴. Список створено в Південній Русі, найімовірніше, в Галицько-Волинській землі в XIII ст.⁹⁵ Вербатив *спѣвати* – *и наоучиеть спѣвати нѣи триоупостасноє соущество* 265зв.–266, треба думати, вперше в досліджуваній пам'ятці (Текст I) засвідчено зі значенням 'возвеличувати, оспівувати'. Найдавнішим прикладом із відомих на сьогодні в східнослов'янській писемності маємо в староросійській пам'ятці XV ст.⁹⁶ А загалом це дієслово в давніх східнослов'янських текстах відома за новгородським списком перекладу «Житія Андрія Юродивого» другої половини XIV ст., щоправда, з іншою семантикою 'прагнути, намагатися'⁹⁷. Іменник *жъженъи* – *и огньиага жъженъи* 288, окрім аналі-

⁸⁸ У слов'янських історичних словниках відсутнє дієслово *добродоушествоуєть*, лише *добродоушиє*, див.: СДЯ XI–XIV. Т. II. С. 483.

⁸⁹ У Словнику Григорія Дяченка наведено цю ж цитату, див.: *Полный церковнославянский словарь* ... URL: https://azbyka.ru/otechnik/Grigoriy_Djachenko/polnyj-tserkovnoslavjanskij-slovar.html#_1 С. 91. Доступ: 24.01.2021.

⁹⁰ Пор. ще наведене в СДЯ XI–XIV *богословесье* проілюстровано прикладом із тексту XIV ст., див.: СДЯ XI–XIV. Т. I. С. 268.

⁹¹ СлРЯ XI–XVII, вып. 28, с. 122. Можливо, слово *страдьба* 'назва повинності', засвідчене в українських пам'ятках пізнішої доби: *со всею страбюю и землею ловною и пашиною* (1444 рік) див.: СУМ XIV–XV. Т. II. С. 393, утворена за аналогією: *страждати* – *страдьба*, *стратити* – *страдьба*.

⁹² М. Щепкіна вважала, що рукопис створено в Галицько-Волинському князівстві й звідти він потрапив до Ростово-Суздальської землі, див.: Щепкіна М. В. О происхождении Успенского сборника // *Древнерусское искусство. Рукописная книга*. Сб. 1 – Москва, 1972. С. 73.

⁹³ Лексему засвідчено в Супрасльському рукописі XI ст., див.: *Старославянский словарь* ... С. 627.

⁹⁴ Також *оудолѣниі*, див.: *Slovník jazyka staroslověnského* ... Т. III. С. 610, 614.

⁹⁵ Любашенко В. Церковні рукописи Галицько-Волинської Русі XII–XIV століть: спроба узагальнення (Закінчення) / В. Любашенко. *Княжа доба: історія і культура* / [відп. ред. В. Александрович]; НАН України, Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича. Львів, 2011. Вип. 5. С. 78–80.

⁹⁶ СлРЯ XI–XVII. Вып. 27. С. 21.

⁹⁷ Молдован А. Н. *Житие Андрея Юродивого в славянской письменности*. Москва, 2000. С. 181.

зованого кодексу (Текст I), засвідчено ще в пам'ятці церковнослов'янської мови української редакції XII–XIII ст. «Житіє Федора Студита»⁹⁸, що уможливило припущення про південноруське походження лексеми. Очевидно, українським витвором (власне галицьким чи волинським) є лексема *повелитель* 'захисник, опікувальник'. Крім аналізованого Віденського Октоїха [*повелитель* – *подъ повелители и приставники* (3. мн.) 203зв.], цю саму цитату подають упорядники «Slovníka jazyka staroslověnského» та «Словаря русского языка XI–XVII вв.» з покликанням на Христинопільський Апостол⁹⁹. Дієсло *божити* 'обожествляти' – *хъ божить мь 2, мь овожи 35, да овожить ны 145зв.* (Текст I), можливо, також є витвором властиво руським, засвідчене лише в двох пам'ятках XI–XII ст.¹⁰⁰. У пам'ятках церковнослов'янської мови південнослов'янських редакцій – відсутнє. У кількох покрайніх написах накреслене слово *сусло*, найчитабельніший – унизу арк. 150: *оучи-сѧ сусло писати добро ти будеть*. Із усіх відомих нам історичних словників церковнослов'янської та давньоруської лексики це слово наявне лише в лексиконі І. Срезневського, проілюстроване з пам'ятки «Хожение святаго апостола Іоана Богослова» за списком 1419 року без указівки на його семантику¹⁰¹. В. Корнієнко, крім цього, коментованого дослідниками раніше, зокрема О. Яцимирським, наводить ще три подібного змісту, що правда, важко читабельні. На відміну від О. Яцимирського, який датує цю маргіналію XV ст., український учений вважає, що вона належить перу основного писця Тексту I (див. статтю В. Корнієнка у цьому виданні, с. 179). Ми також поділяємо датування покрайнього запису В. Корнієнком. Вочевидь, у вказаному контексті йдеться про писарське ремесло, де вказане слово означає або власне чорнило, або складник для його приготування. У літературі найдавнішою із відомих нам згадок лексема *сусло* засвідчена в описі приготування чорнила за текстом XVII ст., який наводять російські дослідники Л. Столярова й С. Каштанов: «... На четвертый день положитъ кору в горшок, налить воды или квасу доброго или яичного *сусла*... Чернильное *сусло* процедить через тряпку и зальет полный кувшин»¹⁰².

⁹⁸ *Выголексинский сборник*. / Под ред. С. И. Коткова. Москва, 1977. – С. 326. На цю ж само цитату покликання в: Срезневский И. И. *Словарь древнерусского языка* ... Т. I, Ч. 2, С. 848 та СДЯ XI–XIV, Т. III, С. 238. У СлРЯ XI–XVII, вып. 5, С. 79 іменник відсутній, наведено лише похідний від нього прикметник *жежительный*, за пам'яткою 1416 р.

⁹⁹ *Slovník jazyka staroslověnského* ... Т. III, С. 68; СлРЯ XI–XVII, вып. 15, С. 147.

¹⁰⁰ Срезневский И. И. *Словарь древнерусского языка* ... Т. I, Ч. I, С. 141.

¹⁰¹ Срезневский И. И. *Словарь древнерусского языка* ... Т. III, Ч. 2, С. 627.

¹⁰² Столярова Л. В., Каштанов С. М. Книга в Древней Руси (XI – XVI вв.). Москва: Университет Дмитрия Пожарского, 2010. С. 62.

Варто звернути увагу на ще одну цікаву особливість пізнішого редагування, можливо, пов'язану із подальшим переосмисленням значення слова: виправлення давнішого *владдѧ* – и *авишасѧ прѣд ними тако владдѧ* (Л 24/11) 179, яке в Тексті I після втручання пізніших «редакторів» написано *вдддѧ*. Виправлення *л > д* очевидне. До того ж, останній юс явно намагалися затерти. К. Кисілевський, який також помітив це виправлення, зазначав, що «в інших євангельських текстах на місці *владдѧ* стоїть *лжа*»¹⁰³. Справді, у відповідних читаннях багатьох переписаних в Україні Євангелій слова *владдѧ* / *влади* в цьому фрагменті немає: и *авишасѧ прѣд ними тако лъжа* (БЄ, с. 330), и *авишасѧ прѣдъ гѣи ихъ тако илъжа* (ХЄ, 152зв.), але знаходимо його в Остромировому *авишасѧ прѣдъ ними тако влады* (ОЄ, 206зв.), Мстиславовому и *авишасѧ прѣдъ ними тако влады* (МЄ, с. 283), Галицькому и *авишасѧ прѣдъ ними тако влады* (ГЄ, 176зв.), Євсевієвому и *авишасѧ прѣд ними. тако влады* (ЄЄ, с. 246), Лавришівському и *авишасѧ прѣд ними тако влады* (ЛврЄ, 158зв.). Ймовірною причиною такого пізнішого виправлення в Тексті I могло бути поступове закріплення за словом нового відверто негативного значення 'перелюбниця', оскільки семантика 'розбещеність та перелюбство' в інших однокореневих утвореннях *владдѧннѧ*, *владдѧнѧ*, *владдѧство* відома в східнослов'янських пам'ятках від XI ст.¹⁰⁴. У словнику П. Беринди потлумачено слово *владдѧ* ще в первинному значенні¹⁰⁵, але вже в білоруських і українських пам'ятках XV–XVI ст. переважає негативна семантика; наприклад, у перекладі Скорини лексему вжито в значенні 'розбещена жінка'¹⁰⁶.

На давність Тексту I, принаймні написання його до XIV ст., може вказувати орфографія деяких лексем: грецизм *стоуѣіов* передавано з кореневим *-у-*: у «Старославянском словаре» це слово засвідчене в глаголичному Синайському служебнику XI ст. – *стоуѣина*¹⁰⁷, так само і в «Словаре русского языка XI–XVII вв.» – *четъри стѣихѣ*¹⁰⁸, але усі приклади, починаючи від XIV ст., в східнослов'янських історичних словниках – лише з кореневим *-и-* *стихия*. У досліджуваній пам'ятці (Текст II) також давнє написання: *подъ стоуѣинами* 203зв. Це ж стосується й іншого грецизма *ипостась ѡлобтасѣ*, який у слов'янській писемності відомий у найдавніших пам'ятках як *ипостась/ѡпостась/оупостась*¹⁰⁹, але пізніше, від XIV ст., закорінюється вимова, а відповідно й

¹⁰³ Кисілевський К. Кодекс Ганкенштайна – староукраїнська пам'ятка ... С. 30.

¹⁰⁴ СДЯ XI–XIV. Т. I. С. 243–246.

¹⁰⁵ *Лексикон славенороський Памви Беринди* / Підгот. до вид. В. В. Німчук. Київ, 1961. С. 11.

¹⁰⁶ *Гістарычны слоўнік беларускай мовы*. Вып. 1–37. Мінск, 1982–2017. Вып. 2, С. 79 (далі ГСБМ).

¹⁰⁷ *Старославянський словарь (по рукописям XI века)* ... С. 632.

¹⁰⁸ СДЯ XI–XVII. Вып. 28. С. 68.

¹⁰⁹ *Старославянський словарь (по рукописям XI века)* ... С. 742; Срезневский И. И. *Словарь древнерусского языка* ... Т. III, Ч. 2. С. 1242–1243.

написання — *шостась*¹¹⁰. У досліджуваній пам'ятці (Текст I) також – *оупостаснаго* 253, *триоупостасна* 258, *триоупостасноє* 266.

Із давньою семантикою 'прагнення, старання' та відмінюванням ужито іменник *подвигъ*: *въ подвижѣ своємь* 265.

У писця Тексту I знаходимо слова, що нагадують сучасні приклади: *псли-пещоуроу оуготови* 248, *ворьца-диавола попрамъ еси* 257.

У Тексті III маємо одні з найдавніших прикладів написань українських назв місяців: *миць сентлѣ рекомъи рюенъ* 154зв., *миць октлѣ рекомъи листопа* 158, *миць ноя рекомъи грудѣ* 160зв., *миць дека рекомъи студенъи* 163зв., *миць генварь рекомъи просинець* 167зв., *миць февварь рекомъи сѣвѣ* 171зв., *миць марѣ рекомъи сѣхнѣ* 173, *миць апрѣ рекомъи березозолъ* 175, *миць маї рекомъи травенъ* 176зв., *миць июнь рекомъи изокъ* 178зв., *миць ию рекомъи черве* 180зв., *миць авгѣ рекомъи зарѣ* 183зв.

УЗАГАЛЬНЕННЯ

Віденський Октоїх (Кодекс Ганкенштайна) — унікальна пам'ятка церковнослов'янської мови давньоукраїнської (галицько-волинської) редакції. Її неповторність полягає в тому, що писалася й доповнювалася упродовж XIII—XV століть, причому пізніші писці, очевидно, виправляли, «редагували» текст своїх попередників. Усіх писців, які брали участь у створенні пам'ятки, можливо, було шестеро, про що йшлося вище. Отже, пам'ятка є яскравим свідченням правописно-нормувальної роботи книжників.

Досліджуваний кодекс відображає етап розвитку української писемності, де хронологічно різні частини виявляють на графіко-орфографічно та мовному рівнях близькість до інших пам'яток галицько-волинської писемної школи XIII—XIV ст. Наприклад, Текст I за деякими рисами більше тяжіє до ранніх етапів писемності, можливо, початку чи першої половини XIII ст., зокрема, майже безвиняткове написання *гы, кы, хы*; значний відсоток збереження зредукованих *ь, ъ* у поєднанні з плавними; майже безвиняткове написання *я* та *ю* на початку слів і після голосних та *л* після приголосних та *ін*. А низка виявлених у давній частині особливостей (старослов'янські за походженням закінчення в Р. та З. відм. одн. і мн. от *земля, вез доуша, свравъ вьса архирѣта* та ін.; давні флексії в іменниках Р. мн. *вѣхъ вѣкѣ, ѿ грѣхъ* та ін.; майже послідовне збереження форм двоїни *роукама прѣстѣма, вѣ двою истьствоу, на рамоу свою, ѿ двою лѣтоу* та ін.; приклади нестягнених форм імперфекта *вопиааше, поиаахоу, рѣдааше* та ін.) не суперечать датуванню її й кінцем XII ст.

Троє писців аркушів 203—240 працювали з текстом ще в той час, коли їхньому мовленню були властиві деякі давні риси, зокрема перехід *ь + j > ѣ* (*и*) + *j* та *ъ + j > ѣ* (*ы*) + *j*. Цю звукову зміну виявлено чи не в усіх київських та особливо галицько-волинських пам'ятках (див. вище) від XI і впродовж XIV ст. У Тексті III цієї особливості вже не засвідчено, натомість з'являється явна орфографічна інновація, відсутня в I—II, якою писець, найімовірніше, намагався передати народжуваний у мовленні наддністрянців новий звук, що постав на місці *o в закритому складі після занепаду зредукованих, — написання *о*. Тексти I і II за графіко-орфографічно-мовними особливостями, а відтак і за часом написання явно ближчі, порівняно з Текстом III.

Загалом, поділяючи міркування А. Турілова про те, що зміщення центра тяжіння в один (лінгвістичний) або другий (палеографічний) бік майже невідворотно призводить до спотворення датування рукопису, однак ми не можемо погодитися з висновком про майже один час написання як основного тексту (Тексту I), так і записів на полях (Тексту III)¹¹¹. Занадто різючі відмінності в орфографії та мові цих текстів, що апріорі не дозволяє звести їх до одного часу створення.

Усі хронологічно різні частини є витвором однієї галицько-волинської книжної школи. На це вказують мовні риси, які послідовно виявлені в усіх текстах, див. Таблиця.

Про місце й час створення Тексту IV однозначно сказати важко через незначний його обсяг. Проте послідовна рефлексія **ѣ > е*: *вернымъ, поведитѣ, на крѣте, грѣхи, применениа та плутання ѣ – е*: *вѣвернма, жѣ, обидитѣ, дадитѣ, вѣзаконна, дѣрзраите, дерзраите, нѣизрѣкѣнно, чѣрто*, певною мірою може вказувати на північноукраїнське походження писця. До того ж, один приклад — *вѣре* — з двома ятевими рефлексями промовисто вказує на залежність такої рефлексії від наголосу, що властива передовсім поліським говіркам.

У пам'ятці виявлено низку українських говіркових мовних явищ, які можна потрактовувати як найраніше засвідчені у відомих на сьогодні писемних текстах:

- флексія *-оу, -іу* у царині іменної словозміни, властива лише діалектам південно-західного наріччя, крім волинського та подільського: *вѣзьмѣша съ совоу вѣнл* 50 та *за всл сѣмьртиѣ распатиа* 103зв., таке закінчення в західноукраїнських пам'ятках ми фіксували в XVI (Нягівська постила) та в XVII ст. (Акти села Одрехови);

¹¹⁰ СДЯ XI—XIV. Т. IV. С. 165.

¹¹¹ Турілов А. К вопросу о датировке «Венского Октоиха» («Кодекса Ганкенштейна»). *Славянское и балканское языкознание*. Вып. 20. Палеославистика – 3. Москва, 2020. С. 287, 295–296.

- одні з найдавніших в українській писемності приклади відображення процесу африкатизації в числівниках на *-дцять*: *шкандьстать* 212зв., 214 (також ці написання виявлено в Євсевієвому та Лавришівському Євангеліях);
- один із найдавніших в українській писемності приклад відображення процесу асимілятивного подовження: *осоуженна* 89зв.;
- один із найдавніших в українській писемності приклад переходу *e > a* в фіналах іменників на *-ъје дхъноиє синаниіа* 52зв.;
- деякі засвідчені в аналізованій та інших українських пам'ятках риси дають підстави для перегляду окремих звукових явищ у славістичних студіях, зокрема «цокання» в галицько-волинських пам'ятках періоду Галицько-Волинського королівства, які в XIII–XIV ст. не можна потрактувати лише помилками писців або чужим впливом (новгородсько-псковським чи польським);
- виняткова послідовність накреслення писцем Тексту III *ω* в новозакритому складі на місці етимологічного *o – *живω* 12зв., *лωвца* 52, *вωгъ* 53зв., *дарωвъ* 75, *плωдъ* 92 та ін. – дає підставу говорити не лише про орфографічну рису, але й про якість звука, що витворився (чи саме витворювався?) в мовленні галичан у цій позиції.

У кодексі засвідчено кілька лексем, які у відомих наразі нам східнослов'янських пам'ятках не представлені: *мокръно* 'мокро' 74, *оуранше* 'раніше' – *приідоша оуранше* 4, *таиноу'бданье* 211зв., *кранииво мѣсто* 'голгота' 54, *до-вродоушьствовати* 205зв., *бѣсловѣсьемь* 'богослів'ям' 204зв., *волитель – всему миру* *показа волителя мѣт* – з контексту семантика не зовсім зрозуміла, можливо, 'той, хто наказує, велить' 261зв., *потѣтнѣти – да потѣтнѣтъ стѣла во стѣхъ плещи* *простирающа ти* – незрозуміла семантика 193зв., *спѣвати – и наоучивъ спѣвати ны триюпостасноє соушьство* 'возвеличувати, оспівувати' 265зв.–266.

Зазначимо, що засвідчені у Віденському Октоїху деякі мовні особливості стали своєрідним ключем для потрактування окремих дискусійних з погляду походження пам'яток періоду Русі. Зокрема, давньоболгарська за витоками лексема *страдаба* 'подвижництво' із наявних на сьогодні матеріалів з давньоруських писемних пам'яток відома лише в дослідженому кодексі та Успенському збірнику XII–XIII ст., який, найімовірніше, переписаний у Галицько-Волинській землі, а не в Ростово-Суздальській. Це стосується й слова *оудомѣние*, виявленого, крім Віденського Октоїха, ще в найранішому з переписаних в Русі списку «Бесід на Євангеліє папи Григорія Великого». Створення цього списку датують XIII ст. і також пов'язують із Галицько-Волинською землею.

Отже, враховуючи наведені вище факти та наявну на сьогодні інформацію про вивчення графічно-орфографічно-мовних рис кодексу, доходимо таких висновків:

1. Писці Текстів I – II здійснювали копіювання з невеликою часовою різницею (Текст II переписано через кілька десятиліть після Тексту I), оскільки і мовні, і графіко-орфографічні риси вказують на очевидні відмінності цих частин кодексу. Можливо, копіювальники цих текстів мали різні протографи. До того ж Текст I переписано досить каліграфічно (хоч і з багатьма помилками та виправленнями) і, мабуть, з максимальним урахуванням особливостей протографа. Писці ж Тексту II виконали свою роботу з очевидними вольностями, й, не виключено, з відхиленнями від протографа.

2. На мовному та графіко-орфографічних рівнях Текст I зіставляваний навіть із деякими пам'ятками другої половини XII ст., наприклад із Добриловим Євангелієм.

3. Текст III в мовному й графічно-орфографічному плані не просто об'єднати з давнішою частиною (Тексти I–II) щодо одного часу створення. Він переписаний, найімовірніше, у другій половині, можливо, й у кінці XIV ст.

Таблиця

Графіко-орфографічні та мовні збіжності/відмінності Текстів I, II, III

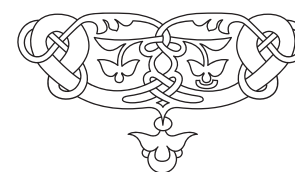
№ п/п	Риси		Текст I	Текст II	Текст III
	Графіко-орфографічні	Мовні			
	Об'єднувальні				
1.	лише <i>ча, ша, але чю, шю</i>		+	+	+
2.	лише <i>ць, ци, цю, але ца/ца</i>		+	+	+
3.	плутання <i>ь-ѣ/ѣ-ь, ѣ-о/о-ѣ</i>		+	+	+
1.		тройка рефлексія <i>ѣ: ѣ, ѣ, и</i>	+	+	+
2.		рефлекс <i>скѣрк-</i>	+	відсутні такі слова	+
3.		рефлекс * <i>dj > ж</i>	+	+	+
4.		<i>-иа/ю/ю > -ѣа/ю/ю</i>	+	+	+
5.		написання з «новим <i>ѣ</i> »	+	+	+
6.		чергування <i>у // в</i>	+	+	+
7.		зближення артикуляції <i>e - u</i>	+	+	+
8.		префіксальні дієслівні форми, похідні від <i>и-ти</i> , на зразок: <i>принти, приидѣши, приидѣтѣ</i>	+	+	+

Продовження таблиці

№ п/п	Риси		Текст I	Текст II	Текст III
	Графіко-орфографічні	Мовні			
Роз'єднувальні					
1.	гъ/ги, кы/ки, хы/хи		гъ, кы, хы лише 2 ви- падки ки	багато при- кладів ги, ки, хи	переважно ги, ки, хи
2.	ь, ъ в поєднанні з плавними		переважа- ють ети- мологічні написання	багато при- кладів з вокалізацією ь>е, ъ>о	збереження ь, ъ у цих позиціях поодинокі
3.	нестягнені прикм./ дієприкм. форми у непрямих відмінках з -ъи-, -ни-		характерна риси	поодинокі приклади	-
4.	ѡ всередині слова на місці *о в ново- закритому складі		-	поодинокі приклади лише в О. мн.	характерна риси
5.	ѡ після приг., ѡ почат- кове й після голосн.		+	непослідовне вживання	непослідов- не вживання
6.	диграф оу		+	+	переважає у
7.	букви і ї в будь-якій позиції в слові		- (лише кі- нець рядка)	- (лише кі- нець рядка)	+
8.	при/и- відповідно до ст. сл. преф. прѣ- та прийм. прѣдѣ		-	-	+
9.	написання ѡше/ѡциѡ < ѡше		-	+(4 написання)	-
1.		перехід ь > и та ъ > ы передъ <i>(i)</i>	+	+	-
2.		дієслова І ос. мн. нак. сп. на -ю	-	1 приклад	+
3.		наявність говіркових закінчень у прикм. та займ. Р. в. одн. -її, -ѡѣ	-	-	+

СПИСОК СКОРОЧЕНЬ ДЖЕРЕЛ

- АЄ – Архангельське Євангеліє 1092 року. Російська державна бібліотека. (Москва), ф. 178, № 1666.
- БЄ – Бучацьке Євангеліє XII–XIII ст. Підгот. до вид. Ю. В. Осінчук / Відп. ред. В. В. Німчук. – К., 2017.
- ГВЄ – Галицько-Волинське Євангеліє XII–XIII ст. Зібрання Третяковської галереї (Москва), К 5348.
- ГЄ – Галицьке Євангеліє 1144 року. Державний історичний музей (Москва), Син. 404.
- ДЄ – Добрилове Євангеліє 1164 року. Упорядник Ю. В. Осінчук / Відп. ред. В. В. Німчук. – Львів, 2012.
- ЄЄ – Євсевієве Євангеліє 1283 року. Вид. підгот. Г. П. Арполенко, З. Г. Козирева, Г. І. Лиса, В. В. Німчук, К. С. Симонова, Г. Х. Щербатюк / Відп. ред. В. В. Німчук. – К., 2001.
- Ізб. 1073 – Ізборник Святослава 1073. Державний історичний музей. (Москва), Син.1043 (Син. 31-д).
- ЛврЄ – Лавришівське Євангеліє XIV ст. Видання факсимільного типу. – К.: Горобець, 2018. – 468, іл.
- ЛЄ – Луцьке Євангеліє XIV століття. Видання факсимільного типу. – К.: Горобець, 2011. – 526 с., додаток
- МЄ – Апракос Мстислава Великого. Изд. подг. Л. П. Жуковская, Л. А. Владимирова, Н. П. Панкратова / Под. ред. Л. П. Жуковской. – М., 1983.
- ОЄ – Остромирово Євангеліє 1056–1057 г. (второе) фотолитографическое издание. Санкт-Петербург, 1889.
- ХЄ – Холмське Євангеліє XIII ст. Видання факсимільного типу. – К.: Горобець, 2015. – 384 с., іл.
- ЮЄ – Юрійське Євангеліє 1119–1128 рр. Державний історичний музей (Москва), Синод. 1003.

Віденський Октоїх: основна бібліографія

Факсимільне видання

Віденський Октоїх. *Codex Vindobonensis Slavicus 37* / Видання факсимільного типу. К.: Горобець, 2019. С. 5–587.

Дослідження та публікація тексту

- Бердников Я. О славянских рукописях, хранящихся в германских и французских библиотеках. *Журнал Министерства народного просвещения*. Санкт-Петербург, 1844. Ч. XLII. Отд. II. С. 74, № 7.
- [Бодянский И.] Донесение магистра Бодянского к г. попечителю Московского учебного округа, из Пешта, от 1 февраля 1839. *Журнал Министерства народного просвещения*. Санкт-Петербург, 1839. Ч. XXIII. Отд. IV. С. 23–25.
- Бузук П. *Нарис історії української мови. Вступ. Фонетика і морфологія з додатком історичної хрестоматії*. К., 1927. С. 19.
- Волков Н. В. *Статистические сведения о сохранившихся древнерусских книгах XI–XIV веков и их указатель*. Санкт-Петербург, 1897. С. 34 (Памятники древней письменности, СХХIII).
- Воскресенский Г. А. Славянские рукописи в заграничных библиотеках: Берлинской, Пражской, Венской, Люблянской, Загребской и двух Белградских. *Сборник Отделения русского языка и словесности*. Санкт-Петербург, 1882. Т. 31, кн. 1. С. 36–39.
- Герчева Т. И. *Химнографското наследство на св. Климент Охридски*. Автореф. ... научна степен «доктор». Област на висшето образование: 2. Хуманитарни науки. Професионално направление: 2.1. Филология. Научна специалност: Българска литература (Стара българска литература) / Шуменски ун-т «Епископ Константин Преславски», факултет по хуманитарни науки, катедра по история и теория на литературата. Шумен, 2017. С. 18–19.
- Голланус Ф., Бреннер С., Миклас Х. Фотоматеріали Віденського октоїха. Створені в Centre of Image and Material Analysis in Cultural Heritage у Відні. *Віденський Октоїх. Codex Vindobonensis Slavicus 37* / Видання факсимільного типу. К.: Горобець, 2019. С. 592–595.
- Грунський М. К., Ковальов П. К. *Нариси з історії української мови*. Львів, 1941. С. 15.
- Дурново Н. *Введение в историю русского языка. Ч. I. Источники*. Врно, 1927. С. 41. (Spisy filosofické fakulti Masarykovy University v Brně. Číslo 20).
Te same. М. : Наука, 1969. С. 69.
- [Евгений (Болховитинов), митрополит.] На Ганкенштейнову «Рецензию» найденного им старинного славянского кодекса, который почитает он писанным в 8-м веке. *Любитель Словесности*. Санкт-Петербург, 1806, май. Ч. II. С. 140–152.

- Запаско Я. П. *Пам'ятки книжкового мистецтва: Українська рукописна книга*. Львів: Світ, 1995. С. 218–221.
- Запаско Я. П. *Доброписці славні тоді були. Нариси з історії українського рукописного мистецтва*. Львів: Афіша, 2003. С. 52–53.
- Йовчева М. *Солунският Октоих в контекста на южнославянските Октоиси до XIV в.* София, 2004. С. 85–188 (Кирило-методиевски студии, книга 16).
- Йовчева М. Гимнографическое наследие кирилло-мефодиевских учеников в русской книжности. *Древняя Русь*. 2002. № 8. С. 102–103.
- Кисілевський К. Кодекс Ганкенштейна – староукраїнська пам'ятка. *Записки Наукового товариства ім. Т. Шевченка*. Т. CLXI. Збірник філологічної секції. Т. 24. Нью-Йорк; Париж, 1953. С. 11–36.
- Кисілевський К. *Українське мовознавство в останній добі (Філологічні праці)*. Рим, 1973. С. 13–65. (Видання українського католицького університету ім. св. Климента Папи. Праці філософсько-філологічного факультету. Т. VII).
- Колесса О. *Погляд на історію української мови. Інавгураційний виклад, виголошений в Українському в. університеті в Празі дня 23 жовтня 1921*. Прага, 1924. С. 10.
- Корнієнко В. Віденський Октоїх кінця XII – початку XIII ст. *Віденський Октоїх. Codex Vindobonensis Slavicus 37* / Видання факсимільного типу. К.: Горобець, 2019. С. 589–591.
- Крашенинникова О. А. *Древнеславянский Октоих св. Климента архиепископа Охридского*. Москва: Языки славянских культур, 2006. С. 360, 363.
- Кривко Р. Н. Тропарь Перенесению св. Убруса из Эдессы в Царьград: очерк по лингвистической герменевтике. *Вестник литературного института им. А. М. Горького*. 2012. № 1: Hermeneutata. Сборник научных трудов к 60-летию доктора филологических наук, проф. А. М. Камчатова. С. 74–85.
- Кримський А. Українська мова, звідкіля вона взялася і як розвивалася. Шахматов О., Кримський А. *Нариси з історії української мови та хрестоматія з пам'ятників письменської староукраїнщини XI–XVIII вв.* К., 1924. с. 97.
Te same у: Кримський А. Ю. *Твори в п'яти томах*. Т. 3: Мовознавство, фольклористика. К.: Наукова думка, 1973. С. 260.
- Крымский А. *Украинская грамматика для учеников высших классов гимназий и семинарий Приднепровья. Научно-практический курс сознательного изучения центрально-украинской речи, освещенный указаниями на важнейшие моменты из истории развития малорусского языка начиная с XI века, особенно из истории наречия восточно-малорусского (летописного киево-чернигово-перяславского)*. Т. I, вып. 1. Москва, 1907. С. 53.
- Кульбакин С. М. *Украинский язык. Краткий очерк фонетики и морфологии*. Харьков: Дело, 1919. С. 12.
- Куюмджиева С. Още веднъж за виенския ръкопис Cod. Slav. 37 и за общите служби в него (Част първа). *Palaeobulgarica / Старобългаристика*. 2020 (XLIV). № 1. С. 87–117.

- Куюмджиева С. Още веднѣж за Виенския рѣкопис Cod. Slav. 37 и за общите служби в него (Част втора). *Palaeobulgarica / Старобългаристика*. 2020 (XLIV). № 2. С. 101–119.
- Любашенко В. Церковні рукописи Галицько-Волинської Русі XII–XIV століть: спроба узагальнення. *Княжа доба: історія і культура* / [відп. ред. Володимир Александрович]; Національна академія наук України, Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича. Львів, 2011. Вип. 4. С. 79–82.
- Мошкова Л. В. Гимнографические произведения Климента Охридского (структурно-содержательные особенности). *Славяноведение*. 1999. № 1. С. 14–20.
- Новицкий О. *О первоначальном переводе Священного Писания на славянский язык*. К., 1837. С. 10–11.
- Попов Г. Химнографското творчество на Климент Охридски. *Втори международен конгрес по българистика. Доклади. 21. Симпозиум по кирилославистика*. София, 1989. С. 307–318.
- [Прейс П.] Донесение П. Прейса г. министру народного просвещения, из Загреба, от 10 ноября 1841 года. *Журнал Министерства народного просвещения*. Санкт-Петербург, 1842. Ч. XXXIII. Отд. IV. С. 47.
- Свенцицкий І. *Нариси з історії української мови*. Львів: Діло, 1920. С. 41.
- Сиротинська Н. *Перло многоцінне: музично-поетичний світ Богородичної гимнографії*. Львів: Тетюк Т. В., 2014. С. 165–166.
- Сімович В. Из Віденського Антологіона [Октоїха, инакше: Codex Hankensteinianus]. *Хрестоматія з пам'ятників староукраїнської мови (старого й середнього періоду до кінця XVIII стол.)*. Прага: Сіяч, 1932. С. 127–134.
- Соболевский А. И. *Очерки из истории русского языка*. Ч. 1. К., 1884. С. 18–20 (оттиск из «Университетских известий» 1884 г.).
- Срезневский И. И. *Древние памятники русского письма и языка (X–XIV веков). Общее повременное обозрение с палеографическими указаниями и выписками из подлинников и из древних рукописей*. Санкт-Петербург, 1863. С. 77.
- Срезневский И. И. *Древние памятники русского повременного письма (XI–XIV вв.) Общее повременное обозрение*. Санкт-Петербург, 1882. Стлб. 159.
- Станчев К., Попов Г. *Климент Охридски. Живот и творчество*. София, 1988. С. 135–144, 189–210.
- Строев С. *Описание памятников славяно-русской литературы, хранящихся в публичных библиотеках Германии и Франции. С снимками из рукописей*. Москва, 1841. С. 52–55.
- Тимченко Є. *Курс історії українського язика. Вступ і фонетика*. [Б. м.]: Держ. вид-во України, 1927. С. 23–24.
- Темчин С. Столпный апракос – еще один неизвестный структурный тип славянского служебного Евангелия (по рукописям XIII–XVI веков). *Библия в духовной жизни, истории и культуре России и православного славянского мира. К 500-летию Геннадиевой Библии*: сборник материалов Международной конференции (Москва, 21–26 сентября 1999 г.). Москва, 2001. С. 130–137. (Приложение к журналу «Страницы»).

- Темчин С. Ю. Церковнославянский Недельный октоих как функциональная разновидность Общей минеи. *Slavistica Vilnensis*. 2003. К. 52(2). Р. 114–115.
- Темчин С. Ю. Этапы становления славянской гимнографии (863 – ок. 1097 гг.). *Славяне и их соседи. Славянский мир между Римом и Константинополем. Выпуск 11*. Москва: Индрик, 2004. С. 56–57.
- Турилов А. А. Ганкенштейна кодекс, *Православная энциклопедия*. М., 2005. Т. 10 (Второзаконие – Георгий). С. 411–412.
- Турилов А. А. К вопросу о датировке «Венского октоиха» («Кодекса Ганкенштейна»). *Славянское и балканское языкознание. Вып. 20: Палеославистика – 3: Международная коллективная монография* / Институт славяноведения РАН; Отв. ред. В. С. Ефимова. Москва, 2020. С. 284–305.
- Фрюман Б., Феттер В., Каппа Ф., Шрайнер М. Дослідження матеріалів Віденського октоїха. *Codex Vindobonensis Slavicus 37. Віденський Октоїх. Codex Vindobonensis Slavicus 37 / Видання факсимільного типу*. К.: Горобець, 2019. С. 596–605.
- Хмелевская А. П. Особенности употребления имперфекта в тексте Венского октоиха. *И. А. Бодуэн де Куртенэ и мировая лингвистика: Международная конференция: V Бодуэновские чтения (Казанский федеральный университет, 12–15 октября 2015 г.): труды и материалы: в 2 т. Казань, 2015. Т. 1. С. 336–337.*
- Хмелевская А. П. Палеографическое описание Венского октоиха конца XII – начала XIII вв. *Итоговая научно-образовательная конференция студентов Казанского федерального университета 2017 года: сборник тезисов: в 4 т. Казань, 2017. Т. 1. С. 254–255.*
- Хмелевская А. П. О подготовке интернет-издания Венского октоиха и применении модулей системы «Манускрипт». *Лингвокультурологические исследования развития русского языка в условиях полиэтнической среды: опыт и перспективы: труды и материалы: в 2 т. Казань, 2018. Т. 2. С. 196–200.*
- Хмелевская А. П. Об употреблении существительных в Венском октоихе XII–XIII вв. *Научное наследие В. А. Богородицкого и современный вектор исследований Казанской лингвистической школы: труды и материалы международной конференции (Казанский федеральный университет, 14–17 октября 2018 г.): в 2 т. Казань, 2018. Т. 1. С. 241–245.*
- Хмелевская А. П. Отражение дифтонгических сочетаний плавных гласных в Кодексе Ганкенштейна. *И. А. Бодуэн де Куртенэ и мировая лингвистика: Международная конференция: VII Бодуэновские чтения (Казанский федеральный университет, 28–31 октября 2019 г.): труды и материалы: в 2 т. Казань, 2019. Т. 1. С. 250–254.*
- Хмелевская А. П. Маргиналии кодекса Ганкенштейна: графико-орфографические особенности. *Комплексный подход в изучении Древней Руси. Сборник материалов X Международной научной конференции (9–13 сентября 2019 г., Москва, Россия). Приложение к журналу «Древняя Русь. Вопросы медиевистики»*. Москва, 2019. С. 213–214.

- Христова И. Лексиката на цикъла «Общи служби» от Климента Охридски. *Годишник на Софийския университет «Св. Климент Охридски». Факултет по славянски филологии. Книга 1 – Езикознание*. 1995. Т. 88. С. 49–78.
- Христова-Шомова И. Св. Климент Охридски – нов Павел за новити коринтяни, българите. *Св. Климент Охридски. Слова и служби*. София: Университетско изд-во «Св. Климент Охридски», 2008. С. 21–50.
- Христова-Шомова И. Климентовите Общи служби – пет века богослужевна употреба. *Сребърният век: Нови открития*. Ред. А. Милтенова. София: ИК Гутенберг, 2016, с. 163–182.
- Христова-Шомова И. *Песни от Климент. Служби от св. Климент Охридски за пророк, апостол, отец, мъченик и мъченица*. София: Св. Климент Охридски, 2017. 301 с.
- Шевельов, Ю. *Исторична фонологія української мови* / пер. з англ. С. Вакуленко, А. Даниленко. Харків: Акта, 2002. С. 286.
- Шляпкин И. А. *Русская палеография по лекциям, читанным в императорском Санкт-Петербургском археологическом институте. Перепечатано с изданий слушателей 1905–1907 гг. с разрешения, но без просмотра автора*. Санкт-Петербург, 1913. С. 99.
- Ясіновський Ю. Гимнографія у пам'ятках доби короля Данила. *Доба короля Данила в науці, мистецтві, літературі*: Матеріали Міжнародної наукової конференції. Львів. 29–30 листопада 2007 р. Львів, 2008. С. 304–307.
- Ясіновський Ю. Віденський октоїх у колі рукописної книжності Галицько-Волинської держави. *Міжнародна наукова конференція «Книжкова і рукописна культура Західної України: історія, методологія, джерельна база»*, Львів 27 березня 2008 року. Тези доповідей. Львів, 2008. С. 25.
- Ясіновський Ю. *Візантійська гимнографія і церковна монодія в українській рецепції ранньомодерного часу* [= Історія української музики: Дослідження. Вип. 18 / Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України]. Львів, 2011. С. 80–81.
- Ясиновский Ю. Литургические рукописи Галицко-Волынского княжества: репертуар, типология, певческий аспект. *Theorie und Geschichte der Monodie / Теория и история монодии. Internationale wissenschaftliche Tagung / Международная научная встреча молодых музыковедов*. 23–25 Oktober 2008, Wien. Brno, 2012. S. 10–11.
- Яцимирский А. И. Описание южнославянских и русских рукописей заграничных библиотек. Т. I. Вена – Берлин. – Дрезден. – Мюнхен. – Прага. – Люблина. *Сборник Отделения русского языка и словесности*. Петроград, 1921. Т. 138. С. 87–89.
- Birkfellner G. *Glagolitische und kyrillische Handschriften in Österreich* / Österreichische Akademie der Wissenschaften. Philosophisch-Historische Klasse. Schriften der Balkankommission, linguistische / Abt. XXIII. Wien, 1975. S. 322–325 (Nr. II/141).
- Birkfellner G. *Codex Hankenstein. Codex Vindobonensis slavicus 37. Altukrainisches liturgisches Anthologion des 13.–14. Jahrhunderts. Neutestamentliche Perikopen*. Berlin; Münster, 2006. LIII, 445 S. (Münstersche Texte zur Slavistik, Bd. 2).
- Birkfellner G. *Codex Hankenstein. Codex Vindobonensis slavicus 37. Altukrainisches liturgisches Anthologion des 13.–14. Jahrhunderts. Menologion. Liturgischer Festkalender für den Jahreszyklus der unbeweglichen Feste*. Münster, 2007. VIII, 401 S. (Münstersche Texte zur Slavistik, Bd. 3).
- Dobrovsky J. *Institutiones linguae slavicae dialecti veteris quae quum apud Russos, Serbos aliosque ritus graesi tum apud Dalmatas glagolitas ritus latini Slavos in libris sacris obtinet*. Vindobonae, 1822. P. XXVII–XXIX, 679–685.
- Franko I. Kirchenslawischen Apokrypha von den 72 Namen Gottes. *Zeitschrift des Vereins für Volkskunde*. 1904. № 14. S. 411–412.
- Hanke von Hankenstein J. A. *Rezension der Ältesten Urkunde der Slavischen Kirchengeschichte, Litteratur und Sprache: eines Pergamentenen Codex aus dem VIII. Jahrhunderte*. Ofen, 1804. 64 S.
- Kamp A. *Kliment von Ohrid (Klemens von Achrida) – Kanones für das Commune Sanctorum. Studie und Text, Materialien*. Münster, 2010. 364 S. (Münstersche Texte zur Slavistik, Bd. 5).
- Khmelevskaya A., Zholobov O., Molkov G. Paleography and orthography of Hankenstein Codex, *Periódico do Núcleo de Estudos e Pesquisas sobre Gênero e Direito Centro de Ciências Jurídicas Universidade Federal da Paraíba*. 2019. V. 8, n. 5. P. 317–327. URL: <https://periodicos.ufpb.br/ojs2/index.php/ged/article/view/48642> (дата звернення – 23.03.2021).
- Łuczakowski C. Nestoris rem litterariam adumbravit eiusqem Chronicon c. 1–20 in Romanorum sermonem convertit. *Справозданє директора ц. к. гимназій академичної у Львовѣ за рѣк шкѣльній 1883/4*. Львов, 1884. С. XVIII–XXI.
- Miklosich Fr. *Ueber die Sprache der ältesten russischen Chronisten, vorzüglich Nestor's*. Wien, 1855. P. 4–5.
- Miklosich Fr. *Lexicon palaeoslovenico-graeco-latinum: emendatum auctum*. Vindobonae, 1866. P. XI.
- Shevelov G. Y. Omega in the Codex Hankenstein. A Hitherto Unnoticed Episode in the Ukrainian Development of $\omega > i$. *Studia Linguistica Alexandro Vasiliu Issatschenko a Collegis Amicisque oblata*. Lisse: The Peter De Ridder Press, 1978. P. 369–386; Te same y: George Shevelov. *In and around Kiev: twenty-two studies and essays in Eastern Slavic and Polish linguistics and philology*. Heidelberg: C. Winter, 1991. P. 117–136.
- Smal-Stockij S. Ueber den Inhalt des Codex Hankensteinianus. *Sitzungsberichte der philosophisch-historische Classe der Kaiserlichen Akademie der Wissenschaften*. Wien, 1886. Bd. 110, Heft. 2. S. 601–689.
- Tomelleri V. S. Zu den Theotokia im Wenzelskanon. *Slověne = Словѣне. International Journal of Slavic Studies*. Moscow, 2016. № 1. S. 24–50.

Упорядник Вячеслав Корнієнко

Відомості про авторів / About the Authors

Гнатенко Людмила — доктор історичних наук, старший науковий співробітник відділу кодикології та кодикографії Інституту рукопису Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського (м. Київ, Україна)

Hnatenko Liudmyla — Doctor of historical sciences, senior research worker of the Codicology and Codicography Department of the Institute of Manuscript at the Vernadsky National Library of Ukraine (Kyiv, Ukraine)

Качмар Марія — PhD, кандидат мистецтвознавства, старший викладач кафедри Музичної медієвістики та україністики Львівської національної музичної академії ім. М. В. Лисенка (м. Львів, Україна)

Kachmar Maria — PhD, senior lecturer, Department of Musical Medieval and Ukrainian Studies. The Mykola Lysenko Lviv National Music Academy (Lviv, Ukraine)

Корнієнко Вячеслав — доктор історичних наук, старший науковий співробітник, заступник генерального директора з наукової роботи Національного заповідника «Софія Київська» (м. Київ, Україна)

Korniienko Viacheslav — Doctor of historical sciences, senior research worker, Deputy director general on research work of the National Reserve “St. Sophia of Kyiv” (Kyiv, Ukraine)

Мойсієнко Віктор — доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри української мови Житомирського державного університету ім. Івана Франка (м. Житомир, Україна)

Moisiienko Viktor — Doctor of philological sciences, Professor, Head of the Ukrainian language Department of the Ivan Franko Zhytomyr State University (Zhytomyr, Ukraine)

Ясіновський Юрій — доктор мистецтвознавства, професор Українського католицького університету, директор Інституту церковної музики УКУ (м. Львів, Україна)

Yasinovskyi Yurii — Dr. habil. in art history, Professor of the Ukrainian Catholic University, Director of the Institute of Church Music at UCU (Lviv, Ukraine)

Brenner Simon — Dipl.-Ing., Computer Vision Lab / CIMA Institute of Visual Computing & Human-Centered Technology TU (Vienna, Austria)

Бреннер Сімон — дипл. інж. Лабораторія комп'ютерного бачення / CIMA Інститут візуальних обчислень і технологій. Технічний університет (Відень, Австрія)

Carra Federica — Dr. (rer. nat.), MSc. Chemist. Institute of Natural Sciences and Technology in Art / CIMA Academy of Fine Arts (Vienna, Austria)

Каппа Федеріка — д-р (досл. прир.) маг., хімік. Інститут природничих наук та технологій в мистецтві / CIMA Академія образотворчих мистецтв (Відень, Австрія)

Engel Patricia — Doz. Mag. Dr. habil., Restoration-conservation specialist. Zentrum für Kulturgüterschutz / CIMA Donau-Universität (Krems, Austria)

Енгель Патріція — доцент, маг., д-р наук, фахівець з реставрації та консервації. Центр захисту культурних цінностей / CIMA Дунайський університет (Кремс, Австрія)

Frühmann Bernadette — Dipl.-Ing. Dr. techn., Physicist. Institute of Natural Sciences and Technology in Art / CIMA Academy of Fine Arts (Vienna, Austria)

Фрюманн Бернадетте — дипл. інж., д-р техн., фізик. Інститут природничих наук та технологій в мистецтві / CIMA Академія образотворчих мистецтв (Відень, Австрія)

Hollaus Fabian – Dipl.-Ing., Computer Vision Lab / CIMA Institute of Visual Computing & Human-Centered Technology TU (Vienna, Austria)

Голлаус Фабіан – дипл. інж. Лабораторія комп'ютерного бачення / CIMA Інститут візуальних обчислень і технологій. Технічний університет (Відень, Австрія)

Miklas Heinz – Prof. Dr. Dr. h.c., Slavicist, Department of Slavonic Studies / CIMA University of Vienna (Austria)

Міклас Хайнц – проф., д-р наук, почесн. д-р, славіст. Кафедра слов'янознавства / CIMA Віденський університет (Австрія)

Schreiner Manfred – Em. o. Univ.-Prof. Univ.-Doz. Dipl.-Ing. Dr., Chemist. Institute of Natural Sciences and Technology in Art / CIMA Academy of Fine Arts (Vienna, Austria)

Шрайнер Манфред – Засл. проф., доц., дипл. інж., д-р наук, хімік. Інститут природничих наук та технологій в мистецтві / CIMA Академія образотворчих мистецтв (Відень, Австрія)

Vetter Wilfried – Mag. Dr., Chemist. Institute of Natural Sciences and Technology in Art / CIMA Academy of Fine Arts (Vienna, Austria)

Феттер Вілфрід – маг., д-р, хімік. Інститут природничих наук та технологій в мистецтві / CIMA Академія образотворчих мистецтв (Відень, Австрія)